ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

# TARİH-İ OLCAYTU
## (İnceleme ve Çeviri)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOGU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI
( FARS DİLİ VE EDEBİYATI)

DERYA ÖRS

TEZİ YÖNETEN:PROF.DR.MÜRSEL ÖZTÜRK

ANKARA, 1992

## İ Ç İ N D E K İ L E R

## Ö N S Ö Z

Türk tarihi,bütün dünya tarihi içinde son derece önemli ve geniş bir yer tutar.Türklerin çok geniş coğrafi alanlara yayılmış olmaları,tarih boyunca pek çok Türk devleti kurulmasına yol açmıştır.Aynı yüzyılda değişik topraklarda kurulmuş Türk devletlerinin varlığı kesintisiz bir Türk tarihi yazılmasını zorlaştırmaktadır. Üstelik Türklerin tarihi yazan değil yapan bir millet olmaları,bizi,tarihimizi başka dillerdeki kaynaklardan öğrenmek durumunda bırakmaktadır.Başta Arapça,Farsça,Latince,Almanca,Fransızca vs. gibi klasik diller olmak üzere pek çok yabancı dilde,Türk tarihini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren tarihi kaynak eserler vardır.Özellikle Farsça yazılmış olup,Türklerin siyasi,coğrafi,medeni ve sosyal-kültürel tarihlerini ilgilendiren tarih kitapları son derece önemli,özel ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Moğol istilasıyla başlayan ve yaklaşık yarım yüzyıl sonra Moğolların geniş ölçüde Türkleşmeleri,yine bundan kısa bir süre sonra da Müslümanlaşmaları ile sonuçlanan tarihi süreç Türk tarihi için bir dönüm noktası olmuştur.Bu dönemde,yani H.VII-VIII/ M.13-14. yy'da yazılan tarih kitapları,başta Cuveynī'nin Cihān-guşā'sı,Reşīdu'd-dīn'in Cāmi'u't-Tevārīh'i ve Vaşşāf'ın Tārīh-i Vaşşāf'ı,bu dönemin sac ayağını oluşturan üç önemli ve değerli kitaptır.Bu üç kitap gerek kendi dönemlerinde,gerek sonraki çağlarda aşılamamış, her zaman kendilerinden sonra gelen tarihçilerin baş kaynağı olmuştur.

Bu önemli eserlerin yanısıra,bunların gölgesinde kalmış,az tanınmış ve tarihin karanlıklarına gömülmüş nisbeten önemli başkaca eserler de vardır.Bunları kurtarmak ve ilim alemine sunmak dilcilerin,edebiyatçıların ve tarihçilerin ortak görevidir.

Ortaçağ dünyasında,saray çevresinde gelişip günümüze dek gelen tarih kitapları bütün taraflılıklarına ve eksikliklerine karşın,elimizde başkaca belgeler bulunmaması yüzünden değerlerini her zaman korumaktadırlar.Kendi dönemlerinin tarih anlayışıyla yazılan bu eserleri elbette kendi zamanlarının şartları ile değerlendirmek ve buna göre eleştiriye tabi tutmuk gerekir.Dilci ve edebiyatçı eseri kendi diline kazandıracak,tarihi yorumları ise tarihçiler yapacaklardır.

Yüzyıllarca kütüphane raflarında kalıp zamanın tahribine uğrayan nice değerli eser bugün kendilerini kurtaracak araştırmacıları beklemektedir.Avrupalı bilginler,özellikle de doğubilimciler daha XIX. yy. başlarında bu eserlerin önemini ve değerini kavramış,içlerinden çok önemli olanlarını metin tenkidi yöntemine tabi tutarak yayımlamış,kendi dillerine kazandırmışlardır.Ne yazık ki bu eserlerin bizzat kaynağı olan doğu toplumları,kendi kültürel değerlerine yabancı kalmış ve bunun acısını uzun zaman çekmişlerdir.Bugün yapılan çalışmalar hemen hemen tamamıyla önceden doğubilimciler tarafından yapılmış çalışmaların gölgesinde kalmakta,onların olumlu ya da olumsuz etkisinden kurtulamamaktadır.

Dünya tarihine damgasını vurmuş olan Türk tarihinin ve kültürünün daha iyi anlaşılması,acı da olsa her gerçeğin gün ışığına çıkması,ancak bu eserlerin ilim alemine kazandırılmasına bağlıdır.Hele hele Farsça kaynakları kullanmadan mükemmel bir Türk tarihi yazmak imkansızdır.Ortaçağ Türk tarihinin karanlık kalmış noktaları bu eserlerde gizlidir ve ne yazık ki bu eserleri günümüze mal edecek bilgi birikimi her gün azalmaktadır.

Bütün bunları göz önüne alarak,bugüne dek dilimize çevirilmemiş ve fazla tanınmamış,ama o derece değerli ve önemli bir eser olan Ebû'l-Ḳāsım b. ʿAlī b. Muḥammed el-Ḳāşānī'nin



"Tārīḫ-i Gıyāṣu'd-dīn Olcāytū Sulṭān Muḥammed Ḫudā-bende" adlı,8. İlhanlı sultanı Olcaytu (1304-1316) dönemine ait kitabını seçtim.

Bu değerli kitabın varlığı bilinmekle beraber,içeriğinden gerektiği kadar istifade edilmemiştir.Ünlü tarihçi Reşīdu'd-dīn'in Cāmiu't-Tevārīḫ'i Tārīḫ-i Mubārek-i Ġāzānī adlı son ciltle bitmektedir.İşte bu arada devreye Kaşani'nin eseri girmekte ve aradaki boşluğu kapatmaktadır. Kaşani Gazan Han'ın ölümünden Olcaytunun saltanatın sonuna dek olan 703-717 (1304-1317) yılları arasındaki olayları kronolojik olarak,gün ve ay vererek,bir ruznameci gibi kaydetmiş,başka tarih kitaplarında bulunmayan son derece önemli bilgiler vermiştir.

Ḳāşānī de döneminin diger tarihçilerine uyarak sanat gösterme kaygısına kapılmış,zaman zaman anlaşılması güç ağdalı ifadeler kullanmıştır.Nesr-i Fenni örneği sayılabilecek bu eser,yine de Cuveynī,Reşīdu'd-dīn,hele hele Vaṣṣāf ile kıyaslandığında daha sade sayılabilir.

Moğollar dönemindeki önemli olaylardan birisi de pek çok Türkçe ve Moğolca askeri,idari,hukuki ve siyasi kelimenin Farsça'ya girmiş ve yazı dilinde kullanılmış olmasıdır.Ḳāşānī'de de bu kelimelere bolca raslanmaktadır. Eser bu yönüyle Türk dili tarihi için de değer taşımaktadır.

Tārīḫ-i Olcāytū,özellikle Olcaytu dönemi tarihine ait olaylarda,Ḥāfıẓ Ebrū'nun Ẕeyl-i Cāmiu't-Tevārīḫ gibi eserlerin ana kaynağı olmuştur.Eser siyasi tarih konusun da olduğu kadar,dinler tarihi,hukuk tarihi,kültür tarihi, edebiyat tarihi ve çoğrafi tarih açısından da bir takım bilgiler içermektedir.

Çalışmamın araştırma ve inceleme bölümünde Ilhanlılar döneminin ve özellikle Olcaytu döneminin siyasi tarihini,kültürel ve sosyal durumunu ortaya koyduktan sonra, Kaşani'nin hayatı,eserleri,tarihçiliği,dönemin diger tarih kitapları ve bunlar arasında Tārīḫ-i Olcāytū'nun yeri ve

değerini incelemeye çalıştım.Dil ve üslup özelliklerinden bahsettim.Tarihi konuları yorumlamayı ise tarihçilere bırakmayı uygun buldum.Çeviri bölümünün sonunda okuyucuyu aydınlatacak,bir takım özel isimler,soy,boy,yer,kavim adları; siyasi,idari,askeri,dini terimler hakkında kısa bilgiler verdim.

Çalışmalarıma nezaret eden danışmanım ve hocam Prof.Dr.Mürsel Öztürk'e katkılarından ve yardımlarından dolayı teşekkür ediyor,muhtemel eksiklerimin ve yanlışlarımın hoş görüleceğine inanarak,bu değerli eseri Türk diline kazandırmış olmaktan mutluluk duyduğumu ifade etmek istiyorum.

DERYA ÖRS
ANKARA - 20.6.1992



## TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Bu çalışmada İslam Ansiklopedisi'nde kullanılmakta olan transkripsiyon alfabesi esas alınmış,ancak metinde geçen kelimelerin çoğu Türkçe ve Moğolca adlardan oluştuğu için Arapça ve Farsça kökenli isimler dışında Transkripsiyon alfabesi kullanılmamıştır.

| | | | |
|---|---|---|---|
| آ ، اَ ، ىَ | Ā | ش | Ş |
| ـَ | A | ص | Ṣ |
| ـِ | İ | ض | Ż |
| ء | ' | ط | Ṭ |
| ب | B | ظ | Ẓ |
| پ | P | ع | ʿ |
| ت | T | غ | Ġ |
| ث | S̱ | ف | F |
| ج | C | ق | Ḳ |
| چ | Ç | ك | K |
| ح | Ḥ | گ | G |
| خ | H̱ | ل | L |
| د | D | م | M |
| ذ | Ẕ | ن | N |
| ر | R | و | V,Ū |
| ز | Z | ه | H |
| ژ | J | ى | Y,Ī |
| س | S | | |

## KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| a.g.e | adı geçen eser |
| bkz. | bakınız |
| bs. | basım |
| C. | cilt |
| Çev. | Çeviren |
| Hzl. | Hazırlayan |
| hş. | Hicri Şemsi |
| Nşr. | Neşr eden |
| s. | sayfa |
| vd. | ve devamı |
| v.dd. | ve devamının devamı |



## K A Y N A K Ç A

Āştiyānī,ʿAbbās Iḳbāl,Tārīḫ-i Moġūl ez Ḥamle-i Çingiz tā Teşkīl-i Devlet-i Timūr,5.bs,Tahran,1364 hş.

Bahār,Muḥammed Taḳī,Sebk-Şināsī yā Tārīḫ-i Taṭavvur-i Neşr-i Fārsī,3.bs,III C.,Tahran,1349 hş.

Barthold,W.,İslam Medeniyeti Tarihi,Çev.M.Fuad Köprülü,(Başlangıç,İzahlar ve Düzeltmeler),6.bs,Ankara,1984

----------,Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Çev.Hakkı Dursun Yıldız,İstanbul,1981

Bosworth,C.E.,İslam Devletleri Tarihi,Çev.E.Merçil - M. İpşirli,İstanbul,1980

Browne,E.G.,A Literary History of Persia,Vol.III The Tartar Dominion,Farsça Çev.ʿAlī Asġar Ḥikmet, Ez Sa'dī tā Cāmī,Tahran,1327 hş.

Cuveynī,ʿAlāu'd-dīn ʿAṭā Melik,Tārīḫ-i Cihān-guşā,ed.by.Mīrzā Muḥammed Ḳazvīnī,III C.,(Gibb Memorial Series,XVI-1,2,3) Leiden-London,1912-1931

Gibb,Hamilton A.R.,İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, Çev.K.Durak-A.Özkök-H.Yücesoy-K.Dönmez,İstanbul,1991

Grousset,René,Bozkır İmperatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur, Çev.M.Reşat Uzmen,İstanbul,1980

Günaltay,Şemsettin,İslamda Tarih ve Müverrihler,Hzl.Yüksel Kanar,İslam Tarihinin Kaynakları,İstanbul,1991

---------------,Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Cami u't-Tevarih ve Fazlullah Reşidduddin,TTK Belleten,C. 1,Sayı 1,Ankara,1937

Katip Çelebi,Keşfu'z-Ẓunūn ʿan Esāmi'l-Kutubi ve'l-Funūn, Nşr.Gustav Flügel,C VII,Leipzig,1835-1858

Ḳazvīnī,Mīrzā Muḥammed,Yād-dāşthā-yi Ḳazvīnī,Nşr.Īrec Afşār, C III-IV,Tahran,1363 hş.

Ḳāşānī,Ebū'l-Ḳāsım ʿAlī b. Muḥammed,ʿArāyisu'l-Cevāhir ve Nefāyisu'l-Eṭāyib,Nşr.Īrec Afşār,Tahran,1345 hş.

Ḳâşânî,Ebû'l-Ḳâsım ʿAlî b. Muḥammed,Târîḫ-i Olcâytû,Nşr. Mehîn Hambly (Hâciyân-Pûr),Tahran,1345 hş.
Köprülü,M.Fuad, İA,Cuveyni Maddesi
---------------, Türk Edebiyatı Tarihi,3.bs,İstanbul,1981
---------------, Yeni Fariside Türk Unsurları, Türkiyat Mecmuası,C VII-VIII,Cüz 1,İstanbul,1942
Merçil,Erdoğan, İA,Vassaf Maddesi
Murtażavî,Minûçehr, Mesâ'il-i ʿAsr-i İlḫânân,Tebriz,1358 hş.
Öztuna,Yılmaz,İslam Devletleri I,Ankara,1988
Öztürk,Mürsel, Tarih-i Cihan-güşa, 3 C,Ankara,1988
Ṣafâ,Ẕebîḥullah, Târîḫ-i Edebiyât der Îrân,C III/2,4.bs, Tahran,1366 hş.
Spuler,Bertold, İran Moğolları Siyaset,İdare ve Kültür İlhanlılar Devri,1220-1350,Çev.Cemal Köprülü,Ankara 1987
Storey,C.A., Persian Literature A Bio-bibliographical Survey,Vol 2,Section II,2.bs,London,1970
Tauer,Felix, Les Manuscrits Persans Historique de Bibliotneques oe Stambul,Prag,1931
Togan,Zeki Velidi, İA,Kazvini maddesi
------------------, İA,Reşidu'd-din maddesi
------------------, Umumi Türk Tarihine Giriş,2.bs,İstanbul, 1970
Turan,Osman, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi,İstanbul,1941
Unat,Faik Reşit, Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Kılavuzu,5.bs,Ankara,1984
Vladimirtsov,B.Y.,Moğolların İçtimai Teşkilatı,Çev.Abdülkadir İnan,2.bs,Ankara,1987
Watson,O.,Encylopaedia Iranica,Eba Tahir maddesi,London-Boston and Henley,1985



## SUMMARY

This thesis prepared on al-Qashani and his work -the Tarikh-e Ulcaytu- consists of an introduction and the four main parts.

In the introduction part,general information about the history writing and the history writers of the fourteenth century of Iran under the Mongol period has been given.

After the introduction there is a part titled al-Qashani,his life and works.Then tehere is a part titled the Book of Tarikh-e Ulcaytu and it's literal specialities.

The last part of the thesis consists of the translation of the Tarikh-e Ulcaytu into Turkish.

One of the most important sources for the history of Iran under the Mongol Empire named Il-Khans is the Tarikh-e Ulcaytu of Abu'l Kasem Abdullah ibn Ali ibn Muhammad al-Qashani.

The importance of al-Qashani's work becomes obvious when it recalled thatzthe Tarikh-e Mubarak-e Ghazani of Khwajeh Rashid al-Din Fazlallah closes with the death of Il-Khan Ghazan,Ulcaytu's elder brother,in A.H.708/1304 A.D. In this connection al-Qashani's work gives a very detailed account of the reign of the Il-Khan Ulcaytu (A.H.703-716/1304-1316 A.D.)

# GİRİŞ

Türk tarihi bütün dünya tarihi içinde son derece geniş bir yer tutar.Türklerin gerek İslam öncesi dönemlerde,gerek İslam'ı kabul ettikten sonraki dönemlerde dünyanın üç kıtası üzerinde ve çok geniş bir coğrafi alanda irili ufaklı beylikler,imparatorluklar ve devletler kurmuş olmaları;aynı çağda birbirinden bağımsız birden fazla Türk devleti bulunması,kesintisiz ve devamlı bir Türk tarihi yazmayı güçleştirmekte,hatta bir bakıma imkansız kılmaktadır.Hindistan'dan Çin'e,Mısır'dan Kuzey ve Doğu Avrupa'ya ve bütün Orta Asya ile Kuzey Afrika'ya varıncaya dek hüküm sürmüş Türk devletlerinin,bir zincirin halkaları gibi bir birinin devamı olarak bile olsa çok farklı coğrafi alanlarda hüküm sürmüş olmaları ayrı ayrı ele alınmalarını gerekli kılmaktadır.

Orta Çağ Türk tarihinin en önemli dönemlerinden birisi de XIII. yy'dan itibaren ortaya çıkan Moğol istilasından başlayarak XV.yy'da Timurlular devletinin kurulmasına dek geçen zaman dilimidir.Büyük Moğol İmparatorluğu'nun ve ardından Altın Ordu,Çağatay ve İlhanlı Devletleri'nin kurulması,XII.yy. sonları ile XIV. yy. başlarından itibaren Moğolların Türkleşmesi ve İslamlaşması ile Türk tarihinin siyasi ve medeni tarihinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Hülagu (1256-1265) tarafından tesis edilen İlhanlı Devleti,İran,Irak-ı Acem,Kafkasya,Afganistan ve Belucistan'ın bir bölümü ile Suriye ve Anadolu toprakları üzerinde hüküm sürmüşlerdir.1344 yılına kadar toplam on yedi ilhan tahta çıkmıştır.(1) Bu dönemin en önemli siyasi olayları İran'da bulunan Fatımı İsmaililer'in yok edilip Alamut Kalesi'nin alınması,1258'de Bağdad'ın fethedilmesi sonucu Abbasi hilafetinin sona ermesi,Mısır

1) İlhanlılar'ın şeceresi için bkz. Yılmaz Öztuna,İslam Devletleri I,Ankara,1988,s.556-563;C.E.Bosworth,İslam Devletleri Tarihi,Çev.E.Merçil-M.İpşirli,İstanbul,1980,s.187 vd.



Memluklular'ı ile yapılan sürekli savaşlar ve Anadolu Selçukluları'nın son bulmasıdır.

İlhanlı Devleti'nin Moğol,Türk ve Fars unsurlarının bir karışımından oluşmuş olması,Avrupa ile Asya arasındaki ticaret yollarının açılıp yeniden canlanması,Moğolların din hususundaki geniş müsamahaları sayesinde çeşitli din ve mezheplerin bir arada yaşayıp gelişmesi,ilk Moğol saldırılarının zararlı ve yıkıcı etkilerinin ancak bu dönemden itibaren iyileşmeye ve düzelmeye başlaması;ilim,edebiyat,kültür ve iktisadın eski canlılığına kavuşması,İlhanlılar dönemini pek çok yönden diğer Moğol devletlerinden daha üstün ve seçkin kılmaktadır.

Moğol istilasının tamamen olumsuz sonuçlar doğurduğu ve İran medeniyetini yok ettiği görüşü artık kabul görmemektedir. W.Barthold bu konuda :" Eğer İran halkının kendi tarihinde,cihan medeniyetinin ön safında bulunduğu bir devir varsa,Moğol devridir.Halbuki pek çok alimler,İran'da medeniyetin Moğollar tarafından yalnız tahrip edildiği fikrindedirler." (2) diyecek kadar ileri gitmiştir.

Bu arada yalnız İran'da değil,Moğol saldırılarından kaçarak Anadolu ve Hindistan gibi ülkelere giden İranlı alim,şair,yazar ve sanatçılar buralarda da İran kültürünün tüm unsurlarını kullanarak Fars Dili ve edebiyatının yayılmasını sağlamışlardır. Kelam tartışmaları yüzünden çıkmaza girmiş olan İslam bilimlerinin canlanması ve özellikle tasavvuf akımlarının en parlak devirlerini yaşamaları ve geniş kitleler üzerinde etkili olmaları da ancak bu dönemdeki dini hoşgörünün bir tezahürüdür.

Fars dili ve edebiyatı bu çağda oldukça parlak bir dönem yaşamış,İlhanlı sultanlarının alimleri,şairleri ve özellikle tarih yazarlarını saraylarında himaye etmeleri,nazım ve nesir alanında bütün edebi türlerin gelişmesini sağlamıştır.En başta Sa'di-i Şirazi olmak üzere,Şeyh Mahmūd Şebusteri,Humām-i Tebrizi,Evhādi,Mevlānā Celālu'd-din-i Rūmi,Kemālu'd-din-i İşfahāni,Pūr Bahā-yi Cāmi,Kāni'i,İmāmi-i Herevi,Mecd-i Hemger,Selmān-i Sāveci,'Irāki,Hācū-yi Kirmāni gibi bir bölüğü aynı zamanda büyük düşünürler olan şairler;Şihābu'd-din Suhreverdi,Necmu'd-din Rāzi,Naşiru'd-din Tūsi,Zekeriyā Kazvini,Kutbu'd-din Şirāzi gibi alimler hep bu çağda yaşamışlardır.

2) W.Barthold,İslam Medeniyeti Tarihi,Çev.M.Fuad Köprülü,(Başlangıç,İzahlar ve Düzeltmeler),6.bs.,Ankara,1984,s.63

H.VII-VIII/M.XIII-XIV. yy'larda nazmın yanısıra nesrin de geliştiği,ancak daha yapmacık daha artistik bir boyut kazandığı görülmektedir.Bu dönemde H.VI/M.XII.yy'dan bu yana yaşamakta olan Neṣr-i Sāde veya Neṣr-i Mürsel olarak bilinen üslup (sebk) devam etmekle birlikte,bunun yanısıra özellikle tarih yazarlarının elinde gelişip zirvesine ulaşan Neṣr-i Fennī veya Neṣr-i Maṣnūī adıyla bilinen üslup ortaya çıkmıştır.Sa'du'd-dīn Verāvī'nin Marzubān-nāme'si,Muhammed 'Avfī'nin Lubābu'l-Elbāb ve Cevāmi'u'l-Ḥikāyāt'ı,Nesevī'nin Siretu Celālu'd-dīn Menkuberni'si,Şems Kays-i Rāzī'nin El-Mu'cem fī Me'āyir Eş'āri'l-'Acem'i ve Cūzcānī'nin Ṭabakāt-i Nāṣırī'si gibi eserlerde nisbeten daha sade ve ortalama bir üslup tutturulmuşken,Cuveynī'nin Tārīḫ-i Cihān-guşā'sı ile başlayan ve Vaṣṣāf'ın Tecziyetu'l-Emṣār'ı ile zirvesine ulaşan Neṣr-i Fennī üslubu yazarları dili kullanma hususunda oldukça aşırı gitmiş,yazarlıktaki ustalıklarını ve hünerlerini göster mek için yazdıkları eserleri belki ancak bir araç olarak kullanmışlardır.Ancak bununla birlikte birkaçı dışında gerçek anlamda Nesr-i Fennī ile yazılmış eserlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmez.

Tezimizin konusunu oluşturan Ḳāşānī'nin Tārīḫ-i Olcaytu'su İlhanlılar döneminin (1256-1344) belli bir kesitinin olaylarını;siyasi,idari,askeri,coğrafi,dini,sosyal ve kültürel kimliğini gözler önüne sermektedir.

Bilindiği gibi Moğol dönemi İranı'nda tarih yazıcılığının adeta bir çıkış yaparak ardarda birbirinden değerli tarih kitaplarının yazılması,bu dönemin edebi hayatına da ayrı bir özellik kazandırmaktadır.Cuveynī'nin Cihān-guşā'sı,Reşīdu'd-dīn'in Cāmi'u't-Tevārīḫ'i,Vaṣṣāf'ın Tecziyetu'l-Emṣār ve Tezciyet'ul A'ṣār'ı ve Ḳazvīnī'nin Tārīḫ-i Guzīde'si gibi bu yüzyılın haklı bir şöhret kazanmış dört önemli kitabı dışında,çoğu bu eserlerin gölgesinde kalmış ve zamanla unutulmuş birçok tarih kitabı vardır.

Bu eserlerin en önemlileri daha XIX. yy. başlarında Avrupalı doğubilimciler tarafından neşredilmiş,indeksleri çıkarılmış ve çevirileri yapılmıştır.Ne yazıktır ki birçoğu ülkemiz kütüphanelerinde bulunan bu eserler,Türk tarihinin en geniş,en önemli kaynakları olduğu halde gerekli ilgiyi görmemişlerdir.



Türk tarihini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren kaynak eserlerin pek çoğu Farsça yazılmış olduğundan,bu eserlerin bir an önce Türkçe'ye kazandırılmasının ne derece önem taşıdığı açıkça ortada iken,bugüne dek yapılmış neşir ve çeviri çalışmalarının ne denli az sayıda olduğu dikatten kaçmamaktadır.Ülkemizdeki kütüphanelerin,dünyadaki sayılı yazma koleksiyonlarına sahip olmasının avantajı ne yazık ki kullanılamamaktadır.

Başta da belirttiğimiz gibi Kaşani'nin eserini kaleme aldığı dönem,İlhanlı devleti'nin saray entrikalarına boğulduğu ve yıkılmaya yüz tuttuğu bir dönemdir.Ġazan Ḫan'la (1295-1304) yükseliş çağını yaşayan,Olcaytu (1304-1316) döneminin bütün olaylarına,vezirler arasındaki amansız iktidar mücadelelerine ve nihayet Ebū Sa'īd'in (1316-1335) yetersizlik ve kargaşalarla dolu saltanatının olaylarına şahit olan Ḳāşānī,eserinde Ġazan Ḫan'ın ölümünden başlayarak Olcaytu'nun ölümüne dek geçen yaklaşık onbeş yıllık bir zaman dilimini ele almış,pek de başarılı olmayan bir dil ve üslupla her yılın olaylarını tarihlerini de zikrederek anlatmıştır.Tamamen taraflı bir saray tarihçisi görünümünde olan Ḳāşānī'nin eserinin önemi,Reşīdu'd-dīn'in Ġazan Ḫan dönemiyle son bulan Cāmiu't-Tevārīḫi'nin bir bakıma Olcaytu dönemi olaylarını içeren tabii bir zeyli olmasından kaynaklanmaktadır.Ḳāşānī'den çok sonra yazılan Ḥāfız Ebrū'nun Ẕeyl-i Cāmiu't-Tevārīḫ-i Reşīdī adlı eserinin Olcaytu dönemine ait olayları tamamen Ḳāşānī kaynak tutularak yazılmıştır.Ancak daha sonraki dönemlerde Tārīḫ-i Olcaytu unutulmuş bunun yerine Ḥāfız Ebrū'nun eseri kullanılır hale gelmiştir.

Tek yazma nüshası İstanbul Ayasofya kütüphanesi'nde bulunan Tārīḫ-i Olcaytu ilk önce Fransız doğubilimcisi Charles Schefer'in dikkatini çekmiş,İstanbulda'ki nüshanın bir kopyasını çıkarttırarak Paris Milli Kütüphanesi'ne almıştır.Schefer 1896'da yazdığı "Notices sur les Relations des Peuples Musulmans avec les Chinois" adlı makalesinde (3) Tārīḫ-i Olcaytu'nun bir kısmını neşretmiş ve ilk kez Ḳāşānī'nin Cāmiu't-Tevārīḫ'in kendisine ait olduğu iddiası üzerinde duran o olmuştur.

---

3) Bkz. Minūçehr Murtażavī,Mesā'il-i 'Asr-i İlḫānān,Tebriz 1358 hş.,s.471 v.dd.

Ancak Ḳāşānī üzerinde ilk kez etraflıca duran ve hatta onun iddiasının doğruluğunu ispatlamaya çalışan kişi yine bir Fransız doğubilimcisi olan Edgar Blochet'dir. Blochet 1896'da Paris'te neşredilen "Revue de l'Histoire des Religions" dergisine yazdığı "Etudes sur l'Histoire Religieuse de l'Iran" adlı makalesinde Ḳāşānī'nin iddiası üzerinde durmuş ve Cāmiu't-Tevārīḫ'in Reşīdu'd-dīn'in değil onun eseri olduğu hükmüne varmıştır. Blochet çok sonraları 1910'da neşrettiği "Introduction à l'Histoire des Mongols de Fadlallah Rashid el-din" adlı eserinde Ḳāşānī ve onun iddiası üzerinde uzun uzun durmuş, Murtażavī'nin ifadesiyle samandan dağ yapmıştır. (4) Ne var ki Blochet'nin ortaya koyduğu görüşler hemen hiç bir tarihçi tarafından kabul görmemiştir.

Tārīḫ-i Olcaytu'yu en geniş anlamda eserinde kullanan ve İlhanlılar devri ile ilgili çok kıymetli bir çalışması bulunan Bertold Spuler'dir. Spuler Olcaytu dönemi olaylarını yazarken Kaşani'den çok istifade etmiştir. (5) Fransız tarihçisi Rene Grousset'nin Bozkır İmparatorluğu adlı eserinde daha çok Cuveynī, Reşīdu'd-dīn ve Ḥāfıẓ Ebrū'dan faydalandığı ve Ḳāşānī'den habersiz kaldığı anlaşılmaktadır. (6)

Türkiye'de Tārīḫ-i Olcaytu'dan alıntılar yaparak ilk kez ondan bahseden M. Şemseddin Günaltay'dır. (7) Zeki Velidi Togan da Umumi Türk Tarihi'ne Giriş adlı eserinde Ḳāşānī'den pek çok alıntıda bulunmuştur. (8) Bunun dışında münferit olarak Kaşani hakkında yapılmış bir çalışma, eserine dair yazılmış bir makale dahi yoktur. İslam Ansiklopedisisi'nde de Ḳāşānī maddesi bulunmamaktadır. İlhanlı dönemi ve özellikle Olcaytu'nun saltanatı üzerinde çalışanların Tārīḫ-i Olcaytu'nun verdiği bilgilerden müstağni kalamayacakları apaçık ortadadır.

Tārīḫ-i Olcaytu siyasi tarih bakımından olduğu kadar, dinler tarihi, edebiyat tarihi, coğrafi tarih ve kültür tarihi hakkında

---

4) Murtażavī, a.g.e., s.472, 495-544.
5) Bertold Spuler, İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350), Çev. Cemal Köprülü, 2.bs., Ankara, 1987, TTK Yay., Olcaytu dönemi için bkz. s.119-131.
6) Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu Attila-Cengiz-Timur, Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1980
7) M. Şemseddin Günaltay, Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşiduddin, TTK Belleten, C 1, Sayı 1, Ankara, 1937, s.165-179
8) Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 2.bs., İstanbul, 1970, bkz. Özellikle 4.bölüm notları.



da da bir takım değerli bilgiler içermektedir. Eserde geçen Moğolca ve Türkçe kelimeler de, sayıca az beli osalar, Türk dilinin tarihi gelişimi açısından incelenebilir.

Bu kısa açıklamalardan sonra Ḳāşānī ve Tarih-i Olcaytu üzerindeki incelememize geçmeden önce Moğol dönemi tarih yazıcılığı ve bu döneme ait önemli kitaplardan da kısaca söz etmeyi yararlı buluyorum.

# I. B Ö L Ü M

## A)MOĞOL DÖNEMİ TARİH YAZICILIĞI VE TARİH KİTAPLARINA GENEL BİR BAKIŞ

İslam milletleri arasında tarih yazıcılığı,kökleri İslam'ın ortaya çıkışına dek dayanan,özellikle Arapların tarihlerini yazıya geçirme konusundaki duyarlılıklarından kaynaklanan ve İslam medeniyeti ile kültürünün ulaştığı her yerde etkisini sürdüren bir gelenek halinde yüzyıllarca devam edegelmiştir.Arap istilasından ancak 150-200 yıl sonra ilk örnekleri görülmeye başlayan Farsça tarih kitapları,Arapça benzerlerini taklit etmiş ve uzun zaman Arap dil ve edebiyatının etkisinden kurtulamamıştır. Hamilton A.R.Gibb.:"Gerek İran'da gerekse Hindistan'da yazılsın,sadece kendi zamanlarına kadar olan ilave materyallerle birlikte ilk kaynakların hülasasının kopyasını çıkaran genel tarihçeler Arapça eserlere göre daha taklidi ve talidir;sıklıkla daha az eleştirel eğilim gösterirler" (9) derken bu gerçeğe işaret etmektedir.

Farsça tarih kitaplarının hem muhteva hem de üslup bakımından Arapça tarih kitaplarından kopup kendi mecrasını bulması en erken XII.yy.sonları ile XIII. yy. başlarında gerçekleşmiş, ancak bu yüzyıldan itibaren Farsça tarih yazıcılığı çeviri eserler olmaktan kurtulup gerçek anlamda bir ekol olarak ortaya çıkmıştır.Tıpkı Araplar gibi İran'ı kısa zamanda istila eden Moğol ların da tarihlerini yazdırmaya düşkün olması,bu gelişime büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

Bütün edebiyat tarihçilerinin görüş birliğiyle İlhanlılar dönemi,yani XIII-XIV. yy'lar,maddi alanda meydana gelen bütün yıkımlara,şehirlerin yok edilmesi,halkın katledilmesi gibi büyük olaylara rağmen,edebiyatın ayrı bir kolu sayılabilecek tarih yazıcılığının ve Farsça nesrin önceki dönemlerden çok daha hızlı olarak geliştiği ve değerli eserlerin ortaya çıktığı bir dönemdir.

9) Hamilton A.R.Gibb,İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, Çev.K.Durak,A.Özkök,H.Yücesoy,K.Dönmez,İstanbul, 1991, s.147



Köprülü bu konuda :" İran'da Moğolların hakimiyeti,tarih ve edebiyatın gelişmesine sebep olmuş ve umumiyetle İslam medeniyetinin vücuda getirdiği tarih eserleri arasında bir bakımdan en kıymetlileri bu dönemde vücuda gelmiştir." (10) derken Mirzā Muḥammed Ḳazvīnī Tārīḫ-i Cihān-guşa neşrinin önsözünde :"Yine de Moğol istilasının etkisini en az gösterdiği ehveni şer olan husus,ilim ve edebiyatın İran'da tamamen yok olmayıp düşebileceği en alt seviyeye düşmüş olmasıdır.İslami ilimleri ve edebiyatı biraz olsun bilen bir kimse Moğol istilasından önce ve sonra yazılan kitapları şöyle bir karşılaştırsa,aradaki büyük farkı hemen anlayabilir.Bununla birlikte edebiyatın özel bir kolu olan tarih ilminin,Moğollar devrinde büyük bir ilerleme ve gelişme göstermesi şaşılacak bir durumdur" diyerek hayretini gizleyememektedir.(11)

Hayatını İran edebiyatı tarihine vakfetmiş olan Edward G.Browne da Ḥamdullāh Ḳāzvīnī'nin Tārīḫ-i Guzīdesi'nin neşrederken yazdığı önsözde aynı sözleri vurgulayarak şöyle demektedir :" H.VIII. yy'daki Moğol saldırıları herkesin bildiği gibi,İslam milletlerine,medeniyetine,ilim ve edebiyatına vurulmuş en şiddetli darbe idi... Farsça ya da Arapça ilim ve edebiyatına az çok aşina olan herkes,elbette Bağdat'ın fethinden ve Arap hilafetinin çöküşünden önce yazılmış telif eserlerle bundan sonra ortaya çıkan kitaplar arasındaki rütbe farkının ve derece ihtilafının ne derece olduğunu kavramıştır.Ne var ki Fars edebiyatının ayrı bir dalı olan tarih kitaplarını bu kaideden müstesna tutmak gerekir.Hiçbir asırda bu derece olgunluğa,gerçeğe ve ayıklamaya ulaşmış,bunca Farsça tarih kitabının ortaya çıktığı başka bir döneme raslamıyoruz." (12)

Bu ve benzeri sözlerin örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür,ancak sözü uzatmamak için üzerinde daha fazla durmuyoruz. Bu kadar kısa sürede,koca koca tarih külliyatlarının ortaya çıkmasının ve üstelik bunların yalnız İran tarihiyle değil,bütün milletler ve şehirler tarihi ile de ilgili olmasının elbette

10) M.Fuad Köprülü,Türk Edebiyatı Tarihi,3.bs.,İstanbul 1981,s.226
11) Tārīḫ-i Cihān-güşā,çev.Mürsel Öztürk,C 1,Ankara,1988, Kazvini'nin önsözü,s. 1 vd.
12) Tārīḫ-i Guzīde,Ed.by.E.G.Browne,(Gibb Memorial Series,XIV,1),Leiden-London,1910,s. ج د ر

bir takım sebepleri ve önceden oluşmuş bir zemini olmalıdır.Tārīḫ-i Cihān-guşā,Cāmiu't-Tevārīḫ,Tārīḫ-i Vaṣṣāf ve Tārīḫ-i Guzīde gibi kitapların birbirlerinin devamı ve tamamlayıcısı olarak ortaya çıkması İlhanlılar döneminde bir Moğol tarih yazıcılığı ekolünün oluşmasına yol açmış,irili ufaklı onlarca kitap yazılmıştır.Özellikle Reşīdu'd-dīn'in Cāmiu't-Tevārīḫ adlı Külliyatı Türk-Fars ve Moğol milletlerinin tarihini ilgilendirdiği kadar Yahudi ve Hıristiyan milletlerinin tarihi için de son derece önemli ve değerli bilgiler içermektedir.Gibb :" Gerçek anlamda Moğol ekolü,İlhanlılar'ın İslam'ı benimsemesinin doğal bir sonucu olup,vezir Fazlullah Reşidu'd-din'in ünlü koleksiyonu Camiu't-Tevarih ile başlar" dedikten sonra,tarihçilerini katip olarak yanında taşıyan Timur'un yükselişi sırasındaki dönemde Moğol ekolünün yıkılışı ile tarih ilminin durgunlaşıp zayıfladığını vurgulamaktadır. (13)

İlhanlılar dönemi üzerinde çok geniş ve ayrıntılı bir çalışması bulunan Minūçehr Murtażavī,bu dönemde tarih yazıcılığı hareketinin gelişmesinin sebeplerini bir kaç madde altında açıklayarak özetlemeye çalışmıştır: (14)

1) Moğolların ve Moğol sultanlarının adlarını ölümsüzleştirmeye ve halefleri tarafından anılmaya olan aşırı ilgileri.Moğolların da Çinliler ve Uygurlar gibi tarihi olayların zaptına verdikleri önem.Moğollar İslam öncesi dönemlerinde de Cengiz Han'dan başlayarak kendi tarihlerini,efsanelerini ve şifahi kaynaklarını toplayarak büyük Moğol tarihini yazmışlardır.(15)

2) Bu dönemde önemli ve büyük tarihi olayların meydana gelmesi,tarih yazıcılığının gelişmesi ve tarihçilerin olayları kaydetmeye teşvik edilmesine sebep olmuştur.Harezmşahlar'ın yok oluşu,Bağdat'ın alınması,hilafetin çöküşü ve Abbasiler'in son bulması,İsmaili ve Batıni kalelerinin alınması,hızla ilerleyen Moğol fetihleri bu önemli olaylardan bazılarıdır.

13) Gibb,a.g.e.,s.148
14) Murtazavi,a.g.e.,s.371-376
15) Söz konusu eser Moğolların Gizli Tarihi diye bilinen,Çince ve Moğolca olarak yazılmış bir kitaptır. Monggol-un Ni'uça Tobça'an adlı bu eser Ahmet Temir tarafından Türkçe'ye çevirilmiştir. Moğolların Gizli Tarihi (Yüan-ch'ao Pi-shi) Yazılışı 1240,I,Ankara, 1948,TTK Yay.



3) Çeşitli düşüncelerin bir araya gelmesi,Avrupalı milletlerle ilişkiye girilmesi,Hıristiyanlığın etkisi,Çin ve Moğol kültürünün İran'a girmesi;Reşīdu'd-dīn'in Çin ve Moğol kaynaklarını kullanarak başka milletlerin tarihine karşı ilgiyi artırması;Türkler,Moğollar ve İranlılar dışındaki milletlerin de tarihlerinin ele alınmasına yol açmıştır.

4) Doğrudan doğruya kimi İlhanlı sultanlarının ilime,fazilete ve tarihe değer vermeleri,örneğin Gazan ve Olcaytu'nun tarihçileri eser yazmaya teşvik etmeleri.

5) Reşīdu'd-dīn ve Cuveynī gibi İranlı hanedanların bu konudaki üstünlüğü ve onların başkalarını tarih yazmaya teşvik etmeleri.Bilindiği kadarıyla Reşīdu'd-dīn hem Vaṣṣāf'ı hem de Ḳazvīnī'yi eserlerini yazma konusunda desteklemiş ve himaye etmiştir.

Yukarıda zikredilen sebepler genel hatlarıyla tarih yazıcılığını geliştiren etkenleri göstermektedir.Ancak buraya eklenmesi gereken önemli bir husus daha vardır.Moğol fatihlerinin elinde acze düşen ve onların saraylarında önemli mevkilerde bulunan çoğu devlet adamı da olan bu tarihçiler ,kendi varlıklarını devam ettirebilmek ve İrani unsuru gündemde tutabilmek için,bir yandan fatihlerin gönlünü okşayan tarihler yazmış bir yandan da sahip oldukları dilin gücünü kullanarak ve tarih yazıcılığını araç olarak kullanarak yönetilenler sınıfında olmaktan çıkıp yönetenler konumuna geçmeyi başarmışlardır.Baştan beri bütün ilim ve sanat erbabının güçlü İranlı vezirler tarafından himaye edilmesi de bu çabanın bir göstergesidir.

Gerçekten de Batı ile Doğu arasındaki ticaret yollarının açıldığı,iki medeniyet arasında iktisadi ve kültürel alışverişin başladığı bu dönemde,çeşitli milletlerden bilginlerin İlhanlı saraylarına toplanmasının tarih yazımı anlayışının değişmesine çok etkisi olmuştur.Moğolların bir dünya ve milletler tarihi meydana getirmesi hem bu iletişimin bir etkisi hem de Moğol Cihan Hakimiyeti Ülküsü'nün doğal bir sonucudur.Barthold "İran'daki Moğol hükümdarlarının saraylarında Çinliler'den başlayarak Frenkler'e varıncaya dek Moğol İmparatorluğu içine giren,yahut Moğollarla münasebette bulunan bütün milletlere dair tarihi rivayetleri içine alan büyük bir tarihi eserin meydana getirilmesi düşünüldü ve bu kısmen de yapıldı."diyerek "Reşidu'd-din'in

yardımcıları arasında bir Moğol,iki Çinli,Kaşmirli bir Budist rahip,birkaç İranlı alim ve bunlardan başka bir Fransız rahip de bulunmuş olsa gerektir" (16) demekte ve yapılan işin büyüklüğüne işaret etmemektedir.

İlhanlı dönemi tarih yazıcılığında üslupta da değişmeler görülmektedir.Hiçbir şeyi sorgulamadan olduğu gibi aktaran nakilci-katip tarihçi tipi az da olsa değişmiş;olayların sebep ve sonuç ilişkileri üzerinde durulmuş,bugünkü anlamda olmasa bile eleştiri kavramı tarihi metinlere girmiştir.

Bu gelişme kendi çağı içinde ve o çağın şartları ışığında değerlendirilmek zorundadır.Çünkü saray çevresinde gelişip büyüyen tarih ilminin tarafsız olduğunu söylemek güçtür.Ne var ki tarihçilerin bizzat yaşadıkları ve gördüklerini aktarmış olmaları,sözlü ve yazılı rivayetleri kullanmaları eserlerini değerli kılmaktadır.Örneğin Cuveynī,Moğol hükümdarlarının maiyetinde defalarca seferlere çıkmış,Karakurum'a dek seyahat etmiş,Hülagu'nun yanında İsmaili kalelerinin alınması sırasında bulunmuş,orada bulunan kimi kitapları almış ve bunlardan eserini yazarken yararlanmıştır.

Moğolların tarihte eşi az görülen dini müsamahaları tarih kitaplarına da yansımış,İslam'ı kabul ettikten sonra bile Moğol gelenekleri devam etmiştir.Bunun en güzel örnekleri Cāmiu't-Tevārīḫ'in İslam öncesi destani rivayetleri asıllarına uygun olarak,tahrip etmeden ya da İslami bir şekle sokmaya çalışmadan aktarmış olmasında görülmektedir.Türk-Moğol efsane,destan ve mitlerinin pek çoğunu Reşīdu'd-dīn'in eserine borçluyuz.

Bu dönemin en ilgi çekici mücadelelerinden birisi de İlhanlılar'ın hakim oldukları topraklarda yaşanan Türkçe,Farsça ve Moğolca arasındaki çekişmedir.Moğolların hızla Türkleşmeleri,Arapça'nın tahakkümünden kurtulmuş olan Farsça'nın bu istila altında yaşamak için direnmeye çalışması;bu arada Türkçe ve Moğolca pek çok unsurun hızla Farsça'ya girmesi,İranlı vezirler sayesinde saray dilinin Türkçe olmasına rağmen yazı ve resmi dilin Farsça olması,Arap harfleriyle birlikte Uygur alfabesinin

16) Barthold,a.g.e.,s.64



de kullanılması bu dönemin edebi kültürel seyri içinde önemli bir yer tutmaktadır. (17)

Uzun süre Arapça'nın gölgesinde ve etkisinde kalan Farsça nesrin XIII.yy'dan itibaren taze kan bulması da ancak İlhanlılar'ın gelişiyle Arap kültürü tahakkümünün sona ermesi ve bir anlamda Farsça'nın Arapça'dan bağımsızlık kazanması ile mümkün olmuştur.Moğolların Abbasiler'i yok edip Bağdat'a dek gitmesi, Arabi unsurların yolunu tıkamış ve Farsça'nın önündeki engelleri kaldırmıştır. (18)

Farsça'nın edebi bir dil olarak güçlülüğü,İlhanlı sarayında önemli idari görevlerde bulunan kişilerin hemen tamamının İranlı olması,yazışmalarda Farsça'nın kullanılması Farsça inşa ve teressül nesrinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.İlhanlı sultanlarının bu konudaki tek çıkarı ise şairler ve tarihçiler tarafından abartılı olarak övülmekten öteye geçmemiştir.

Farsça'nın Arapça'dan bağımsızlığını kazanması yalnız tarihi metinlerde değil tıp,matematik,astronomi,zooloji gibi ilimlerde de bir takım eserler verilmesine yol açmıştır.Özellikle Naṣīru'd-dīn Ṭūsī'nin Meraga Rasad-hanesi'nide sürdürdüğü çalışmalar ve Zīc-i İlḫānī,Tansuḳ-nāme gibi eserleri çok önemlidir.İran'da İlhanlılar'dan önce hüküm sürmüş bütün Türk hanedanlarının saraylarında olduğu gibi bu dönemde de Fars dili gelişip zenginleşirken,başka bir sahada Çağataylılar'ın hakimiyetinde Çağatay lehçesi tomurcuk açmaktadır.

Moğol istilasından kaçıp Anadolu ve Hindistan gibi uzak ülkelere giden şair,yazar ve ilim adamları Farsça'nın gelişimine,Fars edebiyatının,dilinin ve kültürünün yayılmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır.Bunların başında Anadolu'da yaşamış olan Mevlānā Celālu'd-dīn-i Rūmī'yi saymak gerekir.

Bu dönemin bir diger önemli özelliği de Moğolca ve Türkçe kelimelerin Farsça'ya,hem şiir hem de nesir dilinde girmiş olmalarıdır.Bu etki hiçbir zaman Farsça'nın Türkçe'yi etkilediği dereceye ulaşamamıştır.Cuveynī'den başlayarak sonra gelen bütün tarih kitaplarında bu kelimelere raslamak mümkündür.Bunlardan

17) Bkz.Köprülü,a.g.e.,s.231;Meliku'ş-Şu'arā Bahār,Sebk Şināsī,C 3,Tahran,1349 hş.,3.bs,s.166 v.dd.
18) Zebihullāh Ṣafā,Tārīḫ-i Edebiyāt der Īrān,C III/2,4.bs, Tahran,1366 hş,s.1143 vd.

pek çoğu askeri ve idari tabirler olup soyut kelimeler oldukça azdır. (19)

Fars nesri XIII.yy'dan itibaren eski sadeliğini kaybetmiş yazışma (teressül) usulünün yaygınlaşmasıyla cümleler uzadıkça uzamış, kimi kalıp kavramlar yazıya girmiş, lakaplar, ünvanlar, ve önemli kişiler için söylenen söz kalabalıkları artmış, cümleler sonu gelmek bilmeyen sıfat tamlamalarına, Arapça ayet, hadis ve darbülmesel gibi alıntılarla dolmuş, hatta zaman zaman söylenenler anlaşılmaz hale gelmiştir. Tārīḫ-i Vaṣṣāf gibi kitaplar tamamen hüner ve sanat göstermek için yazılmışlardır. Arapça sözdiziminin etkisinden kurtulan Farsça bu kez de Arapça da bile pek az kullanılan kelimelerin istilasına uğramış, tarih kitapları lugat paralamak için en uygun zemin haline gelmiştir.

Bununla birlikte XIII-XIV.yy'da hem eski geleneğe uyularak Nesri Sade ile hem de bu dönemde ortaya çıkan Nesr-i Fenni ile eserler verilmiştir. Bu eserler sade bile olsa yine de söz sanatlarından, abartmadan, araya sokuşturulan ayet ve hadislerden, çeşitli ilimlerin terimlerinden, cinas ve seci gösterme çabalarından nasibini almıştır.

19) Türkçe ve Moğolca unsurların Farsça'ya girişi için bkz. Bahar, a.g.e., s.96-99; Safa, a.g.e., C III/1, s.307-314; Fuad Köprülü, Yeni Fariside Türk Unsurları, Türkiyat Mecmuası, C VII-VIII, cüz 1, İstanbul, 1942, s.1-16



B) MOĞOL DÖNEMİNDE YAZILMIŞ ÖNEMLİ TARİH KİTAPLARI

1) TĀRĪḪ-İ CİHĀN-GUŞĀ: Ṣāḥib-Dīvān ʿAlāu'd-dīn Ebu'l-Muẓaffer ʿAṭā Melik b. Bahāu'd-dīn Muḥammed b. Şemsu'd-dīn Muḥammed b. Muḥammed b. ʿAlī Cuveynī'nin (1226-1282) eseridir. (20)

Cuveynī, Sahib-Divanlar diye bilinen, Ḫarezmşahlar ve Moğollar döneminde görevlerde bulunmuş önemli bir aileye mensuptur. Babası Bahāu'd-dīn Muḥammed'in yanında eğitimini tamamlamış, Emir Argun Aka'nın Divanı'nda hizmete girmiş, 1243'ten Hülagu İran'a girinceye dek onun yanında katip olarak bulunmuş, Emir Argun'un Moğol başkenti Karakurum'a yaptığı seyahatlere katılmış, yolculuklarında Moğol tarihi, adetleri ve şifahi kaynakları hakkında bilgi toplamış, müşahedelerini eserinde kullanmıştır.

Hülagu 1256'da İran'a gelince Argun Aka onu İlhan'a tanıtmış, Cuveyni bu tarihten sonra Hülagu'nun has adamı olmuştur. Hülagu'nun İsmaililer'e karşı yaptığı seferlerde, Alamut kalesinin alınışı sırasında onun yanında bulunmuş, kalede bulunan değerli kitapları yanına almış ve bunlardan oldukça yararlanmıştır. Cihān-guşā'nın İsmaililer'le ilgili bölümünü yazarken orada bulduğu "Serguzeşt-i Seyyidina" adlı kitaptan yararlandığını kendisi söylemektedir. Aynı kitaptan Reşīdu'd-dīn'de geniş ölçüde yararlanmıştır. Hülagu Bağdat'a girerken de Cuveynī'yi yanında bulundurmuş, Cuveynī 1260 yılında Bağdat, Irak ve Ḫūzistān'a vali olarak tayin edilmiştir. Bu görevde dört yıl kaldıktan sonra mal müsadere ettiği iddiasıyla bir süre hapsedilmiş ve 1282 yılında Mugan'da ölmüş, Tebriz'e gömülmüştür.

20) Cuveyni'nin hayatı ve eserleri için bkz. ʿAbbās İkbāl Āştiyānī, Tārīḫ-i Moġūl, 5.bs, Tahran, 1366 hş, s.485 vd; Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1981, s.52 vd; E.G. Browne A Literary History of Persia, Vol III The Tartar Dominion, Farsça çev. ʿAlī Aṣġar Ḥikmet, Ez Sadi tā Cāmī, Tahran, 1327 hş, s.75 vd; Fuad Köprülü, Cuveyni maddesi, İA, C 3, s.249-255; C.A. Storey, Persian Literature A Bio-Bibliographical Survey, Vol 2, Section II, 2.bs, London, 1970, s.260-266; Safa, a.g.e., C III/2, s.1209-1213; Şemseddin Günaltay, İslamda Tarih ve Müverrihler, Hzl. Yüksel Kanar, İstanbul, 1991, s.219-240

Cuveynī 1260'da telif ettiği eserini üç cilt olarak yazmıştır.1.ciltte Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ile Güyük Han'a dek gelen Moğol hanlarından,2.ciltte Harezmşahlar tarihinden,3.ciltte Hülagu ve İsmaililer tarihinden söz edilmektedir.Bu cildin sonunda Bağdat'ın fethiyle ilgili bir de zeyil bulunmaktadır.(21) Cuveynī'nin yine Farsça olarak Tesliyetu'l-İhvān adında küçük bir risalesi daha vardır. (22)

Cuveynī Moğol dönemi tarihçileri içinde önem bakımından birinci sırada gelir.Barthold onun eserini değerlendirirken :" "Cuveynī'nin Reşīdu'd-dīn ve Vaşşāf'tan çok üstün olmasının sebebi,Moğol İmparatorluğu'nun parçalanmamış olduğu zamanda yaşamış bulunması,Türkistan,Moğolistan ve Uygur ülkesini bizzat görmüş olmasıdır.Kaynaklarının verdiği imkan çerçevesinde bütün imparatorluğun tarihini vermeye çalışmıştır.Halbuki Reşīdu'd-dīn ve Vaşşāf dikkatlerini daha çok İran Moğolları'na ve kısmen de müttefiki Çin'e çevirmişlerdir " diyerek Cuveynī'nin üstünlüğünü vurgulamaktadır. (23)

Cuveynī'nin kendisinden sonraki bütün tarihçilere pek çok konuda kaynaklık ettiği,örneğin Tārīh-i Vaşşāf'ın Cihān-guşā etkisinde ve ona zeyil olarak yazıldığı bilinmektedir.Reşīdu'd-dīn de onun eserinden geniş ölçüde yararlanmıştır.Cuveynī aynı zamanda kullandığı üslup bakımından da taklit edilmiştir.Gibb :Batı Asya'da Moğol İmparatorluğu'nun gelişimi ʿAlāu'd-din ʿAtā Melik Cuveynī'nin yalnız ve özgün,ancak yine de daha önce zikredilen katip tarihçi tipiyle az çok bağlantı kurulabilecek tarihi tarafından başlangıcı oluşturulan bu çeşit farklı eserler serisine ilk teşvik edici ivmeyi kazandırmıştır" (24) yargısına vararak ,onun ilk oluşunu ve açtığı yolu vurgulamaktadır.

Spuler Cuveynī'nin kültür ve idari tarih bakımından verdiği bilgilerin önemli olduğunu,yazılı ve sözlü rivayetlerden faydalandığını,eserindeki bilgilerin ilk oluşları sebebiyle bir

21) Cihān-guşā'nın geniş içeriği ve planı için bkz.Tārīh-i Cihān-guşā,M.Öztürk çevirisi,Kazvini'nin önsözü,s.66 vd.
22) Bu eser İran'da neşredilmiştir.Tesliyetu'l-İhvān,Be-ihtimam-i ʿAbbās Mehyār,Tahran,1361 hş.
23) Barthold,a.g.e.,s.53
24) Gibb,a.g.e.,s.148



başka kitapla karşılaştırma imkanı bulunmadığı halde son derece güvenilir olduğunu,ancak kimi özel isimlerin imlası konusunda ihtiyatlı davranılmasının gerektiğini söylemektedir. (25)

Cuveynī'nin eseri Quatremere,d'Ohsson,Elliot,Dodson,Defremy,Schefer,Houstma,Saleman,Barthold ve Browne gibi pek çok Batılı araştırmacı tarafından incelenmiş ve üzerinde araştırmalar yapılmıştır.

Tārīh-i Cihān-guşā metin olarak üç cilt halinde neşredilmiş (26),İngilizce'ye (27) ve Türkçe'ye çevrilmiş (28),hatta İran'da bugünkü Farsça ile sadeleştirilerek yeniden yazılmıştır. (29)

2) CĀMİU'T-TEVĀRİH: Hāce Reşīdu'd-dīn Fażlullāh b.ʿİmādu'd-devle Ebu'l-Hayr Hemedānī'nin (1247-1318) eseridir. (30)Cihān-guşā'dan sonra İlhanlılar dönemi tarih kitapları içinde en seçkin ve en önemli kitap Cāmiu't-Tevārīh'tir.

Reşīdu'd-dīn,Hāce Naşīru'd-dīn Ṭūsī ile beraber İsmaili kalelerinde yaşamakta olan Muvaffaku'd-devle Hemedānī'nin torunudur. (31) Muvaffaku'd-devle İsmaili kalelerinin alınmasından sonra Moğolların hizmetine girmiş ve o tarihten sonra iyi bir şöhret kazanmıştır.Bu şöhret Reşīdu'd-dīn'in oğlu Ġiyāşu'd-dīn

25) Spuler,a.g.e.,s.11 vd.
26) Alauddin Ata Melik Cuveyni,Tarih-i Cihan-guşa,Ed.by. Mirza Muhammed Kazvini,III C,(Gibb Memorial Series, XVI,1,2,3),Leiden-London, 1912-1931
27) John Andrew Boyle,The History of the World Conqueror, Cambridge,1958
28) Mürsel Öztürk,Tarih-i Cihan-güşa,3 C,Ankara,1988,Kültür Bakanlığı Yay.
29) Manşūr Servet,Tahrir-i Nev ez Tārīh-i Cihān-guşā-yi ʿAṭā Melik Cuveynī,Tahran,1362 hş.
30) Reşīdu'd-dīn'in hayatı ve eserleri için bkz. Āştiyānī, a.g.e.,s.488-491;Barthold,a.g.e.,s.58-63;Browne,a.g.e, s.79-105;Bahar,a.g.e.,180-189;Günaltay,a.g.e.,s.260-300;Murtażavī,a.g.e.,s.405-474;Şafā,a.g.e.,III/2,s. 1247-1257;Storey,a.g.e.,s.71-78;Togan,Reşīdu'd-dīn md. İA,C 9,s.705-712.
31) Hemedanlı bu ailenin şeceresi için bkz. Öztuna,a.g.e., 564

Muhammed'in Ebū Saʿid dönemindeki vezirliğine dek bütün İlhanlı saltanatı boyunca devam etmiştir. Aslen İranlı olup Yahudilikten İslam'a geçmiş olan bu aile, bulundukları önemli makamlar dolayısıyla devlet işlerinin yanısıra ilim, sanat ve mimari çevrelerinde koruyucusu olmuş, önemli eserler bırakmışlardır.

Babası tabip olduğu için Reşīdu'd-dīn'de iyi bir tıp eğitimi almış, Abaka Han'dan itibaren İlhanlı sarayında önce tabip olarak görev almış, daha sonra idari işlerde ve Divan'da ilerlemiş, 1298'de Şadru'd-dīn Ahmed Zencānī'nin vezirlikten azl edilmesi ile boşalan makama, Saʿdu'd-dīn Sāveci vezir olarak, Reşīdu'd-dīn'de onun naibi olarak atanmıştır. Bu ikisi Gazan Han'ın ölümüne dek ve Olcaytu saltanatının ilk sekiz yılı boyunca vezirliği birlikte yürütmüşlerdir. Saveci 1311/12 yılında bütün İlhanlı vezirlerinin akıbetine uğrayıp idam edilmiş, yerine Tācu'd-dīn ʿAlīşāh atanmıştır. Divan işleri ʿAlīşāh'a danışmanlık işleri de Reşīdu'd-dīn'e bırakılmıştır.

Reşīdu'd-dīn çok güçlü olduğu bu dönemde eski eserleri ihya etmiş, yeni kanun metinleri hazırlamış, bölge hakimlerini tayin etmiş, Olcaytu'nun 1316'da ölümüne dek durumunu korumuştur. Ebu Said zamanında da vezirlikte kalan Reşīdu'd-dīn ʿAlīşāh ve bazı Moğol vezirlerin kışkırtması sonucu 73 yaşında iken 1318 yılında idam edilmiştir.

Reşīdu'd-dīn vezirlikte gösterdiği başarıyı tıpta, mimari eserler yaptırmada, hayır ve hasenata olan düşkünlüğünde ve hepsinden önemlisi tarih yazıcılığında göstermiştir. Onun tarih kitapları dışında çoğu dini ve ilmi tartışmaları içeren birçok başka eseri de vardır. (32) Bu ünlü vezir alimleri ve sanatçıları korumuş, İlhanlı sultanlarına takdim etmiş, önemli makamlara gelmelerini sağlamış, Tebriz'de "Reb'-i Reşīdī" (33) adıyla son derece güzel bir mahalle kurdurmuş, buraya yaptırdığı kitaplıklarda kendi eserlerinin nüshalarını çoğalttırıp dünyanın başka yerlerine yollamış, kendi adına pek çok vakıf kurmuş, adını her alanda tarih sayfalarına yazdırmıştır.

32) Mecmūʿatu'r-Reşīdiyye diye bilinen bu risalelerin tam listesi için bkz. Browne, a.g.e., s.89-105; Razavi, a.g.e., s.425-433

33) Reb'-i Reşīdi mahallesi hakkında bkz. Muhammed Cevād Meşkūr, Reb'-i Reşidi, Mecelle-i Buner ve Herdum, Şomare 184, Mihrmah 1348 hş, s.32-42



Ancak Reşīdu'd-dīn'in en önemli eseri Gazan Han'ın emri ile yazmaya başlayıp onun ölümünden sonra 1310 yılında tamamlayıp Olcaytu'ya sunduğu Cāmiu't-Tevārīh'tir. Eser iki büyük ciltten oluşmaktadır. Birinci cildi Gazan Han'a ithafen Tārīh-i Gazani adıyla bilinmektedir. Olcaytu Reşīdu'd-dīn'den genel bir cihan tarihi yazmasını istemiş, üçüncü bir ciltdin de dünya coğrafyası ile ilgili olması düşünülmüş, ancak bu son cilt ya hiç yazılmamış ya da Ebū Saʿid'in ölümünden sonra yağmalan Reb'-i Reşīdideki kitaplıkla birlikte kaybolmuştur.

Cāmiu't-Tevārīh'in içeriği şöyledir: 1. Ciltte Moğolların ve Türklerin tarihinden, 1. fasılda çeşitli Türk ve Moğol boylarının tarihinden, bunların nesepleri, türleri ve efsanelerinden söz edilmektedir. Bu kısım bir mukaddime ve dört fasıldan oluşmaktadır. 2. fasılda Cengiz Han'ın tarihi ve Gazan'a dek geçen Moğol hanları anlatılmaktadır. Kitabın ikinci cildi genel bir milletler tarihidir. Mukaddime'de Adem'den başlayıp büyük peygamberlerden özellikle İsrailoğulları peygamberlerinden söz edilmektedir. Bunun 1. bölümündeki dört fasılda İslam öncesi İran padişahlarının tarihi vardır. 2. bölümde İslam peygamberinin tarihi, 1258'de yıkılışına dek halifelerin tarihi ve İslamdan sonra hüküm süren Gazneli, Selçuklu, Harezmşahlı devletleri ile Fars Atabekleri yani Salgurlular, Doğu ve Batı İsmailileri, Guzlar, Türkler, Çinliler, İbraniler, Frenkler ve onların imparatorları ile dini önderleri, Hintliler ve Budizm'den söz edilmektedir. (34) Cāmiu't-Tevārīh'in bazı nüshalarının başında Olcaytu döneminin kimi olaylarını içine alan ve 706/1306-7 yılı olaylarına dek gelen bir ekleme vardır.

Cāmiu't-Tevārīh kendi döneminin en önemli kaynaklarından olduğu gibi özellikle İslam öncesi Türk ve Moğol rivayetlerini toplaması bakımından son derece zengin ve değerlidir. Reşīdu'd-dīn'in İslam öncesi devirler için kullandığı kaynakların başında bizzat Moğol arşivleri, Moğolların Altan Debter (Altın Defter) dedikleri ve hazinelerinde sakladıkları kitap bulunmaktadır. (35)

34) Cāmiu't-Tevārīh'in içeriği için bkz. Browne, a.g.e., s.85 vd.

35) Bkz. Barthold, a.g.e., s.59

Reşīdu'dīn'in Cāmiu't-Tevārīh'i yazarken yardım gördüğü yani eserin kimi kısımlarının başkaları tarafından derlenip yazıldığı muhakkaktır.Bu yardımcılardan birisi de Kāşānī'dir ki söylediğimiz gibi sonradan bu yardımlaşmayı daha da büyütüp kitabın kendisine ait olduğunu iddia etmiştir.Böylesi hacimli bir eserin,devlet işlerinin yoğunluğu içinde Reşīdu'd-dīn tarafından tek başına yazıldığı zaten düşünülemez.Ancak eserde bu yardımcılarının adlarının anılmaması sonradan bu intihal iddiası gibi olaylara sebep olmuştur.

Bütün çağdaş Ortaçağ tarihçileri,Cāmiu't-Tevārīh'ten son derece yararlanmışlardır.Bu eserin değeri üzerine söylenmiş pek çok söz vardır.Barthold Cāmiu't-Tevārīh'i tavsif ettikten sonra "Böylece Reşīdu'd-dīn'in eseri Ortaçağ'da ne Avrupa'da ne de Asya'da eşine rastlanılmayan bir geniş tarih ansiklopedisi oldu" (36) derken,Köprülü bu devrin en büyük ve en orjinal tarihçisinin Reşīdu'd-dīn olduğunu söylemekte,"Cāmiu't-Tevārīh öteki İslam tarihi eserleri gibi yalnızca üslubuna dikkat edilmiş edebi bir ürün olmayıp,eski kaynaklardaki bilgileri en büyük bir sadakatle toplayan büyük ve toplu bir bilgi mecmuasıdır" (37) demektedir.Gibb Moğol dönemi tarih ekolünün onunla başladığına dikkat çekmekte (38),Browne tarih aleminde Fars nesriyle yasılan başka hiçbir kitabın Cāmiu't-Tevārīh ile boy ölçüşemeyeceğini belirtmektedir. (39) Bu konuda çok daha ayrıntılı bilgi Murtazavi'nin Mesā'il-i 'Aṣr-i İlhānān adlı değerli eserinde bulunabilir.(40)

Cāmiu't-Tevārīh de Cihān-guşā gibi ağır bir üslupla yazılmış inşa sanatının gerektirdiği bütün unsurlar eserde kullanılmıştır.Ancak Muhammed Takī Bahār Sebk Şināsī'de,bu değerli eserin dil ve üslubunun Cihān-guşā'ya nazaran daha sade olduğunu ağır ve tumturaklı ifadelerin daha az kullanıldığını,mümkün olduğunca anlaşılması güç Arapça kelimelerden kaçınıldığını belirtmektedir. (41)

---

36) Barthold,a.g.e.,s.60
37) Köprülü,a.g.e.,s.228
38) Gibb,a.g.e.,s.148
39) Browne,a.g.e.,s.88
40) Murtazavi,a.g.e.,s.405-544
41) Bahar,a.g.e.,s.175



Cāmiu't-Tevārīh gerek Doğu'da gerek Batı'da üzerinde en fazla durulmuş olan tarih kitaplarının başında gelir.Bir çok Avrupa diline çevirilmiş,doğubilimciler tarafından çeşitli bölümlerinin tenkitli neşri yapılmıştır.Cengiz sonrası hanlardan ve Çin'deki Büyük Kaan'dan bahseden bölüm Farsça metin olarak Blochet tarafından (42),Cengiz'in ölümüne dek 1.cildin baş tarafı Farsça metin ve Rusça çevirisiyle Berezin tarafından (43),Hülagu ile ilgili dönem Quatremere tarafından metin ve Fransızca çevirisiyle neşredilmiştir.(44) Yine Abaka'dan Gazan'a dek İlhanlı tarihi yalnızca metin olarak Karl Jahn tarafından (45), Gazan Han dönemi Farsça metin olarak aynı kişi tarafından (46), neşredilmiştir.İlhanlı dönemi tam olarak A.K.Arend tarafından Rusça olarak neşredilmiş (47)Ahmet Ateş Gazneli ve Selçuklular la ilgili bölümü metin ve önsözlerle neşretmiş (48)İran'da M. Takī Dāniş Pejūh ve Muderris Zencānī İsmāilī,Fāṭımī ve Nizārīler'le ilgili bölümü neşretmişler (49),eserin tamamı Behmen Kerīmī tarafından neşredilmiş (50) Hülagu'dan sona dek olan bölüm Abdülkerim Alioğlu Alizade tarafından Bakü'de neşredilmiştir,(51).Ayrıca Blochet'nin neşrettiği metin dışında eserin içeriğini konu alan geniş bir de araştırması vardır. (52)

---

42)E.Blochet,Histoire des Mongols,Successors de Tchinkiz Khaghan,(Gibb Memorial Old Series,XVIII),Leiden,1912
43) I.Berezin,Sbornik Letopisey Reşideddina,Petersburg, 1855-1888
44) M.Quatremere,Histoire des Mongols de la Perse,écrite en Persan par Raschid el-din,Paris,1836
45) K.Jahn,Geschichte der Ilhane Abaga bis Geyhatu(1265-1295),Prag,1941
46) K.Jahn,History of Ghazan Han (Tarih-i Mubarek-i Gazani),(Gibb Memorial New Series,XIV),London,1940
47) A.K.Arend,Reşideddin,Sbornik Letopisey t.III,Leningrad,1946
48) Ahmet Ateş,Camiu't-Tevarih,II.C,4.cüz,Sultan Mahmud ve Devri,(Önsöz ve Metin),Ankara,1957,TTK Yay.;II.C, 5.cüz,Selçuklular Tarihi,Ankara,1960,TTK Yay.
49) M.Taki Daniş Pejuh-M.Muderris Zencani,Camiu't-Tevarih (Bahs-i İsmailiyan,Fatımiyan ve Nizariyan),Tahran,1338 hş.
50) Behmen Kerimi,Camiu't-Tevarih,2 C,Tahran,1338 hş.
51) Abdulkerim Ali oğlu Ali-zade,Camiu't-Tevarih (Ez Hülagu ta Ahir),Baku,1957
52) E.Blochet,Introduction a l'Histoire des Mongols par Fadlallah Raschid al-din,Leiden-London,1910

3) TECZİYETU'L-EMṢĀR VE TEZCİYETU'L-A'ṢĀR:Edīb Şihābu'd-dīn 'Abdullāh b. 'İzzu'd-dīn Fażlullāh Şīrāzī'nin eseridir.(53) Vaṣṣāf 1264 yılında Şīrāz'da doğmuştur.Babesı 'İzzu'd-dīn Fażlullāh gibi o da Fars'ta İlhanlı Devleti'nin Divan işlerinde hizmete girmiş,kısa zamanda Emir Tuğaçar'ın naibi Ḫāce Ṣadru'd-dīn Aḥmed Ḫālidī-i Zencānī'nin has adamı olmuştur.Vaṣṣāf Keyhatu'ya vezirlik yapmış bu zat hakkında pek çok medhiyeler söylemiştir. Daha sonra Reşīdu'd-dīn'e yakınlık sağlamış,Reşīdu'dīn onu himayesine alıp Olcaytu Sultan'a takdim etmiş,huzurunda okuduğu bir kaside dolayısıyla Olcaytu ona "Vaṣṣāfu'l-Ḥażre" lakabını vermiştir.

Vaṣṣāf kendisinin çok değer verdiği ve takdir ettiği Cuveynī'nin Cihān-guşā'sına zeyil olmak üzere 1300 yılında Tecziyetu'l-Emsār ve Tezciyetu'l-A'ṣār adlı eserini yazmaya başlamıştır.Vaṣṣāf tarihi,Cuveynī'nin kaldığı yerden başlayarak Mengü,İlhanlı dönemi tarihi ve civardaki emir ve meliklerin tarihini konu alır.1258-1328 yılları arasındaki olayları içerir.Eserin 1. bölümü 1302'de Reşīdu'd-dīn tarafından Gazan Han'a sunulmuş,onun ölümünden sonra yarısı tamamlanmış eserini Haziran 1312 de Sultaniye şehrinde Olcaytu'ya takdim etmiştir.Olcaytu kitaba çok ilgi göstermiş ve Vaṣṣāf'ı mükafatlandırmıştır.

Tārīḫ-i Vaṣṣāf aralıklı zamanlarla yazıldığı için tertibi biraz karışıktır.Toplam beş cilt olarak tertip edilen eserin 1. cildinde Mengü'den,Kubilay ve Temür Olcaytu'nun tahta geçişinden söz edilmiş daha sonra İlhanlı hükümdarları hakkında bilgi verilmiştir.2.ciltte Fārs,Kirmān,Şebānkāre ve Hürmüz adalarında bulunan beyliklerden söz edilmiştir.3.ciltte Kirmān ve Dehlī sultanlarından,4.ciltte Gihān-guşā'yı özetleyerek Ḫarezmşāhlar ve Hülagu'nun seferlerinden söz edilmiş ve 5.ciltte Moğollar tarihinin son dönemi,Cuci ve Çağatay uluslarından söz ettikten sonra 728/1328'e kadar geçen olaylar ele alınmıştır.

53) Vaṣṣāf'ın hayatı ve eserleri için bkz.Aştiyani,a.g.e., s.486 vd;Barthold,a.g.e.,s.63-65;Browne,a.g.e.,s.77 vd; Günaltay,a.g.e.,s. 301 vd;E.Merçil,Vassaf mad.,İA,C 13, s.232-234;Storey,a.g.e.,267-270



Tārīḫ-i Vaṣṣāf,Cihān-guşā'nın zeyli olduğu halde iki eser arasında hem amaç hem üslup bakımından çok fark vardır.Cuveynī ve başka tarihçiler,dili tarih yazmak için kullanmışlar,Vaṣṣāf ise nesirdeki ustalığını,mahir bir sanatçı,edip ve yazar olduğunu kanıtlamak için tarih yazıcılığını adeta bir araç olarak kullanmıştır.Bu durumu kendisi de itiraf etmektedir.Çoğu zaman yazdıklarını anlaşılmayacak derecede zorlaştırması,içinde bol bol Arapça uzun cümleler ve alıntılar bulunan ve sayfalar boyu süren paragraflarıyla söylemek istediklerini bilmeceye çevirmesi eserin kullanımını güçleştirmiş,tarihi değerine darbe vurmuştur.Vassaf'ın en çok eleştiriye uğradığı konu da dili ve üslubu olmuştur.

Ancak dil ve üslubunun ağır olması eserine ne denli darbe indirmişse,İlhanlı devlet arşivlerinden yararlanması,zaman zaman Cuveynī ve Reşīdu'd-dīn'de olmayan bilgiler vermesi;özellikle İlhanlılar ile o dönemde hüküm sürmüş Salġurlu,Şebānkāre ve Kirmān beylikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi,toplumsal durum hakkında eleştirilerde bulunması eserinin değerini bir o kadar artırmıştır.

Vaṣṣāf'ın Neṣr-i Fennī'nin bütün özelliklerini kullanarak tarih yazmış olması,kendisinden sonrakilere kötü örnek olmuştur. Gibb bu konuda:" Göze çarpan bir başka düzyazı çalışması,Vaṣṣāf dile anılan 'Abdullāh b. Fażlullāh'ın eski resmi tarih biçimine dönen ve sonraki Fars tarihçilerini belagat viranelerine cezbetmesi mukadder bir klasiğe dönen coşkulu tarihçesidir" derken bu duruma işaret etmektedir. (55)

Browne :"Eğer bu kitabın konusu 1257-1328 yılları gibi önemli bir dönemin tarihi olmasaydı ve eserin sıhhati ile güvenilirliğinden kuşku duyulsaydı,müellifin üslubunu kınamayabilirdik.Ama kitap zor ve muğlak olduğu ölçüde önemli ve güvenilirdir" (56) derken,Ṣafā :"Vassaf'ın bu kitaptaki üslubu tamamen yapmacıktır;şaşırtıcı abartmalarla,Arapça müfredatlar,terkipler ve emsallerle doludur.Pek çok duyulmamış Arapça kelime vardır.Vaṣṣāf'ın abartıcılığı o derece ileri gitmiştir ki bazen irade dizginini elinden kaçırıp Farsça yazmayı bırakmış Arapça yazmaya atlamıştır" (57) demektedir.

55) Gibb,a.g.e.,s.148
56) Browne,a.g.e.,s.78
57) Safa,a.g.e.,III/2,s.1261

Tārīḫ-i Vaṣṣāf ilk önce 1856'da Bombay'da basılmış,daha sonra Hindistan,Pakistan ve İran'da çeşitli taşbaskıları yapılmıştır.(58)Hammer Purgstall sadece 1.cildi Almanca çevirisi ile birlikte neşretmiş (59),bundan başka eserin ilmi usullere uygun bir metni hazırlanıp basılmamıştır.Osmanlılar döneminde de oldukça ilgi gören Tārīḫ-i Vaṣṣāf hem Osmanlıca'ya çevirilmiş, hem de içinde geçen zor ve muğlak kelimelerin anlaşılması için lugatler tertip edilmiştir.(60)Bunların başında özellikle Luġat-i Müşkilāt-i Vaṣṣāf,Şerḥ-i Tārīḫ-i Vaṣṣāf ve Terceme-i Tārīḫ-i Vaṣṣāf adlı eserlerin sahibi Bağdatlı Nazmī-zāde Ḥüseyin Murtażā Efendi (öl.1721) gelmektedir.

4) TĀRĪḪ-İ GUZĪDE: Ḥamdullāh b. Tācu'd-dīn b. Ebī Bekr b. Aḥmed b. Naṣr Mustevfī-i Ḳazvīnī'nin eseridir. (61) XIV.yy'da çok önemli eserler vermiş,İlhanlılar döneminin bitişini,ondan sonraki küçük devletleri ve beylikleri görmüş ve Moğol döneminin son özgün tarihçisi sayılan Ḳazvīnī,Mustevfīler diye tanınan Ḳazvīn'li ünlü bir aileden gelmektedir.Ḥamdullāh da dedesi ve babası gibi Moğol saraylarında mustevfi (maliyeci) olarak hizmette bulunmuş,vezir Reşīdu'd-dīn'in çevresinde yer alıp onun yakınlarından olmuştur.1311 yılında Ḳazvīn,Ebher ve Zencān şehirlerinin mustevfiligine atanmıştır.Reşīdu'd-dīn'in ölümünden sonra onun oğlu Ġıyāṣu'd-dīn Muḥammed'in hizmetine girmiş,1335'te Ġıyāṣu'd-dīn'in ölümü üzerine zor duruma düşmüştür.1350'de ölen Ḳazvīnī doğum yeri olan Ḳazvīn'e gömülmüştür.

Ḳazvīnī başta Tārīḫ-i Guzīde olmak üzere,Ẓafer-nāme ve Nuzhetu'l-Ḳulūb adlı üç değerli eser bırakmıştır.1335'te yazılmış olan Tārīḫ-i Guzīde 1330 yılına dek gelen olayları içermektedir.Başlangıçta genel tarih özetlendikten sonra,İslam tarihi ve kendi zamanına dek İran tarihi ele alınmış,eserin sonuna da

---

58) Taşbasma nüshalar için bkz. Storey,a.g.e.,s.269
59) Hammer Purgstall,Geschichte Vassaf's Persisch Herausgegeben und Deutsch Übersetzt I,Vienna,1856.
60) Vaṣṣāf'ın eseri için yazılmış lugatler hakkında bkz. storey,a.g.e.,s.270
61) Ḳazvīnī'nin hayatı ve eserleri için bkz. Z.V.Togan, Ḳazvīnī mad.,İA,C 5/I,s.186-189;Browne,a.g.e.,s.106-122;Barthold,a.g.e.,s.65 vd;Günaltay,a.g.e.,s.309-319;Safa,a.g.e.,C III/2,s.1276-1280;Storey,a.g.e., s.81-84



birisi Arap ve Acem şairleri ile bilginlerine,digeri Ḳazvīn şehrine ve buranın ileri gelenlerine dair iki fasıl eklenmiş ve 1344 yılına dek gelinmiştir.Tārīḫ-i Guzīde vezir Ġıyāṣu'd-din Muḥammed adına yazılmış olup bir Mukaddime ve altı Bab'tan oluşmaktadır. 1.Bab peygamberler ve filozoflar tarihi,2.Bab eski Iran tarihi, 3.Bab Peygamber ve halifeler dönemi tarihi,4.Bab İslami dönemdeki İran,Türk ve Moğol hükümdarları tarihi,5.Bab ali şairlerin haltercümeleri,6.Bab Kazvin şehrinin coğrafyası ve ileri gelenleri hakkındadır. (62) Bu son kısım tamamen Ḳazvīnī'nin kendisinin derlediği birinci el bilgilerden oluşmaktadır.Tārīḫ-i Guzīde'nin ilk bölümleri Cāmiu't-Tevārīḫ'in hülasa edilmiş bir şeklidir. Ḳazvīnī eserinin başında kaynak aldığı kitapların bir listesini vermiştir ki bunlardan kimileri günümüze dek ulaşamamıştır.(63)

Ḳazvīnī'nin kullandığı dil ve üslup kendisinden öncekilere göre daha sade ve anlaşılır bir tarzdadır.Eser bir anlamda pek çok tarihi bilgi veren bir ansiklopedidir.Tārīḫ-i Guzīde pek güvenilir olmayan bir yazma nüshadan Browne tarafından neşredilmiş,ayrı bir ciltte indeksleri verilmiştir. (64) İran'da da daha sonraları ʿAbdu'l-Ḥuseyn Nevāī tarafından neşredilmiştir.(65)

Ḳazvīnī'nin ikinci önemli tarih kitabı manzum olarak yazdığı ve 1335'te tamamladığı Ẓafer-nāme'dir.Toplam 75.000 beyit tutan eserin ilk 50.000 beyiti 1330 yılına kadar tamamlandıktan sonra Ḳazvīnī bir yandan Tārīḫ-i Guzīde"yi yazmış,bir yandan da Ẓafer-nāme'yi tamamlamıştır.Ẓafer-nāme,Firdevsī'nin Şāhnāmesi'ne bir tür nazire olup onun Sāsānīler'dan sonraki İslami dönemdeki devamı niteliğindedir.Ẓafer-nāme nazmı bakımından başarısız bir eser olarak kabul edilmektedir.Eserin birisi British Museum (Or.2833)'te,digeri Fatih Kütüphanesi'nde bulunan iki yazması bilinmektedir ve henüz neşredilmemiştir.

---

62) Tārīḫ-i Guzīde'nin geniş muhteviyatı için bkz. Browne, a.g.e.,s.110-116
63) Tārīḫ-i Guzīde'nin başında sayılan bu eserler için bkz. Browne,a.g.e.,s.107 vd.
64) E.Browne,The Tarikh-i Guzida,(Gibb Memorial Old Series, XIV,I),Leiden-London,1910;Vol.II,Abdirged in English from a manuscript dated A.H.857( A.D.1453),with Indices of the facsimile text by.R.A.Nicholson,Leiden-London, 1913
65) Tārīḫ-i Guzīde,Be-ihtimam-i ʿAbdu'l-Ḥuseyn Nevāī,Tahran, 1339 hş.

Ḳazvīnī Ẓafer-nāme üzerinde tam on beş yıl çalışmıştır. Eser herbiri bağımsız üç kitaptan ya da bölümden oluşmaktadır. 1.bölüm Ḳısm-i İslāmī adındadır ve Arap tarihinden bahseder,bu bölüm 25.000 beyittir;2.bölüm Ḳısm-i Aḥkām adındadır ve Acem tarihinden bahseder,20.000 beyittir;3.bölüm Ḳısm-i Sulṭānī adındadır ve Türk-Moğol tarihinden bahseder 30.000 beyittir.(65)

Eserde kaynak gösterilmediği halde uydurma rivayetlerden uzaktır.Ḳazvīnī'nin özellikle dedesi Emin Naṣr-i Mustevfī'nin verdiği sözlü bilgilerden yararlandığı anlaşılmaktadır.

Son eser tarihi coğrafya üzerine olan ve 1340'ta tamamlanan Nuzhetu'l-Ḳulūb'tur.Barthold'un ifadesine göre özellikle Moğol hakimiyeti altındaki İran'ın siyasi ve idari taksimatı ile eyaletlerden alınan vergiler konusunda önemli bilgiler vermektedir. (67)

Nuzhetu'l-Ḳulūb bir Mukaddime,üç Makale ve Hatime'bölümlerinden oluşmaktadır.Mukaddime ve birinci kitabın ilk iki makalesi daha çok Zekeriyā-yi Ḳazvīnī'nin kullandığı yöntemin etkisi altında kalmış ve burada feleklerin,yıldızların oluşumundan,unsurlardan,üzerinde yaşanan coğrafi alanlardan,maddeler, bitkiler ve hayvanlardan söz edilmiştir.Ancak asıl tarihi ilgilendiren bölüm 3.makaledir ve dört bölümden oluşmaktadır.1-Haremeyn-i Şerifeyn 2-İran toprakları 3-İran'a komşu ülkeler 4-Dünyanın başka yerlerindeki meskun bölgeler.Hatime bölümünde ise ʿacāib-i maḫlūḳāt (garip yaratıklar)'dan söz edilmektedir.(68)

Ḳazvīnī Ṣuveru'l-Eḳālim ve El-Mesālik ve'l-Memālik gibi eserlerden faydalanmışsa da kendi dönemine ait bilgileri özgündür.G.Le Strange coğrafya ile ilgili bölümün metnini İngilizce çevirisi ile birlikte neşretmiştir. (69)Hayvanlara ait bölüm J.Stephenson tarafından neşredilmiş (70) ve yine coğrafi bölüm Muḥammed Debīr Siyāḳī tarafından İran'da neşredilmiştir.(71)

---

66) Bkz.Storey,a.g.e.,s.
67) Bkz.Barthold,a.g.e.,s.66
68) Eserin içeriği için bkz. Browne,a.g.e.,s.119-122
69) G.Le Strange,Nuzhat al-Kulub,(Gibb Memorial Series, XXII,1,2),Leiden-London,1915-1919
70) J.Stephenson,The Zoological Section of the Nuzhat al-Kulub of Hamdullah Kazvini,(Oriental Translation Fund),1928
71) Muḥammed Debīr Siyāḳī,Nuzhetu'l-Ḳulūb,Tahran,1336 hş.



5) RAVẒATU ULĪ'L-ELBĀB FĪ TEVĀRĪḪİ'L-EKĀBİR VE'L-ENSĀB:

Ebū Suleymān Faḫru'd-dīn Dāvūd b. Tācu'd-dīn Ebī'l-Fazl Muḥammed b. Muḥammed b. Dāvūd el-Benākitī'nin eseridir.(72)Daha çok Faḫr-i Benākitī adıyla tanınır.(öl.1330)

Benākitī Gazan,Olcaytu ve Ebu Said dönemlerinde sarayda şair olarak bulunmuş,1302 yılında Gazan tarafından kendisine Meliku'ş-Şu'ara ünvanı verilmiştir.Olcaytu döneminde bir ara gözden düşen Benākitī,Ebu Said zamanında yeniden parlamış,Ebu Said ona Reşīdu'd-dīn'in Tārīḫ-i Mubārek-i Ġazānisi'ne benzer bir tarih kitabı yazmakla görevlendirmiştir.Eser 1317'de tamamlanıp Ebu Said'e sunulmuştur.Cāmiu't-Tevārīḫ'in taklidi ve devamı mahiyetindeki bu eser Tārīḫ-i Benākitī adıyla tanınır.Benākitī Adem'den Ebu Said'e dek geçen olayları almış ve kitabını dokuz bölüme ayırmıştır.1-Nebiler ve veliler 2-Eski İran padişahları 3-İslam Peygamberi ve halifeler devri 4-İran sultanları ve Abbasi halifelerinin çağdaşları 5-Yahudiler 6-Hıristiyanlar ve Frenkler 7-Hintliler 8-Çinliler 9-Moğollar.

Tārīḫ-i Benākitī,Cāmiu't-Tevārīḫ'in iyi bir özeti olmakla birlikte Çin,Hint,Yahudi ve Frenkler hakkında verdiği bilgiler, daha fazla,daha tarafsız ve taassupsuzdur.Browne onun eserinin en azından Beyẓāvī'nin Niẓāmu't-Tevārīḫi'nden daha üstün olduğunu kaydederek "Moğol dönemi öncesinde hiçbir tarih kitabında bunca bilgi,yer adları,nüfus ve diger tarihi olaylara işaret edilmiş olduğu görülmemektedir" (73) der ve kitabın geniş içeriğini över.

Kitap A.Müller tarafından Beyzavi'nin eseri zannedilip "Abdallae Beidawai Historia Sinensis" adı altında latincesiyle birlikte neşredilmiş,çok sonraları Quatremere bunun Beyẓāvī'nin Niẓāmu't-Tevārīḫ'i değil,Benākitī'nin Ravẓatu Ulī'l-Elbāb adlı kitabı olduğunu ispat etmiştir. (74) Tārīḫ-i Benākitī İran'da da Ca'fer Şi'ār tarafından neşredilmiştir. (75)

---

72) Benākitī'nin hayatı ve eseri için bkz.Browne,a.g.e., s.122-125;Barthold,Benakiti mad.,İA,C2,s.513;Günaltay, a.g.e.,s.305-308;Safa,a.g.e.,III/2,s.1265-1268;Storey, a.g.e.,s.79 vd.
73) Browne,a.g.e.,s.124
74) M.Quatremere,Histoire des Mongols de la Perse par Raschid el-din,Paris,1836,p.LXXXV
75) Cafer Şi'ār,Ravzatu Ulī'l-Elbāb fi Ma'rifeti't-Tevārīḫ ve'l-Ensāb,Tahran,1348,hş.

6) **MECMAʿU'L-ENSĀB:** Muḥammed b. ʿAlī b. Muḥammed b. Ḥuseyn b. Ebī Bekr eş-Şebānkārei'nin eseridir. (76) Şebānkārei Fars'a bağlı Şebānkāre şehrinde 1298 yılında doğmuştur.Fahr-i Benākitī gibi Şebānkārei de hem şair hem tarihçidir.Şebānkārei Reşīdu'd-dīn'in oğlu Ġıyāsu'd-dīn Muḥammed'in meddahlarından imiş.1332 yılında telifine başladığı Mecmaʿu'l-Enṣāb'ı 1336'da bitirip Ebu Said'e sunması için Ġıyāsu'd-dīn Muḥammed'e vermiş.Tam bu sıralarda Ebu Said'in ölümüyle çıkan kargaşada Reşīdu'd-dīn'in kurduğu kütüphaneler yağmalanmış ve bu arada Şebānkārei'nin kitabı da kayıplara karışmıştır.Şebānkārei eserini 1342'de yeniden yazıp içine Ebu Said devri olaylarını da eklemiştir.Sade ve açık bir neşri vardır.Eser henüz neşredilmemiştir.

Yukarıda adlarını saydığımız tarih kitaplarından başka doğrudan veya dolaylı olarak Moğol hakimiyeti altındaki İran tarihini ilgilendiren daha pek çok eser vardır.Ancak bütün tarihçilerin görüş birliğiyle Cihān-guşā,Cāmiu't-Tevārīḫ,Tārīḫ-i Vaṣṣāf ve Tārīḫ-i Guzīde bu dönemin en kıymetli dört kitabıdır.Bunların dışında bir çırpıda akla gelen eserler arasında Beyżāvī'nin Nizāmu't-Tevārīḫ'i,Muinu'd-dīn Yezdī'nin Mevāhib-i İlāhiyye'si, (77) Şemsu'd-dīn Muḥammed Kāşānī'nin Şeh-nāme-i Çingizī'si,Aksārāyī'nin Musāmeretu'l-Aḫbār ve Musāyeretu'l-Aḫyār'ı (78),Hindūşāh Naḫcivānī'nin Tecāribu's-Selef'i ve daha sonraları yazılmış olduğu halde İlhanlılar'ın son dönemlerini de içine alan Hāfız Ebrū'nun Zeyl-i Cāmiu't-Tevārīḫ-i Reşīdī'si (79) bulunmaktadır.

---

76) Şebānkārei'nin hayatı ve eseri için bkz.Browne,a.g.e., s.125 vd;Safa,a.g.e.,III/2,s.1269 vd;Storey,a.g.e., s.85

77) Mevāhib-i İlāhiyye Said Nefisi tarafından 1326 hş'de Tahran'da neşredilmiştir.

78) Musāmeretu'l-Aḫbār Osman Turan tarafından 1944'te Ankara'da TTK yayınları arasında neşredilmiştir.

79) Zeyl-i Cāmiu't-Tevārīḫ-i Reşīdī Ḫānbābā Beyānī tarafından 1350 hş'de Tahran'da neşredilmiştir.(2.bs)



# II. B Ö L Ü M

## KĀŞĀNĪ: HAYATI VE ESERLERİ

### A) HAYATI

Pek çok doğulu şair,edip,tarihçi,alim ve sanatçı gibi Kāşānī hakkında da kendi eserlerinden çıkarılan adı,lakabı ve künyesi gibi bilgiler dışında kaynaklarda hemen hemen hiçbir ayrıntılı bilgi yoktur.Olanlar da birbirinin tekrarıdır.

Doğum tarihi bilinmeyen Kāşānī,kendi adını Tārīḫ-i Olcāytū'da Ebū'l-Ḳāsım ʿAbdullāh b. ʿAlī b. Muḥammed el-Ḳāşānī (80) olarak,ʿArāyisu'l-Cevāhir ve Nefāyisu'l-Eṭāyib adlı eserinde Ebū'l-Ḳāsım ʿAbdullāh b. ʿAlī b. Muḥammed el-Ḳāşānī el-Muverriḫ (81) biçiminde,Zubdetu't-Tevārīḫi'nin İsmāʿīlīler'den bahseden bölümünde Ebū'l-Ḳāsım ʿAbdullāh b. ʿAlī b. Muḥammed el-Muverriḫ el-Ḳāşānī (82) olarak zikretmiştir.Ḥamdullāh Ḳazvīnī Tārīḫ-i Guzīde'de onun adını Cemālu'd-dīn Ebū'l-Ḳāsım el-Kāşī olarak (83),Katip Çelebi de Keşfu'z-Ẓunūn'da adını ʿAbdullāh değil Muḥammed olarak zikretmiştir.(84)Hinduşāh Naḫcivānī Tecāribu's-Selef'inde onu "Meliku'l-Efāżıl ve Kudvetu'l-Muverriḫīn Cemālu'd-dīn Ebū'l Ḳāsım ʿAbdullāh Kāşī el-Muverriḫ" olarak zikreder.(85)ʿAbbās İḳbāl Aştiyānī,İrec Afşār tarafından neşredilen ʿArāyisu'l-Cevāhir'in son kısmına yazdığı makalede,Muṣliḥu'd-dīn Lārī'nin Mirʾātu'l-Edvār ve Mirḳātu'l-Aḫbār adlı kitabında ve Katip Çelebi'nin Keşfu'z-Ẓunūn'da onun adını yanlışlıkla Muḥammed olarak kaydettiklerini,doğrusunun ʿAbdullāh olacağını tasrih etmektedir. (86)

---

80) Tārīḫ-i Olcāytū,Nşr.Mehīn Hambly,Tahran,1348 hş,s.4

81) ʿArāyisu'l-Cevāhir ve Nefāyisu'l-Eṭāyib,Nşr.İrec Afşār, Tahran,1345 hş,s.3 ve 348.

82) Bkz.ʿAbbās İḳbāl Āştiyānī,ʿArāyisu'l-Cevāhir'in sonundaki makale,s.355

83) Tārīḫ-i Guzīde,Browne neşri,s.8

84) Keşfu'z-Ẓunūn ʿan Esāmi'l Kutub ve'l-Funūn,Nşr.Gustav Flügel,Leipzig,1835-1858,C III,p.5 6,NO:6809

85) Tecāribu's-Selef,Nşr.ʿAbbās İḳbāl,Āştiyānī,Tahran,1313 hş,s.325

86) Bkz.Āştiyānī,a.g.m.,s.356

ʿArāyisu'l-Cevāhir'in Ayasofya Kütüphanesi 3613 numarada kayıtlı bulunan E.991/M.1583 tarihli nüshasında,Ḳāşānī'nin adı Ebū'l-Ḳāsım ʿAbdūllah b. ʿAlī b. Muḥammed b. Ebī Ṭāhir el-Ḳāşānī el-Muverriḫ el-Muḥasib (87) olarak geçmektedir.Ḳaşānī Ebū Ṭāhir adında ve çini işi (kāşī-kārī) ile ünlü Ḳāşān'lı bir aileden gelmektedir.Ebū Ṭāhir ailesinin 1210-1333 yılları arasında hepsi çini işleme sanatkarı olan ve pek çok ünlü eser bırakmış birkaç üyesi vardır. (88) Ailenin ilk üyesi Ebū Ṭāhir Ḥuseyn'dir.Ondan sonra Ḳum ve Meşhed'teki çeşitli yapılara çini işlemiş olan Ebī Ṭāhir'in oğlu Muḥammed;bunun ardından Meşhed,Verāmīn ve Ḳum'daki çeşitli binalara çini işlemiş olan oğlu ʿAlī gelmektedir.ʿAlī'nin oğlu Yusuf da ataları gibi çini işiyle uğraşmış,ancak sözkonusu ʿAlī'nin oğlu ve Yusuf'un kardeşi olan ʿAbdullāh Ḳāşānī çini işini öğrenmişse bile bu işle uğraşmamış,İlhanlı sarayında münşi, muhasib ve tarihçi olarak bulunmayı yeğlemiştir.

Āştiyānī söz konusu makalesinde Arthur Pope'ın "A Survey of Persian art" adlı eserinde bu aile hakkında geniş bir araştırma bulunduğunu bildirmekte ve bu ailenin soy kütüğünü liste olarak vermektedir.(89)

Ḳaşānī'nin ölüm tarihi Keşfu'z-Zunūn'da 836/1432-1433 olarak gösterilmişse de bunun doğru olmadığı ve ancak 736/1335-1336 olabileceği bellidir.Mīrzā Muḥammed Ḳazvīnī Yāddāştları'nda buna işaret etmiş (90) Āştiyānī'de Naḫcivānī'nin 724/1324'te bitirdiği eserinde Ḳāşānī'den söz ediş tarzına nazaran onun bu tarihte hayatta olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir.(91)

Tahsili hakkında da hiçbir bilgi sahibi olmadığımız Ḳāşānī'nin Farsça'nın yanısıra en azından Arapçaya ve dönemin kimi ilimlerine vakıf olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır.Onun İlhanlı sarayında olması dolayısıyla Moğolca öğrenmiş olması da muhtemeldir.

87) Bkz.ʿArāyisu'l-Cevāhir,s.yazdeh ve 370

88) Bkz.O.Watson,Ebū Ṭāhir mad.,Encyclopaedia Iranica,(London,Boston and Henley,1985),Vol I,p.385 vd.

89) Bkz.Arthur Pope,The Ceramic Arts in Islamic Times,the history.A Survey of Persian Art,Vol.IV,1939,pp.1446-1665.

90) Mirzā Muḥammed Ḳazvini,Yāddāşthā-yi Ḳazvinī,Nşr,İrec Afşar,C III-IV,Tahran,1363 hş,s.347 vd.

91) Aştiyani,a.g.m.,s.356



Ḳāşānī'nin İlhanlı sarayına ne zaman,nasıl ve kimin aracılığı ile girdiği bilinmemektedir.Afşār,adının sona eklenen muhasip kelimesinden onun bir süre Divan'da maliye mahasibi olarak çalışmış olabileceği sonucunu çıkartmaktadır.(92) Ḳaşānī ise Tārīḫ-i Olcāytū'da "Beşikten şu vakte dek (Olcaytu dönemi) bu devletli padişahın ataları ve babaları olan Moğol hanlarının nimetinin süt kardeşi ve devletinin beslemesi" olduğunu(93) vurgulamakta,bunun dışında bir bilgi vermemektedir.Yine kesin olan bir nokta onun Cāmiu't-Tevārīḫ'in yazılışı sırasında Reşīdu'd-dīn'e yardımcı olduğu,bugünkü anlamda ona asistanlık ettiğidir.Ḳāşānī ʿArāyisu'l-Cevāhir'in giriş kısmında Reşīdu'd-dīn'i uzun uzun övdükten sonra onun koruması ve himayesi altında olduğundan ve nimetlerinden süslü cümlelerle söz etmektedir. (94) Ne var ki Reşīdu'd-dīn hakkında başta iyi düşünceler besleyen Ḳāşānī onun 1318'de ölümünden sonra bütün İran edebiyatı tarihinde eşi az görülür bir şekilde,Cāmiu't-Tevārīḫ'in kendisine ait olduğunu, Reşīdu'd-dīn'in kitabını çalıp Olcaytu'ya takdim ettiğini ve bu sayede dünyada hiç kimsenin görmediği ölçüde büyük bir ödül aldığını iddia etmiştir.Nitekim ʿArāyisu'l-Cevāhir'in Reşīdu'd-dīn'in ölümünden sonra yazılmış bir nüshasında,ithaf kısmından onun adı çıkarılıp yeni vezir Tācu'd-dīn ʿAlīşāh'ın adı konmuştur.Bu iddia üzerinde daha sonraki bölümde duracağız.

Ḳāşānī'nin 1310-11 yılında Reşīdu'd-dīn ve Sa'du'd-dīn Sāvecī'nin yanısıra üçüncü vezir olarak Divan'a giren Tācu'd-din ʿAlīşāh'a yakınlaştığı ve onun tarafını tuttuğu Tārīḫ-i Olcāytū'daki kimi sözlerinden anlaşılmaktadır.(95)

Ḳāşānī'nin Damġān ve Kirmān şehirlerinde bulunduğu (96), Tebrīz ve Sulṭāniye'de yaşadığı anlaşılmaktadır.Tārīḫ-i Olcāytū'da,Olcaytu'nun huzuruna haber getiren bir adamın Tebrīz zindanlarına atıldığından ve bu adamın henüz orada olduğunu söyleme-sinden Tebrīz'de bulunduğu veolayların tanığı olduğu anlaşılıyor.(97)

92) Bkz.ʿArāyisu'l-Cevāhir,Mukaddime,devazdeh.
93) Tārīḫ-i Olcāytū,s.4
94) ʿArāyisu'l-Cevāhir,s.370 vd.
95) Vezirler arasındaki mücadele ve Kaşani'nin tutumu için bkz. Tārīḫ-i Olcāytū,s.121-135
96) Bkz.Arayisu'l-Cevahir,s.216
97) Bkz.Tarih-i Olcaytu,s.212

Yine Tārīḫ-i Olcāytū'daki kimi sözlerden onun,Olcaytu'nun yazı ve kışı geçirmek üzere Errān,Muġān ve Muḥavvel gibi şehirlere gittiği sırada yanında bulunduğu anlamı çıkarılabilirse de bu kesin değildir.

Āştiyānī,Kāşānī'nin de pek çok Kazvīn'li gibi Şīʿa mezhebinden olduğunu,onun fırsat buldukça Şiiliğini vurgulamaya çalıştığını,Zubdetu't-Tevārīḫ'in İsmāʿīlīler ile ilgili bölümünde Şīʿa hakkında uzun sözler ettiğini bildiriyor. (98) Nitekim Tārīḫ-i Olcāytū'da da buna delil olabilecek sözler bulmak mümkündür.Özellikle Olcaytu'nun Şīʿa mezhebine geçmesi anlatılırken takınılan tutum da bunu göstermektedir. (99)

B) ESERLERİ

Kaşānī'nin Tārīḫ-i Olcāytū'dan başka Zubdetu't-Tevārīḫ ve ʿArāyisu'l-Cevāhir ve Nefāyisu'l-Eṭāyib adlı iki eseri daha vardır.

1) ZUBDETU'T-TEVĀRĪḪ

Zubdetu't-Tevārīḫ Olcaytu döneminde (1304-1316) tamamlanmış,Hz.Adem'den Bağdat'ın düşüşüne dek geçen olayları içine alan bir genel tarih kitabıdır. (100) Ḥamdullah Kazvīnī Tārīḫ-i Guzīde'nin mukaddimesinde bu eserin adını anmış (101),Katip Çelebi içeriğinden söz etmeden kitabın adını vermiş ve Farsça olduğunu söylemiştir.Muhtemelen Katip Çelebi kitabın aslını görmeden başka bir kaynağa dayanarak bu eseri çalışmasına almış,daha önce de söylediğimiz gibi Kāşānī'nin adını yanlış tesbit etmiştir. (102) Eserin bilinen ilk nüshası Berlin Devlet Kütüphanesi 368 numarada bulunmaktadır.Berlin nüshasında eserin adı geçmediği gibi,ancak 62/682-683 yılı olaylarına dek gelmektedir.Daha sonraları İran'da Mirzā İsmāʿil Ḫan Afşār'a ait olan ve İsmāʿīlī,Fāṭımī ve Nizārīler'le ilgili tarihe ait olan bir nüsha bulunmuştur.717/1317'de yazılmış olan bu nüsha şu anda Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (103)

98) Āştiyānī,a.g.m.,s.357
99) Bkz.Tārīḫ-i Olcāytū,s.97-108
100) Storey,a.g.e.,s.78 vd.
101) Bkz.Tārīḫ-i Guzīde,Browne neşri,s.8
102) Katip Çelebi,a.g.e.,C III,p.536,No:6809
103) Bkz.ʿArāyisu'l-Cevāhir,Mukaddime,sizdeh.



Zubdetu't-Tevārīḫ bir mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır.Mukaddime'de İslam öncesi Tarih'ten,1.bölümde İslam öncesi İran Padişahları ve 2. bölümde Hz.Muhammed'den Bağdat'ın Moğollar tarafından alınışına dek geçen olaylardan söz edilmektedir.

Eser üzerinde bugüne dek esaslı bir çalışma yapılmamış Blochet,Introduction a l'Histoire des Mongols adlı eserinde bu kitap üzerinde biraz durmuş (104),Mirzā Muḥammed Kazvīnī Yāddāştları'nda eserin Kāşānī'ye aidiyetinin sıhhatinden bahsetmiş,Blochet ve Āştiyānī'nin bu konudaki görüşlerininin tartışmasını yapmış,Mirzā İsmāʿil Ḫān Afşār'daki nüshanın da bulunmasıyla Berlin'deki isimsiz nüshanın ve eserin Kāşānī'ye ait olduğu hükmüne varmıştır. (105)

Āştiyānī,ʿArāyisu'l-Cevāhir'in sonunda bulunan makalesinde,Kāşānī'nin Reşīdu'd-dīn'in ölümünden sonra,Cāmiu't-Tevārīḫ'i kendisine mal ettiği gibi,daha da ileri giderek,tamamıyla Cāmiu't-Tevārīḫ'i esas alan Zubdetu't-Tevārīḫ adlı bir kitap meydana getirdiğini,Cāmiu't-Tevārīḫ'in içindeki konuların yerlerini, sıralarını ve kelimelerini değiştirdiğini belirttikten sonra, eserin İran'da bulunan nüshasından İsmāʿīlīler'le ilgili kısmı basmak üzere olduğunu söylemişse de buna ömrü yetmemiştir.(106)

Zubdetu't-Tevārīḫ daha sonra,İsmāʿil Ḫān Afşār nüshası esas alınarak Muḥammed Taḳī Dāniş Pejūh tarafından neşredilmiştir.Bu neşirde yalnızca İsmāʿīlīler,Fāṭımīler ve Nizārīler'le ilgili kısım bulunmaktadır. (107)

Barthold Moğol İstilasına kadar Türkistan'da eserin yalnızca adını anmış,üzerinde durmamıştır. (108)Kāşānī'nin eseri Cāmiu't-Tevārīḫ'in tekrarı olmakla birlikte,Zubdetu't-Tevārīḫ'in tek orjinal yönü Reşīdu'd-Dīn'de olmayan ve özellikle Nizārīler hakkında verdiği bilgilerdir.M.Taḳī Dāniş Pejūh'un yaptığı

104) Blochet,a.g.e.,p.140 v.dd.
105) Muḥammed Kazvīnī,a.g.e.,C III-IV,s.124-129
106) Āştiyānī,a.g.m.,s.357
107) Muḥammed Taḳī Dāniş Pejūh,Zubdetu't-Tevārīḫ(Baḫş-i İsmāʿīliyān,Fāṭımiyān ve Nizāriyān),Tahran,1366 hş.
108) Barthold,a.g.e.,s.61

neşir üzerine bir eleştiri yazısı yazan Ferhād Defterī de, Ḳāşānī'nin eserinin en azından Cuveynī gibi İsmāīlīler'den ve diger Batıni fırkalarından bahsederken garazkar bir tavır takınmamış olması bakımından önemli olduğunu ve Nizārīler hakkında verdiği bilgilerin orjinal olduğunu belirtmiştir.(109)

2) ʿARĀYİSU'L-CEVĀHİR VE NEFĀYİSU'L-EṬĀYİB

Ḳāşānī'nin tarih konusunda olmayan, değerli taşlardan, mücevherlerden, madenlerden, minerallerden ve hoş kokulardan söz eden bu eseri kendisinin hatime bölümünde bildirdiğine göre 700/1300 yılında Tebriz'de telif edilmiştir.(110)Bilinen üç yazma nüshası vardır.İlki Ayasofya Kütüphanesi 3614 numarada kayıtlı olup İrec Afşār'a göre müellif nüshasıdır.Āştiyānī kitabın 1300' de yazılmış olmasına nazaran, eserin mukaddimesinde 1311'de vezir olan Tācu'd-dīn ʿAlīşāh'ın adının bulunamayacağınıdelil göstererek bunun müellif nüshası olamayacağını söylemişse de (111) Afşār bu nüshadaki ithaf kısmının boş bırakılıp, sonradan metindeki yazıdan ayrı bir yazıyla eklendiğini tasrih ederek Āştiyānī'nin yanıldığını belirlemiştir. (112) İkinci nüsha yine Ayasofya Kütüphanesi'nde 3614 numarada kayıtlı olup 991/1583 tarihlidir ve Reşīdu'd-dīn'e itḥaf edilmiştir.İstinsahı ve içeriği birinci nüshadan biraz farklıdır.Eserin üçüncü nüshası British Museum (or.9605) numarada kayıtlı olup 913/1507 tarihlidir.İrec Afşār Ayasofya'da bulunan iki nüshayı karşılaştıkmak suretiyle 1345 hş'de, Tahran'da eseri neşretmiştir.

109) Ferhād Defterī, Kitābi ber Esās-i Menābīʿ ve Esnād-i Aṣlī-i İsmāiliyān-i Nizārī, Mecelle-i Neşr-i Dāniş, Sal-i heştom, şomare-i devvom, Behmen-İsfend, 1366 hş, s.28-30
110) Bkz. Arayisu'l-Cevahir, s.348
111) Āştiyani, a.g.m., s.359 vd.
112) Arayisu'l-Cevahir, Mukaddime, hicdeh



İrec Afşār, kitabın birinci bölümündeki bilgilerin aynen Ḫāce Naṣīrud-dīn Ṭūsī'nin "Tansūḳ-nāmesi"nden alındığını, konuların ve hatta sözlerin benzerliğine bakılırsa, Ḳāşānī'nin Naṣīru'd-dīn'in adını hiç anmadığı halde yine kısmi intihallerde bulunduğunu kanıtlamakta, ancak bunun doğrudan çalma değil edebi bir benzetiş olduğunu da eklemektedir. (113) Bununla birlikte Ḳāşānī'nin değerli taşlar ve hoş kokular hakkında oldukça bilgi sahibi olduğu, kitap boyunca söz edilen taşların, madenlerin, minerallerin, hoş kokuların ve bunların terkip edilmesiyle ortaya çıkarılan yeni unsurların anlatılması sırasında göze çarpmaktadır.Ḳāşānī eserin son bölümünde çini yapımı üzerine de bir fasıl ayırmış (114), Helmutt Ritter başkanlığındaki bir heyet vaktiyle bu kısmı neşr etmiştir. (115) İrec Afşār'ın hazırladığı metnin sonuna ek olarak, Tansūḳ-nāme ile ʿArāyisu'l-Cevāhir' in bir karşılaştırmasının yapılabilmesi için tatbiki bir cetvel konmuş, 1583 tarihli nüshanın digerinden ne denli farklı olduğunun görülmesi için bu nüshanın başından ve sonundan örnek verilmiştir. (116)

ʿArāyisu'l-Cevāhir Avrupalı araştırmacıların da ilgisini çekmiş ve üzerinde çeşitli makaleler yazılmıştır. (117)

113) Arayisu'l-Cevahir, Mukaddime, hifdeh
114) Bkz. a.g.e., s.338 v.dd.
115) H.Ritter ve başkaları, Orientalische Steinbücher und Persische Fayance Technik, İstanbul, 1935, 69 s.
116) Bkz. Arayisu'l-Cevahir, s.363-373
117) Arayisu'l-Cevahir hakkında Batı'da yapılan çalışmalar için bkz. George Sarton, Introduction to the History of Science, C III, Newyork, 1975, s.755-757; Ayrıca bkz. Afşar neşrinin sonunda bulunan kaynakça.

## III. BÖLÜM

### 1) TĀRĪḪ-İ OLCĀYTŪ

### A) YAZMA NÜSHALARI VE BASILI METİN

Tārīḫ-i Olcāytū'nun bilinen iki yazma nüshası vardır. İlki İstanbul Ayasofya Kütüphanesi 3019 numarada kayıtlı bulunmaktadır. (118) Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın $1^{a}$-$64^{b}$ varakları arasında Mevlānā Sa'īd Şemsu'd-dīn Yezdī'nin Tārīḫ-i Āl-i Selçūk adlı eseri, $65^{a}$-$135^{a}$ varakları arasında Ḫāce Nāsıru'd-din Munşī'nin Tārīḫ-i Selāṭīn-i Kirmān adlı eseri ve $136^{a}$-$241^{b}$ varakları arasında "Tārīḫ-i Pādişāh-i Sa'īd Gıyāşu'd-dünyā ve'd-dīn Olcāytū Sulṭān Muḥammed" adıyla Ḳāşānī'nin eseri yer almaktadır. 67. varağın mükerrer yazılmış olması yüzünden metni neşreden Mehin Hambly Tārīḫ-i Olcāytū"yu $135^{a}$-$240^{b}$ varakları arasında göstermiştir. (119)

Varak $136^{a}$'da beyaz ve mavi zemin üzerine, içinde çiçek örgülü küfi yazı ile bir besmele bulunan tezhip vardır. Sayfa kenarları cetvelle çevrilmiş olup her sayfada yirmi beş satır yazı vardır. Şiirler kırmızı cetvel içine alınmış, şiir, beyit, mısra, mersiye, mevize, latife gibi başlıklar da kırmızı ile yazılmıştır. Metin çoğu zaman noktaları konmamış talik kırması bir hatla yazılmıştır. Üzerinde yer yer kurt yenikleri ve lekeler bulunmaktadır.

Ketebedeki ifadeye göre nüsha Ahmed b. el-Huseyn b. Sātāk tarafından 752 Rebiülahir'i sonlarında (Mayıs 1351) yazılmıştır. Noktalama olmaması yüzünden özellikle özel adların imlasını tesbit etmek zormaşmaktadır. Nüsha XVI. yy'da görülen imla özelliklerini taşımaktadır.

İkinci nüsha XIX. yy'da Charles Schefer tarafından Ayasofya nüshası üzerinden istinsah ettirilerek Paris Milli Kütüphanesi'ne alınmıştır ve 1419 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüsha asıl nüshadan istinsah edildiği için müstakil bir nüsha sayılmamaktadır.

118) Bkz. Felix Tauer, Les Manuscrits Persans Historiques de Bibliotheques de Stambul, Prag, 1931, s.382

119) Bkz. Tarih-i Olcaytu, Mukaddime, s.15



Ne var ki Avrupalı araştırmacılar Ayasofya nüshası yerine bu nüshayı kullanmışlardır. (120) Tārīḫ-i Olcāytū adı geçen iki nüsha karşılaştırılmak suretiyle Mehin Hambly (Hāciyān Pūr) tarafından 1348 hş / 1969 M. yılında Bungāh-i Terceme ve Neşr-i Kitāb kurumunun 313. kitabı olarak (Mecmū'a-i Mutūn-i Fārsī, 40) Tahran'da basılmıştır. Hambly eser üzerine herhangi bir araştırmaya girmeksizin çok kısa bir mukaddimeden sonra metni vermiştir. Çeviride kullandığımız metin budur.

### B) TĀRĪḪ-İ OLCĀYTŪ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR VE ḲĀŞĀNĪ'NİN CĀMİU'T-TEVĀRĪḪ'İ SAHİPLENME İDDİASI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Tārīḫ-i Olcāytū üzerinde ilk kez duran Fransız doğubilimcisi Charles Schefer olmuştur. Schefer eserin yazma nüshasını kendisi için istinsah ettirerek, bir bölümünü 1896 yılında neşretmiştir. (121) Ancak daha sonraları Kaşani üzerinde uzun uzun duran ve onun iddiasına taraftar olan Blochet gerçek anlamda Ḳāşānī üzerinde duran ve onu ilim alemine tanıtan ilk kişidir. Blochet Introduction a l'Histoire des Mongols de Fadl Allah Rashid ed-Din adlı eserinde Ḳāşānī'nin iddiası üzerinde uzun uzun durmuş ve onun söylediklerinin doğruluğunu ispat etmeye boş yere çaba harcamıştır. Nitekim Tārīḫ-i Olcāytū'dan istifade eden Doğulu Batılı bütün tarihçiler bu iddianın doğru olamayacağını ancak Ḳāşānī'nin hiç değilse Cāmiu't-Tevārīḫ'in yazılışı ve tasnifi sırasında bir asistan görevi üstlenmiş olabileceğini kabul etmektedirler. Ḳāşānī çalışmasının karşılığı olarak Reşīdu'd-dīn'den bir miktar para alma sözü almış, ancak Reşīdu'd-dīn eseri Olcaytu'ya takdim ettikten sonra Ḳāşānī'ye iskediğini vermemiş, bunun üzerine onun ölümünden sonra Ḳāşānī tarihte eşi az görülen bu iddiayı ortaya atmıştır.

120) Bu nüsha için bkz. E. Blochet, Catologue des Manuscrits Persan de la Bibliotheque Nationale, Paris, 1905-1912, Suppl. Persan, I, p.95, Nu:450

121) Bkz. Murtazavi, a.g.e, s.271 v.d

Ḳāşānī'nin iddiası hiçbir ilmi temele ve belgeye isnad etmediğinden kabul edilmemiştir.Tārīḫ-i Olcāytu üzerinde gerek Batıda gerek Doğuda yeterli durulduğu söylenemez. Eserin çevirisinin Türkçe'ye kazandırılmasından sonra İlhanlı dönemi ve özellikle Olcaytu'nun saltanat yılları ile ilgili olaylarda birinci kaynak olarak kullanılacağı ortadadır.

6) TĀRĪḪ-İ OLCĀYTŪ'NUN İÇERİĞİ

Adından da anlaşılacağı gibi Tārīḫ-i Olcāytū 8. İlhanlı sultanı Olcāytū Muḥammed Ḫudābende'nin saltanat yıllarını içeren,bir tarih kitabından daha çok ruzname türünde yazılmış, dağınık ve zaman zaman birbirinden çok ilgisiz konuları içeren bir eserdir.Ḳāşānī Ġāzān Ḫān'ın ölümünden başlayarak Olcaytu'nun saltanata geçişini anlatmış,onun ailesi,çocukları, vezirler,emirler ve ileri gelenler hakkında kısa bilgiler vermiş,daha sonra 703/1304 yılı olaylarından başlayarak 717/1317 yılına dek geçen olaylardan söz etmiş,bunu yaparken her hangi bir sıra gözetmemiştir.Eserden de anlaşıldığı kadarıyla Olcaytu döneminde Gīlān ve Māzenderān bölgesinin fethinden başka önemli bir siyasal olay olmadığı için Kaşani çevrede yaşayan Çağatay ve Altın-Ordu hanları arasında geçen mücadeleleri de alarak kitabını büyütmeye çalışmış,hatta zaman zaman amacının dışına çıkarak Hindistan'da yaşayan sultanlar hakkında bile bilgiler vermiştir.

Ḳāşānī Olcaytu'nun yazın ve kışın gittiği yerleri göstermiş,eserinin son bölümünde Olcaytu'nun şahsi özelliklerini anlatan kısa anekdotlar vermiştir.Ḳāşānī'nin eserinde asıl kayda değer nokta Sa'du'd-dīn Sāvecī,Reşīdu'd-dīn ve Ḫāce Tācu'd-dīn ʿAli Şāh gibi vezirler arasında geçen siyasi iktidar mücadelesini ayrıntılı olarak ortaya koymuş olmasıdır. Tācu'd-din'in tarafını tutan ve diger iki vezire cephe alan Ḳāşānī'nin verdiği bu bilgiler başka kaynaklarda bulunmamaktadır.Yine Olcaytu'nun sık sık mezhep ve hatta din değiştirmesi ile ilgili en ayrıntılı bilgiler Tārīḫ-i Olcāytū'da bulunmaktadır.



Tārīḫ-i Olcāytū özellikle Gazan Han dönemi ile tamamlanan Cāmiu't-Tevārīḫ'in bıraktığı boşluğu doldurmuş,hatta bu dönem için tek kaynak olmuştur.Tārīḫ-i Olcāytū'dan çok sonra yazılan Ḥāfıẓ Ebrū'nun Ẕeyl-i Cāmiu't-Tevārīḫ'i Reşīdī adlı eserinin Olcaytu dönemi tamamen Ḳāşānī kaynak tutularak yazılmış,bu eserin önem kazanmasıyla Ḳāşānī'nin eseri neredeyse unutulmuştur.

Tārīḫ-i Olcāytū'da siyasi olaylarla ilgili bilgilerin azlığı ve yetersizliği dikkat çekerken,bunların yerine dönemin inançları,folklorik unsurları,coğrafi tarihe ait bilgilerin bulunması,bazı önemli kişilerin ölüm tarihlerinin bulunması gibi konuların çokluğu da ayrıca kayda değerdir.Bir bütün olarak ele alındığında edebi açıdan başarısız bir kitap sayılabilecek Tārīḫ-i Olcāytū,içinde bulunan bölük börçük bilgilerle yine de değerli bir eser olarak kabul edilebilir.Elbette bu kararı edebiyatçılar değil tarihçiler vereceklerdir.

2) TĀRĪḪ-İ OLCĀYTŪ'NUN DİL VE ÜSLUP (SEBK) ÖZELLİKLERİ

Tārīḫ-i Olcāytu dil ve üslup bakımından VIII/XIV.yy'ın belli başlı özelliklerini taşımakta,diger eserlerden ayrı bir özellik göstermemektedir.Nesri Fenni ile Nesr-i Sade'nin bir arada yaşadığı bu dönemde Ḳāşānī eserini sade bir nesirle yazmıştır.

Tārīḫ-i Olcāytū'da göze çarpan ilk husus metin içinde kullanılan Arapça kelimelerin Farsça kelimelere oranla çokluğudur.Ḳāşānī,daha ustaca yazmak ve sanatını göstermek için çoğu zaman anlamı da gereksiz yere feda ederek,Farsça karşılıkları bulunan harcı alem kelimelerin yerine bile Arapçalarını kullanmaya adeta kendini zorlamış,ancak kelime seçiminde başarılı olamamıştır.Zaman zaman oldukça uzun cümleler kuran Ḳāşānī,zincirleme sıfat tamlamaları kurmak ve seci yapmak uğruna ardarda dizdiği müteradif kelimeler arasında,kurduğu cümlenin failini ve fiilini kaybetmiştir.Bu eserlerdeki cümle kuruluşlarının ne kadar zorlama ürünü olduğu,yazarların arada sırada da olsa dolaylı olarak başkasından

naklettikleri sözlerdeki ifadelerin birdenbire sadeleşmesi ve hatta gündelik konuşma diline yaklaşması sırasında kullandıkları yalın ifadelerden anlaşılmaktadır.

Kāşānī eserinde Arapça kelimeleri oldukça bol kullanmış olmasına rağmen,kendisinin çağdaşı olan Vaṣṣāf gibi metin içine fazla miktarda ayet,hadis,kelam-ı kibar gibi unsurları,hiç değilse diğer eserlerdeki kadar kullanmamış,başkalarının söz ve eserlerinden haddi aşacak derecede istişhatlarda bulunmamıştır.

Bu dönemin bütün kitaplarında görüldüğü gibi,özellikle Türkçe ve Moğolca yer,kişi ve terim adlarının imlası Tārīḫ-i Olcāytū'da da bir bütünlük sergilememektedir.Aynı sayfada geçen bir isim birden fazla farklı imlayla tesbit edilebilmektedir. Kimi isimler ise anlam vermeyecek kadar muğlak olarak yazılmışlardır.Bunlardan kimilerinin istinsah hatası olduğu düşünülebilirse de bu imla meselesi dönemin bütün kitaplarında söz konusudur.

Kāşānī'nin bence üzerinde durulmaya değer bir özelliği günlük dilde bolca kullanılan ve anlatıma canlılık kazandıran kimi deyimleri kullanmış olmasıdır ki bunlardan pek çoğu modern Farsça'da bugün bile kelimesi kelimesine kullanılmaktadır.

Tārīḫ-i Olcāytū genel bir bakışla dil ve üslup bakımından edebi bir eser olarak kabul edilemez.Sayıca az da olsa araya sokuşturulmuş olan şiir parçaları ise,edebi bir özellik taşımaktan tamamen uzak,sırf duruma uygun düşsün diye söylenmiş şiir kırıntılarıdır.Kāşānī Mukaddime ve Hatime bölümlerinde daha ağır bir üslup kullanmış,sanatlı ifade etme kaygısına kapılmış,tarihi olaylardan bahsettiği bölümlerde nisbeten daha sade bir üslup kullanmıştır.Cāmiu't-Tevārīḫ'in sağlam ve tutarlı dil örgüsü göz önüne alındığında,onun Cāmiu't-Tevārīḫ'in kendisine ait olduğunu iddia etmesi bu anlamda dayanaksız çıkmaktadır.

Bu genel açıklamalardan sonra Tārīḫ-i Olcāytū'da görülen dönemin kimi sebk özelliklerini maddeler halinde saymak yerinde olacaktır.



1) ÇOGUL KULLANIMI: Eserde Arapça kelimelerin kurallı ve kuralsız bütün çoğul şekilleri kullanılmıştır. -at eki ile Örnek:"Ma'būdī ki kurrāt-i erbaʿa-i erkān ki anāṣır-i mevcūdāt ve usṭukussāt-i ummehāt-i mevżuʿātend...(s.1)Kırık çoğullar ile örnek:"Be mukteżā-yi daʿāvī-yi īn makālāt ve binā-ber muṭāvī-yi īn mukaddemāt,her-çend be vesāyiṭ-i bevāyik ve ʿalāyik-i şuhūr ve aʿvām ve vesāyil-i gūnāgūn-i eyyām tevfīk-i telfīk-i īn taʿlīk ve mebānī-i īn tensīk refīk nemīşud. (s.6) Türkçe ve Moğolca kimi kelimeler -an eki ile çoğul yapılmıştır.Örnek:"İnakan,bitikçiyan,kuşçiyan,odçiyan,baskakan, noyanan.Bu durum bazı Arapça kelimelerde de görülmektedir. Örnek:"Muʿteberān,ḫaşmān,muʿānidān,mustaḫdemān. Hakan ve hatun kelimeleri Arapça kurala göre Havakin ve Havatin şeklinde çoğul yapılmıştır.Şu cümlede bu unsurların hemen hepsi bir arada görülmektedir:"Ḫavātīn ve şehzādegān ve umerā ve noyānān mıntıka-i bendegī ber miyān-i cān beste ve her yek der makāmī ḫod karar ve ārām girifte,bölük bölük-i umerā ve selāṭīn ve mulūk ve mustaḫdemān-i memlūk be-her kadem bendevār īstāde ve ez eṭrāf u cevānib ṣafḥa keşīde ve melik-rā be mekān-i ū ḫucestegī ve mubārek bād mīgoftend.(s.25)

2) FAİL-FİİL UYUMU: Tārīḫ-i Olcāytū'da fail ve fiil uyumuna her zaman uyulmuş,tekil ve çoğul oluşuna göre fail ve fiile uygun fiil çekimi kullanılmıştır.

3) ADED MADUD UYUMU: Çok eski metinlerde görülen merdān-i buzurgān,ḫubān-i māh-ruyān gibi hem tamlayanı hem tamamlayanı çoğul olan tamlamalar Tārīḫ-i Olcāytū'da görülmez.

4) SIFAT MEVSUF UYUMU: Arapça kurala uygun olarak yapılmış "kubbe-i şerīfe,şecere-i ṭayyibe,şukūfe-i devḥa-i ṭāhire-i zākiye,ḫatūn-i muʿaẓẓama-i ʿādile-i maʿṣūme-i ʿafīfe-i ṣāliḥa" gibi birkaç tamlama istisna edilirse sıfat mevsuf uyumunda Farsça kurala uyularak kelimelerin müzekker ve müennes oluşları göz önüne alınmamıştır.

5) CUMLEDEN FİİL HAZFI:

A) Karineli Fiil Hazfı: Örnek:"Ān Ḫudāvendī ki evhām-i

ẖalāyiḵ ez kunh-i ma'rifet-i celāl-i ẕāt-i ū ḵāṣır-est ve ef-hām-i ādemiyān ez idrāk-i āyāt-i kemāl-i u ẖāsır (est)"(s.1) "Hevā be-dīde-i seḥāb giryān būd ve be-dendān-i şukūfe ẖandān (būd)" (s.199) "Ber'Alī ḥased ve ġayret bordend ve reşk u gıb-ṭa (bordend)" (s.92) "Ve ez 'acāyib-i eyyām anki ez faṣl-i bahār dū māh güẕeşte būd ve ḵaṭrehā-yi emṭār mudrār negeşte (būd) ve zemīn ve saḥrāhā ez teng-sālī ẖuşk-leb ve siyāh-dīde mānde (būd) ve der an hudūd āb'azīzu'l-vucūd ve nāyāft (būd)" (s.16)

B)Karinesiz Fiil Hazfı: Karinesiz fiil hazfı,karineli fiil hazfına göre daha az kullanılmıştır.Örnek:"Bahr-i ẕehẖār ez te-mevvuc-i seḥāb-i ū ḵaṭreī (est) ve ẖurşīd-i munīr ez pertev-i nūr-i ū zerreī (est)" (s.1) "Der maṭ'ūm bā īşān hem-şīre ve der me'kūl u meşrūb hemkāse ve der mubāḥeṣe ve munāẓāra hem-visāde (est)" (s.107)

6) CÜMLE-İ MAKLUB (Fiilin mefulden önce gelmesi):Örnek:"ve diger rūz ez āncā kūç fermūd bā vuzerā ve īnāḵān" (s.41) "Ammā şerī'at ve ān ṭahāret u neẓāfet est der hāvāşī-i insān ve et-rāf-i ū sebeb-i mulāḵāt-i necāsāt" (s.106)

7) BA-i TE'KİD KULLANIMI: Örnek:"Ez bī-abī merdūm-i bisyār bemordend" (s.112) "Muselmānān heme ber kal'a reftend ve beḵā-yā-yi menācis ve mefālis-rā be-tīġ-i bī-dirīġ beguẕerānīdend.. ve herki begurīẖt heme-rā der i'ṭāf-i suhūl ve cibāl ve ektāf u telāl be-tīġ-i yasāḵ resānīdend" (s.115) "Āteş der vey ze dend ve heme-rā pāk besūẖtend" (s.174) Sadece bir yerde mazi-i nakli fiilin başına ba-i tekid gekirilmiştir:"ve firāvān imārāt ve kārhā-yi ālī bekerde (est)" (s.116)

8) YA-Yİ ISTİMRARİ KULLANIMI: Mazi-i istimrari'nin normal kullanımı dışında fiillerin sonana ya-yi istimrari getirilmiş hatta bazen ba-i tekid ve ya-yi istimrari bir arada kullanıl-mıştır.Örnek:"Çāpār esrār-i maḥfī-i ẖod-rā ez ū pūşīde ve pin-hān nedāştī" (s.37) "ve her kucā mevżi-i hahcīr ve şikār ve merg-zārī nezẖh ve 'alefẖārī ẖurrem yāftī bedān mevzi-i ẖurrem şitāftī ve yekçend şekre berānīdī" (s.53)"Be-ẓarāfet-i ṭab'-i mekān ve zamān berubūdī ve 'abūsān-i maḥbūs-rā be-ẖande āverdī" (s.119)



9) MEFUL-İ SARIH ALAMETİ OLARAK RA'NIN HAZFI:Örnek: "Baba Oğul Userā (rā) beġuẕāşt" (s.174) "Mu'āviye ẖilāfet (rā) be-istīlā furū-girift" (s.100)

10) BE YERİNE BA KULLANILMASI: Örnek:"Bā zumre-i ẖasse-giyān bā şehr-i Merv āmed" (s.174)"Bā īnāḵān migūft ki bis-yār zaḥmet ve kulfet der dīn-i İslām keşīde-em" (s.99)

11) CANSIZ ADLAR İÇİN AN YERİNE VEY KELİMESİNİN İŞARET ZAMİRİ OLARAK KULLANIMI:Örnek: "ve ḵarīb-i heft-ṣad kes ez eimme ve eşrāf ve a'yān ber menārī gurīẖte būdend ki se rāh dāşt ve āteş der vey zedend ve heme-rā pāk besūẖtend" (s.174)

12) RA'NIN BE-BERAY VE İYELİK HALİNDE KULLANIMI:ÖRnek: "Tū-rā bā pādişāhī ve hukūmet çe kār" (s.33) "īşān-rā der īn teṣānīf bisyārest ve telīf bī-şumār" (s.106) "Merā ez īn hīç ẖaber ve āgāhī nīst" (s.176) "ve her dāmādī rā ṣad dīnār bedād" (s.190)

13) MER ... RA BİLEŞİK HARF-İ İZAFESİNİN KULLANIMI:Örnek: "Vezīr-i ṣāliḥ ve destūr-i muşfīk-i bī-ġaraż mer mulk-i şāh rā be-mesābet-i dū bāl est mer-murg-rā" (s.134)

14) MÜTERADİF KULLANIMI Örnek: "Der īn 'ahd u ḥīn u zamān u evān-i mubārek ..." (s.3) "Bā merdān-i kārzār ve ālāt-i ḥarb u peykār.." (s.162) "Bā Isen Buka sırrī pinhānī ve rāzī nihānī dārem" (s.203)

15) GARİP ARAPÇA KELİMELERİN KULLANIMI Örnek:" Ez īn mu-ṭāriḥa der ẖāṭır-i mubārek-i pādişāh daġdaġa ve der ẕamīri munīr zahzaha-i tereddud uftād" (s.99)

16) BE ... ENDER (DER) KULLANIMI : Örnek:"Rūz-i ādīne-i bīst u yekum-i māh-i mubārek-i Recebu'l-Aṣabb sulṭān-i cihān be şehr-i Baġdād der rasīd" (s.109)

17) ÖNEKLİ FİİLLERİN KULLANIMI Örnek: "Çunānki pederī ci-ger-güşe ve nūr-i dīde-i ẖud-rā ez ẖavf-i sūẖten ez ser-i menār furū-endāht" (s.174) "Mu'āviye ẖilāfet (rā) be-istīlā furū-girift (s.92) "Bāmdād be umerā ve īnāḵān-i devlet ve muḵarrebān-i ḥazret ẖab-i ẖod bāz-rānd" (s.100)

18) ARAPÇA ETKİSİYLE CÜMLELERİN AMMA İLE BAŞLAMASI Örnek: "ve ammā muʿtezile ānānend ki ..., ve ammā ḳaderiyye ez īşān baʿżi muʿtesile end..., ve ammā meẕheb-i furū' ançe meşhūrest.. (s.104-105)

19) TEVANİSTEN FİİLİ İLE HAFİF MASDAR KULLANIMI:Örnek:" Terk-i dīn-i İslām nemī-tevānem kerd" (s.99)

20) VE BAĞLACIYLA KISA CÜMLE KURULMASI Örnek:Bā hezār sevār ber-u tāḫtend ve şowherī ū-rā bā İtkul bā dū peser be āb ġarḳ kerdend ve māl u menāl-u çehārpāyān-i bī-endāze yekser ġāret kerdend ve esīrān bordend ve ḫānedān-i Ḳaydu ber endāḫtend" (s.40)

21) SECİ KULLANIMI: Tārīḫ-i Olcāytū'da görülen söz sanatlarının başında secili cümleler gelmektedir.Örnk:"Leṭāyif-i nā maḥdūd-i ḥamd u sipās ve veẓāyif-i nā-māʿdūd-i medḥ u şukr-i bī-kıyās sezāvār-i nisār-i hażret-i vācibu'l-vucūdī-rā(st) ki vāhib-i mevāhib-i imdād-i cūd ve fāyiż-i envār-i vucūdest"(s.1) Tebārek-i mubārek-rā be ḳudūm-i meymūn-i ḫudāygān-i bende-per ver ve şehriyār-i firişte-siyer ve ḫusrevī dādger dārā-yi baḥr u berr ... māye-i emn u emān feyż-i raḥmet-i raḥmān żıll-i ẓalīl-i yezdān ... "(s.3) "Bīçyek bā-hem tarīḳ-i muḫālefet ve munāzaʿat ve sebīl-i muḫāṣemet ve mubāʿedet neverzīd" (s.13) "Dest gīr-i belā ve pāymāl-i ʿinā āmedend" (s.21) "Meger ānki tū-rā ez çuḫā pūşīden vekımız u ayran nūşīden ve der umūr-i şakk kūşīden ... (s.68) "Pādişāh-i ʿişret-dūst ḳurb-i dū māh der mergzār-i yurt-i ūcān bā māh-rūyān-i mehveş ve sāḳiyān-i sīm-sāḳ-i dil-keş ve inakan-i muḳarreb ki enis-i celīs ve ḥarīf-i ẓarīf ve nedīm-i ḳadīm veyārān-i ġam-gusār būdend" (s.52) "Asākir-i mutekāsir çūn każā-yi nāgehān ve belā-yi bī-dermān ber ser-i Tālişān tāḫtend" (s.62)Eger gul ber ḫāst gulāb ber cāst ve eger şecere-i kemāl ez āsıfe-i fenā pāymāl şūd semere-i devlet destyār-est ve eger saḳf-i kerem beşikest sutūn-i sehā ve ṭāḳ-i atā-yi vezīr-i bī-naẓīr durust-est " (s.134)



IV. BOLÜM
TĀRĪḪ-İ OLCĀYTŪ ÇEVİRİSİ

ÇEVİRİDE TUTULAN YOL

Çevirisi en zor yapılan metinlerin başında tarihi metinler gelmektedir.Çağlar değişmiş,kelimeler ve kavramlar çok farklı anlamlar kazanmış,hatta bazı terimler büsbütün unutulmuş ya da ölmüştür.Tarihi metinlerin çevrilmesindeki zorluk da bundan kaynaklanmaktadır.Üstelik bu eserlerin hemen tamamı sanat yapma kaygısı güdülerek yazılmış olduklarından durum bir kat daha güçleşmektedir.

Biz de çevirimizi yaparken mümkün mertebe metnin tarihi üslubunu korumaya ve metinden fazla uzaklaşmamaya çaba sarfettik.Ancak buna rağmen kimi yerlerde Kaşani'nin cümlelerine tasarruf etmek zorunda kaldık.Çünkü fiil hazfları Türkçe'de başka türlü ifade etmeye imkan yoktu.

Çeviri metin ile Farsça metin rahatça karşılaştırılabilsin diye esas metnin sayfa numaralarını / / işaretleri içinde verdik.Metinde geçen kimi edebi,tarihi ve askeri terimleri çevirinin sonunda notlar ve açıklamalar kısmında açıklamaya çalıştık.Metinde boş bulunan ya da anlaşılmayacak kadar karışık olan kısımları gösterdik.En sona da özel isimlerin,yer adlarının indeksini çıkardık.

Yaptığımız çevirinin bütün kusurlarına rağmen bu eserden yararlanacak olanlara hizmet etmesini ummaktayız.

# TĀRĪḪ-İ PĀDİŞĀH-I SAʿĪD

# ĠIYĀṮU'D-DUNYĀ VE'D-DĪN

# OLCĀYTŪ SULṬĀN MUḤAMMED



Hamd ve şükranın sınırsız güzellikleri,sayısız övgü ve sonsuz şükrün vazifeleri,cömertlik yardımlarının bağışlarını ihsan eden,varlık ışıklarına feyiz veren Vacibu'l-vücud (1) olan Tanrı'ya saçılmaya yaraşır.Dalgalı denizler O'nun cömertlik bulutunun dalgalanışından bir damla;parıldayan güneş O'nun nurunun yalımından bir zerredir.Maddelerin,suretlerin,cevherin ve arazın (2),ruhun ve bedenin yaratıcısı O'dur.Varlıkların biçimlerini ve ruhları pergelsiz cetvelsiz kalem dizisine çeken de O'dur.O öyle bir Tanrı'dır ki yaratılmışların kuruntuları, O'nun zatının celalinin derinliğini anlamaktan acizdir.İnsanların anlayışları,O'nun sıfatlarının kemal eserlerini algılamakta hüsrandadır.O öyle bir var edicidir ki gökyüzü çardağının katmanlarını,zaman ufukları sundurmasının çehresini, parlak yıldız cevherleri ile zevkinin ustalığı sayesinde aydınlatıp süslemiştir.Kudretinin işaretlerini göstermek için,dünya meydanında,boyacı ay ile aşçı güneşi,yaratış çevganıyla top gibi hareket ettiren O'dur.O öyle bir mabuttur ki varlıkların unsurlarını,belirlenmiş asılların cevheri olan dört temel unsurun (3) kürrelerini,varlıklara madde olması için,feleklerin ve yıldızların altında hazırlayıp takdir buyurdu.Aydınlık olanı karanlık olana yaklaştırdı;ruhani olanı cismani olanla güvenceye aldı.O alemin sahibi ve yöneticisidir,yiğit,kahredici ve zorlayıcı şahların yücelticisidir.O öyle bir padişahtır ki kullarını düzene sokmada,düşmanlarından intikam almada bir yakına ve dosta gerek duymadı,kimseye muhtaç olmadı.O öyle bir sultandır ki bir yardımcının himmetine,bir eşin ortaklığına , bir kapıcı ve bekçinin yoldaşlığına ihtiyacı olmadı.Her devirde,alemin düzeni ve doğruluğu,Ademoğulları'nın tertip ve nizamı /2/ şehirlerin ve yerleşim alanlarının yönetimi için,siyasetin heybetinin yürütülmesi,insaf ve adaletin gösterilmesi

uyarınca "Yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi" olma sıfatına sahip,insan nevi zümresinden bir ulu padişahı,üstün emir ve yasaklarını halka uygulaması için seçip kaim kıldı.Beğenilen işlerin,itaat ve ibadet gibi şer'î menduplerın kazasının edası için bunu böylece gerekli kıldı da "Din ve mülk ikiz kardeştir" sözünün içeriği doğruluk delili kazandı.

Bütün övgü ve tahiyyat yardımları,selam ve salavat sayıları,kainatın efendisi,varlıkların özeti ve en seçkini olan Muhammed Mustafa'nın aydınlık ve kutlu ravzasına,ulu ve arıduru kabrine,âline,ashabına,dostlarına ve kendisine tabi olanlara olsun.

Bundan sonra... Şahlar şahı,hanlar hanı Cengiz Han'dan sadır olan davranışları,yaptığı eserleri,padişahlığını,cihangirliğini,alem fatihliğini,siyaset hükümlerinin durumunu,onun ulu atalarını,ünlü haleflerini,her biri birer hanlık olup yeryüzünün bayındır ve sınırlanmış yerlerindeki ülkelerden bir iklimi,Hāmūn Dağı'ndan yaşanan yeryüzü çeyreğine dek fethetmiş olan;dünyanın mamur alanının boylamına başlangıç noktası olan " [illegible]'un (4) doğu tarafından,enlemi ve boylamı,çevresinin genişliği bur yıllık yol tutan,Mısır ve Şām ötelerine dek her yeri kudret kabzasına ve yeterlilik avucuna almış bulunan,şerefli,dünya hakimi uruğundan (5) ve haleflerinden söz eden;bugün herbirinin geniş ve uzunca bir ülkeyi,koca koca,donanımlı ve hazır haldeki ordularla tasarruf eline ve mülkiyet sahasına alan,asker ve hayvanlarının sayısı yeryüzü boşluğuna sığmayan,zamanın bütün sultanlarının,padişah ve meliklerinin hükümlerine mahkum olduğu -Alem mülkünün yıkılışı ve Adem neslinin yok oluşuna dek soyları birbiri ardınca zincirleme devam etsin- bu ulu kimselerin düzen zincirinin halkaları ve ulu ataları olan Hatun Almankoa'dan (6) Temüçin'e dek,Cengiz Han'dan merhum ve said Gazan Han'a -Tanrı delilini nurlandırsın- dek,"Bunlar birbirinin soyundan bir nesildir" (7) sözü hükmünce birbiri ardınca telif kaleminin dizisine ve yazılış boncuğuna bağlandıkları konuları kapsayan Cāmi u't-Tevārīh'in yazılışı tamamlanınca,(bu kitap) devlet kakülünün perçemi,saltanat nöbetinin



birincisi,hanlar vasıtasının özeti,Moğol padişahlarının özü, /3/bu çağda iklimlerin bağlantısı ve tohumu,yeryüzünün hülasası olan İran ülkesinin padişahı;o samimi soydan ve yüce nesilden,o güzel dalların çiçeklerinden ve o temiz ağacın tomurcuklarından olan;akılda,görüşte,bilgide,görgüde,cesarette,cömertlikte,ilim ve hikmette akranı olan hanlardan mücadele topunu uzlaşma çevganıyla kapan,İslam dininin ve imanın koruyucusu ve geliştiricisi olan,rahmet elbiseliğinden hanlık hil'ati doğruluk boyuna uygun düşen,keramet tacı Firkad yıldızına (8) benzeyen başına namzet olan,İran saltanatının taht ve tacı,şahlık mesnedi ve oturağı,bu kutlu çağda ve zamanda,denizden denize, ırmaktan ırmağa,ilahi dergahın hükmü gereğince;kullarını görüp gözeten bir efendi,melek simalı şehriyar,adaletli hüsrev,karaların ve denizlerin sahibi,doğunun ve batının padişahı,güvenliğin ve güvencenin sağlayıcısı,Rahman'ın rahmetinin feyizi,Tanrının gölgesi,yüce şahlar şahı,alem sultanlarının sultanı,Ademoğulları hakanlarının ferman buyurucusu,Cengiz Han ağacının meyvesi,Tuluy Han baharının ilk tomurcuğu,Hülagu Han bahçesinin taze yemişi,Abaka Han oğullarının özü,Argun Han sadefinin inçisi,Müslümanlığın bakıcısı,zemin ve zamanın hidivi,mekana ve mekandakine emreden,cömertlik denizinin incisi,varlık okyanusunun noktası ve merkezi,padişahlık kutusunun mücevheri,Kisra (9) ve Kayser'in (10) özelliklerini yok eden,adalet yayıcılığın yoğun gölgesi,din koruyuculuğu meydanlarının baş binicisi,mutluluk Kafı'nın Simurg'u (11),yücelik devleti Hüma'sının gölgesi (12) dünya bekçiliği okyanusunun odağı,Rabbani görüşün dileği,ilahi yardımın inayetini özel olarak alan,Mustafa milletinin adaletini dirilten,Nebi'nin sünnetinin şiarlarını muhafaza eden,dinin sığınağı olan padişah;Tanrı lütfunun gölgesi,adem soluklu,Nuh fetihli,Halil doğruluklu,Musa Avuçlu,İsa soluklu,Muhammed zamanlı,Ali ilimli,Hızır ilhamlı,Süleyman fermanlı,Iskender görüşlü,Cengiz Han siyasetli,Tuluy kuvvetli,Kaan erdemli,Kubilay azametli,Hülagu merhametli,Abaka gibi cömert,Argun hidayetli, Gazan Adaletli,Cem mevkiili,adil,eli müeyyed,muzaffer kudretli, Siyavuş'a benzeyen,Keyhüsrev gidişli,Dara görüşlü,yüce Hakan,

ümmetlerin maliki,Türk ve Acem sultanlarının sultanı /4/ yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi,karada ve denizde adalet yayıcı,Alemlerin Rabbi'nin inayetine erişmiş,göklerden zaferli,düşmanlarına karşı galibiyeti teyit edilen,dünya ülkelerinin kurucusu, yüce "Allah" lafzının mazharı,Tanrı yaratıklarına aman veren, doğusunda ve batısında alem yerleşim bölgelerinin barınağı, Tanrı emriyle hareket eden,Tanrı'ya çağıran,Tanrı arzının sultanı,Tanrı velilerinin yardımcısı,Tanrı düşmanlarını zelil eden,Tanrı beldelerinin koruyucusu,Tanrı kullarının desteği,yükselen ışık, parlayan şimşek,Hakk'ın,devletin ve dinin koruyucusu OLCAYTÜ SULṬĀN MUḤAMMED ḪUDĀBENDE'nin -Tanrı devletini uzatsın ve yeryüzü yaygısını onun ülkesi yapsın- ,bu ulu padişahın,kutlu gelişiyle süsleyip bezemiş,iyiliğinin görkemi ve şahlığının gücü ile bu feza bavletli,kader kudretli padişahı donatmıştır.O kadir gecesi değerli,rüzgar azimli,toprak gibi sağlam,dağ gibi görkemli,iş artırıcı,adalet yayıcı,cömertlik bulutu,kainat yücelikli,Müşteri (13) gibi güzel,Behram (14) gibi güçlü sıçrayışlı,Nahid (15) gibi güzel yüzlü,(16) Utarit gibi zeki (17), şimşek binişli,yıldırımlardan alaylı,ince görüşlü,derin düşünüşlü,yumuşak kalpli,ilim araştıran,taht üzerinde bir alim,aba altında bir asker,eğer üstünde bir er padişahtır.

Yüce ve ulu Tanrı'nın,alemi aydınlatan Nevruz gibi kutlu ve saadetli olan yaratıcının gölgesi,bu padişahın uğurlu günlerini ve kutlu zamanını,onun iyilik ve adaletinin güzelliğiyle süslesin;umuda susamışları onun yücelik ve ihsan kadehinden suya kandırıp nasiplendirsin. BEYİT:

"O himmetiyle felekleri aşmış,devletiyle gökyüzünü geçmiş bir şahtır.

Ordusunun tozu doğudan batıdan yükselmiş,sancağının hilali Dicle ve Ceyhun üzerinde parlamıştır."

Bu girişten sonra... Bu eserin yazarı ve bu kitabın derleyicisi EBŪ'L-ḲĀSIM ʿABDULLĀH B. ʿALĪ B. MUḤAMMED EL-ḲĀŞĀNĪ -ki bu sağlam temelli ve devamlı hanedanın hizmetinde önceliği olup alnına kulluk damgası vurulmuştur- ta beşikten şu vakte dek,bu devletli padişahın ataları ve babaları olan Moğol hanlarının nimetinin süt kardeşi ve devletinin beslemesi olmuştur.Bu hakir



doğruluk ve samimiyet adımını,bu padişahın yaygısına atmış,onun iyilik meyvesinden,nimetlerinin elinden ve ihsanından zenginleşip değer kazanmıştır. /5/ Bu iyiliğin haklarının yerine getirilmesi ve nimetlere şükür için Rabbani kelamın işaretince "Rabbi'nin nimetini daima minnetle an,şükranla anlat" (18) ve "Ey inananlar Allah'a itaat edin,Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin" (19) emrinin gereğince,bu değersiz kul istedi ki eski ve yeni hukukun ödülü ve gereği olmak üzere padişahın nimetinin anlatılmasını,gücü yettiğince,imkanı ve kudreti el verdiğince yerine getirsin.Bu kutlu padişahın devlet sarayına kendi düşünce tezgahından bir hediye sunsun,tabiatının bağından taze bir meyve armağan etsin;onun şahane davranış özelliklerinden bir nebze,hüsrevane güzel ahlakından bir tutam alıp yazının karasından istinsahın beyazına aktarsın.Cāmiʿu't-Tevārīḫ'in özü ve özeti olan olayların tarihlerini ve onun devletinde geçen günleri bu kitabın bütünleyicisi olsun ki Hakk sancağı eskiden olup bitenlere,başlangıç sonradan gelenlere yaklaşıp güvencede kalsın. Bu hakir,padişahın davranışlarının,sözlerinin,hallerinin ve yaptıklarının binde birini hatta daha azını yazıya geçirip kağıda dökse bile,söylenecekler bundan yüz kat daha uzun ve ayrıntılı bir kitaba da sığmaz.Dil ve anlatış onu anlatıp yazmakta, sözü uzatıp kısmaktan yana acz içindedir. BEYİT:

" Her iki dünya da nazar otu ile dolu olsa ve onun her tanesi için yüz yıl ömrüm olsa,

Senin övgünü arşın doruğuna dek çıkarsam,yine de senin vasıfların sayacaklarımın yüz bin katı gelir."

Bu değersiz kul,sağlam temelli bu devletin övgüsünde ne denli aşırıya kaçsa,yine de hiçbir şey söylememiş olur.Çünkü güneş parlak bir yıldız,gökyüzü engin ve geniş bir çatı,deniz derin bir ırmaktır;güneş aydınlıkla,gökyüzü yücelik ve yükseklikle,deniz genişlik ve derinlikle kendisine işaret edilmeyi zaten gerektirmez.Bunun gibi o devletin ihtişamını bildirmek, bundan daha yüksekte,onların devletinin zamanı ve devranı,kereminin ve mürüvvetinin olgunluğundadır.İhsan ve yardımseverliğinin yazılması,perde ardında gizli kalmasından;defterlerin içinde ve kağıtların arasında kalmış olmaktan daha fazla tanınmıştır.

Padişahlık ve hanlık o ulu kişiye atasından,babasından ve kardaşından armağandır. /6/ Hiç kuşkusuz o,padişahlıkta pek mahirdir. Güzel ahlakında ve davranışlarında kendisinden öncekilere ve uruğuna uymuştur.Ne var ki kullar,efendilerinin bağışlama eserlerinden,ihsan ışıklarından,nimet yardımlarından ve sayısız keremlerinden kendilerine düşenin son derece çaba göstermek olduğunu kendilerine yakışanın dua ve övgü olduğunu bilirler.Yoksa dünyadaki bütün ululuk ve yüceliklere sahip bir padişah vasfa sığmaz. Bu en aşağı ve değersiz kulun,o yüce hazretten elde ettiği yararlı bir hil'attir.Eğer ululuk,haşmet ve enginlik varsa bu, o felek benzeri sarayda bulunan kişinin yaptığı yardımın ve nimetlerin erdemindendir. ŞİİR: (Arapça)

"Muhammed'i kendi sözümle övmedim,tam aksine sözüm Muhammed sebebiyle övülür hale geldi."

Ama kulların sahip olduğu sermayenin hali,güneşle karşı karşıya gelerek anlam ışıkları alan ayın haline benzer;ya da denizden buhar alıp yeniden denize döndüren buluta.Efendisinin bağından meyve çıkaran,ya da bostanın sahibine hediye olarak değer siz bir şey götüren kişinin hali de böyledir.BEYİT:

" Ey Şah Sana hediye olarak yüz can getirmek bile az gelir,bu zire ağacını (20) Kirman'a götürmeye benzer.

Ama bilirsin ki karıncaların adeti Süleyman'a bir çekirge ayağı götürmektir."

Bu sözlerin iddiası gereğince ve bu girişlerin temel yolları dolayısıyla,her ne denli ayların ve yılların ilişki ve musibetleri yüzünden,günlerin getirdiği türlü türlü uğraşlardan ötürü bu yazının derlenmesinin ilahi yardımı,bu esasların düzen - lenmesinde mümkün olmaz idiyse de Tanrı'nın inayeti ve güzel yardımı ile kitaba girişilip başlangıcı açıldı.Bu hakir kitabını kısa anlatım yoluyla,icaz göstererek hale yola koydu.Alemlerin kıskandığı,herkesin gıpta ettiği bir kitap olmasını diledi.Eğer efendimizin bu konuda bir beğenisi olursa,bu onun kutlu görüş ışıklarının alınması demektir.Eğer düşüncenin sonuçları,doğrunun ıslahı ve başarının kemali ile gerçekleşmezse,bu olsa olsa zayıf ve değersiz kulların anlayış eksikliğine,kavrayış kıtlığına yorulur.



/7/ Bende,Hakk Teala'dan bu saadeti tamamlamaya izin vermesini, kitabın derlenmesine yardımının yoldaş olmasını,açılışın kapanışa ulaşmasını,başlangıcın sona ermesini niyaz ve umut etmektedir.Tanrı yardım eden ve başarıya ulaştırandır.

Yüce ve ulu Tanrı,alem mamur olduğu sürece bu sultanın değerli gölgesini,şehriyarlıkla,alem fatihliğiyle,halka şefkatle,asker sevki ve düşmanı yok edişle nasiplendirsin.

Kitabın binası üç bölüm üzerinde kuruldu:MUKADDİME,MAKALE ve HATİME.

MUKADDİME:SULTAN MUHAMMED'İN HATUNLARININ NİCELİĞİ AİLESİNİN VE ONLARDAN YADİGAR KALAN ÇOCUKLARININ SAYISININ BİLİNMESİ HAKKINDA

Olcaytu Han Argun Han'ın ikinci oğludur.Kerayit kavminden Emir-i Kebir İrencin'in kız kardeşi Toguz Hatun'un erkek kardeşi Sarı(m)ca'nın kızı Uruk Hatun'dan doğmuştur.İlk hatunu Emir Sunucak'ın oğlu Şadi Gürkan (Küregen)'in (21) kızı Köbhoşkaf'tır.(22)Bundan çocuğu yoktur.İkinci hatunu Lekezi Gürkan'ın kızı Hucgan'dır -ki bunun anası Mama imiş-,bundan Emir-i Kebir Çoban Noyan'ın hatunu olan Dolandı adında bir kızı olmuştur.Üçüncü hatunu Çağatay'ın oğlu Manku'nun kızı 'بيسوكعي'ın (?) oğlu Kutluğ Timur Gürkan'ın kızı İldurmuş'tur.(23)Bundan üç oğlu olmuştur,büyüğü Bistam,ortancası Bayezid,küçüğü Tayfur'dur.(24)Her üçü de çocukken öldüler.Bir de Emir-i Kebir Çoban Noyan'ın eşi olan Satı adlı bir kızı olmuştur.İldurmuş büyük Toguz Hatun'un yurdunda oturur.Bundan sonra Toktı adlı bir hatunu vardı.Toktı'dan sonra Kirmun Hatun (25) vardı.Ondan sonra Büyük Kaan'dan getirilen Kökeci Hatun vardı.Dördüncü hatunu Hülagu'nun kızı Todakac'ın anasından olma Hacci Hatun'dur.Bu Tengir Gürkan'ın oğlu Zahhak'in kızıdır.Bundan Ebu Sa id adında kutlu ve saadetli bir oğlu oldu. -Tanrı onu ömür,gençlik ve devletle nasiplendirsin- Onu alem padişahı Olcaytu'nun lalası Oğul Kaydı,Suşi Bahşı'nın oğlu Emir Sevinc'in yurdunda yetiştirirdi. /8/Beşinci hatunu Sartak'ın kızı Adilşah'tır.Sartak Büyük Bulugan Hatun'un ordu emiridir.Bundan Süleyman Şah adlı bir oğlu oldu.Bunu Hace Lü'lü yetiştirirdi,çocukken öldü.Altıncı hatunu Ölcetey Hatun'dur.Hacci Hatun'un aynı ana-babadan kız kardeşidir.Bundan Ebu'l-Hayr adlı bir oğlu oldu,bu da çocukken öldü.Yedinci hatunu Horasanlı Bulugan,Gazan Han'ın hatunu ve Argun Aka'nın oğlu Emir Tesüy'ün kızıdır.Sekizinci hatunu büyük yurtta oturan Toguz Hatun'un kardeşi,Nayman kavminden Sarıca'nın oğlu Emir İrencin'in kızı Kutluğ Şah'tır.Bundan bir kızı vardır.Reşidu'd-devle bunu evinde yetiştirirdi.Bu da çocukken öldü.Dokuzuncu hatunu Surgatmış'tır,Emir Hüseyn'in kızı Ölcetey Hatun'un anasından olmadır.



Onuncu hatunu Kotukyay Hatun'dur,Timur Gürkan'ın kızı olup Horasan'dan gelmedir.Onbirinci hatunu Dünya Hatun'dur,Mardin sultanı Necmu'd-dīn'in kızıdır.Bundan çocuğu yoktur.Onikinci hatunu Kostantiniyye Kayseri'nin kızı Despina Hatun'dur.Bundan da çocuğu yoktur. Yardım Allah'tandır.

DEVLETİN İLERİ GELENLERİNİN,HAZRET-İ SULTANIN MÜLAZIM VE YARDIMCISI OLAN OLCAYTU ÇAĞININ BÜYÜK EMİRLERİNİN ADLARI,NİTELİKLERİ VE SAYILARI

Devletin kolu kanadı değerinde olan,devlet emirlerinin, Sultan'ın yanında bulunan mutlu yakınlarının ve ünlü nedimlerinin (inakan) (26) herbiri adalet yayıcılıkla,görüş,yeterlilik, şecaat,cömertlik,dirayet,bahadırlık ve yiğitlikle tanınıp bilinirler.Bilgeler demişlerdir ki:" Devlet erkanı ve Sultan'ın yöneticileri uzuvlara benzerler,birbirlerinden ayrı tutulmaları mümkün değildir." Uzuvlar birbirinin ortaklaşması ve yardımıyla,ad ve sanlarının kaybolmasından,değersizliğinidbarından,şerefliliğin ikbal zirvesine erişirler.Hepsinin en önünde Mangıt (Mönggük) kavminden Emir Kutluğ Noyan vardır.İkincisi Emir-i Kebir,Acem ve Türk'ün öncüsü,adil hüsrev,Süldüs boyundan Melik Tozan oğlu Çoban Noyan'dır.Görüşte,yeterlilikte,tedbirde,siyasette,cesarette,mertlikte,bahadırlıkta hepsinden üztündür.Üçüncüsü Karahıtay boyundan Emir-i Muazzam Pulad Çingsang'dır.Dördüncüsü Celayir boyundan Akbuka Gürkan'ın oğlu Emir Hüseyin'dir./9/ Beşincisi Uygur boyundan Sarıca oğlu Suşi Bahşı oğlu adaletli Emir Sevinç Aka'dır.Altıncısı Toguz Hatun'un kardeşi,Sarıca'nın oğlu Emir-i Kebir İrencin'dir.Yedincisi Altan Han oğlu Tosbuka oğlu Guncişk oğlu Sunkur oğlu Kılıç oğlu Tuğrul oğlu Tarim oğlu Sina oğlu Zeki oğlu,adaletli hüsrev,büyük Emir Muizzu'd-din İsen Kutluk'tur. -Tanrı adaletini artırsın-.Bu emir görüş,akıl, güç,görkem,kültür,yeterlilik,dirayet ve övülmüş ahlakı ile akranlarından ve benzerlerinden öncelik topunu ilerilik çevganı ile kapmıştır.Sekizincisi Bağdat Tümen Emiri Togan'dır.Keyhatu'nun karısı Aişe Hatun'u buna verdiler.Bu Aişe Hatun'dan güzel yüzlü Alafrenk adında bir oğlu vardır ki bunu Horasan diyarında Sayin Abacı'nın yurdunda yetiştirmekteler.Dokuzunçusu

Kıbçak boyundan Bayıtmış'ın kardeşi Baybuka Kuşçi'nin oğlu Emir Ali Kuşçi'dir.Onuncusu Diyar-i Bekr beldesinin emiri Sutay Ahtacı'dır ki Fırat Irmağı kenarını ve Şam sınırlarını korumakla görevlendirilmiştir.On birincisi Diyar-i Bekr,Rum ve o civarın Tümen Emiri olan Körbuka'dır.On ikincisi Horasan diyarında oturan ..... oğlu (27) boyundan Keytoka Noyan'ın oğlu Casamura Sultan'dır.On üçüncüsü Horasan'da yurdu bulunan Narin tümeninin emiri Buka Yarguçi'nin oğlu Algu'dur.On dönrüncüsü Bayıtmış'ın kardeşi İlyasmış'tır ki Diyar-i Bekr bölgesinin muhafızıdır. On beşincisi Tatar boyundan,Amuye Irmağı havalisini muhafaza eden Aladoben Satı Noyan'ın kardeşi Bektut'tur.On altıncısı Uygur boyundan olan Emir Turumtaz ile iki kardeşi Mengütaz ve Eretna'dır.On yedincisi Uygur boyundan Ordu Kaya'nın kardeşleri Mukbil'in oğulları Emir Dana Kutluğ Kaya ve kardeşi Pulad Kaya'dır.On sekizincisi Sultan'ın mülazımlarından olan Ordu Kaya'nın oğlu Noldar'dır.On dokuzuncusu Horasan emirlerinden olan Ramazan Gürkan'dır.Yirmincisi Emir Kutluğ Şah'ın oğlu Karancuk ve Rum diyarında bulunan Aladur'un kardeşi Abışka'dır.Yirmi birincisi Kayat boyundan Norin Aka'nın oğlu Baydu'dur.Bu da Rum diyarında oturur.Yirmi ikincisi Sultan'ın yakını olan Hıtay boyundan Tokacak'ın oğlu Emir İnak Tokmak'tır.Yirmi üçüncüsü Ultay Süldüsi'nin oğlu Eirze Muhammed'tir.Yirmi dördüncüsü Anende Ulusu'ndan Sorakan Başkırd'tır. /10/ Yirmi beşincisi Pucay Noyan'ın oğlu Taştemür'dür.



MAKALE: SULTANIN DEĞERLİ ÖMRÜNÜN OLAYLARININ YAZILMASI,KAVRANMASI VE DOĞUMUNDAN DEVLETİNİN ÇÖKÜŞÜNE DEK GEÇEN ZAMANIN TOPLANMASI ÜZERİNE BİNA EDİLİP KISALTILMIŞTIR

703 (1303-1304) yılı,adaletli padişah Gazan Han'ın -Tanrı türbesini nurlandırsın- devletinin sonu ve ömrünün bitimi ; Gıyāsu'ddīn Muhammed Olcaytu Sultan'ın -Tanrı mülkünü devamlı kılsın- devletinin sırasıydı.Olay şu şekilde olmuştu: Saray-i Hovme'de kışladıktan sonra,bahar mesimi gelip güzel yüzünün ve gümüş dudağının tomurcuğu gülümsediği,hava hareket edip oynaşmaya,yeryüzü coşup taşmaya başlayıp gökyüzü huruşa geldiğinde Gazan Han son derece zayıf düşüp hastalandı.Temiz ruhunun ve aydınlık nefis şahbazının " Ey huzura ermiş nefis,razı etmiş ve razı olunmuş bir halde Rabbi'ne dön" (28) çağrısına buyur karşılığı vererek rahatlığa erme semtine,sevinç kımıltılarına doğru uçup gideceğini anladı.Yokluk mezarından,kalıcılık ve safa yurdunun sınırlarına göçüp gitti.Şerefli bedeni ten kafesini terketti.Hayatta olduğu günlerde,sevgili kardeşini Horasan'dan çağırtmak,şahlık taç ve tahtını onun görüş ve liyakatine teslim etmek istedi.Sınırlardaki düşman zümrelerinin durumu böylece bilmelerini ve bir kargaşa (bulgak) çıkmamasını diledi.Bütün güçsüzlüğüne,uzuvlarının gevşekliğine,bağırsaklarının ve iç organlarının hastalığına rağmen Horasan'a gitmeye azmetti.Sevgili kardeşinin kutlu ve aydınlık yüzünü görmek,onun uğurlu çehresine bakarak gözünü aydınlatmak,bir zaman onunla konuşmak,neşelenip ünsiyet etmek istiyordu.Durmadan gizliden gizliye kendi gelişini bildirmek için elçiler yolluyordu.Zaman zaman kardeşinin adını anıyor,keşiflerde bulunuyor,onu arzuluyordu.MISRA:

"Biz (kelimesi) senin adını anıyor ve ben duyuyorum bunu."

Saat saat onun geliş haberlerinden bilgi alıyor,durumu anlıyor ve buyuruyordu ki /11/ BEYİT:

"Gönlümüz canımız onun sevgisiyle doludur,bütün arzumuz onun çehresini görmektir."

Oradan ziyaret amacıla ilk önce Şeyh Behlül'ün yanına vardı.Vefasız günler ve cefacı zaman kardeşine kavuşma saadetine izin vermedi.Bu birleşmenin yardımı ona yoldaş olmadı.Büyük bir orduyla Rey ile Kazvin arasındaki Bişkil Derre mevkiine varınca hastalık bedenine galip geldi,dert dermanı istila etti.Ölüm halinde,buhranlar ve sekaret içindeyken veliahtlık işinin ısmarlanmasını,sınırların belirlenmesini,bundan birkaç yıl önce sağlığında sözüyle vasiyet ettiği veliahtliği,yine hatunların,değerli emirlerin,itibarlı vezirlerin,devlet noyanlarının ve bütün memleket erkanının huzurunda,onlara güzel öğütlerde,halka karşı duyduğu güzel ve doğru hislerin meyvesi olan kıymetli tavsiyelerde bulunduktan sonra,sözlerini yeniden yazdırıp inşa ettirdi.Vasiyetini zikrettikten sonra şöyle dedi: "Nicedir düşünüyorum,kendi görüşümle bakıyorum da tacıma ve tahtıma kardeşimden daha layık bir kaimmakam,ulus tamtına ondan daha yakışır bir kimsenin oturabileceğini sanmıyorum." Kardeşi için bu türlü vasiyetlerde bulunduktan sonra,bütün kullara Gazan Han imlasıyla vasiyet edilmiş,kendisinden sonra bütün emir ve vezirlere altamga (29) ile mühürlenmiş olan bir nüshadan söylediklerinin cümle aleme duyurulmasını istedi. Ferman şöyleydi: "Alaha güvenip dayandım... Gazan Han yarlığıdır (30) Kutluğ Şah,Çoban,Baydu,Sutay,Molay,Kör Timur,Turumtaz,Ramazan, Algu,Tok Timur,Moğol ve Tazik (31) askerlerinin tümen emirleri,sultanlar,baskaklar (32),melikler,atabekler,hakimler,bitikçiler (33),kadılar,seyyidler,imamlar,şeyhler,eşraf,ekabir,arifler,ünlü kimseler,ayan ve ileri gelenler,reisler,amiller,bütün halk,reaya,şehirlerde,köylerde,bozkırlarda yaşayan kullar bilsinler ki; Hakk Teala Rabbani fazlının feyizi ve ilahi hidayetinin nuruyla temiz gönlümüzün içini bezeyip aydınlattı.Başarı yardımlarının bereketi /12/ ve iyahi teyidi ile padişahlık günlerimizin süresini ve saltanat ahdimizi,bütün yaratılmışların çıkarlarını ve faydalarını gözetmeye daldırdı.Alemin yanını yönünü adalet eserleri ve insafın ışıklarıyla süsledi.Yakının ırağın,Türk'ün Tazik'in gördüğü ve duyduğu gibi,onun izleri zamanın üzerinde baki kaldı.Hastalığın kaçınılmaz olduğu,çaresizliğin şerefli zatına ister istemez yol bulduğu,düşkünlüğün ve



güçsüzlüğün arttığı,hastalığın tabiatına üstün geldiği,yokluk sarayından kalıcılık alemine göçün ve yolculuğun yaklaştığı sırada,(bu bende) şefkatinin çokluğu ve merhametinin fazlalığı kulların hallerinin intizamına ve kıvamına olan düşkünlüğü yüzünden,devletin erkanı olan noyanların (34)emirlerin ve bütün anaların bilmesini istedi ki,emirlerden Tengüz Han,Hasutğay,Buralgı,Kutluğ Kaya,Şeyba,Tokluk Odçi,Taşmiku,Caruk,Surgatmış;ahtacılardan (35) Emir Toladay,Kıbçakyay,Sutay,Cani Togay,Sasus, Abışka,Akbarto;kuşçulardan (36) Savdas;yurtçulardan (37) Mazuk odçulardan (38) Başkırd,Keray,Yeysü Buka,Baygatmış,Pulad Kaya, Buralgı,Ahtaci,İnkul,Yusuf Buka,Pehlivan Melik;bitikçilerden Sunkusun,Ebukan,Kutluğ Buka,Melik Nasıru'd-din;sünüsçülerden (39) Şeyh Müselman;aydaçılardan (40) Burunşah,Emir Ali,Buka Timur,Buralgı,Mikail,Hindu,Bolay,İrbuka,Bayıtmış;kuşçulardan Bedemeki,Muhammed Taycu,Kör Timur,Babuka,Şabavci;ev oğlanlarından Burunduk,Mahmud İsen,Temür Baykutluğ,Arık ve Sultan'ın inakları,nedimleri ve yakınlarından (mukarreban) büyük küçük,Türk Tazik herkes bilsin ki,biz artık devletimizin sırasının sona erdiğini bildik ve anladık.Pek yakında Tanrı rahmeti civarına göçeceğiz.Benim bu yolda bütün himmetim,arzum,isteğim,alemin ve alemdekilerin özellikle de yüce ve ulu Tanrı emaneti olan zayıf ve biçare reayanın işlerinin yürütülmesi bir süre bendenize havale kılındığından,kötülerin zulmünü,bozgunculuğunu,eziyet ve düşmanlığını yok etmek /13/ halkın üzerinden zorbaların elini çekmek,adalet ve hayrın temellerini kurmak,insaf ve iyiliğin kaidesini koyup yerleştirmek istedim.İslam'ı güçlenderirek Nebevi şeriate ve Mustafa'nın milletine zamanın geçmesi,yılların dönmesi ile küfür ve dalalet fırkasından gelen tasallut ve galebeden,isyan ve tuğyan zümresinden yol bulan gevşekliklerden,kimi reddolunmuş kişilerin bu hallerin giderilmesinde küstahlaşması dolayısıyla,bu toplulukları bir güzel yola getirmek,Hakk Teala'nın hüküm ve fermanı,peygamberimiz Muhammed Mustafa'nın -Ona ve âline en güzel salat ve selamlar olsun- işaret buyurduğu üzere üstün ve sağlam bir temel üzerinde durdurmaya çalıştım.Zayıflayan İslam'ı ve imanı dirilttim.Hiçbir varlığın ona edepsizçe ve küstahça yaklaşmasına izin vermedim.Nitekim ilahi emir ve yasak

lara uyma konusunda böylece (insanlar) haddi aşamadılar. Benim padişahlığımın devleti ve mutluluk devletimin nöbeti olan şu birkaç yılda Tanrı'nın verdiği bereket ve Rasul'ün -Kendisine selam olsun- himmetiyle üstün çaba ve aşırı gayret sarfettim de şu geçen manalardan kiminilerini telafi,kimilerini tedarim ettim.Yarlığımın hükümleri böylece geçerlilik kazanıp beldelere, diyarlara,şehirlere,ülkelere ve etraf bölgelere gönderildi.Ama vefasız ömür ve cefacı günler,bu işi gönlümün dilediği gibi tamamlamama vefa etmedi.Şimdi sizlerin hepinize nasihat ve vasiyet ediyor,herbirinizin boynuna bir ahit ve misak vebalini vacip kılıyorum.Ben hakir bu iki kapılı saraydan geçip gitmekte, gurur yurdundan sevinç yurduna göçmekteyim.Hiçbiriniz başkalarıyla muhalefet ve düşmanlık yolunu,hasımlık ve çekişme semtini tutmasın.Dört yıldır kendime veliaht ve vasi tayin ettiğim, bu işe en layık,bu önemli göreve en gerekli kişi olduğunu defalarca sizlere söyleyip karar kıldığım kardeşimi,en kısa sürede benim yerime ulusun ve ülkenin tahtına geçirip yerleştirin.Öteki kullar da birlik ve beraberlik içinde onun emrini dinleyip, itaat etsin,fermanına boyun eğsinler ve bu durumdan hiç kuşkunuz olmasın.Ona muhalefet etmeyin,zorluk çıkartmayın.Buyurduğum hükümleri ve yarlığ ları dikkat gözüyle uygulayın,hiçbiriniz bundan yüz çevirmeyin.Bu sınırları aşıp yan çizmeyi kendinize reva görmeyin. /14/ İslam dinini ve Müslümanlığı güçlendirmeye,Muhammedi şeriatın emir ve yasaklarını uygulamaya çalışın. İslam'ın aslını ve temellerini sağlam tutup hiçbir iddiacının edepsizlik etmesine fırsat vermeyin.Yüce ve ulu Tanrı'nın emaneti olan zavallı reayanın ve bütün askerlerin işlerinin yürütülmesi bir vakte dek bana ısmarlandığından,ben kulun,onların muhafazası için gam çekmesi sebebiyle,kendilerini müreffeh ve rahat tutun.Şeriatın varlığıyla onların haklarına riayet edin. Hükmettiğim üzere,fazladan olarak onlardan hiçbir şey talep etmeyin.Sonradan çıkma bid'atlerle,tamamını kaldırmış olduğum nemari (41),tabkur (42) gibi vergileri (avarızat)yeniden yerleştirmeyin.Hayırları,sadakaları,iyilik kapılarını,kurduğum vakıfları,temelini attığım imaretleri şartlarına uygun olarak,



zikredildiği gibi uygulayıp üzerine imsa koyun ve hiçbir şekilde değişiklik yapmayın.Bunların tamamlanıp uygulanmasında güzelce gayret ve üstün çaba harcayın.Gelirleri (idrarat) bütün ülkelerde,fazla mallardan koyulmuş olanlar gereğince buyurduğum gibi, belirlenen cemaat adına herbirini kendi yerine koyun.Böylece divan naiplerinin ,mutasarrıfların ve vilayet amillerinin elleri bunların üzerinden çekilmiş olsun.Bunları bu karar üzere sabit kılın.Eğer artırma imkanınız yoksa elinizde olanı ganimet bilin. Hayırları bereketlendirme,iyilikleri herkese yayma konusunda, kusur gösterip işleri ağırdan almayın.Çünkü dünyadan bütün nasibimiz,şu hayırlar,ihsanlar ya da iyiliği başa kakıp adam kayırmalarımızdır.Yardım etmesi için yüce Tanrı'ya minnet etmelisiniz. MISRA: " Misafir rızkını senin elinden yemektedir."Bozguncuları,fitne çıkaranları ezin,kahredin,kınayın ve aranızdan uzaklaştırın."

(Gazan Han) Yazdırma işini bitirip,orada bulunanları teşvik ettikten,iyiyi kötüyü,karmaşık olan şeyleri bütünledikten, söylediklerine uyulup kabul edilmesi konusunda aşırı istek gösterdikten sonra /15/ 11 Şevval 703 (17 Mayıs 1304) Pazar günü akşam üzeri, Rey ile Kazvin arasında bulunan Bişkil Derre mevkiinde,büyük ordu birliğinin bulunduğu yerde Tanrı rahmeti civarına göçtü.Bela yurdundan kalıcılık makamına,zenginliğe ulaştı.Padişahlığının ağacı hayat ırmağından sökülüp kökü kesilince,yaptığı hayırlar derecelerine vesile ve yakınlaşma vasıtası oldu.Bundan sonra onun aydınlık kabrini,akpak sandukasını Tebriz'deki (Gunbed-i) Şam türbesine nakledererek defnettiler.Altamganın hükmünün ulaştığı her yerde onun adına gıyabi cenaze namazı kılındı.Sıradan seçkin (hass ü âmm) ona dualar edip,övgü ve senalar yolladı.

/16/ EMNİYET VE GÜVENCE ARACI RAHMAN'IN RAHMETİNİN FEYZİ DÜNYA ŞEHZADESİNİN DOĞUMUNUN,KUTLU GELİŞİNİN VE BEREKETLİ NİTELİKLERİNİN ETKİLERİNİN ZİKRİ

İslam padişahı hakkında rivayet edilen işlerden ve ünlü menkıbelerden birisi,onun kutlu doğum tarihinin 670 (1271) yılında,doğum sancısı anının ve kutlu doğum yükünün Merv ili Serahs arasındaki,kurak ve bataklık bir bozkırda meydana gelmiş olmasıdır.O ufuk perdesinden ve bulutların arasından parlayan, gök yarığından doğuş ışıkları saçan bir yıldız gibi Uruk Hatun" dan dünyaya geldi.O günlerdeki garip olaylardan birisi,bahar mevsiminin üzerinden iki ay geçtiği halde bir türlü yağmur damlalarının akmamış,toprak ve ovaların kuraklıktan kurumuş,dudağı çatlamış,gözü kerermış olmasıydı.O civarda su pek değerli,pek az bulunan bir şeydi.İnsanlar otlaklardan,yaylalardan ve arazilerden umudu kesmişlerdi.Onun doğum halinin teyidinden ve gelişinin bereketinden,ansızın gökyüzünde yoğunbulutlar belirdi.Yağmur gök oluğundan öyle bir boşaldı ki bütün ovaları sel aldı.O civarda çok geniş su birikintileri oluştu.Toz bulutlarının çokluğundan ve suyun taşkınlığından ordu çadırları olduğu gibi suyun içinde kaldı.Su her taraftan çadırlara üşüştü.Büyük Hatun Uruk, şehzadeyi,canının içi ve gözünün bebeği gibi kucaklayıp bir su kıyısında bulanan yaygıların üzerine oturttu.Hayvanlar susuzluktan kurtulup suya kandılar. /17/ Çorak topraklar dirildi.Kara toprağın bağrından çeşit çeşit bitkiler baş gösterdi.Perişan haldeki dünyaya,kokuşmuş toprağa can geldi,ışık geldi.Orada hazır bulunanlar şehzadenin bereketli gelişinin özelliğini görünce şaşırıp hayrette kaldılar.Şehzadenin uğurlu gelişine dua ve övgü dilini açıp "Bu insan değil ancak çok güzel bir melektir dediler" (43) ayetini okudular. BEYİT:

"Dünyaya yağmur gerekli olduğu gibi,ruha da bilgi yaraşır"



Şehzade henüz kundağının içinde sarım sarımdı;çocukluk beşiğine kıvrılmıştı.Ama devlet ve saadet belirtileri alnında parıldıyordu.Gelişkinlik ve soyluluk ışıkları yanaklarında ışıldıyordu.Anası babası onun değerli varlığından kut aldılar. Gözler onun yüzünün güzelliğini seyretmekle aydınlandı.Uğurlu gelişinin bereketiyle perişan alem canlanıp tazelik kazandı.

Selviye benzeyen boyu serpilip gelişme ve büyüme eserleri üzerinde görünmeye,ikbal ve devlet güneşi mübarek alnında ortaya çıkıp parlamaya,gerçliğinin parlak ayı ışıldamaya başlayınca,şahlara yakışır sanatları ve adetleri öğrendi.Herbirinde eşsiz ve benzersiz hale geldi.Öyleki Moğollar ve Müslümanlar yüzünün güzelliğini,maharetliliğini dillere destan etmişlerdi.Her türlü sanatta ve fende darbülmesel olmuştu.Çocukluğundan,deli - kanlılığından taht ve taç kendisiyle ziyhet buluncaya dek,uğurlu gelişinin bereketi ve teyidinin özelliği ulaştığı her makamda eğlence genişliğine,nimet ve mal bolluğuna erişmesi ile kendini gösterdi.Emniyet,güvence,dinlenme,rahat uyku,yiyecek,sebze ve bitkilerin bolluğu ortaya çıktı.Bütün korku verici ve dehşete düşürücü olaylar dindi.

Adını "Olcaytu Buka" koydular,daha uygun ve layık bir ad buluncaya dek bu kaldı.Ondan sonra adını "Matmodar" koydular. Sonra da gözdeğmesinden korumak için "Harbende" (44) adını verdiler.Ulus tahtına oturduğu ve memleket işlerini hale yola koyduğu sırada,sıradan seçkin herkes arzusuna kavuşunca,çevreden gelen emirler ve elçilir,madem ki varlığı ve gelişi kutlu ve bereketli olmuştur /18/ o halde ona "Olcaytu Sultan" lakabını vermeli dediler.O ise hayasının,alçakgönüllüğünün çokluğundan bunu kabul etmek istemedi.Tıpkı Cengiz Han adı gibi,hani onun adını da önce "Temüçin" koymuşlar,daha sonra Hıtaylı Altan Han adını "Cautkuri" yani "yüce padişah" koymuş.Sonra da yüce Tanrı ona "Cengiz Han" yani "Hanlar Hanı" lakabını vermişti.

Horasan eski zamanlardan beri ülke sınırları içindeydi. Olaylar çekicinin örsü,yabancı askerlerin sürekli oradan geçişi,düşman askerlerinin ansız saldırılarına hedef oluşu;halkın viranlık,kıtlık,ekin azlığı,darlık ve yokluk içinde bitip tükenmesi,şehzadelerin herbirisinin bizzat orada bulunduğu ilk

zamanlardan beri,o vilayette nice savaş,fitne ve yıkıcı olayların ortaya çıktığı,orduların nice zahmet ve meşakkat çektiği bilinen bir şeydir.Ama İslam padişahı o mülkü,devletin mermezi ve Saadet Hüması'nın eşiği yapınca,ordusunun azlığı,fitne ve fesadın çokluğuna rağmen hiçbir yabancı ordu üstün gelip orayı istila edemedi.Birkaç kez yabancı askerler oraya saldırmaya azmettiler.Ama Hakk Teala hiç yoktan bir sebeple aralarına perişanlık ve tefrika attı da arzularına ulaşamadılar. Nitekim .... senesinde (45) Türk emirleri ve Kaydu ile Duva'nın ulusundan Şafurkan otlağında bulunan Utaro Danişmend ve Şarib Bahadur onları yenip kahrettiler.Kadınlarını,çoluk çocuklarını,mallarını ve hayvanlarını yağmaladılar.

O tereddüt ve koşuşturmaca sonrasında hayvanlar güçsüzleşti.Bir aylık yoldan sonra orduya geldiler.Oradan şehzadelerden Saruban,Minkan,Köresbe,Timur,Temüla,Kebek ve onların emirleri Orun,Kodar,İlçigiday ve Uygurtay'ın geldiği haberi ulaştı.O sırada kış mevsimiydi.Karın çokluğundan ve soğuğun şiddetinden hayvanlar arıklamıştı.Adı geçen şehzadeler ve tümen emirleri 50.000 atlı asker (çerik) ile Tus'a kadar at sürdüler. İslam padişahı askerinin azlığına,yiyecek ve azığının kıtlığına rağmen böyle bir savaşta düşmanlarıyla savaşmaya, /19/ o pervasız,dağ gibi heybetli ve inatçı askerlere karşı direnmeye koyuldu.Hakk Teala'nın kendisine bahşettiği ilahi ışıkla galip oldu.Bahadırların ve ileri gelenlerin yüreklerinin çarpmasına,korkudan söğüt dalı gibi titremelerine rağmen,Sultan emirlere ve yakınlarına şöyle buyurdu :" Eminim ki düşmanın bize karşı duracak gücü,oyalanacak takati kalmamıştır.Bizim zarar verici saldırılarımızın heybetinden yenilgiye uğrayacak ve geri dönecekler." Böylece "Nice az topluluk Allah'ın izniyle çok topluluğa üstün gelmiştir" (46) sözü doğruluk zuhuru kazandı. BEYİT:

"Bir arslan bir ova dolusu yaban öküzünden korkmaz,nice yıldız vardır ki güneş gibi parlayamaz."

Temiz zatına yazılmış kutsal nefesinin yardımı sayesinde,görünürde bir sebep yokken,akla sığmayacak sayıda donanıma, savaş araç gereci ile mala mülke sahip o kalabalık düşmanın arasına tefrika düştü.Daha savaşamadan yenilgiye yüz tuttular,



Mansur askerin hayvanları zayıf olduğundan,hiç kimse düşmanın izinden gitmeyecek,çünkü inatçı düşmanlar tefrika ve yenilgi halinde öylesine şuursuz ve korkulu olurlar ki gördükleri her ağaç dalı,tepeler ve hayaller gözlerine canlıymış gibi gelir ve bizim muzaffer hışmımızın görüntüsünden bile korkarlar diye ferman çıktı.Gerçekten de durum,hiç kuşkusuz padişahın mübarek diline getirdiği minval üzereydi.Herhalde övülmüş hasletlerle ve beğenilmiş hallerle donanmış bir padişah Allah tarafından yardım görüp sahib-kıran (47) olacaktır. BEYİT:

"Yaya yürüyen felek,zaman meydanına yüz bin asırda böyle bir atlı getiremez."

O sırada,saldırgan ve coşkun bir denize benzeyen ordusuyla Mısır ve Şam'ı fethetmekle meşgul bulunan merhum ve mağfur Gazan Han'a elçiler tarafından düşmanların yenilgiye uğradığı /20/ haberi gelince,marifet nurunun ilhamıyla kardeşinin durumunu anlayıp kavradı.Kardeşinin varlığı ile ömrünün sonuna dek rahat içinde,gönül huzuruyla yaşadı.Nice düşman aşırı sıcak ve soğuktan,açlık ve susuzluktan telef oldu. BEYİT:

"Tanrı başını dik tuttuğu kimseye,sanma ki onu oyun olsun diye vermiştir."

Devletin mülazımları ve Sultan'ın nedimleri (inakan),deneme ve sınama yoluyla,ne vakit,Sultan'ın nedimlerinden birisinin başına bir olay veya musibet gelse ve Sultan,yüce bir iksir ve mutluluk kimyası olan nazarıyla o kimseye baksa,onun zahmet ve hastalığından kurtulup iyileştiğini görmüşlerdir.

Gelelim maksada... Gazan Han'ın padişahlık ağacının kökü hayat ırmağından sökülüp yaptığı iyilikler kendisine dereceler ve yakınlık vasıtası olunca,emirler,devlet erkanı,ayan,bütün reaya ve beraya (48) çobansız sürü,icabet edeni olmayan bir duacı, korumasız kalan akrabalar gibi öylece kalakaldılar.Celal sahibi Tanrı'ya dua ve yakarış elini açtılar.Yemen bereketinden iz taşıyan Horasan'dan her gün gidiş geliş halinde olan elçiler,göğe benzeyen otağın,yerleri sarsan rikabın geliş haberlerini ulaştırıyordu.Emirler,vezirler ve noyanların kıpırdanışları ve sevinçleri artıyor;yüzler gülüyor,gözler rahat uyku görüyordu.

Sultan hareketini tamamlayıp gitme kararı almadan önce, kötü kalpli, art niyetli, görünüşte hifak, riya, dalkavukluk ve ikiyüzlülük yapan; gizlide ise hile ve düzen düşünceleri kuran bir bölük gaddar emirin : "Dünyada iki kişiden emin olma, düşman dostlardan ve dost görünen düşmanlardan" sözü uyarınca, doğru görüşü ve genç bahtının yardımı ile /21/ hayat bağlarını kesti. Eziyetin eline ve yokyuğun ayağına attı. Yeryüzünü onların kötü akidelerinden ve hilelerinin pisliğinden temizleyip arıttı. Nitekim hiçbirisi o yenilgi kargaşasında, fitne ateşinin alevlenmesi sırasında, yerinden kopma, yenilgi ve kökten sökülme hengamesinde kaçma imkanı bulamadılar. Mihnetlerin gece basan musibet ve fitnelerinden aranıp durdukları sığınağı ve kaçacak yeri bulamadılar. İnsanlarını kendilerini parmakla göstermesini diler ken bela eline ve musibet ayağına takıldılar. Zavallı Argudak (49) Horasan ordusunun başkumandanı ve emiri olmasına rağmen, dargörüşlülüğü, akılsızlığı, aşırı asiliği, kalın kafalılığı yüzünden şehzadeye küçümseme nazarıyla, çocuk gözüyle bakıyordu. Oysa yaşları küçük de olsa, şehzadelerin hışım ve kahrından emin olunamayacağından, bu duruma gafil talınamayacağındanhabersizdi. Çünkü şehzadelerin hali, bedeninin küçüklüğüne rağmen kendisine yüzme öğretilmesi gerekmeyen bir ördek yavrusuna, ya da altından kabzası ve kını olmayan keskin bir kılıca benzer. BEYİT:

"Yıldızlar kendilerince büyük görünüyorlarsa da, yüksekten bakıldığında insanların gözüne küçük görünür."

Fitne ve kargaşa yeryüzünden yok oluncaya dek kulların yüzsüzlüğüne, küstahlığına cevir ve cefasına sabretmek gerek ki sonunda murada, merama ve mutluluğa erişilsin.

Argudak kalın kafalılığı ve azgınlığı yüzünden, adalet yaymaya, cömertlik saçmaya çalışan; sağlam bir fıtrata ve derin bir zekaya sahip, hiçbir ülke anasının doğurmadığı, günlerin anasının bir eşini doğurmakta kısır kaldığı, onun gibi bir padişahın fermanından yüz çevirdi de kılıçla oka yiyecek, yılanla karıncaya lokma oldu. 18 Şevval 703 (24 Mayıs 1304) gecesi Semelgan civarında Ş.hzade Alafreng'in de işini bitirdiler. Argudaktan sonra ülke dört gün kardeşlerinin elinde kaldı. Birkaç emir de bu sırada Yasa'nın hükmüne teslim edildi. (50)



Ülke pınarı düşmanların pislik çöpünden temizlendi. Bütün insanlar birbirlerinin çirkin şerlerinden emin ve salim kaldılar. /22/ Horasan'da düşmanların işinden yana rahata erip gönlünden tasayı uzuklaştırınca Sultan, o geniş sınırları büyük emirlerden (Umera-yi Mu'azzam) Aldo Noyan'ın oğlu Bektut ve Sultan Yasavul'a bıraktı. Devlet merkezine doğru yöneliphareket dizginini Irak (ı Acem) tarafına çevirdi.

Herbiri devletin kanatları, saadet Hüması'nın kolu kanadı hükmünde olan büyük emirler, Türk ve Tazik Noyanlar, mutlu nedimler, şehzadenin rikabı yanısıra duruyorlardı. Herbiri devletin ön ve arka cenahları değerinde olan bu kimseler kalabalık bir grup, görkemli bir topluluk halinde Cevza (51) yıldızı dizisi ve Süreyya gerdanlığı (52) gibi saltanat otağının gölgesinde, zafer ve şeref burcunun zirvesine doğru yüz çevirmiş göç ede ede geliyorlardı. Konak konak ilerliyor, sulak yerlerde.. ve dere yataklarından salına salına geçiyorlardı. Devletin taht şehri olan bu tarafta ise sıradan seçkin tüm insanlar, alçakgönüllülük ve itaat için de celal sahibi Tanrı'ya yalvarıp yakarma ve niyaz ekme elini "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" (53) isteğiyle açarak Hakk Teala'dan "Hepiniz çobansınız ve hepiniz raiyetinizden sorumlusunuz" (54) kurtuluş anahtarını diliyorlardı. Her birinin dilinde şu parlak beyit vardı: BEYİT

"Ey Şah Sana bütün ufukların ihtiyacı var, koş fethet dünyayı, naz içinde salın.

Hangi yönden ilerlesen ikbal iki konak öteden seni karşılamaya çıkar."

Sonunda Rabbani bağışlayıcılın sonsuzluğu ve Yezdani rahmetin bereketi, halin gelip çatmasına kefil ve isteklerin elde edilmesini şamil oldu. Darphanenin güçlü sarrafı, sevgi ve muhabbet sikkesiyle nakşedilmiş, göz göz olmuş halk yığınlarının irade nakşının hikmetini kabul sikkesine bastı. Herbirinin istek menşuru kabul ediş tevkii ile bezendi. İnsanların emelleri ulaşma alanına erişti. Dua oklarının maksadı, isabet edeceği hedefi buldu. Saadet sabahının nesimi, devlet rüzgarının est[i]ği "Yemen tarafından Rahman'ın nefeslerini alıyorum" sözü hükmünce, Yemen gibi kutlu

olan Horasan tarafından,bereketlerin şimal rüzgarının estiği, ululuğun berrak suyunun döküldüğü tarafa doğru esmeye başladı. /23/ Bütün sıradan seçkin kimselerin üzerine yağmur olup yağdı.Kadın erkek herkesin kulağına :"Efendimiz" seslerini eriştirdi.BEYİT:

" Horasan'dan senin gibi bir bitkinin mührünü getirmek, için Çin ve Hoten'de nice ağacın kökü sökülür."

Bütün emirler,devlet erkanı,vezirler,ülkenin ileri gelenleri,tazim için gelen kimseler,kullardan oluşan sayısız askerler,mutluluk sabahını muştulayarak saltanat kervanının ve kutlu rikabın gelişini karşılamak için tören yaptılar.Sultan'ın saadetli,aydınlık çehresine bakmakla ona yakınlık ve kutluluk aradılar.Zulüm görmüş gözler onun kutlu yüzünü görerek aydınlandılar.Hasılı onun kutlu geliş toplantısının güneşi bekleyiş ufkundan doğdu.2 Zilhicce 703 (6 Temmuz 1304)Pazartesi günü Sultan Horasan ve Irak tarafından,büyük ordusuyla kutlu İslam beldesi Ucan'daki (55) yurda indi.BEYİT:

"O hüsrevler sığınağı,o hüsrevler güneşi Sultan,devlet göğüne mutluluk ve murat içinde erişti."

Ahu benzeri,ay parçası yüzünün güneşi gayp ufkundan doğdu.Rahmet yağmurunun damlaları,kullarının otlaklarına,bostanlarına yağdı.Olgun yüzünün güneşi,yıldızlar arasında ışıldayıp parladı.Aydınlık ve kutlu çehresinin nuru,Vadi-i Eymen'den (56) varlık ışıklarının zuhurunu aldı.Yüceliklerinin sesi saba yeliyle atbaşı gidiyor,şimal rüzgarıyla rikap yarıştırıyordu. BEYİT:

"Halktan onu gören herkesin gönlü,onun sevgisinin bağına yakalanıp kaldı."

Horasan'ın ışığı olan Sultan,Horasan doğacından ufukların derinliklerinde belirip uçuşmaya,ülkelerin sayfaları tedbir latifeleri ve karar güzellikleri ile bezenip fazilet bahçeleri şemayilinin hoşluğu ile süslenmeye başlayınca;orada bulunanlar şahın ay parçası yüzünün kutluluğu ile eğlenceye dalıp sevince boğuldular.Kaygı ve korku ünsiyet kazanmaya,gönül darlığı genişliğe,niyaz ediş kıpırdanışa dönüştü. /24/



Sultan yolculuk sıkıntısının derdinden ve tehlike belasından bir kaç gün uzak kalıp dinlendi.Eğlence doğanı genişlik ve hareket kanadını açıp bolluk ve rahatlık havasının boşluğunda kanat çırptı.Toy edip (57) büyük Kurultay'ı (58) kurdular.En mübarek zamanda,en uğurlu saatte,kutlu talihi,bereketli yıldızı,hayrlı ânı ve nazlı bahtı ile 15 Zilhicce 703 (19 Temmuz 1304) Çarşamba (59) günü,Lu Yılı (60) Altıncı ay 18.güne denk düşen vakitte , Desa (?) yaylasının doğu tarafında;o melek eserli,peygamber görünüşlü,Süleyman habercili,kaza savletli,kader kudretli padişah, iyiliğinin ihtişamı ve şahlığının tal'ati ile Tanrı dergahının hükmü gereği memleket gelinine damad oldu.O gün şahlık tahtı ve şehriyarlık tacı onun kutlu başı ve uğurlu gelişi ile övünç kazandılar.Güneş gibi,ilahi otağın sayesinde gölgelendi.Kutlu başına yakutlarla dolu tacı koymuş,denize benzeyen avucunda keskinleştirilmiş,ateşler saçan,yıldırım hareketmi kılıcı olduğu halde;sağında solunda sıralanmış bulunan büyük emirlerin huzurunda ulus sarayının baş köşesinde tahta çıktı. "Yayı yayla kes kinleştir" sözü hükmünce,sıradan seçkin herkesin dili şaha dua ve sena etmek üzere birleşmiş,gönüller onun isteğinin rızasına meftun olarak uymuş,hatırlar onun eğilimlerine rehin olup tek vücut olmuştu.Felek göz değmesinden korumak için durmadan onun üzerine " ve in yekadu" (61) ayetini okuyor;yüzünün güzelliğine sevgive muhabbet rüzgarı esiyor,zamane kem gözleri defetmek için şu beyite uygun olarak üzerine "Kul euzu"yu (62) okuyordu. BEYİT:

" Dünya var olduğu sürece Olcaytu'nun arzusunca olsun; feleğin dönüşü Olcaytu"nun kutluluğu için olsun.

Alemde var olan her sikke ve her hutbe,yaşadığı sürece Olcaytu adına olsun."

İlahi ihtişam kutlu çehresinde parlamakta,devlet güneşinin ışığı sıradan seçkin herkese inciler saçmaktaydı.Günden güne artan bahtı ve ikbaliyle,dünyanın kulağına rahatlık ve sevinç fısıltıları fısıldanmaktaydı.Padişahlığa geçerken hiç kimsenin burnu bile kanamadı.Sultan'dan korkup sakındıkları için,sınırlarda yaşayan,o civarda oturan hiç kimse ona karşı çıkıp yüz çevirmeye cesaret edemedi./25/

Hatunlar,şehzadeler,emirler ve noyanlar can beline kulluk kemerini bağladılar.Herbiri kendi makamlarında kaldılar.Emirler,sultanlar,melikler,köle ve hizmetçiler bölük bölük her iki adımda bir,kullara yaraşır şekilde durmuşlar;Sultan'a hayırlı uğurlu olsun diyorlardı.BEYİT:

" Ünlü hüsrevler ve gönül alıcı güzeller makam sağlamak ve can azığı almak için ardısıra durmuşlardı.

Hem şahların toprağına kulluk alnını sürmüş,hem de güzellere kölelik makamında ayakta durmuşlardı."

Onun yardım görmüş huzuru o gün sanki lezzetlerle,hurilerle,köşkler,vildanlar,gılmanlar,ırmaklar,ağaçlar,ışıklar,meyveler,çeşitli çiçeklerle dolu bir cennetti.Şehadet meydanında varlık bineği üzerinde zuhur etme hareketine geçmiş,gelişip serpilme adeti kovma ve savaşma halinden çıkmıştı.Ağaçtan çiçek çıkarmış,meyvelerden tazelikler almıştı.Cennetliklerin ye şil hullesini giymiş,külahını köpeğin (?) eline vermiş "Tanrı'nın rahmetinin eserlerine bir bak,yeryüzünü öldükten sonra nasıl da diriltiyor" (63) tuğrasını çekmişti.

Sultan ilk fıtradı ve atalarının akidesi üzere şirk ile yetişmiş,bir süre putlara secde ettikten ve tapındıktan sonra gerçek Tanrı'nın birliğine,samediyetine mutlak secdesini ikrar etmişti.O yakınlıkların en ulusu,hizmetlerin en keremlisi olan en güzel ibadetler,en yüce sadakalar,ihsan ve ikramlarla Tanrı'ya yakınlaşma yollarını aradı.Yasak şeyleri işlemekten,günahlara yaklaşmaktan sakındığı için emirlerin,yakınlarının ve seçkin nedimlerinin uygun görmesiyle yalnızca kımız ve ayran içmekle yetinirdi.Günlerin dili şevkinden ve zevkinden şu beyitleri okuyardu BEYİT:

" Serin bezmin feleğin baharhanesi olsun,nevruz,yüzünün güzelliğinin ihtişamı ile kutlansın.

Kadehten içtiğin o anı nurla doldur,felek (karşında) iki büklüm oldu da (mutluluğun) günden güne artsın dedi." /26/

Emirler ve devlet erkanı erguvan renkli şaraptan çekerek, nağmeler dinleyerek,ferahlık verici kadehlerden genişlik meyini içiyorlar;gönüllerinde kibir ve düşmanlık olmaksızın sevgi ve



yolunu tutuyorlardı.Ülkeler bayındır,şehirler kavgasız,ordu itaatkar,günler uygun,devlet yardımcı,ikbal müsait,baht yakın, saadet arkadaş,yardımcılar ve dostlar göz önünde,sevinç bereketi hazır,mutluluklar gözcü,kötülük kapıları kapalı,mutluluk ve murat bir arada olunca;o günlerde bahaneci zamandan eğlence ve neşenin tadını çıkarttılar.Gençliğin ve işret günlerinin hakkını verdiler.Sultan binlerce lütufla şu beyiti yazdırdı.BEYİT:

" İkbal müsait,günler muradımızsa;bugün eğlenmeyeceğim de ne zaman eğleneceğim?"

Padişahın ihsanlarına ermeyen,nimetleri kapsamına girmeyen,onun bağış ve ihsanlarından tam nasiplenmeyen,bolca bir zevkle hazzalmayan sıradan seçkin hiç kimse kalmadı.Reayanın haklarına riayet edilmesi amacıyla Gazan Han'ın vasiyetlerine uygun bir ferman çıkardı.Devlet erkanına,ülke ayanlarına güzel nasihatlerde,ağır vaazlarda bulunup telkinler etti."Her durumda reayanın hakları gözetilmeli,koruma ve teyakkuz şartları göz önüne alınmalıdır;çünkü,reaya hakkını gözetmek alem gerdanlığının düzeni,Ademoğlu çıkarlarının,nizamının ve kurtuluşunun kıvamıdır" dedi.Büyük ağabeyinin emri uyarınca bütün kullarını sözleşilmemiş müsaderelerden,vacip olmayan taleplerden,vergi alma yasalarından,sonradan çıkarılma fazla vergilerden emin ve mahfuz kıldı.Şefkatinden zulmü ve düşmanlık fırtınasını yalnızca arazilerde gezer hale getirdi.Buyurdu ki :" Bugüne dek suç işleyen herkesin suçları üzerine af ve vazgeçme kalemi çekildi. Biçare reaya,malları,ev barkları,tarlaları ve gelirleri konusunda emin kılındı." Havanın meşrebi zamanın değişmesinden ve olayların karartmasından temizlendi.Herkes önceki durumuna arka çıkıp güçlendi ve hep birlikte devletin bekası için çalışmaya koyuldular. / 27/ BEYİT:

" Böylesi rahat bir zamanı hiç kimse rüyasında bile görmedi.Böylesi güven ve adaleti,asayişi hiç kimse hiçbir kitapta okumadı.

Bunların hepsi mülkün sahibi,kulluk ve efendilik maliki sol eli maden,sağ eli denize benzeyen,

Hakk'ın en erdemlisi,milletin ve dinin Reşid'i olan vezir Hace (Reşiduddin'in) bereketi ve adaleti sayesindedir."

Sultan emirlere,noyanlara ve yakınlarına şöyle buyurdu: "Sizi ağırlamakta ve yardım etmekte,sizden hiçbir şey esirgemeyeceğim.Olayların gelişmesinde sizinle uzatıp bekletme yolu yerine kolaylaştırma ve güzelleştirme yolunu tutacağım.Bu anlamda yüce atalarımın ve babalarımın yoluna tutunarak aşağıda olanı bulunduğu yerden daha yüksek bir makama çıkaracağım."Onun bu umutlandırıcı sözlerinden mutluluğun dahi arzusu hoşnut oldu. Yardım dileyiciliğin ağzı tatlandı.Devlet emirlerinin,ülke erkanının gönülleri,o gönül alıcı nasihatlerden ve gönül çekici vaazlardan Sultan'ın vaatlerinden dolayı sevgileri ve saygıları arttı.Kımıldayışları ve sevinçleri bütün bütün çoğaldı. Ni, faksız bir birlik içinde,vecd sevinci duyarak Allah'ın nimetine hamd olsun ki yeryüzü toprakları yeniden böyle adaletli bir padişahın,doğruluk yayıcı,halkını görüp gözeten,keremli, merhametli,şefkatli,yumuşak kalpli,bir Han'ın adaleti,insafı, acıması ve sevgisi ile süslenip bezendi.Geçmiştekilerin hatırında kalmış arzular açıklığa ve aleniyete kavuştu.İnsanlar arasından yok olup bir süre gizlenen adalet,doğruluk ve emniyet, oluş ve bozuluş (Kevn ü fesad) aleminde (64) yeniden ortaya çıktı.Korku ve kaygı gönüllerden silindi.Gama dalmış canlardan üzüntü ve keder yok oldu.Her şey ilahi rahmetin bolluğu ve şefkatin genişliğine dönüştü.Ziyafet ve eğlence işleri tamamlanınca,Sultan önemli memleket işlerinin tamamına nazar buyurdu.Askerlerin maslahatları konusunu düşündü. BEYİT :

" İran'da ve Turan'da devlet ve mülk durduğu sürece,İran da da Turan 'da da Muhammed Olcaytu Han kalacaktır. /28/

Orduları İran'da,haberleri ta Kostantiniyye'de,tahtı Tebriz'de eserleri ta Türkistan'da olacaktır."

Argun Han uruğunun tıyneti ve fıtratı,kerem ve ihsan suyu la,adalet,lütuf ve minnet çamurundan yoğrulmuştur.Onların hanlarının,kulların velayetini ve suçluların suçlarını affedişi,suçları görmezden gelişi hepsinin varlığında bulunmaktadır.Bundan sonra,bu müjdecileri ve hızlı ulakları bir işaretiyle,etraftaki ülkelere,yöredeki şehirlere,posta güvercinleri gibi çeşitli



bölgelere ve bozkırlara yolladılar.İran ülkelerine ve şehirlerine emniyet ve güvence avazesini,lütuf ve ihsan sesini saldılar. Perişan gönüller,bu müjdelerin kokuları ile dirildiler.Ürkmüş canlar teskin oldular.Ebedi bir mutluluğun meyvesi olan,bu sevincin tatlılığını,ufuklarda oturanların damağına dek ayırt etmeden sundular.Refah yaygısı serildi.Dinlenme şadırvanı kuruldu. Sevinç ve tatlı uyku araçları hazırlandı.Dinlenme ve rahatlama kapısı açıldı. BEYİT:

" Senin cömertlik elinin Ademoğlu soyuna yaptığı bu keremi baba oğluna yapmaz.

Tanrı bu alemi bağışlamak istediğinden seni lütfuyla aleme padişah yaptı."

Sultan çevredeki meliklere ve sultanlara,civardaki elçilere emellerine vefa etmeleri ve amaçlarını gerçekleştirmeleri için geri dönüş izni verdi.Moğol askerini ve ulusunu büyük emirler Kutluğ Şah Noyan ve Çoban Noyan'a teslim etti.Ülke topraklarının ve Tazik halkının işlerini,isabetli görüşleri ve güzel tedbirleri ile ünlü olan,fetanet ve akıllılık ile anılan büyük vezirler Reşidu'd-devle ve Sa du'd-din Saveci'ye bıraktı.Emirler arasından sohbete yeterli,hizmet edeplerinin töreleri beğenilen,takva ve zünt ile nitelenen,itaat rükünlerine kıyam eden,ibadet, oruç ve namazla tanınanları kendi eğlencesine enis,halvetine yol arkadaşı,nedim ve dost olarak seçti. /29/ Bu emirler arasında Hıtay boyundan Tokacak oğlu Kunucak oğlu Emir Tokmak;Bayıtmış oğlu Emir Ali Kuşçi,Ultay Süldüsi oğlu Emir Hirze Muhammed,Anende Ulasundan Sorokan Başkırd,Taştemür ve kendi soyundan Bucay Noyan ve daha başkaları vardı.

Sultan'ın kutlu geliş özelliklerinden birisi de,atalarının,babalarının,amca ve dayılarının ve diğer padişahların zamanlarının aksine,saltanat tahtına oturduğu sırada bütün alemde tam bir ruhzatın olması,hiçbir fitne ve kargaşanın çıkmamasıydı.Ötekilerden herbirisinin devleti başlangıçta korkunç inkılaplarla, vahşetli ıztıraplarla aniden karışıyor,şehzadeler,emirler değerli başlarını gurur rüzgarına kaptırıyorlardı.Can yakıcı kılıcın ateşinde yanıyorlardı.Köklü hanedanları katliam,zorbalık ve yağma ile kökünden kesilip yok oluyordu.Bu adaletli Sultan'ın -ömrü ebedi olsun,ulus ve mülkten nasibini alsın- devleti sırasında feleğin serkeş atı yeryüzü olaylarının toprağından ve musibetlerin

muhalif rüzgarının tozundan bir hadiseye sebebiyet vermedi.Aksine Sultan'ın devletinin eseri,ikbalinin ve saadetinin özelliği yüzünden bütün İran ülkesinde eller hareketsiz kalıp,ayaklar hareketlendi.Yüce padişahların gıpta ve güçlü hüsrevlerin haset ettiği cennete benzeyen İran ülkesi hareketliliğin azimeti ve heyecanın kımıltısı ile Sultan'ın naiplerinin tasarruf kabzasına ve mülkiyet pençesine geçti.İran ülkesi şehirlerinin zinciri Sultan'ın yeterlilik avucunda düzene girip bağlanınca,ülkenin tasarruf dizgini onun özen eline geçince,alemdekiler baştan başa emniyet ve güvence altına gindiler.Sıradan seçkin herkesin gönlü onun devletinin arzu ve hevesinde meftun ve şaşkın hale düştü.

Sultan eğlence merasimini yerine getirip,mutluluk yaygısını döşedikten sonra değerli kardeşi Gazan Han'ın yasalarının hükümlerini yerine getirmek ve işleri yoluna koymak üzere harekete geçti.Sevgisinin aşırılığından,samimiyetinin doğruluğundan ve kardeşlik hukukuna riayet etmesinden dolayı diger emirlerin ve devlet erkanının eskiden olduğu gibi,seleflerinin töresince,eski makam ve mansıplarını işgal etmelerini herbiri adına kararlaştırıp hüküm kıldı. /30/Memleket işlerini,vilayetlerin menfaatlerini önceden olduğu gibi geçerli tuttu.Değiştirip döndürme söylertilerinden,zevklerini kaçırıp ürkütme olaylarından mahfuz ve masun kıldı.17 Zilhicce 703 (21 Temmuz 1304) Salı (65) günü bütün emirleri ve vezirleri izzet ve ikramla (suyurgamişi) şereflendirdi. (66)



/31/ 704 (1304-1305) YILI OLAYLARI

Yılan yılı (67) Yedinci ay 7. güne denk gelen tarih 6 Muharrem 704 (9 Ağustos 1304) Pazar günüdür.Sultan bu yılda yazlamak (yaylamişi) için Ucan'a,kışlamak (kışlamişi) için Mugan ve Erran'a gitti.Hülagu Han hanedanının padişah ve hatunlarının gıpta ettiği Mahrusa-i Tebriz'e hareket etmek amacıyla atına binip Sa id-abad Köşkü konağında konakladı.Pazartesi günü gönül alıcı Tebriz'e vardı.Salı günü sevgili kardeşi Gazan Han'ın şerefli türbesine doğru hareket etti.Ağlayıp sızladıktan,dua edip yakardıktan ve namaz kıldıktan sonra o şerefli makamda yoksullara,güçsüzlere ve muhtaçlara nice ihsan ve ikramda bulundu.Adaklarını yerine getirip sözlerine vefa gösterdi.

Dünya fatihi saltanat sancakları,oradan Ucan ve Yorağaç a doğru hareket etti.Heraga şehrindeki Korunağ'a indi.Kutlu saltanat sancakları Salı günü Nemavurd ve Badiye-i Aziz civarında avlanmak üzere hareket etti.Ordular Segunbedan mevkiinde idiler. Mübarek kademli Sultan,8 Safer (10 Eylül) Perşembe günü Segunbedan konağında bulunan ordulara katıldı.Çarşamba günü oradan ayrılıp Pol-i Surh (Kızılköprü)'ye vardı.Yılan yılı On ikici ayın 19' una denk gelen 17 Safer (19 Eylül) Cumartesi günü Timur Kaan'ın /32/ elçileri ile şehzade Kaydu'nun oğlu Çapar geldi.Kaan'ın elçileri şunlardı: Suldus boyundan Tamaci,Celayir boyundan Turçiyan,Ca'fer Hace neslinden Mustafa Hace.Çapar'ın elçileri de şunlardı: İsentimur,Kavganay binliğinden Urus Bahadır.Duva'nın elçileri Saruban,Ahnefi oğlu Ebukan,Anende oğlu Manali Timur.Elçiler barış,salah,dostluk ve samimiyet yoluyla geldiler.Durumun özü ve özeti şuydu: Kaydu 702 yılı Recep ayı (Şubat 1303) başlarında,Adil Gazan Han çağında,Timur Kaan'ın askerleriyle savaşıp geri döndükten sonra bir hastalığa yakalandı.Emir Haydar-i Tabib ona yirmibeş tane ishal hapı verdi.Ama o kanlı ishal yüzünden Karakurum'da Fülanbaşi mevkiinde karın ağrısı derdiyle öldü.Akıllı,görüş sahibi,yeterli,bahadır ve cesur olan ortanca oğlu Urus'u

kendisine veliaht ve kaimmakam tayin etti.Duva,babası Barak'ın pusuda tuttuğu eski kin yüzünden Kaydu hanedanına (uruğuna) düşmandı.Urus'un padişah olmasını kabullenemiyor,reddediyordu.Kaydu Duva'nın edeceği hile,düzen,aldatmaca ve oyunun kendisine etki etmeyeceğini düşündü. BEYİT:

"Bütün bilgisi kendisine vebal oldu,tıpkı tilkinin kürkünden,tavusun kanadından vebale düştüğü gibi."

Duva,zayıf görüşlü,kıt akıllı,dar görüşlü olan,Kaydu'nun büyük oğlu Çapar'ı,o ağır canlı kurdu,tıpkı bir çakal gibi tilki ile oynatmak için gururlandırıcı sözlerle kandırmak ve kardeşleriyle birlikte bela tuzağına düşürmek,musibet avı yapmak istiyordu.Kendi çıkarı için,akraba olmaları yüzünden ve önceden ettiği (intikam) yeminini yerine getirmek maksadıyla onu Talas ve Yengikend'ten çağırttı.Kaydu ulusunun tahtına çıkarıp oturttu. Diger kardeşlerine ve emirlere ona itaat edip baş eğmelerini söyledi.Görüşte,yeterlilikte,akıllılıkta,yiğitlikte ve cesarette Kaydu evlatları içinde öncü ve seçkin olmakla tanınan ve Duva'nın hilesi kendisine gizli kalan Kaydu'nun kızı,Timur Ohan diye tanınan Kutluğ Çağa,Duva ve Çapar'a haber yolladı. /33/ "Babamın görüşü hilafına ve vasiyetlerine aykırı davranmak doğru değildir.Çünkü ahdi bozmak,sözleşme ve anlaşmaya aykırı davranmak her kesçe kınanmış ve yerilmiş bir davranıştır;hele böyle bir davranış asil bir padişahtan sadır olursa..." dedi.Duva ona cevap olarak şöyle bir haber yolladı :" Kadınların sözü ve görüşü ip eğirmek ve çıkrık çevirmekten ibarettir,Ulus taht ve tacından söz etmek değildir.Senin padişahlıkla,hükümdarlıkla işin ne?" dedi.Bu sözlerden Kutluğ Çağa'nın hatırı son derece incindi,yüreği kırıldı.Hanedanın yok oluşunu,Kaydu uruğunun kökünden sökuşünü kendi gözleriyle görüp duruyordu.Ama susup sessiz kalmaktan,dudağına sükut mührü vurmaktan başka bir çare de göremedi. Babasının kabri başında hizmetçi olmayı yeğledi.Babası Kaydu'nun aşçısı (bavurçi) İtkul Gürkan'ın karısı oldu.

Duva bu aldatmaca ve iftirayı ortaya atıp Kaydu uruğu arasına muhalefet ve çekişme tohumu atınca,bulduğu fırsatı ganimet saydı.Kaydu ulusu ve ülkesi üzerine hakim ve önder olma düşünceleri kurdu.Aynı yıl gizlice Kubilay Kaan'ın torunu Mönkıla'nın



oğlu şehzade Anende'ye haber yolladı :"Karakurum civarında yurdum var,Timur Kaan'a kulluk ve itaat ediyorum.Şehzade Kaydu ortadan kalktığı için Hazret-i Kaan ile bir hilafım ve kavgam kalmadı" dedi.Şehzade Anende bu durumu haber alıp bilgilenince elçilerini Timur Kaan'ın huzuruna yolladı.Elçiler Duva'nın halini olduğu gibi arzettiler.Bu tasarılar Timur Kaan'a uygun göründü. Duva'ya izzet ikram gösterip övgüde bulundu. "Türkistan ülkesi eski yarlığın hükmüne göre Caday (Çağatay)'ın ve onun hanedanınındır.Kaydu epeyidir buraları üstünlüğü ve istilası ile hükmü altına almıştı.Şimdi Duva'nın geri alacağı her şey onun adına karar kılınıp artırılsın" dedi.Kaan'ın fermanı Duva'ya gelince Duva,Çapar'a haber yolladı :"Horasan ve Türkistan diyarı Caday ve uruğunun otlağı ve ülkesidir.Buralar şu anda miras yoluyla bana kaldı.Baban Kaydu oraları istila edip tasallutu altına almıştı.Akrabalık,birlik ve dostluktan umulan odur ki orayı bana geri bırakasın,hak sahibine geçsin.Eğer şevketi,gücü ve dayanağı varsa atan Ögedey'in eski yaylak ve kışlağı olan Karakurum'u geri alsın" dedi. /34/

Bu yüzden iki taraf arasında önceden kurulan ve sözleşilen dostluk ve anlaşma bozuldu.Tekit edilen kardeşlik boşa gitti.Birbirlerinden kuşkulanmaya başladılar.Çapar'ın bu düşüşü ve isyankarlığı,babasının büyük emirlerine danışmamasından (kinkac kerden),Kutluğ Çağa,kardeşleri ve akrabaları ile istişare etmemesi;kendi görüşüne ve kibirine kapılıp gitmesi yüzündendi. Bununla birlikte Çapar,görünüşte zararsız bir kediye benzeyen ama içten içe can düşmanları olan,yürekleri kendilerine karşı kinle dolu bir düşman grubunu,adı geçen emirlere ve kardeşlerine rağmen,bir bölük alçak ve soysuz emirle birlikte yanına alıp kendi sırlarına ve hallerine vakıf etti.Bütün kardeşleri,akrabaları, ve emirleri onun bu hareketinden nefrete kapılıp,üzgün,bıkkın ve kızgın bir hale geldiler.Ona karşı gönüllerini karartıp can düşmanı oldular.Gizlice Duva ile anlaştılar.Çapar'ın başını almayı düşünüyor,hileler ve düzenler kuruyor,Kaydu hanedanı ve uruğunun kökünü kazımayı planlayıp birbirlerine danışıyorlardı.

Duva,Çapar'ı hile kemendine düşürüp avlamak ve bağlamak için

onu Büyük Kurultay'a davet etti.Çapar Duva'nın hilesinden ve kötü niyetinden kuşkulandı.Zannının galip gelmesi yüzünden davete icabet etmedi.Duva onu yeniden davet ederek haber gönderdi :"Çıkarlarımız ve görüşlerimiz birbirimizle çekişme ve aykırılık halini terk edip,birleşme ve uzlaşma temelini güçlendirmemizi gerektirmektedir.Kaan'ın huzurundan ve doğu tarafından şehzadeler,emirler ve noyanlar gelsinler;batı tarafından da biz onları karşılamaya çıkalım.Devletin merkezi ve mutluluğun başı olan Karakurum'da Beşbalık sınırında,mülkümüzün ve ulusumuzun hassı olan Karahoço arasında birlik ve beraberlik halinde Kurultay yapalım.Bu inatlaşmayı ve düşmanlığı aramızdan kaldıralım" dedi.Yakınlarına ziyafet hazırlıklarına başlamalarını emretti.Bütün Türkistan vilayetinde,Fergana illerinde ve Maveraünnehr'de eğlence hazırlıkları yapıldı.Şarap,ayran,kımız ve bolca et hazırlandı.

Çapar Duva'dan kuşkulandığı için davetine yine icabet etmedi. /35/ Duva,kardeşi Urus'u Timur Kaan'ı karşılamak üzere ağır bir orduyla Söybe ve Karakurum tarafını korumakla görevlendirmişti.Çapar cevap olarak şöyle dedi :"Eğer o şehzade ve hükümdarsa ben dahi Han oğluyum,Moğol soyundanım.Cengiz Han'dan bize armağan kalan koyunlu,kımızlı,ayranlı bir toy da biz düzenleyelim ki ulus harap olup bozulmasın." İşte bu türlü sebeplerle o yıl kurultay gerçekleşmedi.Duva'nın arzusu duraklama mekanında kalakaldı.Ziyafete yapılan harcamadan geriye yalnızca hasar ve zarar kaldı.Kurultaya davet edilen elçiler hüsrana uğrayıp pişman ve üzüntülü bir halde geri döndüler.Bu sebeple Duva'nın Kaydu ulusuna olan düşmanlığı iyice arttı.Onları yok etmek,kahr etmek amacıyla kendini hazırladı.Çapar'ın kardeşlerini ona karşı kışkırtıp tahrik ediyordu.Gönül alıcı vaatler,can artırıcı ümitlendirmelerle Çapar'ın yerini size bırakacağım diye özellikle Melik Timur ve Güyük Han'ın oğlu Tokay'ı kışkırttı.Böylece birbirlerine karşı düşmanlık ve muhalefet yolunu tutuyor,nifak ve ikiyüzlülük yollarını araştırıyorlardı.Bütün ulus arasına ikilik ve perişanlık çöktü.Ortaya nice fitne ve fesat çıktı.Maveraünnehr vilayetinde Baba Oğul



İrik Timur oğlu Köresbe,kardeşleri Tokluk Hace,Fergana vilayetinde bulunan Emir Cimbay,yurdu Semerkand'ta bulunan Kıbçak'ın kardeşi Baba'nın oğlu Kuçek Timur ile birlikte kendi çıkarını Semarkand ve Buhara'yı yağmalayıp Amuye Irmağı'ndan öteye geçmekte gördü.Oraya gelip öldürülen Timur'un kardeşi Ebukan'ın oğlu Baba Oğul,Köresbe'yi kalın kafalılıktan ve yolsuz davranmaktan men edip engelliyordu.Köresbe :"Duva beni evlatlığına kabul etti.Ben artık Duva tarafındanım.Çapar'a baş eğip itaat etmekten bıktım" dedi.Baba onu çağırtıp yakalattı.Bin adamıyla (nöker) birlikte zincire vurup hapsetti,hayattan ümitlerini kesmeye niyet etti.

Onun yakalanış haberi Buka Timur'un oğlu İrik Timur'un oğlu Yeysür'e ulaştı.Baba'ya :"Köresbe artık Duva tarafındadır, bu haldeyken onun tutulması sebepsizdir" diye haber yolladı.Baba derhal beş yüz adamı ile /36/ onu Çapar'ın yanına yolladı. Yeysür bu haberi duyunca gazaba gelip öfkelendi.Ordusunun başına geçip dayısı Cinkeşi ile Hocend ve Fergana civarında bulunan Büyük Yeysür'ün oğlunun yardımıyla Baba'nın üzerine saldırdı.Zorlu bir savaştan sonra Baba yenilgiye uğrayıp Yengikend'e Şah Oğul'un yanına geldi.Şah oğul Baba'nın desteği ve yardımıyla,yedi tümen (70.000) askeri ile atlanıp Yeysür ve Cinkeşi ile savaşa tutuştu.Savaş meydanında Cinkeşi'nin yüzüne bir ok isabet etti.Yeysür'ün de dizine bir ok saplandı.Ama hiç yüz çevirmeden savaşıyordu.Yine Kaydu'nun oğlu Saruban'ın emrindeki Kaydu Boglan ve Boluh,Kutluğ Hace'nin ordu emiri Turgay yurt bahanesi ile Saruban'a saldırıp yenerek Horasan tarafına püskürttü.

Hasılı çevrede ve civarda her kim varsa Duva'nın kışkırtması yüzünden fitne ve bela ıztırapları içindeydiler.Bu haber Çapar'a ulaşınca Duva'ya haber yollayarak :"Emirlerinin,adamlarının ve sana bağlı olanların yaptıkları senin fermanınla mı yoksa kendi başlarına mıdır?" diye sordu.Duva cevap yolladı:" Onlar çocuktur.Benim olup bitenden kıl ucu kadar haberim yoktur.Şimdi herbirimiz askerimizin gönlünü almak,şefkatle onları teskin edip yatıştırmak için karşılıklı elçiler yollayalım da

onlara yasa sopası vursunlar.Böylece fitnenin ve kargaşanın dirilmesini geciktirsinler" dedi.Çapar tümen emirlerine,binbaşı ve yüzbaşılara sopa vurmak;fitne ve kargaşa çıkarmaktan men etmek ve bundan sonra bir daha şehzadeler ve emirlerin fermanı dışında davranmamak,ancak kendisinin ve emirlerin emriyle hareket etmelerini sağlamak amacıyla Saluchay Gürkan'ı görevlendirdi. Duva görünüşte bunları engelliyor,ama gizlide oğullarını ve adamlarını Kaydulular'a karşı kışkırtıp yüreklendiriyordu.Böyle ce Yeysür,Cinkeşi ve alemin baş fitnesi olan Köresbe'nin kardeşinin oğlu Cimbay,kalabalık bir orduyla Şah Oğul ve Baba'nın üzerine gidip durdular.Çapar'ın ordusu Şah Oğul'un fermanına itaat etmiyordu. /37/

Yeysür ve Cinkeşi sonunda onları yakalayıp hezimete uğrattılar.Ordunun kanatlarını talan ettiler.Talas ve Liçe'yi neredeyse çoraklaştırdılar.Yağmalanan,esin veren ve harap olan Baba Oğul yenik olarak Harezm'e geri döndü.Duva'nın askerleri kendisini yakalayıp Duva'ya yolladılar.Duva ona sagı ve izzet ikram gösterip gönlünü aldı.Kendisinin asıl yurdu olan Semerkand'taki Derek'e yolladı.Çapar'ın öncü birliği (mankılay) 704(1304-1305) yılına dek Urus'un uhdesinde kaldı.Timur Kaan'ın öncü birliği ise Hişang'in emrindeydi.Onunla Urus arasındaki dostluk yolu ve savaş sırları açılmıştı.Urus Hişang'e ziyafet vermek ve onun elinden kadeh almak istedi.. Duva'nın bu toplantıdan haberi oldu.Hişang'a :'Urus'un seni ziyafete çağırmaktan maksadı, hakkında kurduğu hile ve düzenlerle seni yakalamaktır" dedi.Hişang Urus'un suçu sabit olmadan,ondan önce davranıp üzerine gece baskını düzenledi.Askerlerinin bir çoğunu katletti,bazılarını da esir aldı.Urus on atlıyla birlikte kaçtı.Hıristiyan dinine mensup olup,onu üstün tutan,Kaydu'nun can düşmanı,nifak ve ikiyüzlülüğü ile Çapar'ın yanında yaşayan ve Çapar'ın sırlarını kendisinden gizlemediği Arık Buka'nın oğlu Melik Timur,Duva'ya "Çapar senin üzerine gelmek için bir ordu hazırlayıp donattı, onun saldırısına karşı uyanık ve dikkatli ol" diye haber yolladı.Böylece Duva'yı asker tedariki ile meşgul olmanın ateşine atıp,kendisi Çapar'ın yanına geldi.Ona da :"Duva senin üzerine



saldırmak için bir ordu hazırlıyor" dedi.Duva Kaan'ın ordusu geliyor diye,fitne koparan bir söylentiyi dillere düşürdü.Saf kalpli,doğru niyetli Çapar,Duva'nın maksat ve garazını,bozguncu ve hileci hareketini anladı.Yirmi tümen (200.000) atlıyla hareket edip,ordusunu can düşmanı olan zalim ve zorba Melik Timur'a bıraktı.Daha sonra peşinden gelmesini şart koştu.

Melik Timur orduları denetleyip yönetmek (yasamişi) üzere izin alıp geri döndü.Bu arada kendisinin hatunu,Timur Kaan'ın hatunu ve onun kızkardeşi Bulugan Hatun'la birlikte Hancuy'un yanından birçok mal maşatla geri dönmüştü. /38/ Melik Timur'a da bir o kadar vaatlerde bulunmuştu.Melik Timur üç gün sonra Çapar'ın ordusuna ziyafet verip,ne var ne yok yağmaladıktan ve askerlerini sürdükten sonra,bütün adamları ile birlikte Timur Kaan'ın huzuruna hareket etti.Yolda önce büyük kardeşi Baygur'a rastladı.Oradan kalkıp bir gün yol aldıktan sonra Kaan'ın ülkesi civarındaki Anende'nin yurduna vardı.Anende de :"Padişahın altın yüzünü görmeyi arzuluyorum" dedi.

Aynı anda Kaan'ın huzurundan hızla hareket eden elçiler geldi.Bulugan Hatun Anende'yi talep ederek çabucak gelmesini, tacı ve tahtı tutmasını istedi.Anende'nin musahibi Melik Timur Kaan'ın huzuruna çıkmaya azimet etti.Yılan yılının on birinci ayında ..... yılında (68) Hanbalık'a ulaştılar.Timur Kaan can çekişme halindeydi,canı ağzına gelmişti.Yılan yılı Aram ayında (69) kaçınılmaz son Timur Kaan'ı buldu.Cenaze törenini yaptıktan sonra tabutunu Tokafahur ? korunak'ına getirdiler.Babasının ve atalarının yanına gömdüler.Çapar Melik Timur'un hilesinin fitnesinden haberdar olunca bütün binbaşılarına Şah Oğul, Today,Burgur,Kutluğ Çağa,Ebukan ve Gürkan'ı elçi olarak gönderip askerlerinin başına geçecek emirleri ve noyanları belirledi.

Çapar'ın geliş haberi Duva'ya ulaşınca o da dağınık ordularını toplayıp İlak Irmağı kıyısına geldi.Elçileri aracılığıyla Kaan'ın huzuruna haber yolladı :"Ben kulunuz Kaan'a baş eğip itaat ettiğimden Çapar bana düşmanlık edip asi geldi" dedi ve Kaan'dan yardım talep etti.Ferman çıktı;Togaci Çingsang Cobay oğlu Lemguli ve Mayfakur ? Bahadır on tümen coşkun askerle

Çul'dan geçip Duva'ya katıldılar.Kötü şans eseri Çapar'ın binbaşılarının yurdu olan yerlerin karşı tarafında Duva'nın binbaşılarının da otlakları vardı.Duva bütün binbaşılarına Çapar'ın binbaşılarının atlarına binmelerine engel olmak üzere haber yolladı.Bu yüzden Duva ve Çapar'ın bütün binbaşıları birbirlerine girdiler. /39/ Melik Timur'un niyet ve hareketinin,ordularının yağmalanması ve askerinin sürülmesi nin haberi saf kalpli Çapar a ulaştığında hâlâ duruma inanamıyordu."Altın kadehe ağır yeminler ettiği halde,ahtedip söz verdiği halde nasıl olur da hile ve düzen düşünüp ahdimizi ve sözümüzü bozar" diyordu.Askerleri hanlarının ayrılma ve hareket sesini işitince,hanlarıyla birlikte bozguna uğrayıp dağıldılar.Çapar'ı yüz atlı adamı ile birlikte bıraktılar.Duva'nın amca oğulları Togaci ve Lemguli Duva'ya katılınca,pek çok askerle birlikte Çapar'ın ardına düştüler. Sağdan soldan canına kasdettiler.

Çapar şaşkın ve ürkmüş bir halde,havada asılı kalmış bir zerre gibi çaresiz kalakaldı.O bozgun karmaşasında kaçacak bir yer bulamadı.Ne savaşmaya yol buldu ne kaçmaya.Pişman,üzgün,hüsraha uğramış ve güçsüz bir halde iki yüz nedimi ile birlikte savaşıp karşı koyamadan baş eğdiğini göstermek için utana sıkıla Duva'nın huzuruna geldi.Duva yine yalan yere ağır yeminler etti."Senin halinden haberim yok.Sana kasdetmeyi emirler ve kardeşlerin düşündüler" dedi.Kendi yurdunun civarında Çapar'a bir yurt tayin etti.Ona gündelik dört koyun verilmesini kararlaştırdı.Kendisiyle birlikte Kanas otlağına götürüp aylık ve yıllık gelir belirledi.Bu sırada tümenlerden Kaydu'nun oğullarını ve emirlerini bir bir alıp getiriyorlardı.Önce Cinkeşi,Şah Oğul'u Semerkand'ta yakalayıp getirdi.Harezm'e kaçmış olan Baba Oğul'u Koçmaz tutup getirdi.Urus Oğul'u,Uluğ Yeysür'ün kardeşi Abacı'nın oğlu Emir Urus Buka tutup getirdi.Todukur Oğul'u Cocuktu'nun oğlu Şire Oğul tutup getirdi.Abukcar'ı (Babakcar) Ali Oğul'un oğlu tutup getirdi.Duva,Çapar'ın yerine seni geçireceğim diye Güyük Han'ın oğlu Tokmay Oğul'a haber göndererek,onu da hile ve düzenleriyle bela tuzağına düşürmek istedi.Semerkand'a bir aylık mesafedeki Tersakend'te,babasının mezarı başında bulunan



Kutluğ Çağa'yı ve onun malla,hayvanla dolu ordusunu,Duva'nın kızkardeşinin oğlu /40/ Işık Timur'un kız kardeşi Ulca Timur bir gece ansızın bastı.Kutluğ Çağa'nın kocası Itkul'u iki oğluyla birlikte suda boğdular.Mallarını,mülklerini ve sayısız hayvanlarını yağmaladılar.Esirler aldılar.Bin kadar aç ve çıplak adamla (nöker)birlikte Yengikend ve Talas boylarında kalmış olan Şah Oğul'dan başka bütün Kaydu hanedanının kökünü kazıdılar.Kaydu'nun ordularından kimileri Duva'ya katılıp kimileri Birhir ? onmanlarına kaçarak zamanında firar etmeyi,hayatta kalmalarının sebebi saydılar.Çapar'ın askerlerinden çoğu Kaan'ın sarayına gelip yüzlük bölüklere ayrılmışlardı.Duva gönlündeki arzuya,hatırındaki isteğe ermiş,Kaydu'nun bütün evlat , emir ve ordularına üstün gelmişti.Yüreğini eski kininden yana şifaya erdirip rahata kavuşmuştu.Duva Çapar'ı musahib Kunucak'ın kardeşleri,kendi oğlu Baltuku'nun kardeşi Tuku'nun oğlu Zul karneyn Oğul ve kendisinin mülazımı olan Melik Timur'un oğlu ile iki bin atlı eşliğinde Kaan'ın sarayına göndermek istedi.

Ertesi gün oradan Timur Kaan'ın ölüm haberini getiren elçiler geldi.Duva'nın gitme niyeti boşa çıktı.Kanas'ta büyük kurultayı topladı.İki defada kırk ziyafet verdi.Kurultay toplantısına üç yüz altmış küsür şehzade gelip bir araya toplanmıştı.Duva kurultay esnasında hayıflana hayıflana ve alaycı bir şekilde Çapar'a hitaben :"Nice çirkin,kötü,rezil ve berbat işler yaptığın şu birkaç zamandır,bütün bu yaptıkların görüşün, tedbirin ve aklına danışmanla mı oldu? Kaydu Aka'nın kırk yıl zabtedip düzene soktuğu,inkılap olaylarından ve sıkıntı fitnelerinden koruduğu şu memleketin ulusunu nasıl oldu da bu kadar kısa zamanda harap ve perişan ettin,kazanın eline ve ikiliğin ayağına düşürdün? Bu halde sen padişahlığa layık,şehriyarlığa uygun değilsin" dedi.Onun bütün suçlarını,yanılgılarını yüzüne karşı sayıp döktü.Şehzadelerin huzurunda,onlara danışarak,onların da ikrar ve itirafı ile Çapar'ı padişahlıktan azletti.Çapar da Duva'ya cevap olarak şöyle dedi:BEYİT

" Kedi bir gün avına sağlıcakla kal dedi,o da bunun seninle ilgisi yok dedi."

/41/ Duva,Çapar'ın kaimmakamı olan Babukcar'ı Kaydu ulusunun padişahlığına atadı.Çapar,annesi Kokuy Hatun'un yurdunda kaldı. Babukcar bir süre yeni gün padişahı gibi koşuşturup durdu.Duva Bukma'yı da ölümün hileci çengeli ile yok etti ama kendisi de o seneyi çıkaramadı.Onun asıl kasdı Çapar'a idi.Çapar onun niyetinden haberdar olunca Kardeşi Babukcar,emirleri,yakınları ve bin iki yüz katırla (olağ) Kaan'ın huzuruna doğru hareket etti. Hanbalık'a varınca Babukcar'a zehirli şerbet verip öldürdüler. Çapar'a yüce Kaan'ın mülazımlığı bahşedildi.Şimdi yüce sarayda mülazımdır.

Gelelim konumuza... Sultan Kaan'ın elçilerini ağırlayarak dinlenme izni verdi.25 Safer 704 (27 Eylül 1304) Pazar günü saltanat sancakları hareket edip üçüncü kez Meraga şehri konağına indi.Sultan ertesi gün gezip eğlenmek,görüp dolaşmak amacıyla atına bindi.Bütün hatunları ve emirleri kutlu rikabının yanında olduğu halde Hace Asilu'd-din böylesi değerli bir konuğa ziyafet verip ev sahipliği yaptı.Ertesi gün emirleri ve nedimleri ile oradan ayrıldı.10 Rebiülevvel 704 (11 Ekim 1304) Pazar günü eşsiz, cennet benzeri Tebriz şehrine indi.Sabahleyin merhum ve mağfur kardeşi Gazan Han'ın türbesini ziyaret etti.Orada oturup hak sahiplerine pek bol sadakalar,ihsanlar ve nimetler dağıttı.12 Rebiülevvel 704 (13 Ekim 1304)Salı günü saltanat sancakları Mugan ve Erran'da kışlamak üzere Tekinabad'a doğru hareket etti.8 Rebiülahir 704 (8 Kasım 1304) Pazar günü Bol-i Çağan üzerindeki yurda indi.7 Rebiülahir 704 (7 Kasım 1304) Cumartesi günü Tebriz şehrine korkunç yıldırımlar düştü ve deprem oldu.Bir yıldırım çevreye çok zarar verdi.19 Rebiülahir (19 Kasım 1304)Perşembe günü (70) dünyanın nuru,alemin kararı ve Ademoğullarının gözbebeği şehzade Bayezid'i ata bindirip eğlendirdiler.Sultan bu günlerde kışlamak niyetiyle atlandı.Savaşlar kazanmış merhum Emir,Rebiülahir (Kasım) ayında Meraga şehrinde öldü. Yılan yılı 11. ay 10. güne denk gelen 9 Cumadelula 704 (8 Aralık 1304) Salı günü (71) Coçi ulusundan Kıbçakbaşı ülkesi padişahı Tokta'nın huzurundan elçiler geldi./42/ Başlarında barış,salah ve uzlaşma arayan Emir Nohaday vardı.13 Cumadelula (12 Aralık) Cumartesi günü Gavbari'de



kışlamak üzere oraya indiler.14 Cumadelula (13 Aralık) Pazar günü,Azerbaycan seyyidlerinin Nakibu'l-Nukeba'sı olan merhum Seyyid Mehdi Pol-i Çağan'da vefat etti.Cenazesini Tebriz şehrine naklettiler.30 Cumadelahir (20 Ocak 1305) Cuma günü (72) şehzade Bistam için Today Hatun'un torunu,İlçitay Kuşçi'nin kızı Bayezid'in karısı,Gazan'ın kızı Ölceki'yi istediler.Taraflar arasında anlaşma ve kabul oldu.9 Cumadelahir (9 Ocak 1305) Cuma günü (73) alem sultanı Şam ve Mısır tarafına barış ve hayır için elçiler yolladı.Başlarında Moçi Bitikçi'nin adamlarından Zirek adlı kişi olduğu halde aralarında Seyyid İftiharu'd-din Buhari,Kadı Nasıru'd-din Tebrizi ve Kadı Kemalu'd-din Musuli vardı.Tebrizde hapis kalmışlardı.6 Şaban 1304 (3 Mart 1305) Cumartesi (74) günü ordular Ab-i Kur'dan geçip güney tarafına indiler ve geri dönmeye azmettiler.7 Şaban (4 Mart) Pazar günü (75) vezir Sa du'd-din Saveci,Emir Turumtaz'ın kızını oğlu Hacı için istedi ve büyük bir düğün yaptı.

21 Şaban 704 (18 Mart 1305) Pazartesi (76) günü Emir İrencin'in kızı Kutluğşah Hatun'un Sultan Olcaytu ile nikahı kıyıldı.Kirmun Hatun'un büyük ordusu ona ısmarlandı.Pulad Çingsang Sultan'ın vekili,Hace Reşid-i Tabib hatun tarafının vekili idi.İmam ise Kadı Burhanu'd-din Mervi idi.Yılbaşı sabahı olan Cumartesi günü emirler danışıp düşündükten sonra padişaha "Olcaytu Sultan" lakabını verdiler.Pazar günü Tengir Gürkan'ın oğlunun kızı Ölcetay Hatun Sultan Olcaytu ile nikahlandı.Ondan Ebu'l-Hayr adlı bir oğlu olduysa da çocukken öldü.Emir Kutluğ Kaya onun cenazesini Tebriz'e nakletti. /43/ Gazan Han türbesine gömüldü.

8 Şaban 704 (5 Mart 1305) Pazartesi (77) günü saltanat sancakları kutlulukla Navur Dalanı'na doğru hareket ettiler. 2 Ramazan 704 (29 Mart 1305)Pazartesi günü ordulara geri dönüp dinlenme izni verildi.Sultan Hatun-i Muazzama'yı kendisine eş olma dizisine çekti.21 Şaban 704 (18 Mart 1305) Perşembe günü alem sultanının kızı Dolandı,Todan oğlu Melik oğlu Emir-i Kebir Çoban Noyan ile nikahlandı.Hatip,Argun Aka oğlu Lekezi Gürkan'ın kızı Bucgan'ın mehrinde olduğu gibi Kadı Burhanu'd-din Mervi idi.

20 Ramazan 704 (16 Nisan 1305) Cuma (78)günü Azerbaycan'da şiddetli bir deprem oldu.Kirman Sultan'ın oğullarından Surgatmış'ın Şahcihan adlı bir oğlu kalmıştı.Gazan Han daha önce ona ilgi göstermiş,babasının yerini,yani Kirman ülkesini ona bırakmıştı.O ise,çocukluğu,atılganlığı ve hürmetsizliği yüzünden atalarının ve seleflerinin yolunda hareket etmiyordu.Gazan Han sağken fitne,fesat ve belalar çıkarmış,vergi memurlarından (muhassılan) Divan mallarını geri almış,hepsini zincire vurup hapsetmişti,bu sırada onu yakalayıp,orduya huzura getirdiler.Yargıda suçu sabit bulundu.Ama henüz küçük olduğu için kanını bağışladılar ve Kirman ülkesini ondan geri aldılar.25 Ramazan 704 (21 Nisan 1305) Çarşamba günü Kirman'ı Sultan Şihabu'd-din Gur'un oğullarından Melik Nasıru'd-dun Guri'ye teslim ettiler.Sultan Kutbu'd-din'in hanedanı,evlatları ve ocağı tamamen yok oldu.Kirman diyarının hükümeti onunla sona erip bitti.Melik Nasıru'd-din ister istemez Kirman'ı tasarrufu altına aldı.Barak Hacib ve oğulları tamamen yok oldu. "Mülk küfürle durur ama zulümle durmaz"denildiği gibi hepsi yok oldu.Ordular oradan Filsevar konağına doğru hareket ettiler.

2 Şevval 704 (28 Nisan 1305) Çarşamba (79) günü Emir İrencin,Emir Isen Kutluğ'un kızını ..... adlı oğluna (80) istedi. /44/ Bu sırada Hace Reşidu'd-devle hastalanıp ayak ağrısına tutuldu.Padişah onu ziyarete gitti.8 Zilkade 704 (3 Haziran 1305) Salı (81) günü gece saat beşte,alem sultanının Ucan yurdunda,Hacci Hatun'dan kutlu ve bereketli bir oğlu oldu.Ayın on dördü bile onun yüzünü kıskandı.Sultan onun adını ve künyesini Ebu Sa'id -Tanrı gençlikten,ömürden ve mülkten nasiplendirsin- koydu.18 Şevval 704 (18 Mayıs 1305) Salı günü (82) ordular Filsevar'dan Gülistane tarafına hareket ettiler.Çarşamba günü Bahirvan tarafında konakladılar.30 Zilkade 704 (24 Haziran 1305) Perşembe günü Sultan Ucan'da bulunan yurda gelip konakladı.Emir İrencin'i öncü olarak şekerler saçan Tebriz'e yolladı.

20 Zilkade (14 Haziran) Cuma günü (83) saltanat sancakları Ucan'dan hareket edip Tebriz'e indi.Sultan Cuma namazında hazır bulundu.Hayırlar dağıtıp,sadaka-i cariyeler ihsan etti.



25. gece adil ve yiğit padişah Gazan Han'ın şerefli türbesini. değerli merkadini ziyarete gitti.Orada ağlayarak,yanıp yakılarak,huşu ve tevazu ile kardeşine gıpta ediş gözyaşlarını saçtı. 26. Pazar günü Kutluğ Şah Hatun'un başına Emir İrencin'in kızı Boğnak'ı bıraktılar.Kendisi önceden Dokuz Hatun'un büyük ordusunda otururdu.Yılan yıl 2. ayın birinde,8 Zilkade (2 Haziran) Çarşamba günü Sultan,900.000 dinar mehir karşılığında Horasanlı Bulugan Hatun'la nikahlanıp gerdeğe girdi.

Bu sıralarda Rum ülkesi etrafının,o sınırların durumu bozuk ve düzensiz olduğu için Sultan 3 Zilhicce (27 Haziran) Pazar günü,Rum ordusu askerlerine emirlik etmek ve o sınırlarda bulunan şehirleri muhafaza etmek üzere Emir İrancin'i görevlendirdi.17 Zilhicce (11 Ocak) Pazar günü Sultan Reb'-i Reşidi imaretini gezip dolaştı.Ertesi gün Ucan otlağı tarafına yöneldi. 25 Zilhicce 704 (15 Ocak 1305) Perşembe günü Suldutay Gürkan'ın oğlu Timur Buka vefat etti.Bu yılın bütün olayları anlatıldığı gibidir.

/45/ 705 (1305-1306) YILI OLAYLARI

Türklerin Yund yılı (84) 7. ayına denk düşen 705 yılı Muharrem ayı (Temmuz 1305) kutlulukla girdi.Sultan bu yılda yazı Sultaniye ve Konkur Olang'ta,kışı Mugan ve Erran'da geçirdi. 705 Muharremi başlarında saltanat sancakları gezip dolaşmak üzere Konkur Olang'tan hareket etti.Sultan o yerin binalarına,bayındır yapılarına son derece hevesli,hayran ve tutkundu.

Bugün Sultan'ın beğenip rivayet edilen,ünlü hayırlarından birisi de alem seyyahlarının maksadı,Ademoğullarının Kabe makamı olan Sultaniye şehrini kurmuş olmasıdır.Çünkü akıllı, uzak görüşlü,sonu düşünen,keskin anlayışlı ve güçlü,bilgili olan padişah düşüncesinin ince görüşüyle oluş ve bozuluş aleminde var olan hiçbin şeyin kalıcı olmadığını,kalıcı olanın yalnızca ikinci bir ömür,hatta sonsuz hayat olan,güvencenin temennisi,hayatın ve mutluluğun gayesi,güzel hatırlanış ve hayırla yad edilen iyi ad olduğunu anlamıştır.BEYİT (Arapça):

"İşte oradaki manzaralar,eserler ve harabeler o topluluğun oradan gelip geçtiğini haber veriyor."

Sultan mahir ressamlara,ünlü mühendislere,usta,keskin görüşlü,uzelli,şirin kârlı mimarlara danışarak Tebriz mahrusası gibi,genişliğine geniş,uzunluğuna uzun,Çin baharından daha yeşil,din şiarından daha nefis,felek kubbesinden daha yüksek /46/ balıktan aya dek var olan her şeyden daha matbu bir şehir kurulmasını ferman buyurdu.İrem bağı gibi yemyeşil,kocaman,sapasağlam,beyt-i mamur (85) gibi yüksek tavanlı,derli toplu,hoş, şehri çevreleyen,kıyasta cennet kasırlarına benzeyen,yüce temelli,dört köşeli bir kale yapılmasını emretti.Mina renkli taşlardan yapılmış surları Zuhal yıldızı kubbesinin zirvesine dek yükselmiş,iç alanı ve hankahı çeşitli nakışlarla süslenmişti. Gökyüzünün kılıç rengindeki kalesiyle atbaşı gitme iddiasında bulunan,onunla eşitlik lafı eden;Zühre ve Müşteri yıldızıyla bezenmiş bir bukalemuna benzeyen bir kaleydi.Gökkubbe altındaki



ulu dağlar,merkezdeki tepelerin dorukları,onun karşısında toza toprağa bulanma utancı yüzünden aczini itiraf etmiş,cennet kasırları onun karşısında kusurlarını ikrar etmiştir.Bütün evler gerekli donanımlarlı,uygun çatılarla örtülüp kapanmıştı.Yüksek mevkilerde bulunan birkaç medrese,hankah,darüşşifa,darüzziyafe, darülhuffaz gibi iyilik ve hayır kurumlarını içeren ondokuz yer de harflerin adedince kurulmuş olan imaretler ve binalar,süslü ve donanımlı eyvanlar,gönül alıcı müzeyyen kubbeler yapılmıştı. İmaretlerin tamamının avlusu beyaz mermerden yapılmış,çatılar, taklar,revaklar mukarnas şeklinde,kaldırımlar ve yerler mermer den yapılmıştı.Sanavber ve arar ağaçlarıyla dolu bahçeleri,sabahleyin gün doğumunda,doğudan daha yeşil;açma vaktinde bostan ve bağlardan daha hoştu.İçinde otuz küsür adet billur selsal misali çeşme akmakta,çeşitli arklarda ayrı ayrı su kaynakları cennet benzeri ırmaklardan akıp gitmekteydi.Bütün ovalar,kıraç topraklar ve araziler,şehirlerle,kanallarla,ağaçlar,meyveler, otlaklar,sanavber ağaçları,hurma ve ar'ar ağaçlarıyla dolmuştu.Her su kenarında bir ağaç kök salmıştı.İçinde on binden ziyade dükkan vardı.Dükkanlar,fesleğen çayırlarının tezfahına ve Türk hanlarının bargahına benzeyen,Çin ipeklerinin bohçaları ve nazenin hatunlar ile süslenmişlerdi.Şehrin dükkanları,hokkalar,sandıklar,kaseler,ibrikler,nefis mücevherler,güzel gelinlikler,eşi görülmemiş nadir murassa eşyalar ve hediyelerle,kırmızı renkli misk kaplarıyla dopdoluydu.Şehrin sokakları ve pazarları kumaşlarla,nefis ve değerli mallarla kaplı olup,rafları için de nice eşyalar vardı.Ünlü zanaat ve meslek ehli,bezzaz ve tacirler vardı.Şehirde pek çok kapı,mescit,zaviye ve imaretler bulunuyordu. /47/

Şehir iyilik sahibi insanlar,özgür adamlar,bilginler ve hür civanmertlerle doluydu.Şimdilerde yapılan binaların öncele ri kiminin üzerinde bulunduğu araziler,ekip biçmenin faydaları nı elde etmek için,bitki ve ağaç benzeri şeylerle,kanallarla donatıldı.Sultan bir ferman çıkardı.Bütün emirler,vezirler,melikler,sultanlar ve makam sahibi herkes kendi imkanı ölçüsünde ve gücü nispetinde,bulunduğu makam ve mertebe derecesinde şehir

alanına ve kale çevresine yüksek köşkler,kisrevi eyvanlar,hüsrevi taklar,cennet benzeri bağ bahçeler yapıp Huld-i Berin (86) misali binalar yükselttiler.Sultan şehrin adını "Sultaniye" koydu. Bu bayındır şehrin,ünlü imaretin mimarı,büyük vezir,ulu sahip,kılıç ve kalem erbabı,doğunun ve batının tedbir sahibi,dünya ülkelerinin kurucusu Hace Tacu'd-devle ve'd-din Alişah-i Tebrizi'dir.Böyle bir imaretiyaptıktan sonra,görüşü,yeterliliği, şehameti,fetaneti ve dirayeti ile,zayıf bir karıncanın dahi eteğine incitme tozu sıçratmadan,şehrin gelirinden yüz tümen rayiç altın alır.

Hace oraya,dünyadaki bütün binaların kıskandığı,Erteng-i Mani'nin (87) haset ettiği birkaç imaret yaptırdı.Bunların içinde kalenin ön tarafına yaptırdığı cennet benzeri bir bina vardı. Binanın bütün tavanları süslenmiş,duvarları,altın,inci ve gümüşlerle süslenmişti.Tabanları lal taşları,mücevherler ve firuzeler le döşenmişti.İçinde ud,sac,altın,abanoz ve fildişinden yapılma murassa bir taht vardı.Geniş avlusunda,dil ve beyanın anlatamayacağı güzellikte parlak nakışlar,süsler ve resimler vardı. Kıskançlıkları yüzünden gözler,sararıp solma gözyaşlarını,kızarıp bozarma yanağına döküyordu.Yine o binaya,Hace içine dört kapı açılan,sekiz cennetin gıpta ettiği yüksek bir kubbe yaptırdı. O kubbe sanki,Firdevs cenneti basamaklarının lezzeti ile dolu renkli elbise yaygılarıyla süslü,yüzü benlerle ve hatlarla bezenmiş güzellerin yanağına benzeyen,nakışlı parlak yollu bir resimdi. /48/ Çin Erjeng"i rangarenk boyalarla şerefli merkezinin üzerine şunlar kazınmıştı BEYİT:

"(Hace'nin) görünüşü gibi aydın,eli gibi açık,tabiatı gibi yüce,yüzü gibi nurlu olan bu yerin;hacet edbabı hangi kapısına gelseler,kendilerine cennet kapılarından yüz kapı açılır."

Şu halde burası yıldız ve aylarla dolu bir şehir,peri ve hurilerle dolu bir cennettir.Her adımda bir gönül alıcı güzel bulunur.Her odasında nefis bir dilber oturur.Her kademde bir put yüzlü güzel yürür.Türk Tazik karışmış,Çin ve Hıtay'ın yüzsuyu dökülmüştür buraya.İmaretlerindeki adetler ve gelenekler feleğin halleri gibi ayıp ve noksanlardan korunmuştur.Bağları



ve bahçeleri şakayık havuzları,feleğin yönleri ve yolları gibi olayların tasarrufundan yana güvencededir.Bahçelerinin herbir yanı cennetten bir nişane,meydanlarının herbir tarafı Firdevs'ten bir yadigardır.Orada bulunan bir bölük halkın uğultusu döşekte kalmaktan arş meğarına yükselmiş,Türk ve Tazik'in birbirine eş olan yüz binlerce çeşit avazesi ve narası göklere ulaşmıştır.Yaşlılar gençlerle münazaraya tutuşmuş,gençler yaşlılar la muamele ve mücadelede utancı kaldırıp yüzsüzleşmişlerdir.

Adil bir padişah olmanın şartı imareti sevmek ve raiyeti korumaktır.Yoksa mülk ona haramdır.Zerdüşt Nebi'nin dinin de şöyle denilmiştir :"İmaret ve ziraat din rükünlerinden bir rükündür.Çiftçilik yapmak ve ekip biçmek zanlardan yana gözlerin açılması demektir." Davud'a da şöyle vahiy gelmişti :"Kavmine nasihat et,Acem meliklerini lanetleyip kötülemesinler,zira onlar harap ve viran alemi bayındır eden kimselerdir.."Şimdi kitabın maksadı yoluna geri dönelim...

8 Muharrem 705 (31 Temmuz 1305) Cumartesi günü (88) Şam ve Mısır'dan İftiharu'd-din'in adamları ve elçileri gelip dostluğu,barışı ve esenliği yenileyen haberler getirdiler.Hayır ve zaferle sona eren 26 Safer (17 Eylül) Cuma günü (89) alem padişahının saltanat sancakları kutlulukla Meraga korumağına indi. Oradan da kışlamak niyetiyle Mugan ve Erran tarafına,Nahcivan'a doğru hareket etti. 4 Rebiülevvel (24 Eylül) Cuma (90) günü Aşnuye civarında,Böbri diye tanınan şehzade Puladnur,Halil Atabek tarafından öldürüldü. /49/

15 Cumadelula (3 Aralık) Cumartesi günü alem sultanının İldurmuş Hatun'dan güneş çehreli bir oğlu oldu.Adını Muhammed Tayfur koydu.Sultan evliyalar sultanı Bayezid'e,ulu şeyhlere -Tanrı hepsine rahmet etsin- olan dostluğu ve hürmetinin aşırılığından üç oğlunun adını Bistam,Bayezid ve Tayfur koymuştu.Çünkü temiz kişilerin yapabildiğini,hiçbir saldırgan ordunun,kılıç,ok ve baltanın yapamayacağına yakin elde etmişti.
BEYİT:

"Bir pirin bir gece yarısında yapabileceği şeyi,hiçbir padişah bir yılda yapamaz."

15 Receb 705 (31 Ocak 1306) Pazartesi günü Timur Kaan'ın sarayından Yağmis ve Arap gelip hoş haberler ve sesler getirdiler.17 Şaban Perşembe (3 Mart) günü Sunucak Aka Bitikçi'nin kardeşi Uygur boyundan Bodan oğlu Bayıtmış geldi.18 Şaban (4 Mart) Cuma günü padişahın saltanat sancaklarının yolu gezmek ve avlanmak amacıyla Geştasibi arazisine uğradı.22 Şaban (8 Mart) Salı günü deniz kıyısına geri döndü.23 Şaban (9 Mart) Çarşamba günü Gavbari yurdundaki araziden hareket edip Cuy-i Nev'e indi.Yine Ramazan (Mart) başlarında Timur Kaan'ın huzurundan Sunkur ve Cerre-bas adlı elçiler hediye (tansuk) sunmak üzere geldiler.705 Ramazan'ı başlarında (Mart-Nisan 1306) Necibu'd-Devle İsrailoğulları'ndan bir grup adamla birlikte Müslüman oldu.11 Şevval (26 Nisan) Salı günü Büyük Hatun Bulugan'ın ordusunda Kaan'ın elçilerine toy verildi,izzet ikram gösterildi.Bu tarihte Seyyid Tacu'd-din Argudak'ın fitnesi dirildi. Vezirler Sadu'd-din ve Reşidu'd-din hakkında iftiralar (ikak) çıktı.Sultan Argudak'ın yargılanması için ferman çıkardı.Küf sit ve gakmazlardan bir grup ona uyarak yıldırım ve gök gürültüsü benzeri sesler çıkararak homurdandılar.Anlamsız bir iddianın sesini çıkardıkları için yargı karşısında suçları sabit bulundu. (50)

19 Şevval 705 (4 Mayıs 1306) Çarşamba günü çıkan ferman üzerine Seyyid Tacu'd-din'i şehit ettiler.Şerefu'd-din Aydaci, Kemal Tiflisi ve diğer korucuları iftiraları yüzünden yasa sopasıyla cezalandırdılar.

9 Zilkade (23 Mayıs) Pazartesi günü ordular Pilsevar'dan hareket ettiler.Bu yılda şeyhler sultanı,abdalların ve evtadın kutbu olan Alau'd-devle b. Melik Şerefu'd-din Simnani vefat etti. (91)Onun gibi büyük bir kişi,evtad ve ebrar (92) içinden ancak yüz yılda bir çıkar.Onun ilim ve marifet bağının yüzlerce bülbülü vardır.Fazilet ve bilgisinin bahçasinde servi revanlar,salınıp oynaşan sanavberler vardır.Gençliğinin inşasında,arzularının delikanlılık çağında inziva ve itikafı dünya işine ve gücüne yeğledi.Çocukluk günlerinden hayatının sonuna dek terki ve tecriti seçti.Onun marifeti yeryüzünün çeyrek alanında bir armağandı.Soluğu cehalet ölüsünü dirilten



Mesih'in soluğuydu.Sözü kızıl kibrit ve sarı kimyaydı.Onun himmet adımı attığı yer yedinci göktü.Itır kokulu beyninin bakir düşünceleri,dünyayı kuzey rüzgarının amber kokulu içtenliğiyle doldurdu.Kışın soğukluğunun şiddetinde,dünya malının ateşinin hararetini,eleştirici ve basiretli bir gözün kalp altın ve gümüşü gözden çıkardığı gibi gözünden çıkarmıştı.İman ve İslam ehlinin hilali onun makamıyla kıymetli bir aya dönüşmüştü.Kehrübanın samanı kaptığı gibi,onun can bağışlayan sözleri de gönüllerden hüznü,kederli canlardan gamı alır götürürdü.Beyanı arıduru sudan daha tatlı,helal büyüden daha şirindi.Yine 17 Zilhicce (30 Haziran) Perşembe günü Sadu'd-din Habeşi Pilsevar da vefat etti.Tabutunu Gazan Han'ın gözünün nuru olan Tebriz'e naklettiler.Bir vakit adamlarını (nökeran) yasa huzuruna çıkardıklarında vezirler Habeşi'nin de yasa önüne çıkarılmasını istediler.Gazan Han o zaman şöyle dedi:"Hayır,onun benim üzerimde asla unutamayacağım bir hakkı vardır.Nevruz fitnesi sırasında yenilgiye uğrayıp sıkıntılı olduğum bir gece korkunç yağmur yağıyordu.Yanımızda çadır ve örtünecek bir şey yoktu. /51/ Bu Sadu'd-din Habeşi ve Emir Sutay her ikisi birden başımın üzerinde durup yağmur damlalarının zararından emniyette kalayım diye üzerime örtü (çuha) tutmuşlardı."

Aynı yıl içinde bir tarihte Gülistan Köşkü'nden Erdebil havalisine dek şimşekler çakıp,yıldırımlar düştü.Sultan'ın kuburcularından ve adamlarından birkaçı o yakıcı yıldırımın çakması yüzünden yandılar.16 Zilhicce 705 (29 Haziran 1306) Çarşamba günü saltanat sancakları Ucan otlağına indiler.

/52/ 706 (1306-1307) YILI OLAYLARI

Kos (Koyun) yılı (93) 6. aya denk düşen,706 Muharrem'i (Temmuz 1306) kutluluk ve uğurlulukla girdi.Eğlence düşkünü padişah iki aya yakın Ucan yurdu otlağında kaldı.Ay parçası güzel yüzlüler,gümüş elli gönül çekici sakilerle;meclisine enis olan zarif arkadaşları,eski nedimleri ve gam ortağı dostları olan inaklarıyla içip eğlenmek ve sevinip neşelenmekle bir süre oyalandı.Aynı günlerde Emir İrencin nice hediyeler, rüzgar ayaklı,tazı koşuşlu atlarla birlikte Rum'dan geldi.24 Muharrem (5 Ağustos) Cuma günü Today Hatun öldü.Cenazesini Hemedan'a naklettiler.Elvend Dağı eteklerine gömüldü.Aynı yıl güzel yazısı ve temiz inşası ile ünlü olan,Sahib Alau'd-din Ata Melik Cuveyni'nin kızı Ismetu'd-din Meraga şehrinde öldü.

21 Safer (1 Eylül) Perşembe günü saltanat sancakları gönül çeken,şekerler saçan Tebriz şehrine kutlu talih ve uğurlu yıldızla girdi.Ertesi gün ziyaret etmek,hak sahiplerine ve yoksullara sadakalar ve ihsanlar ulaştırmak amacıyla Gazan'ın kümbetine doğru hareket edildi.7. ay 25. güne denk gelen 24 Safer Pazar günü saltanat sancakları Aladağ konağına doğru hareket etti.19 Rebiülevvel (28 Eylül) Çarşamba günü Oyrat Begi gün ortasında vefat etti. /53/ 30 Rebiülahir (18 Ekim) Salı günü Gazan Han Kümbetinin sütunları çöktü.Amelelerden Müslüman,Ermeni ve Gürcü yaklaşık elli kişi helak oldu.Saltanat sancakları kışlamak üzere Nahcivan yolu üzerinde avlanarak, doğan ve şahin kovalayarak,at koşturup gürz çalarak,kılıç sallayıp mızrak atarak yola koyuldu.Çünkü alem sultanı Frenk Sunkuruna,Türk şahbazına,deniz şahinine,dağ kartalına,tazı köpeklerine,meliklerin,sultanların,emirlerin ve hakanların eğlencesi ve ülfeti bulunan Hicaz'ın yel ayaklı atlarına son derece rağbet etmekte,tutku duymaktaydı.Nerede avlanacak bir arazi, bir otlak,yeşillik bir çayır bulsa orada at koşturur,hayvanları kovalar,yel ayaklı atları sürerdi.Vahşi hayvanları avlar orada bulunduğu sürece eğlencenin,işretin,sevincin ve neşenin hakkını verirdi.



Hasılı böylece Koç yılı 10. ay 20. güne denk düşen 21 Cumadelula (28 Kasım) günü Sultan kutluluk ve bereketle Gavbari konağındaki otlağa indi.Koç yılı 11. ay 19. güne denk gelen 18 Cumadelahir (25 Aralık) Pazar günü itaatini ve kulluğunu göstermek üzere,Argun Aka'nın oğlu Uygurtay Gazan,Horasan tarafından gelerek Duva'nın ölüm haberini getirdi.Duva 706 yılı içinde,Koç yılı 8. ayda sersam hastalığına yakalanıp yaptıklarının ve kötü niyetinin cezasını buldu. "Son çare dağlamaktır" sözü doğruluk süsü kazandı.Onun ölümünden sonra emirler ve devlet erkanı oğlu Kunucak'ı Karskul'dan getirip Almalık şehrinin üst tarafında Sekul hududunda Çağatay ulusunun tahtına oturttular. /54/ O da 1,5 yıl padişahlık yaptıktan sonra 4. ayde Yıldız Sarayı'nda kışlamak üzere bulunurken göç davulunu çalıp tez elden babasının ardından gitti.Aynı yılda,Kuhistan'ın kale ve imaretlerini istila edip tasallutu altına almış olan Nasıru'd-din Sistani oğlu Şah Ali,Mulay Bigi tarafından öldürüldü.Böylece Kuhistan Horasan diyarının tasarrufuna geçti. BEYIT:

"Yedi yüz altı yılı Aşura'nın on yedisinde Pazar günü, ikindi vaktinde,Şah Ali,Kayin Kalesi eteğinde adil hüsrev Mulay Bigi'nin kılıcıyla helak oldu."

Çakşabat (Şubat) ayı 9. güne denk düşen,7 Receb (12 Ocak 1307) Perşembe günü,Timur Oğul ve Kaydu'nun oğlu Saruban kulluk ve itaat göstermek üzere huzura geldiler.Sultan'ın huzuruna kabul edilme şerefine erip (ulcamişi) hediyelere nail oldular.Saruban latif,hoş tabiatlı,hoş sohbetli,güzel sözlü, bir şehzadeydi.Ab-i Amuye kıyısında askerlerinin bulunduğu bir yurdu vardı.Daima bir fırsat kolluyor,bir ganimet bekliyordu. Tanrı kazası gereği,bir keresinde Horasan beldelerine asker sevketti.Horasan askerleri onun gelişinden ve amacından haber aldılar.Düşmanın yolunu tuttular,mallarını ve hazinelerini yağmalayıp Sultan'ın huzuruna getirdiler.Bu ürkütücü ve kötü haber Saruban'a ulaşınca gülümseyerek "Alemin işleri böyle tersi nedir,ne demişler eşek sürücüsünün yükünü devecinin konağına getirirler;şimdi de Saruban'ın yükünü Harbende'nin (94) konağına götürüyorlar dedi.

Aram ayı başlarında 29 Receb (3 Şubat) Cuma günü Kürkür Noyan'ın torunu Uygurtay Gazan kulluk ve itaat etmek üzere Horasan diyarından geldi. Kaydu boyu ıztırap sıkıntıları ve inkılap hadiseleri içinde olduğundan, Kaydu'nun oğulları ve emirleri dağılmıştı. Üçüncü ayın 6'sında, 5 Şevval (9 Nisan) Pazar günü Horasan tarafından Ordu Kaya geldi. 10 Şevval (14 Nisan) Cuma günü İran veziri Hace Residu'd-din bu biçarenin telif ve tasnifi olan "Camiu't-Tevarih" kitabını, merdud Yahudiler eliyle Sultan'ın görüşüne arz etti. Buna karşılık ödül olarak, emlakten, köy, arazi ve nahiyelerden elli tümen mal aldı. /55/ Her yıl tarlaların ürünlerinden ve yayların bitkilerinden kendisine doğrudan 20 tümen nakit para ulaşır. Kitabın tasnifine vaat ettiği söze rağmen, bu kitabın musannif ve müellifine bir dirhem bile vermedi. Oysa bu hakir, onu yazmak için üstün gayret ve aşırı çaba sarfetmiş yıllarca içindekileri toplamıştı. BEYİT:

"Sıkıntıyı ben çektim ama, hizmetinde bulunduğum kişi onu benim yerime kendi adına kullandı" ve nice izzet ikrama erişti.

13 Zilhicce Perşembe (15 Haziran) günü saltanat sancakları, Gilan ormanını fethetmik üzere İnceku'dan yola çıktılar. Çünkü Gilanlılar uzun süredir ve eskiden beri muhalefet, zıtlıkinat ve anlaşmazlık yolunda diretiyorlardı. Ülkelerinin yüksek dağları, zorlu geçitleri, dar yolları, konaklarının sağlamlığı, tepelerinin bo otlakları, balta girmemiş ormanlarının karışıklığı, bulutlarının yoğunluğu, yağmurlarının bereketi ve birikimi ile mağrur olup sevinç içinde idiler. Günlerin yakıcı olaylarından, ayların ve yılların şiddetli yıldırımları ve günlük belalardan yana emniyetteydiler. Kuzey ve güney şimşeklerinden gök gürlemelerinden, sağanak yağmurlardan, sel birikimlerinden korunmuş bir halde, sağlamlık, naz ve niyaz içinde kendilerinden geçmişlerdi. İsyankarlık ve azgınlıkları eteklerine dolandığı için, kulluğu reddedip baş eğmekten yüz çeviriyorlardı. İtaat ve ram olam semtini tecavüz edip, taat ve kulluktan sarfı nazar ediyorlardı.

Bu savaşa azmedişin, bu hareket ve kıyama kalkışın sebebi şudur: Uygurtay Gazan, Duva ve emirlerinin şöyle konuştuğunu rivayet etti:" İran ülkesinin hanı, şevketi, cesareti ve heybeti



alemin uzak yakın her yanına ulaşmış olan Sultan Gıyasu'd-din Muhammed nasıl olur da, eni boyu, uzunluğu genişliği otuz fersah tutan ve ülkesinin tam ortasında bulunan Gilan ormanlarını kendisine muti kılıp fethedemez? Nasıl olur da bu işe bir tedbir çaresi bulmaktan aciz kalır? Hal böyle iken nasıl olacak da Şam ve Mısır diyarlarını fethedip, kendisine itaat ettirecek" diyorlardı. Bu yuvarlak sözlerin aşağılamasından padişahın öfke ve gazap ateşi tutuşup alevlendi, gayret ve kızgınlık közü kızardı. /56/ Öyleki kendisine hakim olma dizginini ve iradesinin koruma gemini anlayış kabzasından çıkardı. Elçilerin diliyle onlara haberler yolladı. Gilanlıları'ı sözleri ve uyarılarıyla tehdit ve tergip ederek uyardı. Ancak bu ricaları faydasız kalıp işitilmedi. Daveti kabul görmedi. İzzet ve ikramda ne denli yumuşak davranıyor, işlerini kolaylaştırıp haklarında iyilikle muamele hususunda ne ne kadar güzel davranıyorduysa da Gilanlılar işi geciktirip geri atıyorlardı. Sultan Gilanlılar'ın cehalet çukurlarında, sapık ibadetler üzerinde bulunduklarını; zalimlikleri ve bozgunculukları yüzünden, isyankarlık cehenneminde, kalın kafalılığın çorak toprağında dalalet ve zelliliğe tutulmuş olarak görünce, muratlı emirleri ve saldırgan askerleriyle her yandan Gilan'ı fethetmek azminde karar kıldı.

Şimdi gelelim Gilan ülkesini tanıtıp, eninin boyunun, nicelik ve niteliğinin halini anlatmaya. Merhum Seyyid Asilu'd-din Zevzeni bu konuda ayrıntılı olarak şunları not düşüp söylemiştir: Hülagu Han'ın İran toprağına girdiği sırada bulunan Gilan padişahları: Gilan toprağının başlangıcı Huşem Irmağı yatağının ağzından başlar, Rudbar bölgesinden Lahican sınırlarına dek sürer. Filuvakuş oğlu Sa'uluk oğlu Salahu'd-din Sasan 612 (1215) yılında oranın hakimiydi. Kardeşi Emir Cemalu'd-din Sa'uluk ondan önce oranın valisiydi. Gilan'ın son sınırı Kesger bölgesinden itibaren Dulab havalisinde bulunan Rud-i Ser'e kadardır. Oranın valisi Cemalu'd-din Sa'uluk b. Muhammed b. Yorgi idi. Gilan ülkesinin Huşem'den Dulab'a kadar olan alanı otuz fersahlık bir bölgeyi kapsar. Sefid-rud, Zenkan-rud'a karışarak Gilan dağlarından aşağı kıvrılıp tam Gilan'ın ortasından geçer. Kuzey

tarafta denize doğru,Doğu ile Batı arasında Lahican bölgesi vardır.O civarda bulunan kavim Bahiri mezhebindendir.Nasır, Ali oğlu Hüseyin -onlara selam olsun- oğullarındandır.Bölgenin batısında tamamen,zahit ve abit İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebi geçerlidir.Ayrıca üstad Ebu Ca'fer mezhebine uyanlar da bulunur.Bölgedeki dağların mesafesi Sefid-rud kıyısından Güney-batıya dek ta Gilan'ın Fumen şehrine kadar uzanır.Oradan uzantısı dağlık bir şube olarak ayrılır.Kuzey-batı tarafına doğru deniz yönünde uzanıp Gilan'ın sonuna,Geştasibi ve Mugan'a doğru kıvrılır.Şirvan ve Mugan dağla deniz arasında bir yerde bulunmaktadır.Tulim,Fumen,Kesger,Dulab,Şeft ve Reşt'i Gilan'ın arka tarafı;Lahican,Kutem,Kuçesban ve Humam'ı ön tarafı sayarlar.Mugan ve Gilan'ın sonu olanRudser'in ağzı Salimrud denilen yere dek uzanır.Bu mesafenin kapladığı alan yarım günlük yoldur.Orada bulunan bütün boylar Taliş'tir.Bu söz taylasan kelimesinden alınmıştır.Rudser'in başından Sipehbod'un ülkesinin taht kenağı olan Şendan'a dek olan bölgenin enlemi ve boylamı iki günlük yoldur.Gilan'a bitişik bulunan Mugan'ın Sipehbodları'nın vilayeti olan bölgeye Gilan-i Siyah derler. Gilan ehlinin örfünde burası ta Mugan ve öte tarafta Erbasmaci ve Erran'a dek,Türklerin bulunduğu bölgeye Mukan denilir.

Yine Gilan ehlinin örfüne göre,fermanı altında pek çok emir ve orda bulunan soylu ve yüce padişaha "Usta ve Salar" derler.Bu iki ünvan yalnızca bu iki boyun meliklerine itlak olunur.Bunlardan biri Tulim hakimi olup Merdaviçvend olan Sasan Balu,digeri İshakvend olan Fumen valisi Rüstem Hamah'tır.İshak ve Merdaviç iki kardeştir.Töre ve gelenek budur ki eğer iki soy arasında düşmanlık çıkarsa,öteki Gilanlılar'ın bir tarafa yardım edip destek çıkması bazılarının da düşman tarafa yardım etmesi gerekmektedir.Hiç kimse için geri durma,gayretsizlik,ihmal ve mühleti uzatma bahanesi geçerli değildir.Kutem hakimi olan Keykavus b. Şehenşah Eburadvend'dir.Padişahlığı asil,ulu ve eski bir soydandır.Gilan'ın öncüsü ve başkanıdır.Keykavus'un kız kardeşi Celalu'd-din Hasan Nev-Muselman'ın karısı Alau'd-din'in anasıdır. /58/ O Hülagu Han'ı karşılamaya çıkmada önde



davranmış,izzet ikram görererk geri dönmüştür.Artık Gilan melikleri padişahlık ahdine yakındırlar,mülkü asaletle ve bağımsız olarak almışlardır.Yoksa eskiden hepsi bu iki muteber boyun mutii imişler.Gilanlılar kılıç ve balta sahibi her reise "Hanbe derler.Emirler ve vilayet hakimleri de bu sanla anılırlar. Bu "Cekne" den daha az bilinen bir sandır.Bunlar padişahın yardımcıları ve hizmetçileridir.Kendilerine "Dude" derler.Yaya askerlere "Ralum ve Sezubin" tacirlere "şehri",şeftçilere "Kil" derler.Her on adet eve "Dihi",her on köye 'Sade" her on sadeye "Hani" derler.Sözlü olarak filan bölge şu kadar köydür diye de söylerler.Sefid-rud'un batısında önce Kutem vardır.Sefid-rud kıyısında kurulmuştur.Güney tarafı dağlıktır.O vilayet Sefid-rud'un doğusunda,doğu ve batı yönünde kurulmuştur.

Kutem bölgenin adıdır.Kutem kasabasına Bazar-i Şehristen derler.Oranın hakimi Saluk b. Keykavus'tur.Yine Kuçesban vilayeti Tulem'in kuzeyinde,deniz kıyısında kurulmuştur.Buranın hakimi Sasan b. Bumam'dır.Sennuke,Sa'uluk'um malıdır.Kardeşi Sasan ona veliaht olmuştur.Şimdi oranın hakimi budur.Reşt Kutem'in kuzey-batısında yer alır.İrşadı,hidayeti ve kılavuzluğu ile Gilan halkının çoğunun Müslüman olduğu üstad Ebu Ca'fer'in türbesi Gurabgah'ın yanındadır.Büyük meydanda onun adıyla anılan bir cami vardır.Reşt hakimine Şerefu'd-devle b... derler.(95) Tulim,Reşt ve Huşem'in Kuzey-batısında denize yaslı olarak kurulmuştur.Çok verimli,ekilip biçilen,yaylak bir vilayettir.Buranın hakimi Muhammed b. Sasan İbn Veşmgir'dir.Reşt(in batısında Kalişum vilayeti vardır.Oranın valisi Seyfu'd-din Sasan ve oğulları Şemsu'd-din Veşmgir ile Cemalu'd-din Sa'uluk ve Balu idiler.Şimdi oranın hakimi Muhammed b. Sasan b. Veşmgir b. Sasan'dır.Reşt'in güney-batısında Şeft vardır.Dağlara yaslı bir halde,etrafa doğru yükselen dağların tepelerindeki kırık alanlar arasındadır. /59/

Şeft bölgenin adıdır.Oranın padişahı bundan önce Emir Melik'ti.Fedailer tarafından öldürüldü.Ondan sonra oğullarından Lenger zorla ve kahırla padişahlığı ele geçirdi.Şimdi oranın hakimi Emir Melik b. Şahi Melik b. Lenger'dir.Şeft'in dağında ve toprağında demir madeni vardır.Kalişum'un batısında,Şeft'in güneyinde

Behri'nin kuzeyinde Tulim'den sonda Fumen vilayeti bulunur. Fumen'in üç kasabası vardır.Birisi padişahın taht şehri olan Fumen,ikincisi adına Gul-dest de dedikleri Reşt bölgesi ki burada Cuma günü yüksek sesle ezan okunur,üçüncüsü eskiden İshakvendlilen'in başkenti olan Keşt kasabasıdır.Bugün oranın hakimi Filşah oğlu Emir Debbac'tır.Emir büyük,yüce himmetli, eli açık,sanatkar,cesur,kutlu gelişli,cömert,erdemli,nimetler ve ihsanlar bağışlayan,Müslüman siretli,doğru akideli bir padişahtır.Fumen civarında on demir madeni vardır.Fumen bölgesini geçince batıya doğru kayan,kuzey yönünde,dağdan denize doğru uzanan Bahirum adlı bir nahiye vardır.Bir kasabadan daha büyük olduğu için vilayet içinde oraya Pilman-şehr derler.Bir başka kasaba da nehir ağzında bulunan Butemser'dir.Yine Fumen'in batısında güneye doğru uzanan dağ eteklerine mayil kıvrımlar arasında bulunan ve bütün halkı Talişler'den olan Kesger ve Dulab kasabaları vardır.

Bahirum geçildikten sonra Fumen'in batısından Tulim'in batısına dek uzanan bölgede,deniz kıyısında bir vilayet bulunur.Burası geniş arazisi,uzun toprakları olan bir yerdir.Ama şimdilerde viran ve harap haldedir.Muken'a bitişik olan İç Gilan bölgelerinin sonu Pilman-şehr'dir.Padişahların başkenti olan Kesger'e dek,mesafe bir konaklık yoldur.Kesger'in kuzey tarafında bir fersahlık mesafede büyük bir camie sahip olan,düşüncenin bile içine yol bulamadığı sık bir ormanın ortasında kurulmuş Harfkam kasabası vardır. /60/

Kesger padişahı Emir-i Kebir Debbac'ın kızkardeşinin oğlu Şerefu'd-devle'dir.Oradan üç fersah kuzey tarafta deniz kıyısında bulunan Dulab şehri vardır.Burası ekilip biçilen yeşillik bir yerdir.Rudser'den sonra Salim-rud gelir.Burası eskiden Halhal vilayetine dahil olup,oraya bağlı ve bitişikmiş.Burada oturanların hepsi Taliş halkındandır.

Gilan mülkünün başlangıcı on iki bin ..... dir(?) Oradan sonra Kelace-Kuh'un ardındaki Kuçiyan bulunur.Şimdilerde Haydar Kiya Sefid-rud'un doğusuna tasarruf etmektedir.Burada bulunan Hasan Alevi,İmam Nasır'ın yerini alma iddiasındaydı.



Oradan sonra Lahican gelir.Sefid-rud'un doğusuna düşen bu yer Nev-Padişah'a aittir.Nev-Padişah Sultan Mahmud Sebuk Tekin'in kardeşi Nasır'ın soyundan ve ırkındandır.Şimdilerde burası onun oğluna aittir.

Ondan sonra Sefid-rud'un doğu tarafından geçince Kuçesban bulunur.Şimdilerde Haydar Kiya'nın oğlu Seyyid Muhammed Kiya orada İmam Nasır'ın yerini almış ve Sasanilik iddiasında bulunmaktadır.

Sonra Tisa ve Humam gelir.Sefid-rud'un batısında deniz kıyısındaki Kutem dağ eteğinde bulunur.Humam sahilde,Tisa,Dafcu ve Kuçesban ortada kalmıştır.

Ondan sonra Sefid-rud'un batısında Hazar denizine bitişik olan Tulim vardır.Oranın hakimi Nev-Padişah'ın kızkardeşinin oğlu Saluk'tur.Ondan sonra Siyah-Kile Rud ve Tuleser var. Bundan sonra Sefid-rud'un doğusunda,kıble tarafında Kutem vardır.Buranın hakimi Emir Muhammed'in kardeşi Keykavus oğlu Salar oğlu Saluk'tur.

Ondan sonra Sefid-Rud'un batısında bulunan Tebisyay (?) gelir.Saluk-i Divane'ye aittir.Şimdilerde buranın hakimi kardeşi Sasan'dır.Ondan sonra Sennuke bulunur,Sefid-rud'un batısında deniz tarafına düşer.Deşt,Huşem ve Vezerg dağ eteğindedir. /61/ Deşt ortaya düşer.Buranın hakimi Halu'nun kardeşi Şerefu'd-devle'dir.Ondan sonra Sefid-rud'un batısında dağ sırtlarında kurulu olan şeft gelir.Sonra Kaşim ve Kanfikuh gelir.Oranın hakimi Rikabzen'di,şimdi Emir Reyyah'tır.

Ondan sonra Sefid¦rud'un batısında Kekesker bulunur.Buranın hakimi Halu'dur.Ondan sonra Harfkam,Dulab ve Halu'nun ülkesi olan Rudser vardır.Sonra Lengrud ve Yenser gelir.Buranın hakimi Halu'nun kardeşi Şerefu'd-devle'dir.

Bunun batısında Fumen ve Gil şehri vardır.Hakimi Ebu Reyyah'tır.Oradan geçince dağa yakın olan Keşk şehri vardır.Ondan sonra Gilanlılar'ın Esbaver dedikleri Sipehbod ülkesi vardır. Deşt padişahı Deylem'de maruftur.Esbaver şehri Mugan ve Tahran'a bitişiktir.Gilan topraklarıyla ilgili bütün bilgi bundan ibarettir.Allah daha iyi bilir.

Geleli̇m kitabın konusuna... Hasılı Sultan'ın dünya fatihi düşmanları bağlayan sancakları,sağ kanada(meymene) bereket yardımlarını ve sol kanada(meysere) kolaylık eserlerini, isteğe ulaşmanın bolluğuna,halde ve geçmişte murada ve merama erdirsin.

Sultan 13 Şevval (17 Nisan) Pazartesi günü Gilan'ı fethetmek amacıyla hareket etti.Kalabalık bir grup muhafız askeriyle Gilan sultanlarının üzerine yürüdü.Emir Çoban Noyan'ı da oraya çağırıp deniz kıyısından gelmesini istedi.Halhal padişahı menzil menzil ilerliyordu.8 Zilkade (11 Mayıs) Perşembe günü Konkur Olang'a indi.Silah hazırlıklarını ve askerinin donanımını tamamladıktan sonra saltanat sancakları Koç yılı 4. ay 18. güne denk gelen 13 Zilkade (16 Mayıs) Salı günü Gilan tarafına hareket etti.Arzı yaran ordular,bozkırları savunan, şimşek gibi saldıran askerlerle,kolaylık yardımlarının sert rüzgarları sayesinde tepedeki yolları,dağlardaki engebeleri aşıyorlardı.Bayındır ve viran yerlerden geçiyorlardı. /62/

18 Zilkade (21 Mayıs) Pazar günü Sultan Kuran ve Deşt'ten hareket ederek,Şahrud kıyısındaki Kuşan köyüne indi. 26 Zilkade (29 Mayıs) Pazar günü kalabalık asker bölükleri ansızın basan kaza ve amansız bela gibi Talişlerin üzerine saldırdılar.Katledip esirler aldılar.28 Zilkade (31 Mayıs) Salı günü kutlu sancaklar Deylem vilayetinin sınır boylarına vardı.30 Zilkade (2 Haziran) Cuma günü Rud-hane kıyısına hareket edildi. 6.ay 5. güne denk gelen 4 Zilhicce (7 Haziran) Salı günü Gilan'a girdi.5 Zilhicce (8 Haziran) Çarşamba günü Lahican ormanına indi. 6 Zilhicce (9 Haziran) Perşembe günü saltanat sancakları Kazvin yolu kavşağı olan Akbe'den,Nev-Padişah'ın vilayeti olan Lahican'a girdi.Yolların,geçitlerin darlığı ve karanlık sebebi ile geri kalan malzemeler,ağır yükler ve askerler şehre aynı gün sonradan girdiler.Talişlerin başında bulunan Şiru adlı kişi adamlarıyla birlikte malzemeler,yükler ve aciz kalmış mendeburlardan bir grup yağmaladılar.Geriden gelen silah ve cephaneden silah çaldılar.Gürcü ve Ermeni askerlerinin öncü askerleri sırasıra arkadan geliyorlardı.



Talişler bulundukları yerlerden ve pusularından fırladılar.Kendilerini pervane gibi ölüm ve helak olma ateşine attılar.Ağaçların yeşillikleri ve kayaların arasında hareket eden bir grubu yenilgiye uğrattılar.Her iki taraftan pek çok kişi öldü ve yaralandı.O bir sürü insanın bulut gibi bir araya gelip toplanması yüzünden vurulanla vuran,atlıyla yaya,mızrak savuranla ölen birbirinden ayırt edilmiyordu.

Saltanat sancakları uğurlu talih ve kutlu yıldızlarıyla Nev-Padişah'ın vilayetine girdi.O ormanlara adım atıp dağ yamaçlarına ayak basınca "Aranızda barış yapın" (96) ayetini okuduğu halde bu söz onlara tesir etmiyordu.Çünkü Gilanlılar bir kartalın bile kıvrımları arasında güçlükle uçtuğu,bulutların derecesine erişmekte geri kaldığı dağların tepelerinde Gilan'ın yüksek kemerlere benzeyen zirvelerinde,karınca yolundan daha dar,kör gözden daha karanlık bir yol üstünde durmuş, gurur bataklığına batmışlardı. /63/

Emir Isen Kutluk ve Sutay,Nev-Padişah'ın taht ve tacının bulunduğu Çehar-tak'ı yağmaladılar.Lahican sınırlarına vamusafatına saldırıp talan ettiler.Yakıp yıkmaktan,söküp atmaktan,batırıp çıkarmaktan,esir alıp vurmaktan bir an olsun geri durmadılar.Sultan şöyle bir ferman çıkarmıştı:"Kalabalık ve haşmetli ordular,o yırtıcı hayvanlar yurduna,o tilkiler yatağına doğru gitsinler.Onların sağlam perçini olan balta girmemiş ormanlarını ateşe versinler.Ormanı onların sapkınlık,cehalet,aptallık ve kalın kafalılığından arıtsınlar.Ormanda bulunan ayıların,kaplanların ve kurtların tırnaklarını söküp postlarını parça parça etsinler.Azgınlıklarına son verip kılıç ten geçirsinler,yere sersinler.O tepelerde pek çok askerin bulunduğu ormanların yeşilliklerini vahşi hayvanlardan temizlesinler.Onların zararlı kötülüğünü göz açıp kapayıncaya kadar bir hamlede yok edip kökünü kurutsunlar.Evlerine,meskenlerine, ve yurtlarına kahrediş ve yok ediş ateşini atsınlar.Asıl ve şu be her ne varsa kötülüğü kökten yok edilsin."

Çelikten zırhlar,demirden elbiseler giyinmiş,keskin Hint kılıçları kuşanmış bir ova dolusu asker demirlere batmış bir

halde dalgalanıp "Dağılmış çekirgeler gibi" (97) harekete geçtiler.Orada bulunanlar,altta üstte;yanda yörede,sağda solda, o şaşkınlık cehennemi içinde ve dikbaşlılık yanlışında heder olup gittiler.

Sultan'ın adamları ağaçları kesmek,taşları parçalamak için herbiri omzuna bir urgan atmiş,eline balta almış,beline bir testere takmış,çantasına peksimet ve çakmaktaşı koymuştu. Gilanlıların evlerini yakmak,hanelerinden kara dumanlar çıkarmak istiyorlardı.

O sapkın şeytanlar ve yolsuz melunlar,bu fitne ve kargaşayı çıkarıp davet eden yönetici,bu kıyamın ve fetretin davetçisi kararmış gözünü açtı.Devlet ve mülkün yanlışını düzeltmek,düzensiz işlerin eğriliğini doğrultmak için düşünce başını tedbir alma cebine soktu.Bir an şaşkınlık denizine dalıp kaldı.Kuruntusu ve düşüncesi pişmanlık ve hayıflanma dalgalarının çırpınışında,çarpışların yığınlarında boğuldu.

Bu olayların gelakët verici musibetlerinden ve o şaibenin niteliğinin yakıcı hallerinden aklı başına gelince dinlenme isteğinin kuşu hatırından uçup gitti.Zamirinin ayağı hatırının elinden civa gibi ıztırap içinde kayıp gitti. /64/ Bir ölü gibi çaresizliğin sıkıntısı içinde,bu çaklağın bulunup kapatılmasında,bu ahmaklığa sed çekip ateşi söndürmek konusunda hüzünlerle dost,yenilgilerle arkadaş oldu.Tıpkı ağzına dek dolu kadehlerin mahmur ve vehimli tabiatları kuşukya ve telaşa düşürdüğ gibi,titretip sıçrattığı gibi,iç organları ve bağırsakları titriyordu. "Tıpkı sıralanmış kof kütükler gbidirler,her çığlığı kendi aleyhlerine sayarlar" (98) denildiği gibi canı hayıflanma işkencesi ve vahlanma alıkonuşu içinde kulmıştı.Gün yüzünün aklığı,göz çukurunun siyahlığında kıvrım büklüm bir zülüf gibi simsiyah olmuştu.

Onun tedbiri "Ölüm korkusuyla bayılmış kişilerin bakışları gibi" (99) pişmanlık ve nedamet sıkıntısı içinde,kıvranış yanıp yakılmasına dönüşmüştü.İçindeki korkunun kaygısı yüsünden şaşkınlık ve korkuyla tıpkı bir yılan gibi,tilkinin yaptığı gibi derisini ve kürkünü bırakıp gitti.Karanlık bir kuyu gibi ken-



kendi içinde kıvranıyordu.Bu işin giriş noktasına bir çıkış yolu arıyordu.Bir felah yönü,bir kurtuluş çıkışı,bir salah hali arzuluyor ama bulamıyordu.Bir sakanın kırbası gibi bazen yırtılma belasına uğruyor,bazen şişiyor,bazen de susuzluğa yakalanıyordu.Yandığında uzaklara kokusu yayılan üzerlik tohumu gibiydi.

Nevpadişah'ın veziri,Şemsu'd-din Muhammed Şah şöyle dedi:"Durup düşünülcek yer tek nokta üzerinedir.Bu kıyamet benzeri günü kimin kışkırttığı da belli değildir.O halde kendi ölüm ve yok oluşunu,neden başkalarının iyi hallerinin ve çıkarlarının yürümesi için harcayasın? Şu anda maslahat odur ki kendini bu korkuyla rica,umutla umutsuzluk,konuşma ve karamsarlığa kapılma halinde kılıcın ve kaftanınla birlikte şahlar şahının değerli ve şerefli nazarı önüne çıkarasın.Çünkü iyi itibarın kulluk gösterme lütfunun,suçlardan geçmenin,yanılıp şaşırma zilletini öne sürmenin her zaman çok büyük etkisi vardır.Eğer Sultan sana aman verirse,bütün Gilanlı suçlular da sana uyarlar.Yoksa Allah korusun bir kişinin helak edilmesini buyurursa bütün bir alem dolusu kul emniyet ve güvencede kalmaz."

Vezirin bu tedbiri ve anlatışı Nev-Padişah'a uygun geldi.İsyan ve taşkınlık semtinden ayrıldı.Kulluğunu göstermek,yaptığı kötülüklerin taşkınlığından çıkıp doğru yolu bulmak,istediği şeyleri yerine getirmek,maksat ve hacetlerine ulaşmak için Sultan'ın huzuruna doğru hareket etti.Sabah vakti erkenden "Hayya ale'l-Felah" sadasının ünleyicisi haykırıp Kaf Dağı'nın zümrüt renli Simurg'u zeberced renkli ufuktan doğarken boynuna kefen sarıp eline yalın bir kılıç aldı. /65/

Yakınları ve adamları ile yüce dergaha doğru yüz koydu. Emir-i Kebir İsen Kutluk'un kılavuzluğu ve vezir Sadu'd-din Seveci'nin aracılığıyla kendisini yüce Sultan'ın huzuruna arz etti.Suç bağışlayıcı padişahın kutlu bakışları onlara yönelince durumun niteliğini sordu.Emir İsen Kutluk durumu arz ederek: "Bu Nev-Padişah'tır,kendi ayağıyla suçluların ve ecel pehlivanlarının siyasetgahına gelmiştir.Sultan'ın alemi süsleyen görüşüne şunları arz edip demektedir ki BEYİT:

"Bir suçum varsa işte kiliç işte boynum;senden öldürmek benden teslim olmak."

Bu yüzden kulluğumu göstermeye geldim.Kendimi alem padişahının iradesine ve hükmüne teslim ettim ki o da yüce himmetine ve keremine,mürüvvetine yakışanı,şu değersiz kula karşı göstersin.Gerçi bu edepsizlik ve küstahlığımla cezaya ve azaba layığım,ama Sultan'ın suçluların sürçme ve yanılgıları üzerine af eteğini çekmeleri kullarına karşı iyiliğinin bir önneği olur.Sultan'ın kutlu yüzünde af ve merhamet eseri belirdi.Onun bütün suçlarını bağışladı.Çehar-tak meydanında şerege, affa ve huzurda kalmaya nail oldu.Sultan'ın mülazımları arasına girip,sayılı samimi kulları içine katıldı.

11 Zilhicce (13 Haziran) Salı günü saltanat sancakları oradan hareket etti. Sefid-rud'tan geçerek Kuçesban yakınlarında Saluk'un topraklarına indi.O diyarı da yağmalayıp talan ettiler.Ne bir tümsek bıraktılar,ne bir düzlük.Saluk 12 Zilhicce (14 Haziran) Çarşamba günü Nev-Padişah'a bağlılığını bildirip ona uydu. /66/ Emir Hüseyin Gürkan vasıtasıyla kulluk şerefine erip (tekşimişi) Sultan'ın huzuruna alındı.Yok oluş bataklığından,kurtuluş sahiline çıktı.Bir süre başkalarına ibret olma kaydında kaldı.Sultan 19 Zilhicce (21 Haziran) Çarşamba günü Sefid-rud'un üst tarafından hareket etti.

11 Zilhicce (13 Haziran) Salı günü Reşt civarında mansur askerlerden bir grupla düşman arasında savaş çıktı.Moğol zümresinin komutanları Biktaş,İshak Sekurci,Sundaur Bahadır ve Mantu Ahtacı idi.Şeyh Behlül Kürtlerin,Loryarın,Gürcülerin ve Horasanlıların başında bin atlıyla bulunuyordu.Bu savaşta Gilan emirlerinden pek çoğu hazır bulundular.Bz cümle büyüklerden ve ileri gelenlerden Şerefu'd-devle,Saluk'un kardeşi Emir Muhammed Salar ve başkaları vardı.Bu savaşta Sundaur Bahadır,Şeyh Behlül ve Horasan askerleri bahadırlıklar ve yiğitlikler gösterdiler. Ama Sundaur Bahadır savaşta öldürüldü.Bahadırlıkla,cesaretle, yiğitlikle,ünlü olan Horasan Emiri Sade'si (yüzbaşı) Pehlivan Ebu Bekr Tusi de elli adamı ile öldürüldü.Şeyh Behlül yaralı olarak atından düştü ama sağ salim kurtuldu.İki taraftan da pek çok kişi öldürüldü ve yaralandı.



5.ay 20. güne denk gelen 17 Zilhicce (19 Haziran) Pazartesi günü Emir Hüseyn Gürkan,Sevinç ve İrencin,bir de Uygurtay Gilan'ı yakıp yıkmak,yağmalayıp harap etmeküzere atlandılar.Kutem ovasına dek saldırıp yağmaladılar.20 Zilhicce (22 Haziran) Perşembe günü Emir Sevinç,tümen emiri Hülagu'nun oğlu Ucan Timur ,Anbar ve Kaya Reşt ve Mirza-Abad dolaylarında bir bölük sapkın Gilanlı ile savaştılar.Bu savaş gün ortasından ertesi gün olan Cuma'ya dek sürdü.Gilanlılar'ın başında Rikabzen,Şerefu'd-devle,Debbac'ın kardeşi ve Muhammed Balar vardı.Moğol askerinden Hülagu'nun kardeşi birkaç kişiyle birlikte öldürüldü.Cuma günü büyük emirlerden Hüseyn Gürkan ve İrencin kalabalık bir orduyla Mencil yakınlarında Şahrud kıyısına vardılar.Yenilen Gilanlılar geri dönünce,Moğol askerleri de geri döndü.Ama Emir Sevinç sabit tadem kalıp yiğitlik gösterdi. /67/ Sultan askerlerinden kiminin yaralanmasına rağmen düşmanlarına galip gelip muzaffer oldu.21 Zilhicce (23 Haziran) Cuma günü Kutem yolundan,Sefid-rud ve Musa-abad'tan geri dönüş dizginini çevirdiler.

Emir Kutluğ Şah Noyan'ın halinin niteliği şöyleydi:Emir önce Fumen bölgesine,Debbac'ın vilayetine geldi.Yakıp yıkarak esir alıp zaptederek ortalığı harap etti.Kendisinin adamları ve musahipleri olan Pulad Kaya ve Bartas Rikabzen'in sipahilerinden kalabalık bir grubu öldürdüler.Bir bölüğünü yakalayıp yardımsız kalan Debbac'ın karılarını ve çocuklarını esir ettiler.Vilayetini yıkıp harabeye çevirdiler.Çünkü Danişmend'in uzlaşması,sevgisi ve meveddeti,nifak ve ikiyüzlülükle karışıktı.Debbac dolap beygiri gibi kendi düşüncesi etrafında dönüp duruyordu.Zerre gibi havada asılı kalmış,aciz bir halde zorlu bir sığınağa kaçmıştı.

Kutlug Şah 11 Zilhicce (13 Haziran) Salı günü askerleriyle birlikte Rikabzen'in vilayetine geldi.Kötülüğü meslek edinmiş Gilanlılar orman çevresini tutmuş,etrafı gözlüyorlardı. Bütün yolları,bozkırların üzerini tamamen suyla doldurmuşlardı.O gün Kutluğ Şah'ın askerleri yenilgiye uğradılar.Çünkü gurura kapılmış Gilanlılar'ı itibara almamışlardı.İlk akşam

üzerine doğru yenilgi önce,Kutluğ Şah'ın oğlu Şabavcı'nın taburunu buldu.Yenilgi kargaşasından ve bela ıztırabından Kutluğ Şah'ın da taburu hezimete uğradı.Hepsi kaçıp perişan oldular. Kutluğ Şah Noyan,Mahunay Ahtacı ve sekiz atlı asker,diger askerleri düzene sokmak (yasamişi) üzereyken,ansızın vahşi düşmanlar keskin belalar gibi üzerlerine atıldılar.İki taraf arasında zorlu bin savaş kızıştı.Kutluğ Şah yaralı bir arslan ve can alıcı bir kaplan gibi üzerlerine saldırıyordu.Sağdan soldan düşmana pusu kuruyordu.Gilanlılar bütün yolları tutmuşlar, yol üzerlerini çamur ve balçıkla sıvamışlardı.Bir ara Kutluğ Şah'ın atının ayağı sürçtü.Atın üzerinden düşerek indi.Yaya kaldı.İki eliyle birden acımasızlık kılıcını sallamaya çalışıyordu.Mahunay Ahtacı bütün adamlarıyla (nökeran) birlikte öldürüldü. /68/ Emirleri arasında Şunucak oğlu Aka Şadi oğlu Arap Gürkan,Binbaşı Türkmen ve Binbaşı Cebrail ile birkaç kişi daha vardı.Taziklerden de,vezirlerden korktuğu için emirin mülazımı ve ayrılmaz parçası olan şair Kemalu'd-din Zengari vardı.

Tanrı kazası gereği,ölümüne ve yok oluşuna sebep olan bir ok gelip Kutluğ Şah'ın yüzüne isabet etti.Askerleri tamamen hezimete uğradılar.Küçük ....'nın (?) oğlu Emiran savaş sırasında Talişlerin eline düşüp yakalandı.Onların Debbac'ın vilayetinden yağmaladıkları eşsiz ve nefis nice ganimetler Rikabzen'in adamları tarafından yağmalandı.Kutluğ Şah'ın halini ve akıbetini bildiren bir rivayete göre Kutluğ Şah önce yaralanıp yakalandı.Rikabzen,sağlığına kavuşup yarası iyileşince onu hilat ve kerenlerle padişahın huzuruna yollamak istedi. Bir gün uyku ile uyanıklık arasında hatırına bir düşünce geldi. Sabahleyin kalkınca Kutluğ Şah'a haber salda :"Yüce Allah seni benim elime düşürdü,çünkü suçsuz olan Nevruz'un öcünü senden alacak ve onun intikamını güdecek hiç kimse İran'da yoktu.Günahsızların kanının kıssasını almaya ise benden daha layık kimse yoktu.Şimdi bana söyle,xx zavallı Nevruz size nasıl bir kötülük yapmıştı ki bedeni ikiye bölünmeye müstehak oldu?Anlamsız bir Müslümanlık davası güdülerek,güya itaat ve ibadeti eda etmek bahanesiyle kardeşleri,halkı ve malları nasıl yok edildi? Seni çuha giymekten,kımız ve ayran içmekten,zor işlerde



çalışmaktan kurtarıp övünç elbisesine,tesbihe,kürke kavuşturan şeker ve tatlı yediren,İran ülkesinin ulus ve yönetiminin emirliğine erdiren o değil miydi?" dedi.Nevruz'un öcünü almak için onu öldürmelerini emretti.Rikabzen kendisi de aynı yıl içinde o kışı çıkaramadan vefat etti. BEYİT:

"Sen götürdün,senden de götürdüler;senden götürenden de günlerin muratsız hasılını götürdüler.

Sen öldürdün,seni de öldürdüler ve seni öldüren de sonunda günlerin dönüşü tarafından öldürüldü." /69/

Kardeşi onun yerine makamına geçti.Emir-i Kebir Çoban Noyan Mugan yolundan Halu'nun bölgesine girdi.Ansızın Gilanlılar'ın üzerine saldırdı.Düşmanlar karşısında zafer ve nusret kazandı.Halu yaralı ve yenik olarak yapayalnız,ormanın bir köşesine kaçtı.Vilayeti baştan sona yakılıp yağmalandı.Halkı katledilip esir alındı.Şehir harap edildi.Çoban Noyan(ın üç adamı dışında hiç askeri ölmedi.Cahil Gilanlılardan kalabalık bir topluluk helak oldular.Tümen Emiri Togu'nun oğlu Togan ve Emir Mü'min Bavurçi,Gürcülerin vilayetine geldiler.Oranın valisi olan Seyyid Muhammed Kiya karşılarına çıkamadı.Yüzünü dahi göstermeden uğursuz bir şeytan gibi gizlendi.O civar halkı itaat edip baş eğdiler.Adı geçen emirler eyalete hakim olup istila ettiler.Emir Togan'ın yardımını ve desteğini aldıktan sonra Kelace kalesini aldılar.Sonunda bir suç işleyip yakalandılar ve hepsi öldürüldüler.Karıları ve çocukları Mazenderan'a gönderildi.

Yarlığ hükmüne göre Sutay,Emir Ali Kuşçi,Emir Korhan Aydacı oğlu Tok Timur,Turumtaz,Satılmış'ın amcaoğlu Toğay ve diger bütün emirler askerleriyle birlikte Gilan'dan o yola çıkmak üzere Timican vilayetine geldiler.Öncü olan Turumtaz ve Sutay düşmandan eser bulamadılar.Emir Ali bir bölük düşmanla çatıştı, Hepsini helak edip Kaligum sınırına gittiler.Talış'in ve Gilan'ın çevresinin kimi kısımlarını istila etmiş olan ve halkı Zeyd'in mezhep ve sünnetine davet eden Seyyid Kasım Kiya,Emir Tok Timur Aydacı'nın taburu (hezare) ile çarpıştı.Timican'ın ileri geleni Saluk da ona yardım edip destek çıktı.Tok Timur'un taburu düşmanın üstünlüğünü görünce yenilgiye uğradılar.Tabur emiri Todağ Hatan'un ordu emiri Mamuşki olayı uzaktan seyrettiği ...

halde hiçbir çaba göstermiyor,yardım etmiyor,imdada yetişmiyordu.Tok Timur,Musa Gürkan'ın kardeşinin oğlu Melik,Musa oğlu Togavul,Hindu oğlu Tokluk Şah,Tok Tımur'un kardeşinin oğlu ve Ev oğlanlarından Today Hatun-i Macar elli adamla birlikte ölünceye dek kararlılık ve sebat gösterip direndiler. /70/

Şeyh Barak Ramazan bayramı günü Kalişum konağından Hace Reşidu'd-devle'nin yanından ayrılıp yüce Sultan'ın huzuruna doğru hareket etti.Kendisine yol gösterip kılavuzluk etmesi için yanına bir Taliş alıp Gilan'ın içlerine doğru girdi. Yılan gibi kıvrılıp giden ormanlara,kıvrım kıvrım yollara revan oldu.Lahican sınırına vardığında bir bölük Gilanlı üzerine saldırıp canına kasdettiler.Şeyh Barak :"Ey Cahiller, ben Şeyh Barak'ım,Hac'tan geliyorum.Benim canıma kasdeemekten utanıp sıkılmaz mısınız?" dedi. Onlar da :"Ey Tatar şeyhi,kendi ayağınla hoş geldin.Alllah Teala'ya dua edip senin gelmeni bekliyorduk.Kutluluk ve bereket getirmesi için seni öldürmek istiyorduk" dediler.Kurtlar ve çakallar gibi o şerefli adamın üzerine saldırdılar.Kurbanlık deve gibi parça parça ettiler.Onu helak edişlerini derecelerinin artmasına ve Tanrı'ya yakınlıklarının çoğalmasına vesile saydılar.Müritleri başka bir ölünün kemiklerini alıp,onun cesedi imiş gibi cesedini Sultaniye'ye getirdiler.Yarlığ hükmüyle kabrinin üzerine yüksekçe bir türbe diktiler.Müritlerine her gün verilmek üzere elli dinar vazife ve ratibe tayin ettiler.

Hasılı cihangir Sultan'ın bir darbelik hareket ve saldırısı cahil Gilanlıların böbürlenme rüzgarını,zan ve gururlarını tamamıyla ortadan kaldırdı.Çöküş başını,hüsran ve yeis yakasından çıkarıp,ümitsizlik ayağını hüzünler eteğine çektiler.Fitne olayları dinip,mihnetin dönüşü durulunca büyüklerden ve ileri gelenlerden kılıç artığı olanlar kulluk ve taat yoluna girip vergi verme yükünü gerekli görererk,bac ve haracı kabul ettiler.Birlik içinde anlaşmayı yüklenmek zorunda kalıp kabullendiler.Fermana baş eğip razı olmaktan başka bir çareleri yoktu.Onların çoğu Gilan ülkesinden oldukları,Gilan'ın da havası kokuşmuş ve rutubetli olduğu,gece gündüz sürekli



olarak bulutların yoğunluğu ve kara gölgelerin çarpışması yüzünden ülke kapkaranlık olduğu için,bölge halkı yağmurların inişinden ve ihtiyaçlarını elde edemeyişlerinden acze düşmüşlerdi.Cihan fatihi sancaklar kutlulukla ve mübarek yıldızla /71/ 27 Zilhicce 706 (29 Haziran 1307) Perşembe günü oradan hareketle bir hafta sonra Sultaniye'ye vardılar.

Padişahın rikabında mülazım olan,mala mülke,ululuğa, itibara,geniş topraklara,bol reaya ve askere,yardım ve nimetlere kavuşmada bütün Gilanlılardan dana iyi durumda olan Gilan meliklerinden Nev-Padişah,mertlik ve yiğitlikle tanınan Saluk-i Divane,Debbac'ın küçük kardeşi Celalu'd-din ve Gilan'ın büyükleri ile ileri gelenlerinedne birkaç kişi esir alınmış olan aileleri ve çocuklarından çoğuna geri kavuştular.Hepsini Moğollardan satın alarak,alıştıkları vatanlarına,ülfet ettikleri topraklarına geri dönüp rahata erdiler.

/72/ 707 (1307-1308) YILI OLAYLARI

707 Hicri yılının Muharrem ayı (Temmuz 1307) ve Türklerin Tavışkan yılı (100) kutlulukla girdi.Sultan bu yılda Sultaniye'de yazlayıp,Erran ve Gavbari'de kışladı.Ordular,soylular ve hatunlar bir anda Erran tarafından gelip Sultaniye'ye indiler.Bir zaman herbirinin gayreti,çabası;gecikmesi veya suçları belirlenip ortaya çıksın diye yargı işleri ile meşgul oldular.Mantu'nun amcası,Bağday Ahtacı'nın kardeşi Molay'ın suçu sabit görüldü.Suçunun doğruluğu sabitmeşince yasanın kılıcına teslim edildi.Emir Kutluğ Şah'ın adamlarından Bamdekin, Kültay ve Sülemiş her üçü de helak edildiler.Oğlu Şabavcı'ya yüz değnek vurdular.Moğol askerine emir almaktan azlettiler. Yine Bukacuk,onun oğlu Togan,Şıbka,Cokcay'ı da birkaç adi kişi ile birlikte yüz yirmi değnek vurma cezasına çarptırdılar. Sultan Nev-Padişah'ı şereflendirip sevgi ve şefkat,izzet ve ikram gösterdi. (suyurgamişi) İzzet göstererek,hilat,yarlığ ve payza (101) vererek onurlandırdı.Onü Moğol güzellerinden gönül alıcı,güneş çehreli,ay yüzlü,selvi boylu bir bakire hediye etti.Kendi devlet ocağına dönüp rahatça yaşaması için izin verdi.Neva-Padişah Rebiülevvel ayında (Eylül) Gilan'a ve Lahican'a ulaştı. /73/ Deyleman vilayeti ve daha önce onun tasarruf elinde bulunan her yer yeniden ona verilip karar kılındı.Bütün Gilan ormanlarını fethetmeyi üzerine alıp kefil oldu.Sultan Saluk ve değerlerini de hil'at,yarlığ ve payza ile şereflendirerek,izzet ikram ederek ayrıcalıklar tanıdı.Hepsini hoş tutup evlerine ve yurtlarına geri yolladı.Emir Debbac başından ve gölgesinden korktuğu için kimseye yüzünü göstermedi.Ama yine de anlaşma ve uzlaşma içir bir miktar mal yolladı.Gilan şehirleri ve ormanlarında bulunan kimseler,söz ve cezayla,korkutma ve tehditle,ürkütme ve rağbet ettirme ile uyanıp akıllanmayan vahşi köpekler gibiydiler.

Ama kuşkusuz mansur askerin bir darbesiyle,o tedbirli



Gilanlıların ceberuti gurur rüzgarı ve burunlarının havalığı dinip söndü.Böylece olaylardan yana rahata erince,bir süre eğlence yaygısını ve oturma döşeğini serip yolculuk belalarından ve musibet tehlikelerinden güvencede kaldılar.

15 Safer (16 Ağustos) Çarşamba günü Hace Asilu'd-din'in musahibi adil hüsrev Emir İsen Kutluk -Allah adaletini artırsın- Hemedan şehrini gezmek üzere atına atladı.Bir hafta eğlenip zevkle gezdikten sonra 24 Safer (25 Ağustos)'ta Hemedan'dan Sultaniye'ye geldi.8.ay 9.güne denk düşen 8 Rebiülevvel (8 Eylül) Perşembe günü saltanat sancakları avlanmak,gezip eğlenmek üzere Hemedan dağlarına Keremiyan'a doğru hareket ettiler.13 Rebiülevvel (13 Eylül) günü Sultan avdan geri döndü. Aynı gün Hace Reşidu'd-devle'nin mizacında hastalık baş gösterdi.19 Rebiülevvel (19 Eylül) Pazartesi günü vezir Hace Sadu'd-din Saveci padişaha büyük bir ziyafet verdi.İçinde her türlü araç gereç,eşya,hediye tabaklar bulunan yüksekçe bir otağ kurdu.Rebiülahir ayının ilk günü Şehzade Dolandı'yı Emir Çoban Neyan'a nikahlayıp gerdeğe kattılar.

11 Rebiülahir(10 Ekim) Çarşamba günü Altaca Aka oğlu Kara Buka oğlu Emir Yavaş gün batımında Meraga şehrinde vefat etti.Hayatı devletinin nöbeti sona erdi.24 Rebiülahir (23 Ekim) Pazartesi günü Hatun-i Muazzama,Adil Bulugan Hatun kocası Gazan Han'ın türbesini ziyaret amacıyla Tebriz şehrine geldi./74/ Hak sahiplerine hayırlarda bulunup sadakalar dağıttı,dervişlere ihsanlarda bulundu.1 Cumadelula (29 Ekim) Pazar günü Hace Reşidu'd-devle Adil Gazan Han'ın türbesini ziyaret niyetiyle Tebriz şehrine geldi.5 Cumadelula (5 Kasım) Cuma günü her ikisi birlikte Erran'a geri döndüler.Saltanat sancakları,ordular,asker ve teçhizatla Gavbari konağına indi.

Bu sıralarda bütün İran şehirlerinde kıtlık ve yokluk baş göstermişti.Zenginler zavallı yoksulların mallarını müsadere etmişlerdi.16 Cumadelula (16 Kasım) Perşembe günü tekelcilik yapanları korkutması,ambarlarda depolanan tahılları ve ürünleri açığa çıkarması için Sultan'ın yakınlarından Şeyh Behlül'ü

bu önemli iş için Tebriz'e yolladılar.Reyanın sıkıntıya düştüğü bu kısa süreden sonra,Allah Teala'nın fazlının feyzi ile gökyüzünde bulutlar toplandı.Yağmur damlaları her yere , halkın sağ kalmasını sağlayan bütün emellerin ve isteklerin güllerini yağdırmaya başladı.İnsanlar kıtlığın zorluğundan ve yokluğun belasından kurtuldular.Çakşabat (Şubat) ayının 26'sında,25 Recep (25 ocak 1308) Pazartesi günü Şehid-i Said Sahib Şemsu'd-din Muhammed Cuveyni'nin naibi Sahib Tacu'd din Mu'minan-i Kazvini vefat etti.Şeyh Cemalu'd-din Kutel onu zamanında Sahib'e teslim etmiş ve :"Sahib seninle olduğu sürece hiçbir şeyden korkma,hiçbir afeti düşünme;ama,seninle sohbet etmeyi dileyince işte o zaman kork" demişti,ve öyle de olmuştu.Sahib'in ölümünden sonra bu tehlikeli vartayı atlatan o,ayağını üstadının sakınma ve iffet eteğine çekti.İşlerle uğraşıp,oyalamacalarla meşgul olmaktan tümüyle yüz çevirdi.Kendini uzaklaştırdı.Adsızlık ve sansızlık zaviyesinin bir köşesinde züht ve takvanın sağlam kulpuna yapıştı.Dedikodudan uzaklaştı.Suretsiz,adsız,sansız bir hayalet gibiydi.Seccadesinin baş ucunda sürekli olarak ölüm elçisinin gelmesini beklemekte,ölümün gelip çakmasını gözlemekteydi.Kutlu Sahib'in İnşa Divanı'nın işleri onun elinde dönmekteydi.Onun kaleminin karşısında hiçbir güzelliğin beyanı ve yazısı,onunkine denk gelemezdi. /75/

Onun hattının siyahı ve beyazı,gözün akından ve karasından daha sevgiliydi.Bu yokluk yurdundan ve bela ocağından beka yurduna göçüp safa sarayına naklolundu.Toprağın çukurundan temizlik yarduna katıldı.Ebediyen mesut ve sonsuza değin övüler birisi oldu.

Aram ayın 23'ünde 20 Şaban 707 (21 Şubat 1308) Çarşamba günü rahmete ermiş,uğurlu,saygın,temiz soylu,köklü bir aileden gelen Rey vilayetinin valisi Melik Fahru'd-din Hasan Sultaniye'de öldü.O bütün faziletlerle,ihtişam,kültür ve sanatla kendisini süslemiş,Moğolca ve Arapça inşada,ileri gelirlikte ve hakkını almada,büyüklük ve vezirlik gereçleriyle



donanmıştı.Bunlara ek olarak siyak ve hesap ilminde hızlı,altı dile hakim;Moğol,Fars ve Kufi yazıda mahir idi.Bütün akranlarından ve denklerinden öncelik topunu hareketlilik çevganı ile kapmıştıHer şeyi tam ve olgundu.Vezirlik tam onun boyuna göre biçilmiş kaftandı. BEYİT:

" Şaban ayından dört gün ve üç hafta geçmişti,Pazartesi günüydü.Hicretten de yedi yüz yedi yıl geçmişti ki,

Rey meliği Fahru'd-din,o meliklerin efendisi,Sultaniye'de Huld cennetine azmedip gitti."

Büyük vezir Sadu'd-din onun ölümü dolayısıyla sevincini,neşesini ve rahatladığını ortaya koydu.Zavallı,vezirliğin hiç bitmeyeceğini,hükümetinin sonsuz olacağını asla kesintiye uğramayacağını sanıyordu.Ama o makam kendisi için uğurlu değildi. BEYİT:

" Ey dost,düşmanın cenazesininin yanından geçerken sakın sevinme,ölüm senin de başına gelecek."

Yine Hace Asilu'd-din'in iki oğlu Ca'fer ve Haydar genç yaşta öldüler.Babaları onların ölümleriyle dertlenip yandı yakıldı.Onlardan ayrılmanın acısından saçlarını ağarttı.Sonunda bir zaviyeye çekilip yalnızlığı seçti.Dünyalık bağları ve engelleni ayağının terkiyle itti. /76/ Ondan sonra padişah o zaviyeden çıkması için ona hil'at gönderdi.Gönlünü alıp hoş tutarak güven içinde rahat olmasını sağladı.Bu yıl içinde akli ve nakli ilimlerde eşe benzeri bulunmayan,bütün fenlerden bir gene sahip olan Mevlana Şemsu'd-din Ubeydi-i Tebrizi nice mal,eşya ve kitap bırakarak öldü.Bir büyük ona mersiye olarak şöyle demiştir. MERSİYE:

" Hicretin üzerinden güneş gibi yedi yüz yedi yıl geçmişti,Zilkade'nin ortasında öğlene yakın bir vakitte,

Fazilet güneşi Şemsu'd-din Ubeydi ansızın irci (dön) emrinin hitabı gelince kazaya teslim oldu."

8 Ramazan (6 Mart) Salı günü Mevlana Nizamu'd-din Abdu'l-Melik,Hace Reşidu'd-devle'nin daveti üzerine düşmanlarını def etmek üzere Gavbari'ye geldi.Hace kendi çıkarları ve faydaları için onu padişaha kulluk şerefine eriştirdi.Sultan onu hoş tuttu ve izzet ikram gösterdi.İran Ülkesinin Kadi'l-Kudatlığı'nı

ona ihsan etti.Böylece o da ordu da kalma çivisini çakmış oldu.

Yine bu yıl içinde meydana gelen olaylardan birisi de Kürdistan dağlarından çıkıp Mehdilik iddia eden Musa adlı bir adamın baş göstermesidir.Kürtlerden cahil ve sapkın otuz bin kadar adam onun etrafında toplanıp,aşırı cahillikleri ve sapkınlıkları yüzünden onun davasını hemencecik kabul ettiler.Bu yıl içinde onun daveti insanlar arasında yayıldı,davasının ünü uzak yakın,Türk Tazik herkese ulaştı.O bölgede yaşayan Moğol emirlerinden bir grup,bu adamın fitne ve fesat çıkardığını haber alınca,onun şerrini yot ekmek için elbirliği edip harekete geçtiler ve ansızın hepsini yok ettiler.Tebliğde bulunduğu evi kendisine hapis yapıp adamı oraya sıkıştırdılar.Tebliğci zümresinden bir grubu öldürdüler.Kalanları da dağıtıp avare ettiler. /77/ Bu fitne fücur ve kargaşa sınasında bu davanın sahibi Musa öldürüldü.Kesik başı orduya gönderildi.Böylece fitne ateşi sönmüş oldu. BEYİT:

"Ey Mehdi,kendine muhalif istiyorsan gökten yeri bir in hele.Ey Deccal,kendine yoldaş istiyorsan yerden bir kere baş göster hele."

Yine 707 yılında Bulargu Gazi şehadet mertebesine erişti. Bunun sebebi de şuydu:Dünya padişahı Olcaytu,706'da (1306) Rum diyarı askerlerinin emirliğini ve o toprakların ordusunun yönetimini akrabası olan İrencin'e vermişti.İrencin'i saldırgan ve namlı bir orduyla yola çıkarmıştı.O da yasavulluk (102) ve kılavuzluk göreviyle Tuğaçar Noyan'ın akrabasından olan Bulargu'yu öncü olarak yolladı.Bulargu da askerlerini kışlatmak için Tekfur'un vilayetini,Şam ve Mısır boylarında bulunan Sis ve Ayas şehirlerini seçti.Buranın kimi bina ve imaretlerini Abbasi halifeleri yaptırmıştı.Şehrin kale surları üzerine Yasin ve İnna fetahna" surelerini yazdırmışlardı.Ezine ve Masisa şehirlerinde olduğu gibi.Bulargu bir süre Tekfur'un vilayetinde oturdu.Bütün adamları ve yoldaşları Müslüman idiler.O vilayetin durumuna dair tam bir bilgiye sahiptiler.Bulargu'ya :"Bu diyarın eski zamanlarda Islam ve iman ehlinin mülkü olmadığını,Ermenilerin,Müslümanlardan zorla ve zorbalıkla istila ettiğini bir



bir anlattılar.Bulargu Müslümanlık erkanında Taziklerden öncelik topunu kapmıştı.Müslümanlıkta hepsinden üstün ve galipti. Bahadırlıka,yiğitlikte,kültür ve sanatta akranlarından üstün? dü.Bir gün atlılarıyla birlikte avlanarak Ezine şehrine geldi. Yol üzerinde Halife Me'mun'un kızı Aişe'ye ait yüksek bir kümbete rastladı.Ziyaret amacıyla oraya indi.Kümbetin içini domuz pislikleriyle pislenmiş olarak buldu.Olayın niteliğini sorup soruşturdu."Geceleri domuzların yatıp uyuduğu bir yer olduğu için burası böyledir" dediler. /78/ İman gayretinin kıvılcımı ve İslam ateşinin hamiyeti Bulargu'nun yüreğinde alevlenip kor oldu.Tekfur'a karşı hatırı incinip nefreti arttı.Sis ve Ayas padişahı olan Tekfur'un fitneci işlerini bozmak üzere harekete girişti.Ama o sırada fırsat uygun değildi.Çünkü din düşmanlarının askeri daha çoktu.Oldukça kalabalıktılar.Bulargu kendi askerinin sayısının azlığı,düşmanın güç ve şevketinin yerinde olması yüzünden şimdilik dudağına suskunluk mührünü vurdu.Pusu kurarak yırtıcı arslanlar gibi bir fırsat kollamaya koyuldu.Oradan ayrılıp Ayas'ta deniz kıyısına geldiğinde yanında mülazım olarak iki yapı ustası,mahir mühendisler ve usta mimarlar bulunuyordu.Bulargu oraya yüksek ve ulu bir mescit yapılmasını emretti.Mescit tamamlanınca içini renk renk nakışlarla süslediler,Rumi perdeler döşediler.İçinde altın ve gümüşten kandiller yaktılar.Oraya hoş edalı,güzel konuşan bir imamla,güzel sesli bir müezzin görevlendirdiler.

Çok eski zamanlardan beri üç yüz altmış küsür şehirden ve kaleden oluşan o vilayette hiç kimse asla tekbir sesini işitmemişti.Müezzin her gün beş defa insanlara namaz çağrısında bulunyor,namaz tekbirinin sesini duyuruyordu.Gelen giden,yerli yabancı,gezgin pek çok kişi o mescitte toplanıyordu.

Bulargu askerlerini ve adamlarını halkı ve Ermenileri aşağılamaktan,küçümsemekten ve zelil etmekten alıkoymuyordu. Cezalandırmıyordu.Askerlerin yyaptıkları ise fitne ve fesada sebep oluyordu.Tekfur Ermenilerin Müslümanlar tarafından aşağılandığını ve zillete düşürüldüğünü duyunca son derece hatırı incinip gönlü kırıldı.Bahar mevsimi gelip de ovalar kafur renk

elbisesini,sarı bullesini ve zümrük renkli giysisini giyince. Bulargu kışlamak amacıyla oradan ayrıldı.Emir İrencin'in musahibi yüce Sultan'ın dergahına geldi.Bulargu Tekfur'un macerasını,mescidin inşasının niteliğini ve orada İslam'ın ihyası konusunu padişahın görüşüne sundu.Olup bitenler Sultan'ın kutlu görüşüne hoş geldi.Bulargu yaptıklarından dolayı izzet ikram gördü.(suyurgamişi) /79/ Sağlam bir yürek ve açık seçik bir arzu ile Rum ülkesine geri döndü.

Tekfur,Bulargu'yu yok etmek için gizli planlar kuruyordu.Bulargu'nun emirlerine ve han adamlarına hediyeler yolladıysa da kar etmedi.Bularfu iman ve İslam nurunun ferasetiyle o kafir ve zındık kişinin amacını,kafasındaki planları sezinledi.Yürekleri ve gönülleri kendisiyle bir olan beş yüz adamı ile Moğol askerinin öncülüğünde Tekfur'un ülkesine girdi.Tekfur'dan "Adamlarımızdan yirmi Müslüman asker gidip Erzene kalesi muhafızlarına yardımcı olsunlar" diye talepte bulundu.Tekfur aczi ve zorda kalışı yüzünden Bulargu'nun isteğini kabul etti. Bulargu'nun yirmi adamının Erzene kalesine girmesine izin verdi.Onlar da kale sakinlerinin musahibi oldular.Bulargu'nun amacı Tekfur'u helak ettirmek,o vilayetin bütün kale ve yapılarını külfetsizce hükmü altına almak ve Sis melikini güzelce değiştirmekti.Oysa Tekfur,Mısır sultanı Nasır'a her yıl haraç olarak belirli miktarda mal yollamaktaydı.Böylece Mısırlıların fesat araçlarını başından def etmekteydi.Tekfur Mısır sultanına gizlice bir ulak (berid) yolladı. "Bulargu buraların bütün gelir ve kaynaklarını (müteveccihat) tasarrufu altına aldı.Kararlaştırdığımız haracı Mısır'a yollamama izin vermiyor.Eğer atlı sipahi birlikleri saldırıya geçip,onun askerleri henüz buraya ulaşmadan kendisini yakalarlarsa çok yerinde olur.Böylece bu vilayet Moğolların zulüm,cevir ve zorbalığından güvencede kalır" dedi.

Mısır sultanı Nasır Tekfur'un iddiasının doğruluğunu araştırmak ve yanlışlığını soruşturmak için Bulargu'nun yanına bir elçi gönderdi.Elçi Tekfur'un hilesini ve düzenini inceden inceye Bulargu'ya anlattı.Bulargu Tekfur'un hile ve fesadına



öfkelenip dehşete kapıldı.Onun canına kasdetmeye karar verdi. Adamları ve yakınlarıyla silahlanmaları ve Tekfur'un gelişini gözlememeleri için anlaştı.Tekfur beni görmeye geldiğinde onu yalnız olarak getirin. /80/ Yardımcısı ve adamı yokken onun işini bitireyim.Siz de adamlarının işini halledin" dedi.Tekfur geceleyin torunu olan küçük Tekfur ve otuz adamı ile dergaha geldi.Bulargu yırtıcı bir arslan gibi pusu kurduğu yerden fırlayıp keskin kılıcını kınından çekti.Yüksek sesle tekbir getirip bir vuruşta Tekfur'un başını gövdesinden ayırdı.Adamları tekbir sesini duyar duymaz Tekfur'un adamlarını işini bitirdiler.Küçük Tekfur da öldürüldü.Ermenilerden birisi Erzene kalesine kaçtı.Tekfur'un,torununun ve adamlarının katli olayını olduğu gibi anlattı.O kaledeki Ermeni muhafızlar Tekfur'un intikamını almak için Bulargu'nun kaleded bulunan adamlarını şehit ettiler.Muhafizlar ve kutvaller (103) Erzene kalesinden ateşler saçtılar.Böylece bütün öteki kalelerin de durumdan haberi oldu.

Tan vaktinin kurtuluş işaretleri verdiği sabahleyin,ordular ülkenin çeşitli yönlerinden harekete geçtiler.Bulargu Gazi çevresini sararak Erzene kalesine saldırıya geçti.Kale surlarının etrafına gelince,kale burçlarından taş ve tuğla atmaya başladılar.Bulargu adamlarını şehit ettiklerini,kaleye Ermeniler tarafından gizlice yardım gönderildiğgni ve Moğol askerinin uzakta olduğunu anladı.Çıkar yolu adamlarının öncü olarak gitmesi ve kendisinin de arkalarından yavaş yavaş hareket etmesinde gördü.Bu kargaşa sırasında Ermeni ve Rum askerleri bölük bölük geldiler ve hiç vakit geçirmeden savaşa başladılar

Bulargu kılıç sallayarak,mızrak sançarak on beş kişiyi helak olma yurduna gönderdi.Ermeni ve Rum kumandanları her iki taraf da tek bir padişaha bağlı olduğundan savaşı sonraya bırıkmalı dediler.Bulargu böylece Rum sınırına doğru yöneldi.

Tekfur'un kardeşi de onun izinden yüce Sultan'ın huzuruna doğru harekete geçip orada düşmanların yargılanıp sorguya çekilmesini talep etti.

Bulargu Kayseriye şehrine varınca bir elçi yolladı.Rum sınır boylarından olan Sivas'ta Tekfur'un kardeşini yakalayıp hapse attılar.Bu sırada Emir İrencin ordudan geri dönmüş,Rum diyarına ulaşmıştı. /81/ İrencin Bulargu'ya iyi davrandı.Tekfur'un kardeşini de hapisten salıverdi ve düşmanların durumunu olduğu gibi Sultan'a arz etti.Ordudan Şeyh Nurkusun'u düşmanları getirmesi için Rum tarafına yolladılar.Bulargu ihtişamla geldi.Sivas'ta ve uğradığı her şehir ve köyde halk tekbir ve salavat getiriyordu.Düşmanlar padişahın sarayına gelip her ikisinin de halini sordular.Bulargu'nun alnına af ve kurtuluş yasısını çektiler.Amma bir süre sonra birkaç bozguncu eşkiya Bulargu'nun canına kasdedip,o bahadır,gazi kişiyi oyuna getirip ülkenin çıkarları bahanesiyle yasanın kılıcına teslim ettiler.Ruhu gazilerin ve şehitlerin ruhları arasına katıldı. Tebriz'in Çerendab mahallesinde cennet benzeri bir bağın içine defnedildi.

Sultan daha sonra Gavbari konağından hareket etti.Gülistan konağına geldiklerinde 20 Zilkade 707 (19 Mayıs 1308) Pazar günüydü,Çehartak'taki ziyafet ve eğlence sırasında korkunç bir yıldırım düştü nöbetçilerden birkaçı yanarak öldü.



/82/ 708 (1308-1309) YILI OLAYLARI

Türlerin Takıgu (Tavuk) yılına (104) denk gelen 708 Hicri yılının Muharrem'i (Haziran 1308) kutlulukla girdi.Bu yılda Sultan,Sultaniye'de yazlayıp Erran yurdunda kışladı. 1 Safer 708 (21 Temmuz) Pazar günü şehzadeler Bistam ile Ulcaki'nin dört yüz tümer altın mehir karşılığında nikahları kıyıldı.6 Safer (26 Temmuz) Cuma günü Emir-i Kebir Sevinç Aka büyük ve saldırgan bir orduyla Horasan diyarını korumak üzere Irak-ı Acem tarafına gitti.5 Safer (25 Temmuz)Perşembe günü gece yarısına doğru Emir Tesüy'ün kızı Horasanlı Bulugan Hatun vefat etti.Bu hatun Bağdad şehri yakınlarında bir şehir kurmuş ve adını Horasan koymuştu.Onun adına bir hankah yapıp gelen geçen için vakf ettiler.Buranın emlak işlerini Hace Reşid'e verdiler.13 Safer (2 Ağustos) günü Emir Çoban vilayetten yabanc askerleri çıkarmak için Gürcistan taraglarına gitti,çünkü Derbend dolaylarında yabancıların karaltısı görülmüştü.24 Safer (14 Ağustos) Perşembe günü Arık Buka'nın oğlu şehzade Mitukkan kulluk ve itaat etmek üzere Türkistan dan geldi.Sultan'ın şerefli huzuruna çıkma şerefine (tekşimişi) ve ona hediyeler sunma liyakatine (ulcamişi) erişti.8 Rebiülevvel (26 Ağustos) Perşembe günü Emir Kutluğ Timur'un yanlışlıkla attığı bir ok yüzünden Kutluğ Şah yaralandı.Beş gün sonra da öldü.22 Rebiülevvel (9 Eylül) Çarşamba günü saltanat sancakları Yorağaç'a doğru hareket etti.Ardından da Hace Reşid yola çıktı. /83/

Sultan 27 Rebiülevvel (14 Eylül) Cumartesi günü Merağa'ya varıp Korunak'a indi.Ertesi gün yemek hazırlanmasını emretti.Rasad-hane'nin üzerinde ziyafet verildi.Sultan daha sonra Hasatu'ya doğru yola çıktı.14 Rebiülahir (1 Ekim) Salı günü Emir Akbuka'nın kızı adil ve akıll Emir-i Kebir İsen Kutluğ ile -Tanrı adaletini ve cömertliğini artırsın- evlendi,

Saltanat sancakları ertesi gün Şenb-i Tebriz (105) konağına indi.Sultan kardeşi Gazan Han'ın şerefli türbesini ziyaret etti.Ertesi gün cennet benzeri Tebriz'de Emir

Hüseyin Gürkan'ın evine,kızkardeşi Ulcatay (Ölcetay)'ın yanına indi.Bir gece bir gündüz boyunca orada ziyafet,eğlence ve zevk sofrası serildi.Üçüncü gün vezir Sadu'd-din Saveci'nin evine gelip onun ziyafetine katıldı.20 Rebiülahir (7 Ekim) Pazartesi günü kaleye girip ertesi gün gece vakti geldi.23 Rebiülahir (10 Ekim) Perşembe günü öğleden sonra ansızın gelen bir ölüm sebebiyle İldurmuş Hatun vefat etti.Cenazesini Sultaniye'ye nakledip Gunbed-i ʿĀlī'ye defnettiler.Saltanat sancakları Tebriz'den hareket etti.14 Cumadelula (30 Ekim) Salı günü Sultan kışlamak üzere Gavbarı yurdunda konakladı.22 Camadelula (7 Kasım) Perşembe günü Emir-i Kebir Çoban Noyan Sultan'ın yanına geldi.Sultan çarşamba günü kutlulukla avdan geri gelmişti.Bu ay içinde vezir Sadu'd-din Saveci,Hace Esilu'd-din'in ocağını yıkmak ve vakıflarını tasarruf eline geçirmek istedi. Saveci,Şihabu'd-din Mubarek Şah'ın kuşkurtmasıyla ve saptırmasıyla Bağdad ve Irak-ı Arab'ın yönetimini buna bırakarak Hace'nin malına,canına,evine barkına kasdetmeye yeltendi.Orada berat yazmaması ve her dört ayda bir kendisine koç yollaması şartıyla ona yarlığ ve payza vererek Bağdad eyaletine gönderdi.Kendisi henüz yoldayken üzerinde o kadar çok berat toplandı ki şaşkın ve perişan kalakaldı. /84/

17 Cumadelahir (2 Aralık Pazartesi) günü Bağdad'a elçi ulaştı.Şeyh Şihabu'd-din Suhreverdi'yi ve Cemalu'd-din Moğuli'yi birkaç adamı ve başkalarıyla birlikte,Mısırlılarla işbirliği yapmakla suçlayarak orduda huzura çıkardılar.2 Zilkade (13 Nisan)1309) Pazar günü yargıdan ve iftiranın açığa çıkmasından sonra herkesin merhameti ve şefkatine mazhar oldular.8 Zilkade (19 Nisan) Cumartesi günü Şehzade Bayezid'in can yakıcı ölümü oldu.O gözlerin ışığı,gönüllerin meyvesi,ruhların feselesi,canların tomurcuğu vefat etti.Henüz çocukluğunun tomurcukları açmadan,daha ağzı süt kokarken ümidinin gündüzü geceye döndü. ŞİİR:

" Kaza avcisi yoluna tuzak kurdu;senin sabahının ufkunu ansızın geceye kattı.Ey hayat bağında taze bitmiş mey ve ecel rüzgarı seni dalından pek hamken kopardı."



10 Şaban (23 Ocak 1309) Perşembe günü Kadı Haf Gavbari konağında öldü.Ağzı altın ve gümüş hasretiyle kapandı. O muteber ve zengin bir tacirdi.Hırsı ve açgözlülüğü yüzünden alemin uzak yakın her yerini gayret ve çaba koşuşturmacasıyla aşmıştı.Çok mal elde etmek arzusuyla fersahlarca,millerce yol almıştı.Denizde ve karada nice konaklar geçmiş,ovalarda, dağlarda,çöllerde,tepelerde yorulmuş;nice mallar biriktirip eşya toplamıştı.Altına ve gümüşe doğru koşa koşa gitmişti. Gündüzleri toplamaktan geri kalmamış,geceleri topladıklarını korumak için aç ve susuz kalmış;kesesini,cebini güzellerin ağzı gibi inci ve akikle doldurmuştu.Sandıkları,kazanları zengin evleri gibi yağ ve ekle doluydu.Yok olacak korkusuyla o mallara el uzatamazdı.Kendisi yok olup gidinceye kadar asla mala mülke doymadı.

Seyyidlerin ve nakiplerin saltanı Raziyyu'd-din Muhammed Ebheri 708 yılı Şabanı'nın ortalarında bir gece peygamberlerden oluşan bir grupla,kalabalık ve ihtişamlı bir topluluğu rüyasında gördü.Aralarında nurani bir pir vardı.Alem sultanı (Olcaytu) onun yanına oturmuştu.Pir parlak çizgili güzel bir yüzüğü Sultan'ın parmağına taktı. /85/ Sultan yüzüğü Seyyid'e gösterip üzerinde ne yazılı olduğunu sordu.Seyyid okudu ve üzerinde şu ayetler vardı :"Bu bizim hesapsız bağışımızdır,o halde ister minnet et ister men et" (106) Bu durumun niteliğini şu şekilde nazm etmişlerdir.

"Tanrı'nın yardımı her kime nasip olursa,kuşkusuz onun her iki alemde de arzuladığı işler güzel olur.

Mutluluk meydanında her bir yana topu çelenilmesi için Hakk'ın lütuf eli onun avucuna devlet çevganını koyar.

Aydan balığa dek her şeyi onun fermanı altına sokar. Doğusuyla batısıyla bütün alem onun kapısına yüz sürer.

Melekler meclisinin arkadaşları,huriler nedimleridir. Solukdaşı Peygamber,yardımcısı Tanrı'dır.

Güneş dünya üzerinde onun görüşü dışında parlamaz.Yedi renkli gökyüzü onun arzusu hilafına dönmez.

Bu öyle bir mülk sultanının soyundan başka kim olabilir? O din ve devletin yardımcısı yüce Han Olcaytu'dur.

Cengiz Han feleğinin güneşi,şehirler alan şehriyar, mülk bağışlayan,ülke fetheden Hudabende'dir.

Apaaçık devletini görüp durmadasın,ama şimdi benden dinle,bilgiler araştıran Seyyid'in rüyasında gördüğünü:

/86/ Topluca oturmuş bir peygamberler grubu gördüm.Aralarına bir pir oturmuştu,Sultan da onun alt yanındaydı.

Pir Sultan'ın parmağına altından bir yüzük taktı.O Tanrı'nın yarattığı dört köşeli parlak bir yüzüktü.

Sultan kutlu yüzüğünü bana doğru uzatıp "Bunun üzerinde neyazıyor,bana harfi harfine,açıkça söyle" dedi.

Yazıyı okuyunca gördüm ki üzerinde Tanrı fermanı "Bu bizim bağışımızdır..." yazılıydı.

Pirin halinden Sultan'ın mülkünün hesabı inlemeye koyuldu,O Tanrı sevgilisi iyi huylu kişiden durumu sordum.

Uyanınca rüyayı şöyle yordum :Tanrı şahın ebedi mülk ırmağını akıtmak istiyor."

Tanrı sana baki mülkün yüzüğünü verip alemde arzuladığın her mülkü verdim buyurdu" dedim.

Ayetin anlamı Sultan'ın katında zaten apaçıktır.Hoca nın bunca söz etmesine gerek bile yoktur.

Güneşe güneşten başka bir şey demek yakışmazsa da anadan doğma güzel olana da yıkanıp temizlenmek şart değildir.



/87/ 709 (1309-1310) YILI OLAYLARI

Türklerin İt yılına (107) denk düşen 709 Hicri yılı Muharrem ayı (Haziran 1309) kutlulukla girince,Sultan bu yılda Sultaniye'de yazlayıp Bağdad Daru's-Selamı'ndaki Muhavvel kenağında kışladı.21 Rebiülahir 709 (28 Eylül 1309) Pazar günü Irak-ı Arab Bağdad şahnesi Azine gün sonunda vefat etti.Şatt'u'n-Nil'e gömüldü.İki ay sonra oğlu Sultan Şah da öldü.Başka oğlu olmadığı için de o ocağın kökü tamamen yok oldu.10 Cumadelahir 709 (15 Kasım 1309) Pazartesi günü,dünya şehzadesi Bistam'ın korku verici,ürkütücü ölümü Sihne ve Çimçal sınırında vaki oldu.Onun bu can yakıcı ölümüne sıradan seçkin herkes ağladı,yürekler yanıp yakıldı.

27 Cumadelahir (2 Aralık) Salı günü saltanat sancakları Bağdad tarafına hareket edip Medayin şehrine indi.Sultan Kisra'nın eyvanının gezip dolaşmak,tefekkür etmek,durumun değerini sorgulamak ve emellerinden uzaklaşmakla meşgul oldu. Hülagu Han,devleti zamanında Kisra'nın eyvanını gezmiş,tâkın önünde üç kez diz vurmuş ve Hace Nasiru'd-din Tusi'ye şöyle demiş :"Bu eşsiz tâkın üzerine nice Tanrı erleri ve ulu kişilerin /88/ bakışları değmiştir binlerce yıldır.İşte o bakışların hürmetine burada diz çöküyorum". Daha sonra oradan hareket edildi.

Sultan 8 Receb (12 Aralık) Cuma günü Muhavvel konağına indi.Hace Asilu'd-din bir yıl Bağdad'a valilik yapmıştı. Sadu'd-din Saveci ona karşı pek ilgisizdi.Vilayette henüz reayanın zimmetinde olan malları ve vakıfları tasarrufuna almak için,onun üzerine gitti ve oraları Moğollara havale etti.Onlar da o eşsiz ve ulu kişiye nice korkunç azaplar,şiddetli işkenceler edip bir anda bütün malını,mülkünü,kendisine miras kalan eşyalarını,sağlığında alın teri ve el emeği ile elde ettiği her şeyi,zorla,kahırla,cebirle elinden aldılar.

O ise mallarının harcanmasında hiçbir nâtelik ve niteliğe bakmadı,şikayetçi olmadı.Ne istedilerse,mal,mülk,eşya satıp verdi.Ama sonunda o ocak da tamamıyla yok olap kökü kazındı.

Mansur saltanat sancakları iki hafta sonra Hille,Kufe ve Emiru'l-Mu'minin Ali -Ona selam olsun-'nin meşhedine doğru hareket edip ilerledi.Kalabalık bir emirler ve haceler grubu o parlak güneşin (sultanın) ardınca gidiyorlardı.7 Şaban 709 (10 Ocak 1310) Cumartesi günü Emir Sutay Fırat nehri civarının muhafazasından feragat edip Bağdad şehrine ulaştı.Saltanat sancakları Ramazan ayı başlarında Pazartesi günü Muhavvel konağına geri döndü.20 Şevval Pazar günü kutlu Meşhed'i ziyaret etmek amacıyla oraya gitmeye azmetti.23 Şevval (26 Mart) Çarşamba günü Muhavvel'de dinlenmeye koyuldu.27 Şevval (30 Mart) Pazartesi günü Muhavvel'den hareket edip ayrıldı.Kuzey doğu tarafta Horasan yolunda Bulugan Hatun'un köşküne indi. Ertesi günü saltanat kafilesi Bağdad köşkünden ayrılıp yazlamak amacıyla Hemedan'a doğru hareket etti. 25 Zilkade (26 Nisan) Cumartesi günü Caukur Sekurci'nin hizmetçilerinden Yulfiluk öldü.Saltanat sancakları konak konak,merhale ve menzilleri aşıyordu.14 Zilhicce (15 Mayıs) Cuma günü Hemedan civarına gelip Sultan'ın köşküne indiler.Sultan oradan da hareket edip 19 Şevval (22 Mart) Pazar günü Sultaniye'ye indi. /89/ 23 Zilhicce (24 Mayıs) Cumartesi günü Emir Çoban Noyan kışlamaktan geri dönüp Sultaniye'ye indi.Sultan'dan izzet ve ikram gördü.29 Zilhicce (30 Mayıs) Cuma günü Cuci ulusunun padişahı Tokta'nın elçileri Sultan'ın huzuruna kabul edilme şerefine erip izzet ikram gördüler.7 Rebiülevvel (9 Ağustos) Cuma günü padişah uğurlulukla avlanmak için meydanlara doğru at sürdü.8 Rebiülevvel (10 Ağustos) Cumartesi günü saltanatanı göz nuru,devletin gözünün ışığı Adil Şah Hatun'dan olma Süleyman Şah vefat etti.Sultan 11 Rebiülevvel (13 Ağustos) günü avdan geri döndü.28 Rebiülevvel (5 Eylül) Cuma günü Adil Gazan Han'ın karısı Aşil vefat etti.Cenazesini Tebriz'e getirdiler ve Gazan'ın Gunbed-i Aldisi'ne gömdüler. Bu-



günün gecesinde Uygurtay'ın kardeşi Gazan vefat etti.1 Rebiülevvel (9 Ağustos) Cumartesi günü Emir Ali Kuşçi'nin kızı öldü.18 Rebiülahir (25 Eylül) Perşembe günü Emir Çoban Noyan Erran ve Mugan'da kışlamak üzere Aladağ'a doğru hareket etti. Bugünün sonunda saltanat sancakları uğurlu ve hayırlı saatte,kışlamak amacıyla Bağdad Daru's-Selamı'na (başkent) hareket etti.Bağdad şehrine varıncaya dek konaktan konağa yoldan yola ilerlediler.

2 Şaban 709 (5 Ocak 1310) Pazartesi günü yüce,adil,masum,iffetli ve saliha bir kadın olan Bulugan Hatun Bağdad Köşkü'nde vefat etti.Onun temiz tabutunu Emir Turumtaz'ın eşliğinde Tebriz'e naklettiler ve Gunbed-i Ali'de mağfur,eşsiz, benzersiz,adil Gazan Han'ın yanına gömdüler.Adaletli,rahmetli,insaflı bir hatundu.Ömrü boyunca bir karıncayı bile incitmemişti.Suçluların şefaatçısıydı.İmamları ve şeyhleri gözetir,onlara destek olurdu.Gazan Han onun için :"Hatunlarımın içinde Bulugan'dan başkasını sevmiyorum,çünkü onun yüz güzelliğinden başka bir de iç güçelliği var" demişti.Annesinin ölümü üzerine kızı Ulcaki ağıtlar yakıp inledi. /90/ Göz çukurlarından sel gibi yaşlar,gözlerinin oluğundan Ceyhun gibi kanlar akıttı.Vay vay diyer,dolap ve büyük kova gibi kıvranıyor, ağlıyor feryat ediyordu.Sultan onun yürek yakan acısını duyup gönlünü almak için geldi ve ona :"Ey hatunların banusu sana ne oldu?" dedi.Ulcaki "Şu alt üst olan talihime,sıkıntı dolu halime ağlamaktayım.Çünkü çocukluğumda babam adil ve kamil Gazan Han vefat etti.Ondan sonra da kocam Bistam.Şimdi de gözümün ışığı,gönlümün meyvesi sevgili annem Bulugan Hatun gitti. Benim huzurum ancak onunlaydı.Beni kimsesiz yapayalnız bıraktı.Nasıl ağlamayayım,nasıl yanıp yakılmayayım,nasıl gözyaşı dökmeyeyim?" dedi.Şu iki beyti hatuna mersiye olarak söylemişlerdir. MERSİYE:

Gurbet yılından yedi yüz dokuz yıl geçmişti.Şaban'ın Perşembe günüydü (108).Hatunların banusu Bulugan Daru's-Selam dan (başkent) Daru's-Selam'a (esenlik yurdu cennete) gitti."

Saltanat sancakları 7 Zilkade ( 8 Nisan) Çarşamba günü kutlulukla Muhavvel konağından hareket ètti.ve Mekarim köyüne indi.Emirler ve vezirler kalabalık bir halde onun kafilesinin ardından yol alıyorlardı.Oradan Emiru'l-Mu'minin Ali'kin Meşhedi'ne varıncaya dek valana avlama Fırat ve Şatt sularından geçip etrafı seyran ettiler.Sultan oraya gelince hutbe ve sikkenin değiştirilmesini buyurdu.Buna Meşhed'ten ve harap haldeki Kufe'den başlanıldı.Bu hikayenin sebebi şu idi: 702 (1302-1303) yılında bir Cuma günü Bağdad Camii'nde bir Alevi'yi namaz sırasında öldürüp yaktılar.Bunun sebebi de Cuma namazını kaza etmesi ve bu imamın ardında benim namazım geçerli değildir demesiydi.Onun akraba ve yakınlarından bir grup seyyid o yanık kemikler ve kararmış yüzle adaleti istemek için Meşhed'e adil Gazan Han'ın huzuruna çıkıp durumu arzettiler.Adamın kısasına almak ve intikamını yerine getirmek için söz açıp yardım dilediler. /91/ Padişah durumun tuhaflığından hayrete düştü."Müslümanların imamları her kim daha çok namaz kılarsa sevabı daha çok olur demiyorlar mıydı? Öyleyse namazını çoğalttı diye bir kimseyi nasıl öldürürler.Hele Peyfamber -Allah'ın salatı üzerine olsun- neslinden ve evladından olan birini ..." dedi.Nitekim Cengiz Han da şöyle demiştir :"İslam dini ve milleti mülkün ve dinlerin sonuncusu ise de,bu Müslümanlar en aşağılık kavim ve en kötü ümmettir." Gazan Han devamla "Ben onun sözünü reddediyordum.Ama şimdi bildim ki Cengiz Han'ın görüşü doğru ve sözü haktır.Hiçbir ümmetin ve milletin ashabı,hiçbir mezhep ve fırkanın erbabı,kendi peygamberlerinin soyunu namazı ve ibadeti artırdı diye katl etmeyi reva görmezler.Küstahlık ve yüzsüzlük yapmazlar.Taati ve ibadeti yüzünden bir insanı nasıl yakarlar?" dedi.Adamın kısasını yerine getirmek için onunla cedelleşen herkesin öldürülmesini emretti.Ane ve Hadise taraflarına doğru hareket etti.Geçtiği her yerde alimlerden ve imamlardan,Müslümanlar arasındaki ihtilafları ve düşünce çekişmelerini sorup soruşturuyordu.Mezheplerin ve devletin durumunu araştırıyordu.İhtilafların meydana gelişindeki yanlışlığı ve şerri anlayınca şöyle buyurdu :"İçimdeki düşünce



bana her zaman,Müslümanlardan her taife ve sınıf için belirli bir yer ve ayrılmış bir mevzi bina edilmesini emretmiştir.Nitekim medrese bilginlere,hankah sufilere,zaviyeler münzevilere ve uzlete çekilenlere,toplumdan uzaklaşan kimselere ayrılmıştır.O halde seyyidler için kendilerine ait olacak bir yer niçin yapılmamıştır? İşte bu Abbasilerin hilafet mansıplarında ki ihtilafa sebep olmuştur." dedi.

Orada hazır bulunanlardan Sultan'ın yakını bir bilge kişi şöyle dedi:"Rasul -Salat ve selam üzerine olsun- fena yurdundan göçüp karar yurduna naklolunduğunda Ali'nin karısı,Hüseyin ve Hasan'ın anası olan kızından başka oğlu yoktu.Ali onun damadı ve oğlu yerinde olup aynı zamanda amcasının oğluydu.Nebinin yerine geçmesi daha uygundur diyen Ehl-i Beyt'e karşı sahabeler çoğunlukla /92/ kendilerinin birinin başlarına emir,vasi ve veli tayin edilmesini kararlaştırdılar.Bu üç kişi (gelip geçene dek) böyle devam etti.Sıffin olayının meydana gelmesinden sonra,hilafet sırası Rasul'un -Selam ona olsun- Ehl-i Beyti'ne yani Ali'ye ulaştı.Ali bütün işleri hak ve din yolunda Allah'ın kitabı,Rasul'un sünnetine göre yapmak istedi. Sahabeden dünyalık düşkünü bir grup özellikle Muaviye b. Ebi Sufyan ve Amr b. El-Ass gibi,bütün görüşleri dünya mülkünde, mal,makam,başkanlık ve hükümet elde etmede olan kişiler,Kureyş'in Muhammed'i -Ona selam olsun- kıskandıkları gibi Ali'ye haset edip kıskandılar.Hile,düzen ve aldıtmacayla Devlet Hazinesi'nin (Beytu'l-Mal) malları ile insanları aldattılar.Dolandırıcılık,hile ve büyü ile Müslümanların gönüllerini Ali'nin sevgisinden ve Ehl-i Beyt muhabbetinden geri çevirdiler.

Ali'nin makamının kelama ve nassa ve hadise aykırı olması mümkün olmadığından düşmanlık ve isyan kılıcını kahredip yok etme kınından çektiler.Ali'yi ve bütün Ehl-i Beyt'i yokluk ayağı altında ezdiler.Gönüllerini onların derdinden yana rahata erdirince,muratlarına ve isteklerine eriştiler.Artık her istediklerine yapıyorlardı.Muaviye hilafeti zorla ele geçirdi.Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine meyleden herkesi Osman'ın

kanını bahane ederek katletti.Böylece bu sebeple Müslümanların kendisini yaptığı bu işten dolayı mazur görmesini,kınayıp eleştirmemelerini sağlamak istedi.Muaviye,Umeyyeoğulları nın,bütün sahabenin ve Kureyş'in itibarının Rasul'ün -Selam ve salat üzerine olsun- terbiyesinin kutluluğu ve bereketi yüzünden olduğunu dahi anlayamadı.(Peygamber onları terbiye etmeseydi) hiç kimse ne Haşimoğullarını,Umeyyeoğullarını ve Kureyş'i bilecek ne de onlara hiçbir itibar,değer ve ağırlık koyacaktı.

Hilafet ve yönetim Muaviye'ye geçince,bütün İslam beldeleri ve şehirlerinde Ali'ye ve Peygamberin Ehl-i Beyt'ine ve diğer Haşimilere minberlerden lanet edilmesini,onlardan nefret ve tiksinti duyulmasını emretti.Umeyyeoğulları hakim olduğu sürece bu lanetleme devam etti.Hariciler gibi bazı açgözlü tamahkar kimseler Muaviye'yi müçtehit ve doğru sözlü bir adam sandılar. /93/

Ondan sonra Abbasoğulları Mervanlıların üzerine saldırdılar ve zafer kazandılar.Onları yok edip ülkelerini istila ettiler.Müslümanlardan bir grubun kendilerini iyi karşıladığını gördüler.Mülkü ve devleti ayırmayı düşündüler.Mülkün ve devletin maslahatı için,onlarla dost olup hevalarını gütmekle itham olunan her kimi gördülerse öldürdüler.Gizli yerlere ve zaviyelere saklanan geri kalanları da küfürle,zındıklıkla,ilhadla,Karamiti ve Rafızi olmakla suçlayıp onlara mensup saydılar. Onların mezheplerini,tarikatlerini ve inançlarını inkar ettiler.Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın gönlünü ve hatırın onlara sevgi ve muhabbet göstermekten alıkoydular.Bir grup fıkıhçıyı, istekleri rağmına,onların sözlerini tahrif etmeye,onları Müslümanların gözünde aşağı ve değersiz kılmaya,öyle göstermeye zorladılar.Böylece bir anda Müslümanlar zümresine yabancı kaldılar.Kendilerine direnip yardım etmeyen herkesi helak ettiler.Müslümanların onlar için belli bir yer ve bina yapmalarına izin vermediler.İşte durum aynen olduğu gibi bundan ibarettir.



Adil Gazan Han bu planlardan haberdar olunca,bağlılık ve kabul elini göğsünün üzerine koyup "Ehl-i Beyt'e yardım eden ve onların düşmanlarını zelil kılan kişi benim" dedi.Dostlarının yardımı ve onların düşmanlarından uzaklaşmak suretiyle işe hazır hale gelip kıyam etti.Derhal bütün İran şehirlerine ferman hükmü çıkarıldı. "Bütün ülke topraklarında ve dünyadaki bütün yolların üzerinde dışarı çıkanlar ve içeri girenler için,seyyidlerin yerleşikleri ve gezginleri için,Darüssiyade (Seyyidler evi) bina edilsin,tıpkı Şenb-i Tebriz'in,Rum'un,Bağdad'ın,Kirman ve Şiraz'ın hayır kapılarında 'Ebvabu'l-Birr) olduğu gibi." Gazan Han herbiri için nice emlak,arazi, tarla ve gayrı menkul vakfetti.Bunların herbirinden elde edilen ürünün dörtte birinden ve otlaklardan kalkan hasılattan on bin dinar rızık kendilerine ulaşmaktadır. /94/

Gazan Han bundan sonra Ali ve Rasul'ün Ehl-i Beyti'nin sevgi ve yandaşlığı ile onlara tevella ve onların inatçı düşmanlarını zillete düşürerek teberra etti. Şam yolu boyunca Rahbe'ye varıncaya dek bu durumun cevabını bulmak ve açığa çıkarmakla meşgul oldu.Sultan'ın mülazımları cümlesinden olup onun yakını ve nedimi olan Turumtaz sultanla bu gizemli şeylerin açıklanmasına sırdaş olup,muhalif ve muvafık durumlarda onunla birlikte oldu.Bu rivayetleri söyleyip bu hikayeleri ona ilka ederek,onu duruma alıştırıyor ve rahatlatıyordu.Sultan şöyle buyurdu:'Müslümanlar ve akrabaları tarafından Rasul'ün ailesine nice açık seçik zulümler edildiği malum oldu.O halde zamanın padişahı,ahdin ferman edicisi olan bana Hakk'ı izhar etmek,doğruyu kendi makamına oturtmak ve yerleştirmek;doğruyu yanlışa Hakk'ı batıla yeğlemek vaciptir." Bir süre düşündükten sonra din imamlarından kesin bilgi içeren fetvalar isteyip yorumunu talep etti.Dedi ki :"Alimlerin minberlerde bu tarzda okudukları hutbeler Rabbani kelama ve Nebevi hadislerin nassına uygun mudur değil midir?" Alimler cevap olarak: "Kelama göre ve Rasul'ün sünnetine uygun olan Hakk Teala'nın Rasulü'nün adının ve zamanın adil padişahının adının anılmasıdır.Raşid halifelerin ve emirlerin adının zikri Abbasilerin

geleneği olup,onlar bunu Ali'nin oğulları ve seyyidlerin varlığı hilafına vaz etmişlerdir" dediler.

Adil Gazan Han şöyle buyurdu :"Fasık,facir ve zinakar Abbasiler'e uymak konusunda açık bir delil,bir burhan ve hüccete uymak vacip değildir".Sonra yeniden "Namazda okunan tahiyyat Tanrı kelamının nassı ve Rasul'ün hadisine uygun mudur" diye alimlere sordu.Alimler :"Bütün farklı mezheplerin ittifakı ile tahiyyatta bir fazlalık ve değişiklik ya da tahrif yoktur" dediler.Padişah da şöyle buyurdu :"Hutbenin kıyası da tahiyyat gibidir,çünkü 'Allahumme sallı ala Muhammed ve ala ali Muhammed' denilmiş,ala ashabihi ve alihi' denilmemiştir.Hutbede bu üç halifenin adını okumak ve zikretmek bid'attir. /95/ Bu Ehl-i Beyt'e ve onların öncüsü Ali'ye söylenmesi vacip olan bir durumdur.Ben bid'atçi olmamak için o üç halifenin adını İran'da hutbeden kaldıracağım.Bunu Hakk Teala ve Rasul'ün emrine uyarak yapacağım.Aksi halde bütün farklı mezheplerin imamları buna bir cevap bulurlarsa,izin vermem ve adlarını hutbeden kaldırmam."

Hace Reşidu'd-devle buna karşı çıkarak şu hükmü savunda "Bil ki Müslümanların çoğunluğu Sünnet ve Cemaat mezhebindendir.Bu inanç yedi yüz küsür yıldır babadan,atadan,selefen "kimileri kimilerinin zürriyetinden gelirler" sözü hükmünce miras yoluyla haleflere ulaşmıştır.Onların birdenbire bu eski inançlarına saldırmalarına beklemek akıllıların görüş ve kifayetinden uzak bir davranış olur.Sonuçta,seni kendi vanlarından bile çok seven bütün reaya,özellikle de bütün ülke hanedanının düşmanlar elinde bulunduğu bir sırada barış çatışmaya dönüşür."

Gazan Han şöyle buyurdu:" Ebu Muslim Mervezi'nin Umeyyeoğullarına yaptığı,Rasul'ün soyundan lanetlenmeyi menettiği şeyi,o zaman halkının ve o çağın kavimlerinin hepsi nefretle karşılayıp ondan tiksindiler.Ama Ebu Muslim yüzlerce yıl boyunca ve başka zamanlarda da dönemin halkı tarafından övülmüş, kendisine şükran duyulmuştur.O gösterdiği güzel çaba ve üstün



gayretle mazur ve mağfurdur.Hace Reşidu'd-devle şöyle dedi: "Padişah hükmeden,kullar emir dinleyen ve hükmolunan kişilerdir.Ne var ki sultanımız izin verirlerse Şam ve Mısır fethedilsin.Hutbeye oradan başlanması her iki tarafın da haline daha uygundur." Gazan Han vezirin görüşünü beğenip makul buludu.Allah'tan o yıl Moğol askerleri Şam'dan yenilmiş ve bozguna uğramış olarak geri döndüler.Sonra yeniden savaşmak için seferber oldular.Ama Hakk Teala'nın takdiri Sultan'ın tedbirinin karşısındaydı.Sultan yolda hastalandı.Hovme Sarayı'na vardığı sırada ölümcül bir hastalığa yakalandı. Sonunda Rey ile Kazvin arasında büyük bir ordunun içinde Hakk'ın rahmeti civarına kavuştu.

Onun ölümünden sonra,vasiyetin ve veliahtlığın hükmü gereği Sultan Gıyasu'd-din Muhammed Olcaytu'yu şahlık tahtına yerleştirip oturttular. /96/ O daha çocukluk günlerinde devletinin koku esintilerinin celali ağacında esmediği gençlik çağında babalarının ve atalarının geleneğine uyularak "Biz atalarımızı bir ümmet halinde bulduk" (109) denildiği gibi putlara secede ediyor,putları n Kabesi'ne tapıyordu.Ama Tanrı'nın takdiri onu daha baştan her iki cihanda said olarak yaratmıştı.Bunun için küfür yerine İslam'ı,putların yerine imanıseçti.Mutlak tapılması gerekeni,secde edilmeyi hak edeni ikrar etti.Küfrü,zulmeti ve putlara tapmayı bıraktıktan sonra yüzünü İslam'ın kıblesine döndürdü.Arıduru Hanefi mezhebine girdi.İmam-i Azam Ebu Nu'man'ın -Tanrı ondan razı olsun- tesbih ehli tayfasından ve imam olan arkadaşlarından bir kısmı,Keyvan yücelikli Sultan'ın mülazımı idiler.Herbiri bir konuda ad salmıştı.Mezhep adamlarının adeti ve geleneği olduğu üzere başkalarının inançlarını ve mezheplerini kınayıp eleştiriyorlardı.Sultan'ı abisi Gazan Han'ın görüşünün hilafına sikkelerin ve dirhemlerin üzerine Raşid halifelerin adlarının yazılması emmetmeye yönlendiriyorlardı.Hace Reşid büyük İmam Şafii'nin -Tanrı ondan razı olsun- mezhebinin davasını güttüğü için,onların katı taassubunu reddediyordu.Zira

onlar minberden Yahudi'ye lanet ediyorlardı.Lanet edilen Yahudi'den maksat ise Hace Reşid idi.Reşid,zamanın en erdemlisi,ahdinin Şafii'si,asrının şariisi olan,aklî ve nakli ilimlerde söz ve yetki sahibi Mevlâna Nizamu'd-din Abdu'l-Melik ile damadı Hace Esilu'd-din'i çağırıp Sultan'ın hizmetine soktu.İRan'ın yargı işlerine onu görevlendirdi.Onu düşmanlarının üzerine sürdü.Padişahın görüşüne mazhar olup dergahın nimetlerine erişti.Şahane mevhibeler ve hediyelerle hil'at ve keremlerle ayrıcalık kazanıp haslardan oldu.O defalarca idari işlerdeki bahislerde hasımlarına galip çıktı.Her defasında iddiacıları susturup ilzam etti.Onun anlatış tarzından,belagat ve fesahatinden,Sultan,onun zaman imamlarının en mükemmeli ve faziletlisi,Müsüman fırkasının en bilgilisi olduğuna kanaat getirdi.Nizamu'd-din'i Hanefi imamlarının üzerine sürdü.Onu kendi görüşünün mazharı kılarak,yarlığ şerefi,payza izzeti ve Fırat boyundan Ceyhun'a dek bütün İran'ın Kazil'-Kuzatlığı ile imtiyazlı hale getirdi. /97/

709 (1309-1310) yılının ilk aylarında tesadüfen Sadr-i Cihan'ın oğlu Buhara,Gavbari'ye orduya geldi.İmam Hanefi'nin ashabı şikayet ve tariz yollu,Nizamu'd-din(in kendilerini nasıl istila ve tasallut ettiğini anlattılar. "Bizim mezhep ve akidemizi Sultan'ın ve emirlerin gözünde iki paralık etti.Bugün bize ihanet ve aşağılama gözüyle bakıyor" dediler.O şöyle cevap verdi :"Arkadaşlar,değerli hatırınızı rahat tutun,boş gamlarla üzülmeyin.Gelecek Cuma Sultan'ın huzurunda Nizamu'd-din'e öyle bir oyun edeceğim ki alem yıkılıp Adem nesli yok olana dek dillere destan olacak."Cuma günü hutbe okunup namaz kılındıktan sonra alaycı ve hayıflanıcı bir tavırla Nizamu'd-din'e yüzünü dönüp :"
dedi ve böylece onun İmam Şafii mezhebine göre uygun olan nikah cevazını eleştirdi.

Mevlana Nizamu'd-din cevap olarak şöyle dedi:"Bu şekli ile bize göre caiz değildir.Ama faside verilcek cevap da yine fasid ile olacaktır.Sizin mezhebiniz kınama ve eleştirmede



önceliklidir,diyerek pervasızca ve sonunu düşünmeden anne ve kız ile (aynı erkeğin) nikahının cevazı meselesini eleştirip "Sizin mezhebinize göre gereken odur ki bu nikahtan sonra,o anne ya da erkek nikahına aldığı kızkardeşiyle .... anne,kızkardeş veya kızı ile zina etse,o zinanın cezası bu eski nikah yüzünden düşer" dedi.Hasımları bu meseleyi red ettiler.Nizamu'd-din Hanefilerin en muteber kitaplarından olan Manzume metninden şu beyiti okudu. BEYİT (Arapça)

"Livata için had cezası yoktur.Nikahtan sonra kızkardeşi ile ..... da bir ceza yoktur."

Onun bu münazara ve tartışma biçiminden karşıdakiler dilsiz balık gibi apışıp kaldılar.Susmaktan ve sessiz kalmak tan başka yolları yoktu.Sultan,emirler,vezirler ve orada hazır bulunanlar bu katı taassubu ve maceranın /98/ doğruluk ve gerçekliğini anlayınca öfkelendiler.Kızgınlıkları yüzünden durmadan birbirlerine bakıyorlardı.

Sultan öfkeyle ayağa kalkıp kendi otağına gitti.Bu arada Kutluğ Şah Noyan öteki noyanlara şöyle dedi :"Nedir bizim şu yaptığımız?Cengiz Han'ın Yasa ve Yeysünü'nü bırakıp Arab'ın köhne dinine girdik.Birinde kızı ile nikahlanmak,digerinde anası ve bacısı ile zina etmek caiz olan bu iki çirkin ve rezil mezhepten değil birini,ikisini de seçmekten Tanrı'ya sığınırız.Biz Cengiz Han Yasası'na geri dönelim.."

Bu çirkin,pis ve aşağılık durum,emirlerin,hanların ve ordu ileri gelenlerinin kulağına gidince,olaydan tiksinti duyup,duruma canları sıkıldı.Tesbih ehlinden kimi görseler alay ederek "Sen hangi taifedensin,kızı ile zina edenlerden mi yoksa anası ve kız kardeşi ile zina edenlerden misin?" diyorlardı.Böylece emirlerin tabiatları ve Türklerin hatırları bu çirkin iş yüzünden bulanıp olan bitenden nefret ettiler.İlahi kaza gereği,Sultan da bu günlerde Erran'da kışladıktan sonra Sultaniye'ye geri dönmüştü.Havalar ılımış iki mevsimin karışımı ortalığı terk etmişti.Sultan Gilen hududunda Gülistan adlı yere varınca,Gazan Han'ın köşkünde bir grup nedimi ve

has adamı ile zevk ve eğlenceye daldı.Yağmurlu,şimşekli,pek gürültülü bir geceydi.Ezkaza şehrin korucularının (koruçiyan) üzerine yıldırım düştü.Bu yıldırımın etkisiyle birkaç kişi oldukları yerde yandılar.Sultan korka korka,titreye titreye köşkten aşağı indi.Emirler "Bu durumda senin eski törelere göre ve Cengiz Han Yasa'sı gereğince bir ateş üzerinden atlaman lazım" dediler.Bu işin sorumlusu olan "bahşıları"(110) çağırdılar.Bahşılar "Bu korkunç yıldırım ve bu yakıcı şimşek İslam'ın uğursuzluğu yüzünden düşmüştür.Eğer Sultan beş vakit namazı,ezan ve sala okumayı terk ederse,tövbesi ve günahtan geri dönüşü kabul olunur.Ateşin üzerinden geçmek suretiyle de kendisini kurtuluşa erdirir" dediler. Böylece oradakiler üç ay boyunca ezanı,ibadetleri ve itaati terk ettiler. /99/

Padişah bu sırada,ikrarla inkar,rağbetle nefret,iman ve İslam'dan vazgeçme ile karar kılma arasında bocalıyor,aşranıp duruyordu.Nedimlerine :"İslam dininde pek çok zahmet ve sıkıntı çektim.İslam'ı terk edemem.Eğer yeniden bu dine sarılıp yönelirsem,ama,kız meselesinden sakınıp kaçınırım. Bu durumda kerahati vacip görürüm" diyordu.Emir Turumtaz şöyle dedi:"Ey alem padişahı,hiç kuşkum yok ki karındaşın Gazan Han Padişahlar ve akıllı kimselen içinde en akıllısı ve en mükemmeliydi.Bütün İslam mezheplerini inceledi ve her türlü eksiklikten ve çirkinlikten uzak olan Şia mezhebini hepsine yeğledi.Sultan Şia mezhebi hangisidir dedi.Turumtaz "Rıfz adıyla bilinip meşhur olan mezheptir" dedi. Sultan: "A katır,sen beni Rafızi mi etmek istiyorsun" dedi.Turumtaz "Ey padişah,İslam'da Rafızi diye Cengiz Han Yasası'ndan sonraki gelen onun kaimmakımına derler.Sünnet mezhebi diye de onun yasası yerine başka bir emri layık görene derler" dedi. Bu açıklamadan sonra Sultan'ın temiz hatırı bulandı ve aydınlık gönlüne bir tereddüt telaşı düştü.İçinde bu mezhebe karşı sadık bir rağbet doğdu ve buna meyletmesine sebep oldu.Sultan herkesten soruşturuyor,ama yine de Turumtaz'ın görüşüne



tam olarak itibar etmiyordu.

Bu arada bu karışımın unsurlarından birisi olan Emir Sadu'd-din Aveci,bir grup Şia imamı ile birlikte,dünya padişahına kul olma şerefi kazanmak üzere kendisine sığındı.Hep bir elden onu Rafızi olmaya rağbetlendinip şevk veriyorlardı.Mevlana Nizamu'd-din Abdu'l-Melik bu ünsiyet şeytanlarının taşlayıcısı idi.Tartışma ve cedelleşme sırasında onların görüşlerini reddediyor,eziyor,kınıyor,getirdiği delillerle susturuyordu.Buna rağmen Sultan Ali ve Ehl-i Beyti'nin sevgi ve muhabbetini kesin olarak kalbine işliyordu.Onlara dost olma nakşının hatırının sayfasına nakş ediyordu. /100/ Bu fitnenin Yecüc seddi olan,o kavgacı şeytanların yaralayıcısı olan Mevlana Nizamu'd-din açık deliller ve keskin burhanlarla Sultan'ı bu yoldan ve bu akideden caydırmaya çalışıyordu.Ancak Nizamu'd-din,o kış Azerbaycan'daki vakıf işlerinin yürütülmesi için yüce Sultan'dan izin isteyip sözünün aksine davrandı ve dergaha mülazımlık görevinden uzaklaşıp gitti.

Saltanat sancakları 709 yılı içinde Bağdad Daru's-Selam'ı kışlağına doğru hareket edip gitti.Sultan Muhavvel konağına indikten sonra,orada Mümenlerin Emiri Ali'nin -Ona selam olsun- meşhedini ziyaret için oraya gitti.Geceleyin, müjdeleyici,kurtuluşa ve felaha erdirici bir düş gördü.Bilginlir demişlerdir ki :"Ilımlı bir mizaca sahip,beğenilen güzel ahlaklı,sözünün doğruluğu denenmiş,düşünceleri kurumtudan uzak olan,güzel yaratılışlı bir insan,uyku sırasında her türlü ruhani anlamları müşahede ve tecrübe edebilir.Bu özellikle de doğru ve sağlam bir akideye sahip bir padişah olursa."

Sultan sabahleyin emirlere,nedimlere ve yakınlarına gördüğü düşü anlattı ve Şia mezhebini seçti.Dedi ki:"Ey arkadaşlar ve adamlarım,Her kim bu akide ve yolda bana muvafakat ederse ne güzel.Her kim de muhalefet ve zıtlık yolunu seçerse ona da bir itirazım yok.Üzerindeki mansıbı bırakır

ve çeker gider." Kimileri mal ve makamım yok olacak diye muvafakat ettiler.Kimileri de atalarının ve babalarının inancını inkar etmemek için için,içlerinde olanı başka türlü göskerdiler.Sultan ferman çıkardı,hutbeyi değiştirdiler.Sahabelerin ve hayır sahibi imamların adlarını hutbeden çıkardılar.Bunun yerine Ali,Hasan ve Hüseyin'in adını eklediler.709 Şabanı'nda (Ocak 1310) üzerinde Şia'nın görüşüne aykırı olarak büyük sahabenin adlarının yazılı ve kazılı bulunduğu altın ve gümüş sikkeleri,bu kez de Ehl-i Sünnet'e aykırı olarak "On iki İmam" ın adı ile değiştirdiler.Bütün İran'da ve Şia (nın hakim olduğu) şehirlerde ezana "Hayye ale'l-Hayru'l-Amel" ibaresini eklediler. /101/Ehl-i Beyt bunları hicvetti.Şu şiir bu cümledendir. BEYİT:

"Zinaya mut'a adını koymuş,sonra da hayvan gibi dilini tutmuş.Esanda da sıradan seçkin herkese "hayırlı amele gelin" ibaresini eklemiş."

Şiiler de cevap olarak şöyle demişler,BEYİT:

"Allah için insaf et,bizim dinimizde hayye ala'dan sizin erkeklik organınızı ipek ile dürmeniz daha beterdir."

Sultan İran şehirlerinden Şia imamlarının huzura gelmesi için bir ferman çıkardı.Bilgin bir fakih olan Cemalu'd-din Mutahhar (Hıllî) ki akli ve nakli ilimlerde derin bilgi sahibiydi,oğlu Fahru'd-din,Cemalu'd-din Veravini,Sancar ve başkaları geldiler.Sultan bu grup içinden Çemalu'd-din Mutahhar'ı beğendi.Onu kendisine mülazım olarak seçti.Ötekilere alışmış oldukları şehirlere geri dönmeleri için izin verdi.Bütün boş zamanlarında Cemalu'd-din Mutahhar ile usul-i kelam,ve fıkıh meseleleri üzerine tartışıp konuşuyordu.Öyleki artık Sultan'ın kafasına Ali ve Ehl-i Beyti'nden başka hiç kimsenin Rasul- Salat ve selam ona olsun- soyundan ve ailesinden olmadığı,diger sahabe ve emirlerin yabancı olduğu düşüncesi yerleşip üstün çıktı. "Emirlerin Peygamber soyuna ve ailesinin canına kasd etmeleri ve onları yok etmeye çalışmaları nasıl caiz olur?" diyordu.



Onlar isyan ve tuğyan etmeden nasıl unutmuş ve hata yapmış olabilirler? diyordu.

Ertesi gün Sultan Muhammed,imamlara ve Cemalu'd-din'e sordu:" Kendilerini doğru ve hak,digerlerini ise yanlış ve batıl sayan sünnet ve cemaat mezhebi diye bilinen şu dört mezhep bu anlamda doğru mudurlar? Bu dört imam büyük sahabeden midir? Rasul'ün -salat ve selam üzerine olsun- zengin sohbetinde bulunmuşlar mıdır? Yoksa tabiin cümlesinden midirler,kendi kendilerine mi imam olmuşlardır,yoksa başkaları mı onları imamete atamıştır?"

Cemalu'd-din Mutahhar şöyle cevap verdi :"Onlar sahabeye de ulaşamamamışlardı. /102/ Hicretten yüz yıl sonra Umeyyeoğulları yıkılıp,Abbasiler mülk ve devleti istila edince;haramların,sakıncalı şeylerin ve çirkin işlerin uygulayıcısı,oyana benzeyen inançların koruyucusu ve yasakların mütearrızı olmak istediler. "Size şimdiye dek haram olan şeylerin kimilerini helal kıldım" (111) ayetinin deliliyle,emirlere ve yasaklara uymak;alıkoyucu şeylerden geri dönmek,vaat-vaid,korkutma ve tehditten "Onlar bir düzen kuruyorlar,ben de bir hile hazırlıyorum" (112) denildiği gibi durumdan gafil kaldılar. Böylece Müslümanların kendilerini hilafete nisbetlerinde ve imamet makamı elde etmede kınanamamalarını sağladılar.

Halifeler haramlara cevaz ve sakıncalı şeylere ruhsat verilmesi konusunda imamlardan getvalar istiyorlardı.İmamlar arasında zamanın muasırı olan,din ve akide hususunda sağlam ve kararlı bulunan bir grup bu tür şeylere ruhsat vermeyerek şöyle dediler :"Bizim caiz gördüğümüz konu,insanların Rasul'ün -salat ve selam ona olsun- raşid sahabe ve seleflinin siretine uygun olan şeylere uymaları,böylece ahiret gününün ceza ve muahezesine yakalanıp cezalanmamalarıdır." Bu esnada dört şahıs ayağa kalktı,halifelerin hatırını hoş etmek için mahzurlu,kerih ve mendup görülen şeylerden kimilerini mübah ve caiz saydılar.Böylece haramların ve yasakların yolu açılmış oldu.Bunlardan birincisi kaynatılmış şarap,ikincisi sema,

nın dinlenmesi,üçüncüsü livataya cevaz,dördüncüsü mut'a ve miras mala ruhsat idi.Nitekim İbni Haccac şöyle demektedir:

ŞİİR (Arapça)

"Şafii diyor ki bizim semaımız ve satranç oynamamız haram değildir.

EbuHanife de onun verdiği bu hükümlerde doğru olduğunu söylüyor.

Günah olmadığından emin olarak müselles ve munassif adlı içkileri içebilirsin.

İslam kubbesinin temelleri olan Ehl-i Beyt'in imama da mut'ayı helal kıldı.

(O halde) İç,livata et,zina yap,kumar oyna,ama her meselede bir imamın sözünü hüccet göster." (113)

Abbasiler dört imamın verdiği ruhsatlarla şeriatın bütün yasak ve haramlarına üstün çıktılar. /103/ Bu adamları imamete ve hilafete kabul ettiler.Diger büyük kişileri de red ve cerh ettiler.Halkın kalbinin bu durumu kabullenmesi ve sıradan seçkin kişilerin icabet etmesi için,bu adamlara pek çok erdemler yakıştırdılar.Hakkı batıldan ayırmaya,doğruyu yanlıştan seçmeye gücü olmayan avam tabakası "İnsanlar meliklerinin dini üzeredir" hadisinin anlamı üzere,hak da olsa batıl da olsa ister istemez,samimi bir rağbetle,niyaz ve sevinçle durumu kabullenip onlara icabet ettiler.Kendilerini 'Fırka-i Naciye' (kurtulmuş topluluk) ve Ehl-i Sünnet ve Cemaat olarak adlandırdılar.Buna rağmen yinede Kur'an'dan "Mallarınızı aranızda batıl olarak yemeyin" ayetini okudukları halde birbirlerinin mallarını çalıyor;"Negislerinisi öldürmeyin" emrini okuyor ama birbirlerini öldürüyorlardı.Sarhoş edici her şeyi haram sayıyor,ama aklı sarhoş eden,şeriatın yasak ve haram kıldığı şeyleri yiyip içmekten korkmuyorlardı.Umeyyeoğulları devletleri durduğu sürece Ebu Turab'a ve diger Haşimiler'e lanet ediyor,bir bölük cahil kimse de onları haklı ve doğru sayıyordu.Onların devleti yıkılıp sıra Abbasilerden olanlara



gelince,Ali'yi ve Ehl-i Beyti seven,onlara ilgi duyanlara Rafızi,Gali ve Karamiti dediler.Hilafette kalabilmek için onları Müslümanlar indinde zelil ve hakir gösterdiler ve bunu yaparken Allah'tan utanmadılar.Rasulü'nden ve insanlardan sıkılmadılar.Sonunda hak ettiklerini buldular ve ettiklerinin cezasını aynen gördüler.

Sultan bundan sonra Nizamu'd-din Abdu'l-Melik'ten İslam dininin usul ve füruunu,muhtelif mezheplerini ve tarikatların durumunu sordu.O da cevap olarak şöyle dedi :"İslam dininde de pek çok ihtilaf çıkmıştır.Başka dinlerde olduğu gibi bunun kimi asılda kimi ayrıntıdadır.Asılda olan ihtilafları dört bölüme ayrılır.Biricisi sıfatlar ve tevhid,ikincisi kaza ve kadar,üçüncüsü vaad ve vaid,dördüncüsü nübüvvet ve imamet konusundadır.Mutezile ve Sıfatiye ki bunlar karşılıklı bir birinin zıddıdır.Kaderiye Cebriye'nin zıddıdır.Mürcie Vaidiye'nin karşıtıdır, /104/ Haricilerin paralelinde Şia vardır. Dallara gelince bunlar yetmiş üçe ulaşmıştır.

Mutezila şunlardır:Mutezile Hıristiyanların hilafına Allah'ın zatındaki kadim sıfatları inkar (nefy) ederler.İçlerinden bazıları Allah kendi zatına alimdir,ilmine (alim) değildir derler.Bunum gibi Kadir ve Hayy'dır.Birincisi başlıbaşına sıfatların inkarıdır.İkincisi sıfatların isbatıdır ve zatının aynısıdır.İttifakla Allah'ın kelamı muhaddestir derler.Yani onun sureti,harfi,yazısı ve anlamı kadimdir.Hasılı sıfatların inkarı konusunda 'kendisinde hiçbir kesret ve ikilik bulunmayan Tanrı kimdir?' zannında bulunan filozoflardan almışlardır.Mutezile'den Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahiz şöyle der :"Mesih -ona selam olsun- Tanrı'nın cisimde çözümlenmiş kelam-ı kadimidir." Bu görüş aynen Hıristiyanların görüşüdür.Mutezile'den Murdar lakaplı İsa da şöyle der:"Kur'an mahluktur,çünkü Araplar onun bir benzerini getirebilirler" Her ikisi de ezeli sıfatlardan olan ilim,kudret ve hayatı kabul ederler.Bazıları da sem' ve basar ve kelim sıfatlarının bir dereceye kadar cisim olduğunu söylerler.Hanbeli yandaşları

gibi.Yalnızca teşbihi men eden Ebu'l Hasan el-Eş'ari ve yandaşları böyle bir şey demezler.İşte Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi budur.

Kaderiye'ye gelince:Bunlardan kimisi Mutezili'dir.Bu lakabı kaderi kabul ettikleri için değil inkar ettikleri için almışlardır.Bunun için şöyle derler:"İnsan istediği her şeyi yapmaya kadirdir.Tanrı bundan (onun yaptığından) münezzehtir. İnsan hayır işlerse sevap kazanır,kötülük ederse cezalandırılır.Bu taifeye Adliyye derler.Cebriye Kaderiye'nin karşısında yer alır.Cebriler derler ki:"Kulun hiçbir fiili ve gücü yoktur.Bunun yerine fiil ve hareket gücünü onda Allah var etmektedir.Bu gücün ise fiil üzerinde hiçbir etkisi yoktur." Yine bazıları kulda var olduğuna inandıkları gücün insanda bulunduğunu kabul ederek derler ki :" Allah yarattığının üzerinde dilediğini yapar ve bundan sorumlu tutulamaz.Bütün alemi cennete alsa buna şaşılmaz,cehenneme sürüklese bu da zulümü ve cevir olmaz.Bizzat adil olduğu için,kendi mülkünde her neye tasarruf etse bu adaletle gerçekleşir. /105/ O halde Allah kendi mülküne tasarruf ettiğinde adalet söz konusudur.

Mürcie de şöyle derler:"Mümin olan hangi günahı işlerse işlesin günahkar olmaz.İmanın varlığına rağmen masiyete tasarruf edemez.Nitekim küfre bulanmış taatin de faydası yoktur." Mürcie'nin karşısında Vaidiye vardır.Bunlar büyük günah (kebire) işleyenlerin mümin dahi olsalar sonsuza dek azap ateşinde kalacağına,ancak bunun cezasının kafirinkinden daha hafif ve kolay olacağına inanırlar.

Şia'ya gelince;Onlar Peygamberden -salat ve selam üzerine olsun- sonra,Ali b. Ebi Talib'in -Ona selam olsun- imametine iman ederler.Zulüm,düşmanlık,küfür ve zorbalık olmadıkça imamet onun zürreyatinden ve evlatlarından dışarı çıkamaz.Onlar imamın büyük ve küçük günahlardan yana masum olduğuna inanırlar.İmam din rükünlerinin sağlam bir mührüdür.Peygamber bu durumdan gafil olmamalı ve Tanrı'nin,imametini onlara vermeliydir ki bu işler cahil ve rezil avamın eline geçmesin.



Şia zümresinden kimileri Nasriye,Sebaiye ve Melahide gibi Galiyedendir.Bunlar "Tanrı Ali'nin suretinde görünüp onun diliyle insanlarla konuştu" demişlerdir.Yani Şia'nin bir kısmı Ali'yi mahluk olmaktan çıkarıp 'Yaratıcı' olarak sıfatlandırmışlardır.Şia'nın karşısında Hariciler vardır.Bunlar İmam'ın Ali olması şart değil,kim olursa olsun,yeter ki bir imam olsun.Hür de olsa köle de olsa şart imamın adil olmasıdır.Adil olmazsa katli vaciptir derler.

Füru mezhepleri meşhur olduğu üzere dört tanedir:Malik b.Enes'in mezhebi,Ebu Hanife b. Sabit'in mezhebi,Muhammed b. idris eş-Şafii'nin mezhebi ve Muhammed b. Ahmed b. el-Hanbel'in mezhebi.

İçtihadın rükünleri dörttür:Kitap,sünnet,icma ve kıyas. Haram ve helal konusunda ortaya çıkan şer"i meselelerin her birisi için önce Allahu Teala'nın Kitabı'na bakılır.Eğer konu ittifakla uygun bulunursa,Kitab'a isnad edilir.Kitap'ta bulamazlarsa Peygamber -salat ve selam ona olsun-'in sünnetine bakarlar.Sünnette o meselenin benzeri bir haber bulurlarsa onunla hükmederler. /106/ Eğer bulamazlarsa sahabenin icmaına bakarlar,çünkü onlar yanlış hareket etmezler.Eğer bu üçünde de bulamazlarsa o meseleye benzer bir şeyle kıyas ederler. Meseleler sonsuz ve nasslar (sabit hükümler) sınırlı olduğundan,her ikisi birbirine mutabık düşmediğinde kıyas vacip olur. İmamlardan Davud Isfahani kıyasa itibar etmez.Ama İmam Ebu Hanife kıyasa son derece değer verir.Kıyası haberden öncelikli sayar.Malik,İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel bir haber bulduklarında kıyasa itibar etmezler.Bu imamların pek çok telif ve tasnif eserleri vardır.

Şeriata gelince...O temizlik ve arıduru olmaktır.İnsanın çevresinde bulunan pislikleri üzerinden gidermesidir.Namaz ise huzu (alçak gönüllülük) ve huşu (Tanrı korkusu) ve Azziz Rabb karşısında tevazu göstermektir.Zekat yardımlaşma,dayanışma ve birlik olmaktır.Oruç nefse perhiz ettirmek,şehvetleri kırmak, kalbi yumuşatmak,nefse safa kazandırmaktır.Hac ve menasiği

dünyadan uzaklaşıp ahirete bağlanmak ve oraya kavuşmaktır. Cuma ve bayramlar kulların bir araya toplanması,birbirlerinin sohbet ve muvafakatından feyizlenmeleri,yakınlık kazanmaları ve ahitlerini yenilemeleridir.Leşin ve kanın haram kılınması,nefsin bundan ürkmesi ve insan tabiatının bundan çekinmesidir.Bu yüzden murdardan kaçınmak vacip ve gereklidir.Aksi takdirde fitne ve bela çıkar.

Mevlana Abdu'l-Melik'in irad ettiği sözlerden,beyanının feyzinden ve bu güzel faslı işitmekten dolayı,dünya hakimi Sultan'ın yüzünde bahar vaktinin gülleri açtı.Abdu'l-Melik'in temiz tabiatına pek çok aferinler edip,nurlu hatırana övgüde bulundu.Çünkü Sultan son derece ilim sever,alimleri kollayan,bilgi yayan,adaleti gözeten biriydi.Kuşkusuz onun sarayı her zaman Rafızi alimleri ve fazılları zümresi ile,edipler ve bilginler fırkası ile dopdoluydu.Alimler demişlerdir ki :"Halkın huyu padişahın siretinden etkilenir".Bunun örneği şöyledir :/107/ Hülagu Han cihangir,ilim ve hikmet dostu bir padişahtı.Nücum ve hendese ilmine tutkundu.Doğulu ve batılı bilginler onun sarayında toplanmıştı.Zamanın halkı hikemiyatçılara,hendese fenlerine ve matematik türlerine ilgi duyardı.Adil Abaka Han kendi zamanında imaret ve ziraate önem verdiği için,onun çağında yaşayan halk da,onun yolunda gitmekte kendisini izlemekteydi.Argun Han çağında iksir sanatına ve kimyagerliğe,Keyhatu zamanında yiyip içmeye ve eğlenceye,zevk ve safa sürmeye,işret işlerini tertip edip sema ve cima ile meşgul olmaya;Adil Gazan Han zamanında yönetim,siyaset,adalet,insaf,taat,hayır ve iyiliklere;bu büyük Sultan'ın zamanında da din ilimlerini tartışmaya,yakin bilgileri elde etmeye,dini korumaya,adaleti yaymaya,hayır ve iyilikleri,hasenatları artırmaya meyledilmiş olup "İnsanlar meliklerinin dini üzeredir" hadisinin hükmü uyarınca gayret gösterilmiştir.

O gök benzeri saraydan,davul sesi,kös gümbürtüsü,nekkare uğultusu yerine akli ve nakli ilimlerle türlü fenler



üzerine yapılan tartışmalar ve görüşmelerin haykırışı,"la ve lem" narasının satveti,"bela ve la nusellim" sözünün bağırtıları yükseliyordu. (114)

Sultan seferde ve hazarda,gece gündüz daima,alimler ve bilgelerle oturup kalkma,onlarla karışma zevkini tadıyor, onlarla konuşup tartışmaktan nasibini alıyordu.Yemek yerken onlara katılıyor,onlarla aynı tabaktan yiyip içiyordu.Onlarla aynı döşek üzerinde tartışıp konuşuyordu.Temiz düşüncesi sürekli olarak imamlar ve bilgelerin mal mülk kaygısından arındırılması,bilginlerin düzenlerinin sağlanması ile meşgul oluyordu. /108/

Ordu ve saray içinde kumaştan bir çadır-medrese yapılmasını emretti.Oraya altı erdemli müderris atadı.İlim talibi alkmış kadar öğrenci orada okuyacaktı.Medrese Mevlana Nizam u'd-din Abdu'l-Melik,Mevlana Muazzam Nuru'd-din Abdur-Rahman Hakim Tusteri,akli ve nakli ilimlerde derin bilgisi olan Seyyid Burhanu'd-din Iberi,Cemalu'd-din Mutahhad Hilli ve oğlu Fahru'd-din,Mevlana Azudu'd-din İci gibi hocalar vardı.Sultan oranın adını 'Medrese-i Sitare' koydu.Medreseye birçok vakıflar bağladı.Yine Sultaniye'nin kapılarında yoksullar ve miskinlerin yararlanması için her gün iki kere,içinde türlü yiyecekler bulunan ve vasfa sığmayan sofralar açılır.Sıradan seçkin üç bine yakın kişi o sofranın başında bulunur.Bunca nimet,ihsan,iyilik ve sadakalar eşsiz vezir Hace Tacu'd-din Ali Şah'ın -Tanrı ona yardımını artırsın- hidayetinin irşadı ve efendiliğinin bereketi iledir.Onun temiz yaratılışı bu işlerde ileridir ve himmetini iyiliğe sarfetmektedir.

Alem Sultanı'nın adalet eserlerinden ve insaf alametlerinden biri de,devleti çağında türlü lakaplarla süslediği altın ve gümüş paraların ayarının kendinden önceki padişahlarca bastırılmış paralardan daha fazla olmasıdır.Dinarlar elden ele dirhemler avuçtan avuca dolaşmıştır.Tanrısaltanat sancaklarının gölgesini kıyamet vaktine dek gölgesinde koruyup devam ettirsin.Devletinin güneşi ışıldasın.İnsanlar onun gölgesinde huzurla olsunlar.Tanrı Nebi ve ashabının hakkı için ömür,gençlik,devlet ve padişahlıkla onu nasiplendirsin.

/109/ 710 (1310-1311) YILI OLAYLARI

Türk ve Moğol'un Tunguz yılına (115) denk düşen,710 Hicri yılının Muharrem'i (Mayıs 1310) kutluluk ve uğurluluk la girdi.Sultan bu yılda Sultaniye'de yazlayıp Bağdad Daru's-Selamı'nda kışladı.19 Muharrem 710 (19 Haziran 1310) Salı günü Bağdad'taki Haşebiye Hanı'nda yangın çıktı.Han kumaşlarla Mısır,Çin ve Hıtay mallarıyla tıkabasa doluydu.Bezzazların ve tacirlerin yüz tümen miktarında kumaşı ve malı yandı.Kullarını koruyan padişah,onların zararını kendi hazinesinden karşıladı.Kutlu Recep ayının 21. Cuma günü (20 Aralık) Cihan sultanı Bağdad şehrine ulaştı.Kışlamak amacıyla Muhavvel konağına indi.25 Şaban (26 Ocak 1311) Salı günü avlanmak amacıyla atına bindi.Nehr-i Gazani ve Meşhed-i Cabir tarafına doğru hareket etti.Bu arada Emir Pulad Kaya Erran'dan Bağdad'a geldi.24 Ramazan (15 Şubat) Pazartesi günü merhum Kutluğ Şah Noyan'ın kızı Sevinç Kutluğ,Emir Sevinç ile 40.000 batman ipek mehir karşılığında nikahlandı.1 Şevval 710 (21 Şubat) Pazar günü dünyalar bağışlayan Sultan,Hace Tacu'd-din Ali Şah'ı ağırlayıp onu izzet ikram (suyurgamişi) şerefine erdirdi.Vezirlik ve naiplik makamını kendisine teslim edip ühdesine bıraktı.Çünkü Sultan onun alnında ululuk izlerini görüyordu./110/

Bu yılda,yüksekliği ve sağlamlığı mükemmel olan,yamaçlarına ve çevresine bulutlardan ip çekilse,zerre miktarı görünen,bir kartalın bile dolambaç ve basamaklarında kıvrım kıvrım engellerinden kanadına gevşeklik getirip kıran,Erbil kalesi fethedildi.Kalenin fethinin ve oraya asker sevkinin hikayesi şöyleydi: Erbil şehri eski zamanlarda küçük bir köy imiş.Orada başı yücelere değen yüksek bir tepecik ve tepenin üstünde de ulu bir zirve varmış.Zubal adlı bir rahip oranın muhafızı imiş.İşte o zamanlarda,Hatu otlağında ve Nugatu merasında birkaç Türkmen vardı.Başlarında Nuru'd-din Küçük adlı



Türkmen asıllı bir kişi bulunuyordu.Kışı geçirdiği yer de Erbil toprağındaydı.Sürüleri,adamları,hizmetçileri ve muhafızla rı,yandaşları ve malları için o yüksek tepe üzerinde yüksekçe bir kale yapmayı uygun gördü.Bağdad halifesine haber yollayıp o yeri Zubal'in elinden almak ve kısa zamanda tepenin doruğuna onun yerine bir manastır yapmak için izin ve icazet diledi. Halife arzusunun gerçekleşmesini sağladı.Dileğine karşılık vererek isteğini makbul kıldı.Nuru'd-din Küçük tepenin üzerine bir manastır inşa edip Zubal'i oradan indirdi.Tepenin karşılığında ona Muta adlı yeri verdi.Bir grup Hıristiyan'ın oraya hendek kazmasını emretti.Çukurdan çıkan toprakla kalenin surlarını yaptılar.

O sıralarda Sultan Muhammed b. Sultan Mahmud b. Muhammed b. Melikşah-i Selçuki,İmam Muktefi'den (116) orayı geri almak üzere ordusuyla Bağdad kalesine doğru yöneldi.Ali Küçük'ten yardım ve destek talep etti.Ali Küçük onların ihtiyacı olan asker,silah,mancınık,donanım,yiyecek ve içeceği keleklerle getirdi.Halife Muktefi bunu duyunca "Allahım,Mahmud oğlu Muhammed Selçuki zaten küçük bir adam olan Ali Küçük'ten yardım diledi.Senin kulun ve kulunun oğlu olan Muhammed b Ahmed el-Abbasi ise zatı yüce olan senden yardım dilemektedir" dedi. /111/ Rivayet edilir ki o gece şiddetli bir fırtına çıktı. Dehşetli bir şimşek düşüp tahta ve ipten yapılmış köprüleri kopardı.Ali Küçük'ün keleklerle Musul'dan getirdiği her şey suya battı.Ali korku içinde,hüsrana uğramış ve yenilmiş bir halde Musul'a geri geldi ve Erbil'e gitti.Frenklerle yapılan gazada büyük yiğitlikler gösterdi.

Nuru'd-din kalenin yapımı sırasında vefat etti.Onun büyük oğlu Zeynu'd-din Yusuf Erbil kalesi hakimi oldu.Melik En-Nasır,Salahu'd-din Yusuf'a,Erbil'in ve o bölgede bulunan dağlık kesimin tevliti için bir menşur yazdı ve yolladı.Aynı yıl o da vefat etti.586 (1190) yılında kardeşi Sultan Salahu'd-din'in emrinde olan,onun kardeşi Muzafferu'd-din Gökbörü Ebu Said Erbil'i kendisine vermesini ondan talep etti.Salahu'd-din onun

adına bir menşur yazdırdı.Bundan daha önce o Harran ve Ruha (Urfa) kavşağında bulunmaktaydı.Oradan ayrılıp Erbil'e gitti. Adiliyan-i Şam'ın kızını nikahına aldı.Babası Frenk çeyiz ve eşyasından beş yüz nefer Frenk esirini kızına verdi.Bu Frenkler Hıristiyanların yardımıyla hendeğin tamamını derince kazdılar.Erbil'i muazzam bir şehir haline getirip,burçlarını tamamladılar. ----- ? Hankahı inşa edilip kalenin üzerine yerleştirildi.İslam askeri oraya toplanıp kaleyi kendilerine sığınak ve mesken yaptılar.Musul ve Diyar-ı Bekr padişahı Bedru'd din Lü'lü onun çağdaşı ve Bağdad halifelerine tabi idi.Büyük meliklere karşı mücadele eder uğraşırdı.628 (1230-1231) yılında Bağdad şehrine gitti.Halife Mustansır'ın huzuruna çıktı.Halife devlet adamlarına,onu karşılamaya hazırlanmalarını, pek çok izzet ve ikram göstermelerini emretti.Zur şehri ve civarının Karabili Derbendi'ne dek ona verilmesini tayin etti.O kırk bir yıl padişahlık ettikten sonra 660 Ramazanı'nda (Temmuz 1262) Erbil'de öldü.Cenazesini gömülmek üzere Mekke'ye gönderdiler.O yıl Hac kafilesi Mekke'ye gidemediğinden Ali'nin meşhedine gömüldü.Ölümünün haberi Bağdad'a ulaştı.Kendisi Halifeye baş eğmek üzere gittiğinden,Erbil Hilafet divanının tasarrufunda kaldı. /112/ Emir Şemsu'd-din yirmi yıldır Basra hakimi olan Ebu Şuca Baytekin Nasıri'yi Erbil'e yolladı ve orada meşhur bir hastane yaptırdı.Yine Basra Camii'nin imaretine yeniden başlayan Basra'daki ribatları,medreseleri ve surları yaptıran da O'dur.Ondan önce Basra'da hiç vakıf yoktu. Zubeyr ve Talha'nın kabirlerini o yaptırdı.Bu iş kendisi için övünç,adalet,tedbir ve görüş sebebiydi.Mustansır'ın Erbil'e yolladığı ordunun başında Cemalu'd-din Kusmur,Şerefu'd-din İkbal Şerabi,ordu emiri Nasırı ve Alau'd-din İldeniz Nasırı vardı.Onlar 13 Şevval Cumartesi günü (?) şehrin çevresini kuşattılar.Halk şehrin kapısını kapattılar.Bunlar da savaşa başlayıp,yakaladıklarını Şemsu'd-din Baytekin'e teslim ettiler.

633 (1234-35) yılı baharında Moğollar Erbil'e ulaştılar.Oradan da Musul'a vardılar.Her tarafı yakıp yıktılar.



Ertesi yıl Tatarlar Erbil'i kuşattılar.Çevresine mancınıklar kurup surlara gedik açtıktan sonra şehrin içine daldılar.Zorlu bir savaştan sonra insanlar kaleye sığındılar.Susuzluktan pek çok insan öldü.Gömülmeleri dahi mümkün olmadığından ateşe verip yakıyorlardı.Moğollar nice zararlar verip şehri yaktılar.Mustansır Aslan Baytekin'i üç bin atlı ile yardıma yolladı.Moğollar 5 Zilhicce 634 (30 Temmuz 1237) Perşembe günü oradan ayrıldılar.635 Saferi'nde (Eylül 1237) yeniden Erbil'e geldiler.Halk tedirgin hale gelmişti.Emir Baytekin ordusuyla dışarı çıkıp savaş durumuna geçti.Moğollar Dakuk ve Bağdad'ın köylerine saldırdılar.Baytekin Erbil'i bırakıp Bağdad'a geldi. 640 (1242) yılında öldü ve Şuniziye'ye gömüldü.

Bu yılın (635/1237) Safer ayında,Emir Kurlur Nasıri'ye musahip olması ve kaleyi onarmaları için Bağdad Daru'l-Hilafe si'nden Tacu'd-din Muhammed b. Sılaye-i Alevi ve Ebu'l-Meali Muhammed b. Nasr b. Sallam el-Aftas el-Huseyni'yi yolladılar. Kurlur Dizdar ,Tacu'd-din de Kutval olsun dediler.Halife ondan sonra Emir Aytimur Aşkar-i Nasıri'yi Diyar-ı Bekr ve Musul'u yönetmek üzere oralara gönderdi. /113/ Tacu'd-din 637 (1239) yılından başlayarak tek başına ve istibdatla Erbil'i yönetti. 656 (1258) yılına kadar da oranın hakimi idi.Erbil"i ve bütün Diyar-ı Bekr'i aldı.Tacu'd-din,Hülagu Han'ın hizmetine girmek için Aladağ'a geldi.Onunla Bedru'd-din Lü'lü arasında gizli bir düşmanlık vardı.Bu düşmanlık 658 (1258) yılında Han'ın emriyle onun Aladağ'da şehit edilmesine sebep oldu.Öldüğü sırada seksen yaşındaydı.

Devlet nöbeti Abaka Han'a geçtiğinde,bir gün bir bölük Kıyat'lı Abaka'nın huzurunda oyun oynuyorlar,çeviklik ve ataklıklarını gösteriyorlardı.Onların bu hareketlere padişahın şerefli nazarına hoş geldi.Onlara iyi davrandı.Kendilerine "Sizin arzunuz ve ricanız nedir?" diye sordu.Onlar da "Size kulluk edebilmek için Erbil kalesinin kutvalliğini arzu ediyoruz" dediler.Abaka Erbil kalesinin kutvalliğini derhal Kıyatlılara teslim etti.Onlar bir bölük Kürt ile birlikte yol başlarında

hırsızlık ve yolsuzluk yaparak kötülük ve fesat çıkardılar. Emir Mulay'ın zamanında Fırat kenarındaki Müslümanlar kaleyi onların tasarruf kabzasından kurtarmak istediler.Her iki taraf birbiryle kapıştılar.İki taraftan da acizleri ve zorda kalmaları yüzünden savaş alanından ustaca sıvışanlar oldu. Sonunda barış yaptılar.Sultan Muhammed Olcaytu'nun Erbil kalesi kutvalliğini Emir Nasır Dulkundu'ya verdiği zamana dek durum böyle sürdü.Emir yarlığın hükmünü kaladekilere duyurdu.Kalenin büyük kapısındaki burca doğru geldi.Kale halkına emir ve yasaklarını bildirdi.Şehrin hakimi olan Müslümanlarla kaleye yerleşen Hıristiyanlar arasında sürekli kavga,çatışma ve vuruşma vardı.Emir yine her defasında Müslümanların tarafını tutup haklarına riayet ediyordu.Bir defasında bir Hıristiyanı öldürdü.Çoluk çocuk on bin kişilik bir grup kalede Emir Nasır'a karşı ayaklandılar.O kale ona ve adamlarına dar geldi.Emir Nasır'ın odası elli tane mahir ve çevik Horasanlı asker tarafından korundu.Üç gün boyunca Hıristiyanlarla dişe diş savaştılar. /114/ Hıristiyanlar onları öldürmekten aciz kalınca,odun ve yağ ile burcun altını ateşe verdiler.Öyleki ateşin sıcaklığının şiddetinden burcun içindeki sarnıçlarda depolanmış sular kaynamaya başladı.Burcun içini bir anda alev aldı.O burcun ve içindeki evin tamamı demirci fırını gibi eritme potasında yandı.Ateş burçtan dışarı sıçradı ve bütün çevreyi sardı.Nasır adamları va yandaşları ile çamura batmış bir eşek gibi harap oldu.Iztırap mızrabına yakalanmış bir güvercine döndü.Dehşetler içinde hayrete düşüp feryat etmeye başladı.Erbil şehri halkı onu bu halde görünce,saman dolu çuvallarla hendekten geçiyor ve çuvalları burcun dibinde üst üste yığıyorlardı.Nasır iş işten geçtikten sonra ve adamları "son çare dağlamaktır" dedikten sonra,kendisi ve yanındakiler saman çuvallarının üzerine atlıyor burçtan düşüyorlardı.Ateşin sarıp yaktığı bir kişi dışında hepsi kurtulup sağ salim ayağa kalktılar.



Ondan sonra bir yıl boyunca birlik içinde kale halkını kuşatma altına aldılar.Kalede azık ve yiyecek azalınca Hıristiyanlar Erbil vilayetinden oraya karanlık gecelerde yiyecek ve içecek götürüyorlardı.Müslümanlarsa yolları tutup,Hıristiyanların yüklerini ve mallarını ellerinden alıyor,reislerini öldürüyorlardı.

Günlerin aceipliklerinden,ayların ve yılların gariplik lerinden birisi de şu eğitilmiş köpeğin hikayesidir:Kaledekiler bu köpeğin boynuna kağıt bağlıyorlar,o da o mektubu Hiristiyanlara götürüp (cevabını) geri getiriyordu.Müslümanlardan hiç kimse bu sırra vakıf değildi.Bir gün köpeği mektupla birlikte yakaladılar ve kalenin dibinde,Hristiyanların gözü önünde öldürdüler.Köpeğin katledilmesi yüzünden iki taraf arasında sert bir çatışma başladı.Bir de Merre vakası olmuştu.Bu Hıristiyan kadın yemek ve azıkla dolu bir çuvalı her gün hendeğe atıyor,kale halkı da onu alıp yukarı çekiyordu.Bir gün bu kadını yakalayıp durumun keyfiyetini sordular. /115/ Kadın "Filan Hıristiyanın cariyesiyim,her gün buraya gelip hendeğe azık bırakıyorum" dedi.Onu da öldürdüler.Bir gün Hıristiyanlar kaleye galebe çalmak için birkaç inek talep ettiler.Hıristiyanların yardımıyla kaleden pek çok adam aşağı indi.Horasanlılar Müsülümanların ittifakıyla şehre saldırdılar.İnekleri parça parça edip hendeğe attılar.Kale halkına sağdan soldan gelen yiyecek ve içecek kesilip kıtlaştığından şiddetli bir kıtlığa,yokluğa ve belaya yakalandılar.Erbil şehri Müslümanları ekmet,et,yoğurt ve diger ihtiyaç maddelerini hendeğin yanına koyuyor ve onların gözleri önünde,burunlarının dibinde karşılarına geçip yiyorlardı.Hıristiyanlarsa şiddetli açlık yüzünden aşağı iniyor şefaatler bir şeyler alıyor ve yiyorlardı.Müslümanlar onları şehrini dışına götürüp kırlarda öldürüyorlardı.Birisi bir kılavuz aracılığıyla o tepelerin gecitleri hakkında bilgi edindi.Kolay yolu bulmaya,geçit vermeyen tepeleri ve çevreyi aşmaya uğraşıyor,kaleye girmek için bir yol bulmaya çalışıyordu. Sonunda içeri girdiler.O sağlam sığınağın,derin hendeklerin

ve incecik yolların içinde buldukları Hıristiyanlardan kimilerini öldürdüler.Bir kısmını da esir aldılar.Kimilerine aman verip aşağı indirdiler.Bütün Müslümanlar kaleye girdiler. Orada arta kalan uğursuz müflisleri acımasızlık kılıcından geçirdiler.Onları tavuk misali,hayatın bağ bozumunda,döğüş gagası ve yokluk vebalinin azap çengeli ile topluyorlardı.Kaçanların tamamını geçit vermeyen yerlerde ve tepelerde yasa kılıcından geçirdiler.Hıristiyanlardan büyük küçük tek kimseyi bile sağ koymadılar.Hepsine meşakkat kadehinin acılığını ve yok olma umutsuzluğunun sıcaklığını tattırdılar. 709 (1309) yılında kale Emir Nasır tarafından fetholundu.Kalenin kutvalliğine iki yüz kişiden oluşan Horasan askerleri atandı.Mübarek kademli, mesuk tahihli Sultan'ın devleti nöbetine dek durum böyle sürdü.Sapkın ve taşkın Kürtlerden bir grup ile beraber savaşkan adamlar kaleye saldırarak orayı Horasanlıların tasarruf elinden çıkarmak istediler.Bir süre savaşma ve saldırmadan sonra 709 Muharremi'nde (Haziran 1309) Horasanlı iki yüz adam /116/ kılık değiştirerek kaleden indiler ve Kürtlere saldırdılar.Bir çoğunu öldürdüler.Sokaklarda ve caddelerde buldukları her topluluğu helak edip kaleye geri döndüler.Kale şimdi daha onların tasarrufundadır.

Yine 709 Muharremi'nde şimdiye dek zayi olup giden Ab-i Sera ırmağını,kanallar açarak Kenan-Kuh'tan Reb'-i Reşidi'ye kadar götürdüler.Oranın kazılması için birkaç yıl üstün gayret harcadılar.Tepeleri yüksek engellerle,dik ve uzun patikalarla dolu Surhab Dağı'nın mecrasında bulunan ve dağa on fersah mesafede duran taşları ve kayaları kaldırıp söktüler.Bu tarihte adı geçen ırmak ortaya çıkarak Kenan-Kuh ve Reb'i Reşidi arazilerinde akmaya başladı.Bu dağın tepesinden iki değirmen gibi ortaya doğru akıp gitmektedir.Herkes için hayırlı ve söz götürmez bir nimet olan bu suyun çıkıp akışından,Tebriz şehri civarındaki ürünlerin ve ekili alanların veriminin iki kat artması umulmaktadır.Hace Reşid Tebriz'e nice hayırlar,sayısız iyilikler yapmış;sınırsız nimetler ve ihsanlarda bulunmuş,pek çok imaretler ve değerli işler yapmışsa da hiçbiri bu hayırlı



işin ölçüsüyle kıyaslanamaz ve bu keremin ağırlığına sığmaz.

Hace Reşid Tebriz'deki Tab-i A'la Barajı gibi,yine şehire getirdiği yirmi küsür çeşmenin herbirini bir mahallede akar hale getirdi.Gerçekte bayındır bir şehir olan ve Reb'-i Reşidi diye bilinen Kenan-Kuh'u imar ve ihya etti.Bu binalar eşinin hiçbir yerde bulunmadığı Sultaniye'deki binalana benzer.Hemedan'da bina edilen başka imaretler de vardır.Yine ifrit görünüşlü,dev yapılı üç yüz baş inek Yezd'li birkaç Çoban tarafından Tebriz'e getirilmiştir.Şehrin bütün atıkları ve pislikleri,bu hayvanların sırtında Feth-abad,Reşid-abad ve diğer yerlere taşınır.Feth-abad eskiden kurak ve dağlık bir yerdi.Şimdi ise her yanı ırmaklar,ağaçlar,ışıklar ve meyvelerle bezenmiş bir cennete benzer. /117/ Hace Reşid'in etrafa yaptığı sayısız hayırlar,görülen görülmeyen bütün iyilikler bu kitaba sığmayacağından bu kadarını söylemek yeter.

Yine bu yılın olaylarından olarak Şeyh Cemalu'd-din Ibrahim Sevamili,12 Cumadelahir 710 (13 Kasım) Cuma günü Fars diyarında Şiraz'da vefat etti.Çenesi mal makam,altın ve gümüş hırsıyla bağlandı.O pek çok yer gezmiş itibarlı bir tacirdi.Hırs ve arzu ayağı ile çölleri dolaşmış,ovaları aşmış,arzuladığı şeyleri kazanmak,toplamak ve biriktirmek için dehrin olaylarına arkadaş olmuş,çağın getirdiği hadiselere ülfet kazanmıştı.Değerli ömrünü mal sevgisine,kalıcı olmayan kuru makam arzusuna harcamıştı.Dünyalık süsleri elde etme ve toplama arzusuna yakalanmış,şaşkına dönmüştü.Kalıcı olmayan şeyleri toplamaya öylesine dalmıştı ki kazanmanın zorluğu ve korumanın gerektirdiği işler yüzünden yiyip içme lezzetini unutmuş,durup dinlenmeyi kendisine haram etmişti.Sükunu ve rahatı,sandıkları türlü mücevherlerle,nefis taşlarla doldurmak için boşamıştı.Sahip olduğu inci ve mücevherin çokluğundan denizlere ve madenlere meydan okumaya kalkışmıştı.Dünyalık lezzetlerden ve yalnızca malını çoğaltmaktan başka bir işe yaramayan heveslerinden gayrı birişle ilgilenmezdi.Ona ancak mecazen zengin,hakikatte yoksul demek gerekir. BEYİT:

"Gündüzü toplama sıkıntısı ile geçiyor,geceleri de korumak için uykusuz kalıyordu."

Bununla birlikte o,züht,takva ve iffet görüntüsü ile tanınırdı.Oruç tutup namaz kılmakla anılır,zekat ve sadaka vermekle vasıflanırdı.Müslümanlardan zorla aldığını kafirlere rüşvek olarak verirdi.Onun kerametlerinden birisi şöyle rivayet ediliR: Arap asıllı yel ayaklı,hoş gidişli,dağ görünüşlü bir at bir gece hastalandı.Bütün baytarlar atı tedavi etmekten açiz kaldılar.Melik Cemalu'd-din ayağındaki izardan bir parça çıkarıp boynuna doladı ve Yüce Tanrı'ya yalvarıp yakardı:"İlahi,bilen ve haberdar olan sensin,her şeyi görensin /118/ ben kulundan eğer bütün ömrü boyunca bir günah sadır olmamışsa şu atı bu zor hastalıktan kurtar.." dedi.At derhal ayağa kalktı,kendisini silkeledi ve iyileşti.

Yine onun has adamlarından rivayet ederler ki:Bir muhtaç kendisinden borç ya da sadaka istese,o kimseden şer'i hüccet alır ve istediğini verirdi.Şöyle derdi :"Eğer kişi salih ve zahit biriyse geçimini sağlamak için kendisine sin kazanç temin eder,eğer fasık ve facirse bize rasladığı zaman kaçar, bizimle konuşup sohbet etmekten çekinir.(Ben böyle yapmakla) her iki halde de ikisinden de kurtulmuş olurum."

Bu yıla ait olaylardan biri de 17 Ramazan 710 (17 Şubat 1311) Çarşamba günü dünyada tek olan,zamanın bilgini,dünya imamlarınınn en mükemmeli ve en faziletlisi Mevlana Kutbu'd-din Şirazi,Tebriz şehrinde zatülcenp hastalığından öldü.Cemalu'd-din Terke ona mersiye olarak şöyle demiştir:

"Feleğin kutbu,canın ve cihanın varlığı,felekteki kutup gibi gözlerden gizlendi.Hicretin yedi yüz on yılında Ramazan ayının on yedinci Pazar (Çarşamba) günüydü."

Hace Nasiru'd-din'in talebelerinden geriye ondan başka kimse kalmamıştı.Fıtratının kökleri kemal vasfını kabul yeteneğini kazanmış bir bilgeydi.İnsanları,sabah gibi feleginin güneşiyle aydınlatmış,ilim ve faziletlerinin nuruyla zulüm karanlıklarını yok etmişti.Soluğu cehalet ölüsünü dirilten Isa'nın soluğuydu sanki.Bütün ilimlerde kıyısı olmayan bir denizdib



Akli ve nakli ilimleri kendisinde toplamıştı.Mantık ve hikmette bir ayet idi.Hendese,hey'et ve matematikte adı dillerdeydi. Usul konusunda eşi benzeri yoktu.Kelam,meani ve beyanda sözü gönül alıcı güzellerin dişlerinden daha düzgündü.Onun ilimleri kimya-yi asfer ve kibrit-i ahmer'di. ;Onun ilmi cehalet ve küfür saflarını yardı.Kendisiyle tartışanları ve muhaliflerini hep mağlup etti.Hidayetin ayağından dikeni çıkardı. Sapıklık ve cahillik toprağını yele verdi.Onunla diger alim - lerin nisbeti,üzerinde hiçbir gerçeklik bulunmayan aynadaki surete benzer.Zamirinin bir parıltısı hurilerin süsüdür./119/
BEYİT:

"O dünyanın sahibi Kutb da kalmadı,yeryüzünün ve gökyüzünün özü olan kişi kalmadı.

Sen dünyada ister kal ister kalma,çünkü o dünyanın özeti olan kişi kalmadı."

Mevlana Kutbu'd-din'in neşeli bir mizacı,ferahlatıcı bir gönlü vardı.Onunla sohbet etme şerefine bir an için bile o olsa eren her dertli,gamlı kimsenin bir yıl boyunca hatırı geniş,sevinçli ve mutlu olurdu.O Yed-i Beyza'ya (117) ve İsa'nın soluğuna sapipti.Yine ona mersiye olarak söylenmiştir:

"Bu olay yüzünden gözyaşı kan olacak yine,zamanenin dönüşü yine baş aşağı olacak.

Felek Kutb ile dönüyordu,ama şimdi Kutb kalmayınca (ölünce) feleğin çakrı nasıl dönecek?"

Canların makbulü yüzüyle,gönüllerin sevdiği ve rağbet ettiği gönlüyle,güzel lehçesi,matbu kelamıyla,ruhunun,cisminin ve aklının letafetiyle,güzellik ağacının dalları,şeker taravetli budakları,tatlılık meyvesi dudağı ile,her hafif ruhlunun ruhu onunla bir gemi demirinden daha oturaklı hale gelirdi.Şirin sözlü,temiz söyleyişli,uygun hareketli,latif oturuşlu idi. Zarafetiyle zaman ve mekanın taravetini kapardı.Hapsolunmuş gülmeyen ekşi yüzlüleri bile güldürürdü.Hafif ruhluluğuyla kalbe yer eden sevgi gibi,meliklerin ve sultanların gönlüne sığardı.Gönüllerin onu kabullenişi yüzünden tıpkı bir efsane gibi

emirlerin ve vezirlerin dilinde yer ederdi.Onun güzellik yağmuru yabancının da tanıdığın da üzerine yağardı.Küçükler ve büyükler onun cömertlikle dolu varlığından hazzalırlar ve aydınlanırlardı.Dünyanın pisliklerine iltifat etmezdi.Heva ve hevesleriparça buçuk işleri düşünmezdi.Alem süslerinin onun gözünde bir değeri yoktu.Kendisinden sonra öncelik parmağına yüzük geçirilmiş olan,başka imamların iktida edeceği bir önder kalmadı.Bundan böyle şerefli ilimler anıldığında /120/ "İbrahim yıldızlara şöyle bir baktı ve ben hastayım dedi" sözü gibi,insanlar artık ilimler öldü diye birbirlerine baş sağlığı dilesinler.

Alimlerin ölümü büyük bir semavi olaydır.Zaman çatlağının parçalanması,bilginlerin ve fazılların ölümüdür.Onun ölümüyle ilimlerin başındaki taç düştü.Cehalet toprağı ilimler güneşinin gözünü kapladı.Bütün insanlan onun matemini tutmak için testi gibi ellerini başlarına koysalar revaydı.Onun ölümü üzerine ulu kişiler olayı görmemek için körlüğü seçtiler. Onun ölümünün yäsını duymamak için sağır olmaya arzuladılar. Aynı yıl Reşidu'd-devle'nin naibi Seyyid Cemalu'd-din Kaşi kanser sebebiyle Hemedan şehrinde ölüp,ahiret seferine doğru hareket etti.



/121/ 711 (1311-1312) YILI OLAYLARI

Türk ve Moğol'un Kulkana yılına (118) denk düşen Hicri 711 Muharrem'i (Mayıs 1311) itibarıyla olayların zikri şöyledir:Sultan bu uğurlu yılda Sultaniye'de yazlayıp Bağdad Daru's Selamı'nda kışladı.Bu yılın fitne olaylarından,mihnet belalarından,kötü şaibelerinden ve biriken felaketlerinden birincisi Sahib Sadu'd-din Saveci'nin ölümü,ikincisi de Seyyid Tacu'd din Aveci'nin ölümüdür.Bu olayın sebebi şuydu:Vezir Hace Tacu' d-din Ali Şah Tebrizi eski günlerde ve geçmiş yıllarda alem sığınağı Sultan'a tam bir yakınlık elde etmişti.Sultan Muhammed'in devleti çağında Emir Hüseyn Gürkan'ın mülazımı olarak Kobuka'nın sarayında bulundu.O devlet ocağına tam bir yakınlık sağladı.Vezir Sadu'd-din uzak görüşlülüğü yüzünden onu bir ok gibi fırlatıp ordudan atmak istedi.Onun gücünden ve makamından endişe duyuyordu.Onu Bağdad'taki Firdevs Karhanesi'ne amil olarak atadı.Orası Erjeng'in Nigar-hanesi'nden ve Mani' nin sanatından önceliği kapmış güzel bir yerdi.Ali Şah malını artırmak için orada pek ustaca bir liyakat gösterdi.Yeni yapmış olduğu gemiyle birkaç kez arz mahalline vardı.

Padişah kutlulukla Muhavvel konağına indi.Vezir Sa'du'd din,naibi Ziyau'd-din'i,Tacu'd-din Ali Şah'ın malını azaltıp artırmasını teftiş etmek üzere Firdevs Karhanesi'ne yolladı. /122/ Yapılan elbiselerdeki azalma ve artışın belirlenmesini istedi.Hace Ali Şah firasetinin nuru,bereketinin yardımı ve Tanrı vergisi keskin zekası ile onun hilesinden,oyunundan ve kötü niyetli düşüncesinden haberdar oldu.Malların üçte birinin durumunu gösterdi.Ziyau'd-din ve Sadu'd-din onun sadakatinden samemeyetinden ve temiz elliliğinden utanıp kızardılar.Ali Şah kimsenin aklından ve hatırından geçmeyen hediye elbiseleri ortaya çıkarıp gösterdi.Ali Şah'ın beğenilen çabaları Sultan'ın

arz ve kabul mahalline ulaştı ve Sultan'ı memnun etme şerefi kazandı.Görüşü,yeterliliği,şehameti ile makbul ve sözü dinlenir bir kul oldu.Bilginler demişlerdir ki:"Hakk Teala bir kişiye devlet ve saadet vermek dilese,sen onun hakkında ne kadar kötü düşünürsen düşün,bu ona iyilik olarak döner."Bu yüzden Hace Tacu'd-din'in devlet sancağı günden güne yükselmekte,Sadu'd-din'in durumu ise tam aksine düşmekte,aşağılara çekilmekte,gerilemekte idi.Tacu'd-din Ali Şah'ın yaptığı her çalışma Sultan'ın kutlu nazarına hoş geliyordu.Örneğin Sultaniye şehrine gideri az geliri çok,taştan ve pişmiş tuğladan bir pazar yaptırdı.Pazarı Hace Sadu'd-din ve naiplerinin çamur,kerpiç,mermer ve mühreden yaptırmış olduklarından daha az bir masrafa çıkardı.Onun yaptırdığı her bina Bağdad,Tebriz, Rum ve Şam'daki bütün binalardan daha yüksekti.Yücelikte ve güzellikte felekten önceliği kapmaktaydı.

Hakbilir Sultan,onun beğenilen çalışmalarının,üstün çaba ve gayretlerinin karşılığını,ona olan izzet ve ikramını artırarak gösterdi.Hace Sultan'ın yakınlarından ve devletin nedimlerinden birisi oldu.Sadu'd-din Sultan'ın nazarının Ali Şah'a olan iltifat ve saygısına rağmen,ona hiç saygı göstermiyor, makamına itibar etmiyordu.Ona aşağılama,küçümseme ve zillet nazarıyla bakıyordu.Onun için ayağa kalkmıyor,ikramda bulunmuyordu.Sonra da onun oğlu yerinde olduğunu,ağabey kardeş oldukları bahanesini üstü kapalı ima ediyordu.Küçük için neden ayağa kalkayım? diyordu.Hace Reşidu'd-devle ise cennet-mekan Sultan'ın rıza ve hoşnutluğunu kazanmak için Ali Şah'ı son derece tazim ediyor,izzet ikram gösteriyordu.Sultan'ın kimya bahçeden nazarıyla işinin tam ayar halis altına dönüşmesini diliyordu.Zillet sıkıntıları ve aşağılama çilelerinden sonra,yücelik doruğuna ve ululuk zirvesine ulaştı.Yüksek ve yüce bir menzile vardı. /123/

Bu yüzden Sadu'd-din ve Reşidu'd-din arasında dedikodu düşmanlık ve nefret ortaya çıktı.Sadu'd-din Sultan'ın huzurunda Reşidu'd-din'e duyduğu buğzu ve düşmanlığı ortaya attı.İnatçılığı ve kavgacılığı yüzünden,hile ve yalan dolu,aldatmaca



tezvir ve kendini bilmezlikten ibaret öfke dolu,büyülü sözler ediyordu.Öyleki doğruluk üzerine olan rekabet düşmanlıkla,dostluk karşılıklı buğz edişle,sevgi haset ve inatçılıkla sonuçlandı.Reşid yumuşak başlılığı,hesaplı davranışı,olgunluğu,akıllılığı ve uzak görüşlülüğü yüzünden bunlara göz yumup görmezden geldi."Ey Sadu'd-din,bugüne kadar benim eşsiz bir benden vardı ama Tanrı'ya şükür olsun onu azat ettin" dedi.Ondan sonra Sultan'ın huzurunda Tacu'd-din Ali Şah'a gösterdiği ululamayı ve terbiyeyi eskisinden bir kat daha artırdı.Kendi adına liyakat,görüş inceliği ve ayrıcalık gösterdi.Zavallı Sadu'd-din ona karşı görüş,sakınma,hazmetme,uyanık durma ve sakınma yolunu büsbütün terk etti.Çirkinlik,kibir,ululanma ve gurur yoluna saptı.Her ne zaman evinden dışarı çıkacak olsa,muhtaçlardan,zayıf ve miskinlerden bir bölük insan kapısında birikirlerdi.Cehennem zebanisine,ifrit insanlara ve şaytanlara benzeyen muhafızlar,elmaslı hançerleri ve kapkara suratları ile,ellerinde sopa ve çomaklar,o zavallıları oradan uzaklaştırırlardı. BEYİT:

"Zevali yakın olan devletten kork,bir maddenin kemale ermesi noksanlığına işarettir."

Örneğin birkaç kişi fırsat bulup ona selam verecek olsa ululanmasından ve kibirinden kimse cevap alamazdı. BEYİT:

"Nice binlerce insan senin sarayının çevresinde şaşkın, feryat ediyorlar da hiçbirine cevap gelmiyor."

Sadu'd-din kend kendisiyle meşguldü.Kendi kendisini muazzam ve muteber görüyordu.Bilginler demişlerdir ki:"Semiz bir koyun da olsan padişahın hizmetinde kendini zayıf göster ki öldürülmekten emin olasın." /124/

İş isteyen,çalışmal dileyen,onu görmeye çalışan herkesin haciplerden,naiplerden,yakınlardan ve hassalardan otuz beş kişiye rüşvet vermesi gerekiyordu.Hatta belki de başını vermesi.. Rüşvet işinin çokluğu yüzünden haremdekiler ve büyük makam sahipleriifrata kaçıp çöktüler.İş öyle bir yere vardı ki örneğin orduda Tazik atlı kafilelerinin çoğunun Yahudi olduğunu görürdün.Çünkü bütün Müslümanları izahı olmayan istekleriyle

yoksullaştırıp yoksun bıraktılar.Kendini beğenmişlikleri,ululanmaları,servetle gururlanmaları,nimet çokluğu ile övünmeleri ve refah içinde olmaları,kendilerini her şeyden müstağni görüp,gurur aldanışına kapılmalarına sebep oldu. "İnsan kendini yeterli gördüğü için azar," (113) sanki bir kimseye kötülük değecek olsa,durumu hiç değişmeyecekmiş gibi hareket eder. ŞİİR (Arapça):

"Bir iş ne zaman tamamlansa,onun eksikliği ve noksanlığı yaklaştı demektir.Olgunlaştı denildiği zaman artık onun yok olmasını gözleyebilirsin." BEYİT:

"Felekten bir felaketin geldiği gün ve bir devletin günü yokluğa ulaştığı zaman,bunun sebebi böbürlenmek ve kibir - lenmektir.Bunlara sebep olan da akılsızlıktan ve olması mümkün olmayanları düşünmekten başka bir şey değildir."

Hace Tacu'd-din Ali Şah Sultan'a şöyle bir arzda bulundu:"Eğer padişahımızın alemi süsleyen,felekleri aşan görüşü,vezir Sadu'd-din ve naiplerinin devlet malından her gün ne ölçüde çaldıklarını bilmek dilerse,emretsinler,devlet malının üç günlük girdisinin hesabını hiç bekletmeden ve geciktirmeden hazırlayıp şerefli nazarınıza sunayım" dedi.Sultan bunun yerine getirilmesini işaret etti.Ali Şah alem malı taksitinden hepsi beyaz dirhemlerden oluşan yirmi tümen meblağ hazırladı. Ferman gereği geniş ve uzunca bir alana sikkeleri yaydı.Sultan bunu görünce şaşırıp afalladı.'Divan ehlinin her üç günde bir benden bu miktarda mal çaldıkları anlaşıldı" dedi.ŞİİR:

"Adı büyük kadri çok da olsa,herkes dirheme tamah edip canını verir."

Sadu'd-din bu duruma boş verip harekete geçmedi.Sonra da şu bahaneye sarıldı :"(Sultan) bütün İran şehirlerini mutasarrıflardan alıp bana teslim etmeli. /125/ Bunlardan kimileri büyük hatunların,kimileri büyük emirlerin üzerindedir.Diyar-ı Rum'un İrencin'in üzerinde olduğu gibi.Kimi vakıf işleri ve benzeri ayrıntılı işler de Reşidu'd-din'in üzerindedir.Eğer bunlar bana verilirse Devlet Hazinesi'ne 500 tümen girdi sağlarım" diyordu.



Alem sultanı bir süre sonra bu meblağı ondan talep etti.Sadu'd-din cevap olarak :"Bu meblağı bütün İran şehirlerinin tasarrufu baştan sona bana geçerse ancak o zaman eda edebilirim" dedi.Bu cevaptan Sultan'ın kutlu hatırı incindi.Emir Tokmak,Tacu'd-din Ali Şah ve Emir Hirze Muhammed,her üçü birden,Sadu'd-din'in bu meblağı vermeyi kabul ettiğine ve bu işi üzerine aldığına şahitlik ettiler.Sultan ondan 500 tümen mal istiyor,onun ise bu miktar nakit paraya gücü yetmiyordu.Şaşkın ve dehşet içinde kalakaldı.Bir süre duraksadıktan sonra mazeretler sayıp dökmeye başladı. ŞİİR:

"Dağ,içindeki altın sözü yüzünden yer kazmayı,yoksa insanların dağa ne kini olabilir?"

Bilginler demişlerdir ki:"Düşman hakkında gaflete düşmek görüş sahibi olmaktan uzak bir durumdur." ŞİİR:

"Düşmanın gücünden gafil olanın devleti tez tepetaklak olur.Düşmanı küçümsemek doğru değildir,halin ne olacağını sen nereden bilirsin? Arslan karıncanın elinde zora düşer,fil sivri sineğin elinde aciz kalır."

Kötü tesadüf bu ya,bu olaylar esnasında Sadu'd-din'in naipleri Mubarekşah Savi ile Zeynu'd-din Masteri arasında bir çekişme ve kavga çıktı.Mubarekşah Sultan'dan çaldığın 500 tümeni sana hazırlarım demiş,Zeynu'd-din'de avantadan aldığın 200 tümeni de ben hazırlarım demişti.Onların bu davranışları Sadu'd-din'in kulağına gidince korkuya kapıldı.Hatırı dağılıp yüreği perişan oldu."Düşmanların sağda solda hazır ve nazır oldukları bir anda böyle tartışmalara girmek doğru değildir" dedi.BEYİT:

Eğer Sultan'ın hizmetine yakınlık arıyorsan,ona kasd edenlere kasdetmeden makamın kemale ulaşmaz.Yaratılışın faziletlerin güzel kokusuyla bile olsa,bil ki hasetçilerin kıskançlık ateşinden emin olunamaz."

Sadu'd-din kendisinin Rükn-i A'zam'ı olan Tacu'd-din Aveci'yi onlara yolladı. /126/ Aveci onları birbiriyle barıştırdı."Bundan sonra birbirinizle inatlaşıp cedelleşmeyin,padişah

malı kelimesini ağzınıza almayın.Birbirinizle dost,arkadaş ve yardımcı olun" dedi.Yine bütün naiplere "onun dostlarıyla dost düşmanlarıyla düşman" olmak üzere ağır yeminler ettirdi.Tesadüf İmadu'd-din Mustevfi'nin oğlu Alau'd-din ve Seyyid Hamza o sırada kayıptılar.Vezir ata binmiş,orduya doğru yönelmişti.Yolda onlara rastladı."Hemen Seyyid Tacu'd-din'in evine gidin,onun size diyecekleri benim sözlerimdir,dinleyin ve birbirinizle uyuşup ortak hareket edin" dedi. Onlar gittiler,Seyyid bu yemini onlara da arz etti,onlar da yemin ettiler.ŞİİR:

"Sırrını herkese açma,çünkü aynı evde yaşadıkları halde nicelerinin casus olduğunu görürsün."

Her ikisi de evlerine gittiler.İmadu'd-din oğluna "Bu zamana kadar neredeydik?" dedi.Alau'd-din de olup biteni,yemin etmelirini olduğu gibi babasına anlattı.İmadu'd-din "Ey oğul hemen şimdi durumu,gidip Hace Reşidu'd-devle'ye anlat" dedi. Her ikisi birlikte gidip olup biteni ona anlattılar.Hace hemen o saat durumu padişahın görüşüne arz etti. ŞİİR:

"Kimse halkın sırlarını gizli tutmaz,en iyisi ruhunu temiz tut.Çünkü dağ kayaların ortasında olduğu için gizlenemez ve görünür."

Saltanat sancakları kutluluk ve uğurlulukla hareket edip Bağdad şehrine vardı.Muhavvel konağına indi.Salı günü Sahib Sadu'd-din ve naiplerinin yakalanması için ferman çıktı.Çarşamba günü emirler toplanıp onları yargıladılar.Yemin ekmek suçuyla durumlarını inceleyip teftiş ettiler.Yargıda hiçbir suç ve cinayet sabit olmadı.Ama Sadu'd-din Sultan'ın kendisine karşı ilgisizliğinin,hışmının ve gazabının izlerini görmekteydi.Sevinç ve mutluluk korku ve yürek kaygısına dönüşmüştü.Zamanın gece basan musibetlerininşerrinden ve şaibelerin kötü olaylarından sığınacak bir yer,kaçacak bir mekan arıyor;bir kurtuluş ve kaçış yolu bulmak istiyordu. /127/ Kah sıkıldığını kah ferahladığını gösteriyordu.Sonunda Hace Reşidu'd-devle'ye sığınıp dayanmaktan başka bir melce ve sığınak göremedi.Hace'den dolayı yüreğinde oluşan korkunun vahşet ve eziyeti yüzünden ona yaltaklanıyor,yalandan iki yüzlülük yapıyor,dalkavukluk ediyor,hizmetçiler gibi ardında dolanıyordu.



Onu tilki uykusuna yatırmak,eline saz kamışı ucu vermek istiyordu.Nitekim bilgeler :"Düşman düşüp aman dilediği zaman ondan amanı esirgeme,ister düşman,ister ölü,ister kaçak ister aman dilemiş olsun..." demişlerdir.Olayların vuku buluşu,hadiselerin inişi ve devletin çarpıtılışı sırasında düşünmek ve tedbir almak artık yararsızdı.Sanki bütün özürler ve adaklar bir Şaman'ın bir putun önüne sürdüğü sofraya benziyordu. ŞİİR:

"Bir olayın çaresini olmadan önce bulmak lazım.İş elden çıktıktan sonra hayıflanmanın yararı yoktur."

Vezir Sadu'd-din,kardeşi Sadu'l-Mulk'ün huzuruna,korkunç olaylar olmadan,ürpertici hadiseler gerçekleşmeden önce kendi halini bildirmek ve Erran tarafında Emir Çoban'a sığınmak için birhaberci koşturdu.Bilginler demişlerdir ki:"Padişaha mülazım olmaktan bir an olsun bile geri kalma ki, düşmanların senin yokluğunda bir fırsat bulup sevinmesinler ve padişahın mizacını sana karşı değiştirip yüreğini karartmasınlar.Yine yokluğun zamanında emirlerden ve yakınlardan koruyucular ve haberciler gönder ki padişahın genel özel bütün hallerinden haberin olsun.Her derdir bir devası,her zehrin bir panzehiri vardır" demişlerdir.Vezir Sadu'd-din aczi ve şaşkınlığı yüzünden şöyle diyordu, ŞİİR:

"Cahilliğimden mahluka itaat ettim,sonunda yaratıcının cezası böyle oldu işte.Akıl bana git canını ver,hizmet eden herkesin layığı budur işte diyor."

Padişahın kaza etkili fermanı çıktı.10 Şevval 711 (20 Şubat 1312) Pazar günü,ikindi vakti Vezir Saud'd-din'i birkaç ifrit cellatın ve cehennem zebanisinin eline verdiler.O deve benzeyen adamların yok ediş çengeline sıkıştırdılar.Onun eski hukukunu tamamen terk ettiler.Su damlasına,ateş kıvılcımına, şimşek yalımına benzeyen bir kılıçla o eşsiz veziri şehit ettiler. /128/ Ondan sonra onun yakın ve hassası olan Mubarek Şah Savi,Zeynu'd-din Masteri,Celalu'd-din Doru'nun oğlu Nasır u'd-din Yahya,güzel ahlaklı Davud Şah ve Kerimu'd-din adlı beş adamı teker teker getirip şehit ettiler.Hiçbirisinin ötekinin

halinden haberi yoktu. ŞİİR:

"Herbiri güçleri yettiğince koşturdular.Şu hokka mühresi (ne benzeyen) dünyadan bir şeyler kazandılar.

Yiğitlerden haklarını alıp verdiler.Şu dünyadan da yalnızca bir şey hasıl edip götürdüler.

Sonunda öyle bir altı kapıya düştüler ki oradan çıkacak yol bulamadılar.

Sen akıllı da olsan dar görüşlü de olsan,şu üç beş günlük saraydan geç git ey gönül.

Dünyanın işine ibretle bir bak,insanlara açıkta ne kaldığını bir gör.

Bayrağını ahiret yurduna diken,geriye iyi addan başka ne bıraktı?"

Vezir Sadu'd-din,takvalı,dindar,zahit,sakıngan,perhizkar bir vezirdi.Dervişleri sever,miskinleri korur,iş bilir,ilim sever,alim ve fazılları,zahit ve abitleri kollar gözetirdi.Ama tedbiri Tanrı takdirine uygun düşmedi.Görüşü ve liyakati kazayla mutabık olmadı. ŞİİR:

"Kişi alçak da olsa şerefli de,küçük de olsa büyük de ecel gelince tedbir işini bitirir.

Bundan böyle kokuya,renge,güzelliğe aldanma;vezirliğin işine gücüne,emirliğin tut bırakına aldanma.

Ölüm meleği ansızın 'ey vezir hazırlan,ey emir öl' diye sesleniverir."

Sahib-i said şehit vezir Sadu'd-din Saveci'ye mersiye olarak bir büyük şuhları söylemiş ve onun ölüm halininin tarihini nazma çekmiştir:

"Şu kötü davranışlı,vefasız feleğin dönüşünden,dünyanın başına hep yokluk toprağı saçılsın.

Gitti çünkü yedi iklimin sahibkıranı,celal sahisi efendilerin saadet ışığı,mutluluk gözü gitti.

Ufukların sahibi,sahibkıran,hal sahibi Hace Sadu'd-din'in başı, /129/

Nebevi hicretten yedi yüz on bir yıl sonra,on bir Şevval Çarşamba gecesi,



Tanrının hükmü ve Şah Olcaytu'nun fermanıyla vebale düştü.Mutluluk Sa'd'ının yıldızı yok oldu."

Alau'd-din Muhammed,Seyyid Imadu'd-din ve Seyyid Hamza tutuklanmışlardı.Onların işini de bitirince bütün İran şehirlerine ve alem beldelerine hızlı elçiler yolladılar.Onların malları,gelirleri,emlakleri,menkulleri,akarları Divan'ın tasarrufuna geçirildi.Naipleri ve adamları çetin azaplarla cezalandırıldı.Türlü felaketlerin pençesinde işkenceye ve eziyete tabi tutuldu.Alıkonulma zorluklarında ve cezalandırılma makamlarında bağlı kalıp hapsedildiler.Onların pek çok malı ele geçirildi.Yalnızca Zeynu'd-din Masteri'nin bir adamın evinde havadan ve örümcek ağından başka bir şey bulamadılar. Sultan Sadu'd-din'in karısı ve çocuklarına gündelik ekmek, yiyecek,bir miktar sadaka ve birkaç tarla ve arazi verilmesini emrederek onları ilk yurtları olan Horasan'a yolladı. Sadu'd-din'in bozgunculuk çıkarmasının başlıca sebebi insan suretinde bir şeytan olan bu karısı yüzündendi. ŞİİR:

"Ekşi yüzlü,köpek dişli yaşlı bir kadındı.Ciğer parçalayan bir köpek ve tilki gibi hileciydi.

Sırtlan görünüşlü,domuz tabiatlı,ayı suratlı,pars öğkeli,inek yaratılışlı,eşek yapılı,katır gibi kötü fıtratlıydı.

Kocasının sakalını yakalayıp bazen tüylerini yolardı. Koca karısının elinde acze düşmüş,zorda kalmıştı.

O karısının avucuna düşmüş,dudağı kurumuş,gözleri yaşarmış bir adamdı.Bir kafirin elinde azap gören dertli bir esir gibiydi.

Konuşurken başının arkasından uzanan o dil,insanların gönlüne her an başka bir türlü neşter vururdu." /130/

O tadının uğursuz davranışları ve sözleri,güzel siretli beğenilmiş ahlakla bezenmiş Sadu'd-din'in başını kökünden yele verdi.Değerli bedenini toprak çukuruna attı. ŞİİR:

"Bir aziz,vezirlerin özü,dinin ve devletin,dünyanın uğuru alem vezirini rüyasında gördü.

Yedi yüz on bir yılında şehit oldu,ebedi rahmet nuru ona ulaşsın.

On şevval akşam üzeri Cumartesi günü değişmez hüküm gereği,Bağdad'ın Muhavvel konağında,(öldü)

Onun naibi ve masahibi olmaş ve bütün ülkelerdeki tedbir sahiplerinin,kendisinin emin ve güvenilir birisi olduğunu söylediklerini işitti .

Melek ve meleklerin beşiri,halkın yardımcısı ve destekçisi,lutuf ayekli,melek yaratılışlı,o biricik,

Vezirlerin halifesi,dinin süsü Zeynu'd-din Masteri,günlerin anasından kerem sahibi olarak doğmuştu.

Utarit izli Mubarek Şah'tan daha iyi bir münşi bulunduğunu gökyüzü hatırlamak.

Nidiv tabiatlı,alem halkının şahı Davud Şah haya bahçesinde servi gibi azattı.

Bela okunun ucuna bedenini siper edip,kılıcı görünce siperi çıkarıp,başını koydu ortaya."

Bununla birlikte Hace Asilu'd-din'in hanedanına kasdetmek (Sadu'd-din'e) uğurlu gelmedi.Onun köklü ailesinin kökünü koparmış,Bağdad kasabalarından elli tümen malı zorla ve zulümle ondan almış,ona kalan bütün mirasa ve mallara el koymuştu. Ama imamlarla çekişmeye düşen herkesin kısa zamanda çöküp yok olacağını anlamamıştı.Heratlı Pir'in (120) sözlerindendir:"Her kimi başlarından atmak isteseler onu bizim (yani Tanrı erlerinin) üzerimize sürerrler." Nasırı hanedanına kasdetmek de hiç kimseye hayırlı gelmemiştir.Şah İsmail'in kendisi gibi,ona saldırdıkları için tamamen yok olan Sahib Şemsu'd-din ve Alau'd-din'in her ikisi de yok oldular.Ondan sonra Bukaci Sang onun evlatlarına kasdettiği için kısa zamanda yok oldu.Yine Sadu'd din,Mubarek Şah'ın kışkırtmasıyla Asilu'd-din'i katletti ve kendisi de bir yıldan fazla yaşayamadı.Buçözülmenin aşırılığın da ve bu dağılmanın kargaşasında,Hace Reşid'in halini bilen bir grup onu hayat bağından koparıp yokluğun elime atmak istediler.Necibu'd-devle ile meşveret ettiler.Bu ikisi her ne vakit



birisine kasdetmek üzere sırdaş ve yoldaş olsalar üçüncüleri de Necdi olurdu. /131/ Dördüncüleri de kışkırtıcı İblis veya Abr b. Ass ile Muaviye olurdu. Nebi -salat ve selam ona olsun-şöyle demiştir :"O ikisini her ne zaman bir arada görseniz aralarına ayrılık sokunuz.Çünkü onlar hayırlı bir iş için asla bir araya gelmezler." Necip meçhul,hırslı ve aç gözlü bir Yahudi'yi kandırıp Arkubunkine benzeyen yalanlar ve vaatlerle kandırdı.Ona :"Senin için Hace Reşid'ten Divan'da şöyle bir iş koparırım,makam bulurum,senin akarların ve yakınların içinde dereceni yüceltirim,arkadaşlarının haset ve gıpta etti̇ği birisi olursun.Ama başını vurmak için sana diz çöktürürlerse,hiç korkma,hiç endişelenme,çünkü Hace Reşid sana bir gül yaprağından bile olsa zarar gelmesine izin vermez" dedi. O zavallıyı gurur rüzgarları ve Arkub'un yalanlarıyla kandırdı.Müjde umutları verip derisini yüzdü.Yahudi,merhum Sadu'd-din'in imzası ve yazısıyla padişahın canına kasdederek onun nedimi olan birine mürekkep ile bir yazı yolladı.Onun işini görmesini istedi.O müzevir kağıdı Hace Lü'lü"ye iletti.O da bunu padişahın görüşüne sundu.Eski günlerde Sadu'd-din'in devatdarı olan Emir Muhammed,Reşid'in devatdarı Tukluğ Buka ile eskiden beri dosttu ve birlikte çalışıyorlardı.Onu evine getirdi,çeşitli yalanlar ve vaatlerle "Bu Yahudi sahibin emri eile padişahın canına kasdederek bunu yazmış" diye şahitlik ettirdi.

Reşid Yahudi hadimi hazırladı.Hadim "Bu kağıdı yazmamı bana Sadu'd-din emretti" diye o cemaatin huzurunda yüzyüze ve sözlü olarak durumu ikrar etti.Devatdar Emir Muhammed de buna tanıklık etti.Derhal o uğursuz Yahudi'yi oradan getirdiler. Necibu'd-devle,yaptıkları işlerin niteliğini,karıştırdıkları işleri ve yalan dolanları arz etmesin diye adamın dilini iğneyle delmelerini emretti.

Sadu'd-din'in ölümünden sonra 1 Zilhicce 711 (9 Nisan 1312) Pazar günü Seyyid Tacu'd-din Aveci ile Şerefu'd-din ve Şemsu'd-din adlı iki oğlunu yasa hükmüne teslim ettiler.Aveci'

nin suçu şuydu:Yarlığın hükmü gereği,çevredeki bütün mezarlık ve şehitlikler ona teslim edilmişti. /132/ O da Zü'l-Kifl'in -ona selam olsun- şehitliğine Yahudilerin rağmına mihrap, minber ve minare yaptırdı.Bunun tasasından Reşidu'd-Devle'nin damarında kanı kaynadı.Şehitliğin koruyucularını ona karşı kışkırttı.Onlarda da Hace'nin yardımı ve gammazlığı ile Aveci'nin karşısında diş bileyip Sultan'a onun suçlu olduğunu ve katlinin vacip olduğunu arz ettiler.Sultan Seyyidlere : "Onu nasıl ve hangi ruhsatla öldüreyim?" dedi.Reşid :"Ben onun Alevi olmadığını size kanıtlar ve gösteririm" dedi.Bir tartışma sırasında Aveci'ye "Senin Alevi olduğuna kim şahitlik eder?" dedi.O da "Bu nesep-name" dedi.Reşid o kağıdı alıp geceleyin bir gözden geçireyim dedi.Evde,kağıdın üzerinden onun adını kazıdı.Kazınan yerin üzerine onun adını yeniden yazdı.Sabahleyik kağıdı Sultan'a arz edip :İşte onun nesepnamesi,birinin adını kazıyıp kendi adını oraya yeniden yazmış" dedi. Sultan bu duruma hayret etti.Onun Aleviliğini yalan sayıp katline cevaz verdi. ŞİİR:

"İblis senin yaptığın şeyi anlasaydı,kendi mesleğine seni vasi tayin ederdi.İrsan senin soyunu bilseydi,senden utandığı için kendisini kısırlaştırırdı."

Yine bu sırada hoş ahlaklı Emir Muhammed Zerger'i de yargıladılar.Emir Muhammed Zerger'e yönelttikleri suç,içi boş bir davul sesi gibi ya da anlamsız bir gök gürlemesi gibiydi. Zeynu'd-din Ali Kimyaci'yi de çarmıha gerdiler,ikinci gün öldü.İmadu'l-Mulk'ün gözüne mil çektiler.Yazmış olduğu yalan sözler yüzünden Kimyaci'nin amcası Şeref'in ellerini kestiler. 25 Zilkade (3 Nisan) Salı günü saltanat sancakları hareket edip Muhavvel konağından göçerek Horasan yoluna doğru Bağdad'ın doğu tarafına girdi.Ertesi gün Suytaniye'de yazlamak amacıyla Çimçal yoluna koyuldular.Aynı gün Seyyid Aveci'yi oğullarıyla birlikte Şatt-ı Bağdad kıyısında yasaya teslim ettiler. Bağdad(taki Hanbeliler,Bağdad'ın sapkın ve mutaassıp Haricileri onların üzerine at sürdüler. /133/ Bu küstahlık ve edepsizlik



Sultan'ın son derece öfkelenmesine ve gazaplanmasına sebep oldu.Bu Hanbeli grubun Kadısı'nın çarmıha gerilmesini emr etti.Hacelerin şefaat etmesiyle onu bağışladı.Ama onu çıplak olarak kör bir eşeğe bindirmelerini,Bağdad'ın cadde ve sokaklarında başına vura vura dolaştırmalarını ferman etti.Hanbelilerin bundan böyle Kadısı olmaması ve şer'i hükümlerinde İmam Şafii'ye -Tanrı ondan razı olsun- tabi olmaları emredildi. 4 Zilhicce 711 (12 Nisan 1312) Çarşamba günü Reşidu'd-Devle de Sultan'ın ardından hareket etti.Cumartesi günü Hace Tacu'd-din Ali Şah saltanat sancaklarının arkasından hareket etti.İmaret yapmayı seven padişah,Sultan Meydanı'nda,Çimçal sınırında ve görkemli Bisütun Dağı üzerinde bir şehir kurup adını 'Sultan-abad' koydu.16 Zilhicce (24 Nisan) Pazartesi günü Hemedan'dan yola çıktı.22 Zilhicce (30 Nisan)Salı günü Sultaniye'ye vardı.

Vezir Sadu'd-din ölüp dünya ehli,dünyasız kalakalınca zamane "ondan sonra aleme kim sahip olacak?" dedi ve yine kendisi cevap verdi:Hace Reşid elbette... ŞİİR:

"Kaza kaderle imtihan etti ve o alem veziri dünyadan gitti dedi.

Artık mülkün dizgini kimin elinde olacak,dünyanın zamanı kimin elinde kalacak?

Kader (kazaya) bu ne akılsızlıktır,elbette dünyanın tacı Ali Şah'ın (elinde) dedi. "

Kaza kadere bu ulu vezir ve mutlu Hace kimdir? dedi.

ŞİİR:

"Mutluluk göz ucuyla Tacu'd-din Ali Şah'ı işaret etti.
O her işinde mahir,eşsiz ,yiğit ve akıllı birisidir.
Liyakati ile şahların işini görür ve küçük gördüğünden
dolayı dünya mülkünü bağışlar."

Devlet ve saadet dünya arsasını vezirlerden yana boş görünce, bu ince işi sınamak için büyükleri göz önüne aldı ve devlet kurasını ona çıkardı. ŞİİR:

"Mülk alem arsasını adamdan yana boş görünce,tecrübe olsun diye hepsini sınadı.

Zamane köşesinden seçiş parmağı ile,o sahibkıran veziri (bu işe) vacip gösterdi. /134/

Mülk kendisine bir ortak bulmak için hayırlı fal tutunca,ona Sultan'ın Hacesi'nin cemalini gösterdi.

Hakk ahir zaman Mehdisi'nin sancağını gösterdiği zaman, bütün olayların hilesi boşa çıkar."

Yani eğer çamur kalktıysa bataklık yerindedir.Olgunluk ağacı yokluk belası yüzünden ayak altında çiğnenirse devlet semeresi onun yardımcısıdır.Kerem çatısı parçalandıysa,eşsiz vezirin cömertlik sütunu ve bağışlama tâkı onun elindedir.Cihan hakimi Sultan,insan sarrafı olduğundan,onun alın sayfasın da dirayet ve kifayet izlerini görmekteydi.Cem'in ikbal yüzüğü Hace Tacu'd-din Ali Şah'a bağışlandı.Dünya ülkelerinin açma kapama kilidini,ülke işlerinin girdi çıktısını çözüp bağlama anahtarını Sultan ona teslim etti. Seyyidu'l-Mürselin -Salat ve selam üzerine olsun- şöyle buyurmuştur:"Allahu Teala bir padişah hakkında hayır dilerse,unuttuğu zaman hatırlatacak,adalet zamanı ona yardımcı olacak bir veziri kendisine nasip kılar." Yani Hakk Teala bir padişaha iyilik dilerse,ona salih bir vezir ikram eder.O vezir eğer unutacak olursa Padişaha adaletin inceliklerini hatırlatır.Adalet ve insafa hizmet ederse bu işte kendisine yardımcı olur.Salih,lüşfik ve garazsız bir vezir şahın mülkünde bir kuşun iki kanadı hükmündedir.Ne var ki talih,sebepleri bilinmeyen tesadüflerden ibarettir.Ikbal,akıllı bir kimsenin devamını beklemediği,sürekliliğini ummadığı ilginç bir durumdur.Devlet kah bir padişahın eline,kah bir leşin kafasına konan bir şahbazdır.Devlet eserleri zamanın ve asırların alın sayfasında izleri apaçık bulunan, akıllı vezirlerin,büyüklerin ve ulu kimselerin şehameti ve liyakatidir.

Nakledilir ki Ruknu'd-Devle'nin devleti zamanında Irak dağlarında gaza eden bir bölük adam,Rum Kayser'ine yakalanmış ve hapsolunmuştu.Kayser onları serbest bırakıp herhangi bir mal ve fidye istemedi.Dedi ki :"Sizin fidyeniz benim mesajımı



güzelce ulaştırıp şunu söylemenizdir. 'Ağır bir ordu ve sayısız /135/ askerle birlikte Rey ve Irak'ı kurtarmak üzere size karşı hazırlanmıştım.Ama görüşümü ve tedbirimi savaştan ve vuruşmadan öncelikli tuttum.Sahib-i Ibad gibi bir vezire sahip olan birisine saldırmakta maslahat yoktur dedim kendime.Eğer Hakk Teala onun yok olmasını dileseydi,böylesi eşsiz ve şerefli bir veziri ona vermezdi ki o vezir görüşünün bereketi ile devlet ağacının mutluluk dalını tazelemektedir.Buyüzden niyetimden vaz geçtim.Böylece Ruknu'd-din eşsiz bir vezirin,görüşü,tedbiri,liyakatı,şehameti ve inayeti gölgesi altında oturduğunu bilsin" dedi.

/136/ TÜRK VE MOĞOLUN UT YILINA DENK DÜŞEN 712 HİCRİ (1312-1313) YILI MUHARREMİ İTİBARIYLA OLAYLARIN ZİKRİ

Sultan bu yılda,yazı Sultaniye'de geçirdi,kışı Rahbet u'ş-Şam ve Bağdad'ta.9 Safer 712 (16 Haziran 1312) Cuma günü Sultaniye'deki bazı çarşılarda yangın çıktı.Pek çok kumaş,mal ve eşya yandı.Ama eşsiz vezir Tacu'd-din Ali Şah'ın himmeti ile yanan yerler bir hafta içinde onarıldı.27 Muharrem 712 (4 Haziran 1312) Pazar günü,zengin,varlıklı ve muteber bir adam olan Hace Izzu'd-din Kuheki,vezirlik makamına ve yönetim koltuğuna naip olarak Divan'a alındı.Naip olarak yazışmalara 'Al-tamga' vurdu.İhsanını,hayırlarını,sadakalarını ve iyiliklerini artırdı.

Aynı gün elçiler geldi.Önden Haci Şahne,Muhenna,Kara Sunkur,Efrem ve öteki elçiler gelip kulluk ve itaatlerini arz ettiler.2 Rebiülevvel (8 Temmuz) Cumartesi günü Şam emirleri geldiler.Başlarında Halep Meliku'l-Umera'sı Şemsu'd-din Kara Sunkur olmak üzere,Cemalu'd-din Öküş,Dımaşk valisi Efrem,Emir İzzu'd-din Zerdkeş,Alau'd-din ve başkaları vardı. /137/ Emirler Sultaniye sınırlarına geldiklerinde vezir Hace Tacu'd-din Ali Şah,Emir Kutluğ Buka,Odçi,Kazil-Kuzat Nizamu'd-din Abdu'l Melik ve diger mevali ile birlikte onları karşılamak üzere yola çıktılar.Hepsini saygı ve hürmetle atlarından indirdiler. Vezirler onlara ziyafet çektiler.Ertesi gün emirler Sultan'ın huzuruna çıkıp hediyelerini sundular.Sultan emirlere iftihar hil'atleri giydirdi.İzzet ikram edip onları hoş tuttu. Onlara her ay iki bin dinar elbiselik ve aylık ihsan etti.

Onların Mısır sultanı Nasır ile olan hikayeleri şöyle idi: 708 Yılı Recep ayında (Aralık 1308) Mısır emirlerinden ve Oyrat boyu Moğollarından olan Salar,Çaşnigir ve dört kişi



Elfi'nin oğlu Nasır'ın izahı olmayan suçlamalarından dolayı nefrete kapılıp melül oldular.Onu yok etmek ve ortadan kaldırmak amacıyla birbirleri ile meşveret (kinkac) ettiler.Nasır onların bu kötü düşüncelerinden ve hilelerinder haberdar oldu.Hac menasiğini yerine getirmeyi bahane ederek kaçtı ve Şam diyarına geldi.Bin kadar has adamı ve nedimi ile Kerek (Kenirek) kalesine sığınıp yerleşti.O kalede dokuz ay kaldı.Mısır emirleri kendisine haber yolladılar.Onun bu aykırı davranışını ve ülkeden ayrılışını soruşturup haber almaya çalıştılar.Nasır şöyle cevap verdi :"Mutlak hüküm yetkisi elimde olmadığından kendimi saltanattan azl ettim." Kılıç çalan,ok atan,mızrak vuran on bin Türk askerinin komutanı olan Balar,kendi damadı olan Nazır'ın kardeşinin oğlu Emir Musa'yı onun yerine tahta geçirmek istiyordu.Öteki emirlerden Burgulu ile birlikte dört emir bu işe razı olmadı.Çaşnigir Baybars'ı (Bigbars) istiyoruz dediler.Çaşnigir in dört tane kölesi vardı.Altınla satın alınmış dört bin Türk askerin efendisi olarak onu Sultan yapıp Mısır mülkünün saltanat tahtına oturttular.Salar,Kayacı ve Buthas adlı emirlerin desteğini aldılar.Bu sırada ordu emiri Utkifay ? bir grup emirle birlikte kaçarak Şam'a sığındı.Sultan Nasır'ın yanına yerleşti. Çaşnigir onların peşinden asker yollamak istedi.Ama vefasız ve cefacı emirlerin muhalefetini ve fırsatçılığını düşününce,bu niyetini sonraya erteledi. /138/

Nasır Kerek kalesinden,Şam ve Dımaşk Emiru'l-Umera'sı Efrem'e, "Dımaşk şehrine doğru hareket ettik,bizim gelişimize hazırlıklı olunuz" diye haber yolladı.Efrem cevap olarak "Allah korusun,sen kendini saltanattan azlettin.Biz emirler Çaşnigir ile ittifak ettik,sözleştik ve and içtik.Bu sözü nasıl bozarız?" dedi.Elçiler tereddüt halinde birkaç kez ona gelip gittiler.Efrem her defasında onları reddediyor,kavgacılığı yüzünden öfke dolu sözler ediyordu.Ama diger Şam emirleri Nasır'a meylediyorlardı.Onu arzuluyor,veliliğini özlüyorlardı.Ama görünüşte dilden de olsa Efrem'i aldatıyorlardı.Dımaşk emirlerinden Hacı Bahadır ve Kutluğ Beg adlı iki emir şöyle dediler :"Biz yolları

tutarız,böylece Mısır'dan gelen yardım birlikleri onlara katılamaz." Bu bahane ve yalanın aldatmacası ile oradan kaçıp Nasır a katıldılar.Askerlerin ve yardımın gelmesiyle durumu güçlenen Nasır,Dımaşk'ı fethetmek amacıyla Kerek kalesinden çıktı.Efrem onun geldiğini duyunca kaçıp Ayntab dağlarına sığındı.Bikau'l Aziz'e yerleşti.Nasır kaynakası Zerdkeş'i Efrem'in ardından yolladı.Aman yüzüğü ve nişanıyla her hangi bir engelle karşılaşmadan savaşsız döğüşsüz Dımaşk şehrine girdi.Orada bütün Şam emirleri yani Emir Kıbçak,İsen Timur,Hama emiri ve Halep emiri Kara Sunkur onunla bir araya geldiler.Biatlerini tazeleyip,Nasır'ın saltanatı üzerine birbirlerine yemin edip sözleştiler ve karşılıklı yazılar verdiler.Efrem yirmi gün sonra Nasır'ın huzuruna gelip onun yüceliğinin kılavuzluğuna tutundu.Hep birlikte ve toplu halde hızla Mısır'a doğru hareket ettiler.

Gazze şehrine vardıklarında,ordunun öncüsü İsen Timur "Burgul otuz bin atlı ile bizimle savaşmak için yola çıktı ve Salahiye şehrine indi" diye haber yolladı.Şam emirleri bu haberi duyup durumdan haberdar olunca dehşete ve korkuya kapıldılar. Nasır'a "Biz Mısır ordusuyla yüzyüze gelip karşı koyamayız,çünkü /139/ onlara karşı koyup müsadere edecek gücü kendimizde bulamıyoruz" dediler.Nasır gülümseyerek çantasından bir kağıt çıkardı "İşte o yazıların içeriği" dedi,saf ve temiz kalbimizden dolayı Salar ve pek çok Mısır emiri bizimle ahd edip misak bağladılar.Herbiri sözlerini pekiştirmek için bana yazılı bir belge verdiler." Rumlu Öküş Burgulu'nun adamı idi.Köleleri onu öldürüp başını Nasır'ın huzuruna getirdiler. Burgulu durumu bu halde görünce korktu.Çünkü askerlerinin hepsinin Nasır'a karşı iyi niyetli olduğunu ve ona katılmak istediğini biliyordu.Çaresiz ve mecburen Nasır'a "Bundan böyle kulun ve sana baş eğiyorum" diye haber yolladı.Sonra Sultan'a katılıp ordunun en önünde Mısır'a doğru yola koyuldu.

Baybars yenilenen durumlardan ve değişen zamandan haberdar olunca hayretler içinde,ürkmüş, ve şaşkın bir halde kaldı. Üvey kardeşi olan Burgulu'ya tam bir inancı ve itimadı vardı.



"Bu halin tedbiri ne ola ki" diye Salar'a danıştı.Salar "Bana ve sana gereken tedbir ve en doğru görüş zamanında kaçmaktır. Çünkü bütün askerlerimiz Nasır'la ittifak içindeler.Hani tilkinin dediği gibi,'bu güçlü kurdun şerrini kendimden uzaklaştırmak için bin türlü hile ve tedbir biliyorum ama en iyi tedbir ve en doğru görüş odur ki ne o beni görsün ne ben onu'göreyim'" dedi.Salar hile,eldetmece ve yalan dolan ile onu Kahire kalesinden dışarı çıkarıp kale kapılarını sımsıkı kapamalarını emretti.Derhal,hiç kimsenin Nil'den geçmesine izin vermeyin diye Kahire'de çığırtkanlar çıkardılar.Çaşnigir şaşkın ve dehşet içinde kalarak üç yüz nefer adamı,bütün hazineleri ve malları ile birlikte Beriyye'ye doğru hareket etti.Kaleden dışarı çıkınca muhafızlar ona saldırdılar.O da reayanın toplamakla meşgul olması için etrafa pek çok dirhem saçılmasını emretti. Bu sırada Çaşnigir kendisi oradan sıvışıp Saidu'l-A'la'ya sığındı.

Nasır Mısır'a dört fersahlık mesafeye gelince,Salar derhal bir çok savru ve uluğe yi ona hediye olarak sunup karşılamaya çıktı.Sözünü yenileyip gönül kapıcılık yeteneğine el attı. /140/ Sultan 708 yılında bir Cumartesi günü Sabah vakti Mısır'a girip,"Mısır mülkü ve şu altımda akan ırmaklar benim değil mi?" (121) dendiği gibi tahtına tam bir izzet ve temkinle oturup yerleşti.Ertesi gün Salar kendi ellerini bağlayarak Nasır'ın huzuruna çıktı. "Sultan benim suçumu ve günahımı bilmektedir" dedi. Nasır "Gönlünü hoş tut,hatırını sıkıntı verici gamlardan rahata erdir" dedi.Salar "Sultan'ın hizmetinden biklentim odur ki,bana uzlet,inziva ve itikafa çekilme izni versin;bu hakir bir köşede kendime rızık ve azık temin edeyim.Çünkü emirler benim suçumun ve cinayetimin keyfiyetini bilmektedirler" dedi. Nasır onu uzak bir yerde hapsettirdi.Burgul'u zorla geri döndürmek üzere kükreyen bir arslan ve yırtıcı bir Kaplan gibi Çaşnigir'in ardından yolladı.Çaşnigir'in adamları bir olup Burgul'a saldırdılar,onu yenilgiye uğratıp geri döndürdüler ve ganimetlerini yağmaladılar.Burgul yenilmiş ve ezilmiş bir halde Nasır'ın

huzuruna geldi.Çaşnigir'in karısı Nasır'ın dayesi idi.Nasır'dan Çaşnigir için şefaat dileyip yalvardı.Nasır,onun kanını bir daha yüzünü görmemek ve Ğilan kalenin burçunda oturmak şartıyla bağışladı.On gün düşünüp taşındıktan sonra pişman oldu.Onu tutup getirmesi için Kara Sunkur'u yolladı.Aynı gece yetmiş emir daha yakalanıp zencire vurularak hapsedildi.Nasır kendi adamlarını o adamların yerine emirliğe atadı.Salar'ı çağırdı.Onu huzura getirtmek üzere atlı kafilelerini yolladı. Onu da getirip zincire vurdular ve hapsettiler.Kimilerini acımasızlık kılıcından geçirdiler.Kimilerini de kazana atıp sıcak suda haşladılar.Salar'ı Burc-i Seb'a denilen yere hapse dip,ona yiyecek ve içecek vermediler.Zavallı açlığının şiddetinden çizmesini ve oradaki hasırı yedi.Ondan sonra hasret ve pişmanlık içinde canını teslim etti.Böylece bütün Şam ve Mısır şehirleri Nasır'ın eline ve hükmüne girdi.

Nasır Kara Sunkur'u Halep vilayetine hakim olarak atadı.Onun ardından Kara Ulcak ve Devatdar Argun'u Şam'a yolladı. Onlar da Hamas ve Hama civarında yerleştiler.Nasır Mısır mülküne geçip güçlenince ve seltenet kendisiyle rahat bulup huzura erince /141/ Ay Timur Nasır'la meşveret edip "Bana göre senin mülkünün çıkarı,bütün eski emirleri yokluğun eline verip helak ediş yağınını altına atman ve yok etmendir" dedi. Nasır Ay Timur'u Baalbek ve Trablus'a hakim olarak gönderdi. Bir adamı da onun ardından yolladı.Adam onu yakalayıp zincire vurdu ve hapsetti.Ay Timur Nasır'a haber yolladı :"Bu yakalayıp tutma işini sana ben öğrettim,ama baltayı kendi elimle kendi ayağıma vurayım diye önce beni yakaşattın" dedi.Nasır ona şöyle cevap verdi "Bu bana senin öğrettiğindir.O halde kendi sözünle yakalandın.Bu durumda sözüne vefa göster.Bana emirleri çirkin bir şekilde öldür dediysen ilk önce seni öldüreceğim" dedi. Ay Timur Nasır'dan "Benim sevgilim,bağlım ve göz bebeğim olan hatunu bana yollamak için izin ver de gelsin" dedi.Nasır cevap olarak "Asla,insanların kafaları karışmasın ve zihinleri bulanmasın diye sana ancak bir yıl sonra izin



veririm,böylece halk seni öldürdüm sanır " dedi ve onun kızını kocaya verdi.

Şam emirlerinden Halep emiri Kara Sunkur,Dımaşk'ta bulunan Şam emiri Cemalu'd-din Öküş (Oğuş) Efrem,İzzu'd-din Zerdkeş,Balaban Dımaşki,Alau'd-din ve diğerleri Sultan Nasır'ın içinden geçenlere vakıf olup durumu anlayınca,birbirlerine danışarak ittifak halinde Şam'dan kaçarak Fırat'ı geçmeye azmettiler.Sonra alem Sultanı Olcaytu'ya yöneldiler.2 Rebiülevvel (8 Temmuz) Cumartesi günü Sultaniye şehrine vardılar.Üç gün sonra Sultan'ın huzuruna hediyelerini sundular.Aman ve yardım dileyerek,Nasır'ın zulüm ve düşmanlığına olan nefretlerini,mum gibi tek ayak üstünde durup ince ibareler ve etkili benzetmelerle Nasır'ın asiliğini,tuğyanının,eziyet ve küfranını Sultan'a arz ettiler.Yetmiş küsür emirin öldürülmesini ,kazanda haşlanmalarını,onun Allah'tan korkmaz kuldan utanmaz oluşunu tek tek anlattılar.Sultan onların bu yakarışları,aczleri ve miskinlikleri üzerine merhamete geldi.Hallerini bağışladı. Kara Sunkur'un adını Ak Sunkur olarak değiştirdi. /142/ Onlara acıdığı için Hemedan ve Meraga şehirlerini geçimlik ve ikta (dirlik) olarak verdi.Bir ferman çıkardı,emirler ve noyanlar Melik Nasır fitnesini yok etmek için asker ve ordu hazırladılar.

Nasır askerlerin amacından haberdar oldu.O da asker ve savaş donanımı hazırlamakla meşgul oldu.Bu koşuşturma sırasında Kahire kalesinde silah ve araç gereçle dolu bir depo buldu.Kahire kalesinin binasını yapan Mısır Alevi halifelerine ait olan bu silahlardan,yaklaşık bir eşek yükü zırh,cevşen, miğfer,kılıç,mızrak ve sopa vardı.Gur şehrinde de İslam'dan örce Şam'ı istila etmiş olan Rum kaysarlarına ait otuz bin kırmızı dinarlık bir hazine bulundu.Sultan'ın fermanı sadır olunca Moğol askeri Aladağ civarında toplandılar.Sultan Çoban Noyan'ın öncü olarak gitmesini istedi.Kendisi de 712 Cumadelahir'i başlarında (Ekim 1312) Sultaniye Darul-Mülkü'nden Keşşaf ve Şam diyarına doğru hareket etti.Saldırgan ve kutlu bir

orduyla Şam'a yöneldi.Başak burcunun talihi ile o facirlerin fısk ve fücurunu yok edip mahvetmeye azmetti.Emir-i Kebir İsen Kutluk Sultan'ın ardından yola koyuldu.Sultan Emir Pulad Çing-sang'ı Derbend ve Erran ovası ile Ab-i Kur kıyılarını korumak üzere orada bıraktı.

1 Cumadelahir (4 Ekim) Çarşamba günü,zaman fakihlerinin en fakihi olan Mevlana Cemalu'd-din Abdu'l-Gıffari Kasvin'de vefat etti.Saltanat sancakları 9 Cumadelahir (12 Ekim) Perşembe günü Mi'sar şehrine ulaştı.Orada Arap emiri ve Bağdad Şahnesinin musahibi Süleyman b. Muhenna'nın gelişiyle buluşma gerçekleşti.Hace Muhammed Sultan'a kul olma şerefine erişti. İzzet ve ikram gördü.Saltanat sancakları,avlanmak gezip dolaşmak ve eğlenmek amacıyla Sarah tarafına gitti.Sultan ertesi gün konaklayıp maiyetine dinlenme izni verdi.27 Şaban (28 Aralık) Perşembe günü Ferkisa surlarına dek Habur civarına hareket etti.Emir Çoban kulluk şerefi kazanmak için oraya geldi.Emir Sutay askerlere kumanda ederek oradan ayrıldı.Ertesi gün Kolbukara mancınık malzemesi,alet ve edevat almak üzere Musul'a gitti.Habur'dan hareket edip Ferkisa sınırına dek hareket etti. /143/ Sultan gezip görmek amacıyla Fırat ırmağı kıyısına geldi.Fırat üzerine bütün askerlerin geçmesi için köprü kurdurdu.Ardından da saltanat kafilesi köprüden geçti.

Mübadek Ramazan ayının 5. Perşembe günü (5 Ocak 1313) saltanat sancakları Rahbe kalesine ve Hirka'ya gelip konakladılar.Asker hazırlığı ve savaşa başlama çalışmaları yapıldı.Pek çok odun toplandı.Sonunda kale kuşatıldı.Rahbe kalesinin kutvali Urekşi diye tanınan Kürt asıllı Bedru'd-din Musa idi.Kale halkı Moğol askerninin gayretini ve candan geçişini görünce aman dilemek üzere dışarı çıktılar ve canları için aman dilediler.Ertesi gün ordular savaşmaya gittiler.Moğollar mancınıkları kurdular.Acımasız taş atışları ile Rahbe kalesinin surlarını yerle bir ettiler.Kalenin toprağını toz gibi savurdular.12 Şevval 712 (10 Şubat 1313) Pazartesi günü kale halkı aman dilediler.Kalede mahsur kalanların gönlünü



almak için oraya yarlığı ve menşur yolladılar.Daha sonra Sultan Rahbe mezarlığını ziyaret etti.15 Şevval (13 Şubat) Per Ş şembe günü yeniden aman dileyip barış talep ettiler.Aman alarak kaleden çıktılar.Başlarında Kadı Necmu'd-din Salih olduğu halde nice hediye ve tansuklarla,şahin,deniz sunkuru,kara kartalı,topçak atları Sultan'a armağan ettiler ve onun şerefli nazarında hoşluk kazandılar.İzzit ikram görme şerefine ererek Hüma gibi,Sulkan'ın gölgesinde korkudan,vahşetten,üzüntüden ve günlerin bozuk sonundan kurtuldular.

Sultan,havalar ısınıp kalıcılık pazarı soğuyunca,otlaklar bulunmaz hale geldiğinde 27 Şevval 712 (26 Şubat 1313) Pazartesi günü Bağdad'a doğru geri dönüş dizginini çevirdi.Konak konak ilerleyerek Bağdad'a vardı ve Muhavvel konağına indi.21 Şevval (20 Şubat) Çarşamba günü hatunlar ve ordular Musul ve Diyar-ı Bekr'den oraya geldiler.Padişah kutluluk içinde etrafı geze geze şehre girdi. /144/ Ertesi gün Muhavvel'e geri döndü.Şerefli vücuduna bir hastalık musallat oldu.Korunmuş mizacı bosulup değişti.22 Zilkade (21 Mart) Çarşamba günü yeniden müshil aldı.Ertesi gün musahipleri ve meclis arkadaşlarıyla hamama gitti.29 Zilkade (25 Mart) Pazar günü Bağdad'a geri dönmek üzere izin çıkardı.

30 Zilkade (26 Mart) Pazartesi günü Fedailer ortaya çıktı.Bağdad şehrinde birkaç kişiyi bıçakladılar.Başlarında bulunan Sadu'd-din Ali Cekbin bir darbeyle öldürüldü.

10 Zilhicce (8 Nisan) Pazar günü Cuci ulusu padişahı Şehzade Özbek'in elçileri,Kıbçakbaşı,Tokta'nın kaimmakamı taç ve taht ile geldiler.Başlarında Gök Timur,Banyalv ve Bay Buka vardı.Ut yılının bayram gününde Sultan'ın huzurunda diz çöktüler.Özbek'in ortaya çıkışının hikayesi şöyledir:Tokta Tobçi'nun sor zamanlarında oğlu Burdu öldü.Ondan büyüğü Bayan,küçüğü Mumkikyay (?) adlı iki oğlu kaldı.Bayan,ulusun ve askerin kaimmakamlığını yapıyordu.Mumkikyay onun üzerine saldırdı.Abisini ulustan ve mülkten uzaklaştırdı.Tokta kan içici saldırgan bir orduyla ona yardıma koştu.Mumkikyay kaçtı ve babasının

makamı Bayan'a geçti.Tokta,yaz mevsimi gelip sıcaklar çökünce geri dönüp kardeşinin oğlu Tuğrul Beg oğlu Ozbek'i küçük kardeşi Afşa ile birlikte orduların başına geçirdi.Kendisi de hareket dizginini asıl yurduna ve başkentine çevirdi.Yolun eziyeti yüzünden mizacında hastalık meydana geldi.Hastalık tabiatına galip gelince 4 Rebiülahir 712 (9 Ağustos 1312) Çarşamba günü Saray hududunda Itil ırmağından kayıkla geçerken vefat etti.Iyi huylu,az inciten,sabırlı,dayanıklı, vekarlı bir padişahtı.Onun ölümünden sonra ulusun noyanları ve emirleri bir araya gelip toplandılar.Şehzadelerden saray emiri Kutluğ Timur şöyle dedi:" /145/ Biz Tokta'nın oğlunu padişahlığa çıkaracağız,çünkü babasının üzerimizde hakkı çoktur.Ama şu şartla ki önce Özbek'i çağırıp onu güzelce ortadan kaldıralım.Çünkü o melikin düşmanıdır.Ondan sonra Tokta'nın oğlunu ulus tahtına oturtalım". Bunun üzerine ittifakettiler Ozbek Tokta'nın ölüm haberini alınca,orduyu bırakıp saraya geldi.Birisi,gaddar emirlerin kötü düşüncelerinden,hile ve oyunlarından onu haberdar etti.Bunun sebebi onun emirlerden İslam olmalarını istemesiydi.Emirlerin başı :"Ey sultan,sen bizden Müslüman olmammızı isteme,bunu yerine itaat ve baş eğiş dile; ... Çünkü bizim Cengiz Han Yasası'ndan ve Yüysünü'nden şikayetimiz yok.O halde niçin bizi Arapların köhne şeriatına davet ediyorsun?" dedi.Ozbek adamı oracıkta öldürdü. Diger emirler ve noyanlar onun bu çirkin davranışından nefrete kapılıp dehşete düştüler.Onun canına kasdetmek amacıyla birbirlerine danışıp müttefik oldular.Onu öldürmek için bir davet düzenlediler.Özbek toyda hazır bulundu.Nağmeler dinleyerek Erguvan renkli şaraptan üç beş kadeh çekince,bir emir kalkması için gözünün ucuyla Özbek'e işaret etti.Özbek durumdan kuşkulandı,kazayı hacet bahanesi ile dışarı çıktı.O emir de onun ardından dışarı çıktı.Diger emirlerin onun hakkında ki kötü niyetlerini,hile ve oyunlarını olduğu gibi anlattı. Özbek derhal ayağını yel gibi koşan atına atıporadan kaçtı. Yanına birkaç bin kişi toplayıp askerle güç ve destek elde



edince,geri dönüp onları yok etmek için elini çabuk tuttu.Bütün emirleri,Tokta'nın yüz küsür şehzadesini ve oğlu ile birlik te öldürdü.Durumu kendisine haber veren emiri yanına alıp hakkına riayet etti.Onu sırlarına sırdaş edip kendisine müşir tayin etti.Kendisi de Cuci Han ulusunun tahtına oturdu.Tahta geçişini bildirmek üzere civar ülkelere elçiler yolladı.

Bu sırada Duva'nın oğlu Isen Buka,Kaan ile düşman olmuştu.Ozbek'in kendisine yardımcı olup uzlaşmasını,böylece kendisine kimsenin ordusunun kasdetmemesini istiyordu.Ona şöyle bir haber yolladı :"Kaan buyurmuştur ki Özbek Padişahlığa ve şehriyarlığa layık değildir.Cuci Han'ın makamını /146/ ve Toktanın mansıbını başka bir şehzadeye teslim edeceğim." Özbek bu kırıcı sözler yüzünden Kaan'a karşı asi olup düşman kesildi. Özbek'in yakını ve nedimi olan o emir ona :"Eğer benim görüşüme ve müşaveretime uygun olarak hareket edeceksen,Kaan ile düşman olma.Çünkü o Tanrı'nın gölgesidir.Ona itaat,kulluk ve baş eğiş göstererek bütün ulusa hakim ve müstevli olabilirsin. Afetlerden,belalardan,düşmanların çıkardığı zorluk ve güçlüklerden her zaman emin kalırsın.O halde İsen Buka ve Çağatay ulusundan dostluğunu kes ve onlara baş eğme" dedi.

Özbek akıllılığından ötürü onun görüşünü beğendi.Böylece İsen Buka'nın sözleri ve vaatleri boşa çıktı.Ittifakları son buldu.Kış başlarında barışmak ve uzlaşmak amacıyla Kaan'ın huzuruna hızlı elçiler yolladı.Onlar döndükten sonra bu kez elçilerini sadakat,uzlaşma ve barış amacıyla Sultan Olcaytu'ya yolladı.10 Cumadelahir 712 (13 Ekim 1312) Cuma günü Kıbçakyay, Derbend yolundan ve Gürcistan vilayeti üzerinden elli beş katırla Sultaniye'ye ulaştı.Getirdiği mesaj şuydu:Sen Aka'sın ben de ini (122) aramızda uzlaşma ve saadet yolu geçerlidir. Eğer askere ihtiyacın olursa dilediğin kadar gönderirim.Ama İran ülkesinin şehir ve ülkelerinde Mengü Kaan'ın hükmü gereği bize ait olan her şey adamlarımıza verilsin.Kapalı yollar açılsın.Her iki taraftan da ihtiyacımız olduğu halde biriktirilmiş olan kumaş ve malları birbirimize yollayalım.Tüccarlar

ve seyyahlar fayda elde ekmek için karşılıklı gelip gitsinler. Sultan elçilere izzet ikram gösterip lütuflarda bulunduktan sonra huzurdan ayrılma izni verdi.

15 Zilhicce 712 (13 Nisan 1313) Cuma günü İsmaili Fedaileri, Mısır Meliki Nasır'ın emri ile İtkul'u bıçakladılar. Derhal can verdi. Bu yılda Mısırlı Topal Nasır, bir bölük askerle Halep ve Fırat yakınına geldi. Emir Sutay fırsatı ganimet saydı. Bütün askerlerini onun üzerine saldı. /147/Onların her şeyini yağmaladı. 17 Zilhicce (15 Nisan) Pazar günü saltanat sancakları Sultaniye'de yası geçirmek üzere hareket etti. Hace Tacu'd-din Ali Şah orduların ardından hareket etti. 28 Zilhicce (26 Nisan) Çarşamba günü saltanat sancakları Hemadan'daki Sultan-abad Köşkü'ne indi. Bu günde Pulad Çing-Sang kışlak yurdunda, Erran yaylasında vefat etti.

İsen Buka'nın ve onun Çağatay ulusuna padişahlık etmesinin hikayesi şöyleydi :Kunucak'ın kaçınılmaz ölümünden sonra onun yerine, annesi Kirman sültanı Ruknu'd-din'in kızı olan Türkan'ın oğlu Kodaki oğlu Çağatay oğlu Naliku'yu geçirdiler. Duva'nın has adamı olan Ali Oğul ve büyük kardeşi Zü'l-Karneyn, her ikisi de Naliku'nun kardeş çocuklarıydılar. Duva'nın ailesinin başı onun sayesinde ezilip yok edildi. Ahnefi Oğul b. Börü b. Çağatay oğlu Uruk, onun üzerine saldırıp şöyle dedi:" Nasıl dur da Duva'nın oğullarının mekanında, bir başkası onların yerine ulus padişahı olur?"Tertemiz su dururken çukurdaki toprakla teyemmüm nasıl caiz olur?"

Uruk Oğul'u onun yerine tayin ettiler. Naliku'nun durumdan haberi oldu. Atli kafilelerle gidip Uruk'u yakaldı ve derhal öldürdü. Düşmanlarına karşı zafer ve nusret kazanınca, Duva'nın ailesinden yana kaygıya kapıldı. Devlet nedimlerine ve yakınlarına danıştı:"Memleket ve ulusumuzun maslahatı için gereken tedbir, Duva'nın ailesini tamamen ortadan kaldırmamız ve soylarını kökten yok etmemizdir," dedi. Danışman emirler içinden, Giray, İnak b. Buhşar Duva'nın küçük oğlu Kebek'i durumdan haberdar edip kendini Naliku'nun şerrinden ve kötülüklerinden



koru, çünkü bütün Duva soyunu yok etme azmindedir" dedi. Kebek şaşkınlık ve dehşet içinde kaldı. Ondan duyduğu korku ve umutsuzluk yüzünden ağlaya ağlaya Uzun Bahadır'ın evine geldi. Dehrin oyunlarından ve sonu fena olan günlerden şikayet edip yardım diledi. Uzun Bahadır'ın eteğine sarıldı. Naliku'nun kendine olan kasdını ve olup biteni anlattı. Uzun Bahadır ona karşı acımaya geldi. /148/ Ona yardım etmek, düşmanlarını yok etmek için ağır yeminler etti. Nazlı canı bedeninde olduğu sürece Kebek'in yardımcısı ve destekçisi olacağına söz verdi. Onunla meşveret etti. Ben yüz atlı has adamımla, Kebek ve kardeşi Ebukan da iki yüz atlı ile düşmanları defetmek üzere toplanıp bir araya gelelim" dedi. Uzun Bahadır :"Korkma, üzülme; yarın Naliku'nun vereceği ziyafete gelme. Bir fırsat kollaBen vakti gelip Naliku'nun ziyafetinden ayrılınca, sen de dört bir yandan Naliku'nun ordusunu ateşe ver. Düşmanlar yangınla meşgul olsunlar. Biz de üç yüz çevik adamla düşmanları basıp yok edelim" dedi. Dedikleri gibi yaptılar ve taht üzerinde sarhoş olup sızmış olan Naliku'ya karşı zafer elde ettiler. Bütün adamlarını ve oğullarını öldürdüler. Tedbirli bir adam olan Nukre'nin emri ile Naliku'yu öldürdüler. Bütün askerler ve emirler Kebek'e katıldılar. Böylece Çağatay ulusunun padişahlığı kılıç zoru ile ona geçti ve tahta oturdu.

Üç gün sonra, Güyük'ün oğlu Tokma ile şehzade Çapar otuz bin nefer askerle Kebek'in üzerine saldırmak üzere geliyorlar diye bir haber dolaşmaya başladı. Kebek askerleriyle birlikte Kınas konağından hareket edip Tuyurmay'a indi. O mevzide Tokma ve Çapar askerlerine kumanda ederek Kebek'e saldırdılar. İki taraf arasında çetin ve zorlu bir savaş oldu. Kebek yenilgiye uğrayıp zorda kaldı. Askerleri dağılıp sağa sola kaçıştılar. Zül-Karneyn'in kardeşi Ali Oğul, Binbaşı Arık ile birlikte kalabalık bir orduyla Özkend'te idi. Her ikisi de bütün ordularıyla Kebek'in yardımına koştular. Mubarek Şah'ın oğlu Şeyh Timur da ordusuyla birlikte yardıma geldi. Hep birlikte Tokma'nın ardına düştüler. İki taraf Kınas'ta yüzyüze geldi.

Savaşmaya bayladılar.Tokma yenilgiye uğrayıp,bir kılavuzla beraber Türkistan'a girdi ve Tokta'ya itaat etti.Kebek bin kadar asker seçip Tokma'nın ardından yolladı.Kış mevsiminde ona ulaşıp yakaladılar ve öldürdüler.Bahar da geri döndüler. Bu sırada devlet nöbeti Şehsade Hişang'e geçmişti.Ulus Kaanlığı tahtına o geçip oturmuştu. /149/ Hişang,Çapar'a haber yolladı.Ona türlü hediyeler verip,ihsanlarda bulundu.İzzet ikram gösterdi ve ayrıcalık tanıdı.Babası Duva'nın yerini ona bıraktı ve kardeşlerinin başında kumandan ve lider oldu.

Çapar bir atlı asker ve bin beş yüz katır ile kardeşi Babukcar yanında olduğu halde Kaan'ın huzuruna doğru hareket etti.Maan onun kızlarını emirlerine verdi.Hatunlara kendi yurtlarına dönmeleri için izin verdi.Kebek,Pulad Gürkan'ı... elçi olarak Kaan'ın sarayına yolladı. "Naliku babamın makamını zorla aldı,ben Tanrı'nın verdiği güçle ve Kaan'ın devleti sayesinde ondan makamımı geri aldım.Tokma'yı da asi ve düşman olduğu için ortadan kaldırdım.Bundan sonra Kaan'a hizmet edeceğim" diye elçi onun sözlerini iletti.Çağatay ulusu ve ülkesinin tahtı Kebek'e geçince,kendisine canını verecek derecede yardım eden,çıkmak üzere olan ruhunu bedenine geri döndüren Ali Oğul'u hoş tuttu.Hutan diyarının yönetimini ve emirliğini ona bağışladı.Bütün Türkistan boyları,onun yeterlilik ve görüşüne teslim oldu.Daha sonra,yedi gün geçince,onun ardından bir bölük asker yolladı.Askerler yol üzerinde adamlarıyla birlikte onu sıkıntı ve zillet içinde öldürdüler.Onları yolun tozuna katıp gittiler.Ali Oğul yürekli,cesur,yiğit bir kişi olduğundan Kebek onun bir fitne ve karışıklık (bulgak) çıkarmasından korkuyordu.

Kebek ulus tahtını kurtarıp temizleyince büyük kardeşi Tekûdariyan topluluğuna ve Hindistan boylarına hakim olan İsen Buka'ya müjdeli bir haber yolladı :"Memleket taç ve tahtını fitne karanlıklarından temizledim.Bütün düşmanları ortadan kaldırdım ve tahtı senin için hazırlayıp boşalttım.Gece



gündüz demeden,derhal devlet tahtgahına yüz çeviresin.Ulus askeri bilmektedir ki taht ve taç uzun zamandır askersiz ve efendisiz kalmıştır" dedi. İsen Buka bu hayat bağışlayan müjde dolayısıyla,ödönnç bedeninden çıkıp sevinç ve neşe içinde uçmak istiyordu. /150/

Küçük kardeşi İtkul'u kendi yerine,Tekûdadiyan'ın başına geçirdi.Bini-yi Gav yurdundan Amuye ırmağı doğrultusunda Çağatay ve Kınas Tahtgahına doğru hareket etti.Parlayan bir şimşek,kayıp giden bir göktaşı gibi konaktan konağa ilerliyordu.Devlet merkezi sınırlarına yaklaştığı sırada Kebek devlet erkanı ile birlikte derhal onu karşılamaya çıktı.Birbirlerine kavuşunca Cengiz Han uruğunun geleneği ve göreneği olduğu gibi hepbi börklerini başlarından çıkarıp kemerlerini boyunlarına attılar ve Şehsade İsen Buka'yı devlet tahtına oturttular.İsen Buka devlet tahtına yerleşince,kardeşi Kebek'i Fergana,Nahşeb, Kiş ve Maveraünnehr'i muhafaza etmek üzere obölgelere yolladı.Kebek bir fitne ve kargaşa çıkıncaya dek orada yaşladı.Bu yılın olaylarından birisi de Emir Turumtaz(ı Rum vilayetine yollamalarıdır.Turumtaz hareketlerine öfke ve taşkınlık hakim olan Nuş şehrinde bulunan Kobturgay'ın oğlu Kurmişi"yi,dört muteber oğlu ile birlikte yasanın hükmüne teslim etti.712 Cumadelula ayıydı (Eylül 1312).

/151/ TÜRK VE MOĞOLUN BARS YILINA (121) DENK DÜŞEN 713 (1313-1314) YILI MUHARREM AYI İTİBARIYLA OLAYLARIN ZİKRİ

Sultan bu yılda Sultâniye'de yazlayıp,Nîmmerdân ve Mâzenderân'da kışladı.Sultan'ın sancakları,cihan şehzadesi ve zamanın özeti Şehzade Ebû Saîd'in doğum yıldönümü olan 1 Safer 713 (28 Mayıs 1313) Pazartesi günü Çimçâl otlağından hareket etti.Avlanarak,kuş vurarak;yırtıcı kuşları tutarak,çevgan çelerek,at koşturarak ve etrafı seyrederek konaktan konağa ilerledi.16 Safer 713 (12 Haziran 1313) Salı günü Sultâniye'deki yazlık yurduna ulaştı.

16 Şevval 713 (5 Şubat 1314) Pazar günü,cihan sultanının,çağın emir ve vezirlerinin makbul gördüğü,günlerin asil insanı Şeyh 'İzzu'd-dîn 'Alî Cemâl-i Kâşî,Kâşân şehrinde vefat etti.Gençliği sırasında,hayatının baharında iken Sahib Bahâu'd-dîn Muhammed Cuveynî'nin naipliğini yapmıştı. Kendi iradesiyle ve bir mecburiyet olmaksızın aşağılık ve geçici dünyadan el çekmiş,ahiret işlerine baş koymuş;bütün malını,mülkünü ve eşyasını hayır ve sadaka olarak sarf etmişti. /152/ Alem sultanı,onun yoksul ve miskinlerinin sofrasına bir bağışta bulunmak istemişse de o kabul etmemişti.

30 Rebiülevvel (26 Temmuz) Perşembe günü Şehzade Ulcatay ve Şirin İkacı kışlamayı tamamlayıp Errân tarafına geldiler.12 Rebiülahir (6 Ağustos) Pazartesi günü büyük ve cennet benzeri bir sarayın temeli atıldı.6 Cumadelula (29 Ağustos) Çarşamba günü kalede büyük bir ziyafet (toy) verildi.Şehzade İsen Buka'nın elçileri Sultan'a hediyeler sunup huzurunda diz vurdular,(tekşimişi). Elçilere de hediyeler verildi.Onların durumu ve hikayeleri şu minval üzereydi: Kutluğ Hace'nin oğlu Dâvûd Hace'nin otlağı Sind ırmağının



kıyısında Gazneyn yazlığı sınırında idi.Şafurkan sınırının ötesinde,babasının kaimmakamı olarak o otlakta yazlayıp kışlıyordu.Duva'nın damadı,Abaci'nin oğlu Timur Gürkan ve diger Tekudariler Lekmir'in kardeşi ile o sınırlarda hayvan otlatıyorlardı.Bunlar devletin düşmanları idiler.Davud Hace'nin askerleri yüzünden sıkıntıya düşüp zarara uğruyorlardı.Bu durumda yüce Sultan'ın huzuruna :"Eğer Horasan'da bulunan ordular bana yardım ederse,Davud Hace'yi bu yurttan kovup sürerim ve bu diyarın üzerinden onun belasını def ederim.Onu avare edip Amuye ırmağından öte yana kovarım.Sonra da askerim ve yirmi bin kişilik ordumla,güçlü ve atılğan atlılarımla kulluğumu artırmaya yönelirim" diye haber yolladı.Sultan onun izteğini kabul etti ve ferman çıkardı :"Civardaki askerlerden gücü yeten ve oraya ulaşabilenler Timur Gürkan'a yardım etsinler" dedi.712 yılı (1312) başlarında Şehzade Mitukkan Horasan ordusuyla beraber yardıma geldi ve Timur Gürkan'la birleşipHace Davud'un üzerine saldırdılar.Hace Davud'un onlara karşı direnip savaşacak gücü yoktu.Yüzgeri edip Amuye ırmağından karşıya geçti.Ama üç bin kişi sulara gömülüp boğuldu.Timur ve Mitukkan onların evlerini ve mallarını yağmaladılar.Timur Sultan'a itaatini ve killuğunu (ili_ gösterdi.Düşmanların mallarını onun huzuruna yolladı./153/ 713 (1313) yılında Yasavul'un yanına geldi.Davud Hace yenilgiye uğrayıp amcasının oğlu İsen Buka'nın yanına sığındı.Ondan düşmanını yok etmesini ve kendisine yardımda bulunmasını diledi.İsen Buka'nın akrabalık duyguбu kabarıp,merhameti harekete geldi.İsen Buka kardeşi Kebek i,Tokluk Timur'un oğlu Yeysür ve Yeysür-i Buzurg'un oğlu Cinkeşi ile birlikte Davud Hace'ye yardımcı olarak düşmanın şerrini gidermek üzere yolladı.Amuye ırmağından geçmelerini ve Davud Hace'yi kendine layık olan makama yerleştirmelerini emr etti.713 Ramazanı'nda (Aralık 1313) Amuye ırmağından geçtiler. O sırada Horasan Emiru'l-Umerası olan Sultan Yasavul Mazenderan

kışlağına doğru hareket etmişti.Aldu Noyan'ın oğlu Bektut ve yurtları Murgab'ın öte yanında bulunan Emir Ramazan Bitikçi öncü idiler.Bu haberi işitince düşmanın gelişini bildirmek üzere,Yasavul ve öteki emirlere elçiler yolladılar.Güçlü ve uzelli düşmanı yok etmek için hazırlanıp bir araya geldiler.

Emir Yasavul,emirleri ve noyanları ile düşmanlarla savaşmak için hızla Mazenderan'dan geldi.Asi ve serkeş düşman Horasan emirleri gelmeden önce saldırıya geçmiş,Bektut ve Ramazan'ı yenilgiye uğratıp,mal ve mülklerini olduğu gibi yağmalamıştı.Karavullar (gözcüler) birbirlerini görmüş ve olanı biteni duymuşlardı.Asi düşmanın sayısı ve adamı çok,kendi öncüleri az olduğu için geri dönüp emirlere katıldılar.Düşmanın yanında kendilerine dört ay yetecek azık vardı.Onmarın mallarını ve ganimetlerini yağmalamış,silahlarını almış,nice araç gereç elde edip güçlenmişlerdi.Oraya yerleşip emniyete kavuşmuşlardı.Ülke arazisinin boşaldığını,yardımcı ve adamların azaldığını,askeri güçlerinin zayıfladığını anlayınca bu kez İran toprakları için açgözlülük dişini bilediler.

Alem sultanı güçlü düşmanların cesaret ve cüretinden haberdar oldu. /154/ 15 Cumadelula 713 (7 Eylül 1313) Cuma günü Mazenderan ve Horasan'da kışlamak üzere Sultaniye Daru"l-Mulk'ünden ayrıldı.Konak konak ilerliyor,dura kalka hareket ediyordu.Böylece Masenderan'ın Nimmerdan yaylasına geldi.Hul di Berin'e benzeyen çeşit çeşit fesleğenlerle dolu,berrak su pınarları olan bu yaylaya inip konakladı.Kalış çadırının çivisini çaktı.13 Ramazan (1 Ocak 1314) Salı günü Sultan Alduben' in yanına doğru hareket etti.15 Ramazan (3 Ocak 1314) Perşembe günü altı bin men ipek mehir karşılığında Sultan Yasavul'un kızı Şah Meliki ile Pulad Çing-Sang'ın oğlu Pir Hamid'in nikahları kıyıldı.29 Ramazan (17 Ocak) Perşembe günü otuz tümen mehir karşılığında Abaka Han'ın kızı Ulcatay'ı Emir Şemsu'd-din Ak Sunkur'a verdiler.17 Şevval (6 Şubat 1314) Çarşamba günü halkın arasına düşmanlar Amuye nehrinden geçtiler,düşman geliyor diye söylentiler yayıldı.Sayin Abacı,Bukavul ve Horasan askerleri harekete geçti.Sultan İran şehirlerini düsene soksunlar (yasamişi) diye ferman çıkardı.



Divan'da bulunan Sahib-i A'zamlar'dan (büyük vezirler) birkaçı bu işe aday oldular.

25 Şevval (12 Şubat 1314) Salı günü,beş atadan bu yana vezir olan,vezirliğin özü,emirliğin hoş kakülü Hace Alau'd-din Hindu,Kirman ve Bar sahili dolaylarını yönetmekle (yasamişi) görevlendirildi.Hace İzzu'd-din Kuheki'yi Fars şehirlerini ve Reşidu'd-devle'nin oğlu Celalu'd-din'i Irak bölgesini yönetmekle görevlendirip oralara tayin ettiler.Fanru'd-din Ahmed Tebrizi'yi,Hace Tacud-din Ali Şah'ın önünden Azerbaycan ve Erran tümenlerini komuta etmeye yolladılar.

Bu sırada Fars amili ve Şiraz hakimi olan Melik İzzu'd-din Abdu'l-Aziz b. Cemalu'd-din İbrahim Sevahili ayaklanıp isyan etti.Ordudan Fars diyarı Şahnesi Aştu'yu onun ardından yolladılar.O da Sevahili'ye sığınıp güvence istedi.Bu vahşetin bir sebebi,Şeyh Cemalu'd-din İbrahimi'in damadı Cemalu'd-din b. Naim b. Abdu's-Selam'dı.Ona Büyük Divan'dan Fars diyarının kimi şehirlerini yönetme görevi verilmişti. /155/ O da bu işle amil olmaktaydı.Melik İzzu'd-din onu,onun karısı ve kendisinin kız kardeşi olan kadının eliyle zehirletip yok etti.

Onun hikayesi başlangıcı itibarıyla şöyledir:Fars ülkesi valisi Melik İzzu'd-din Abdu'l-Aziz Sultaniye'ye geldi. Emirlerin sözleri ve vezirlerin ikramları dolayısıyla orada pek çok para sarf etti.Nice mal ve para harcanınca borçlar birikti. "Bugün bizim gücümüz yoktur .." (123) diye feryat etti.Bu çaresiz dert yüzünden yılan gibi kıvranıyor,kaçmaya fırsat arıyordu.Geri dönüşü sırasında üç yüz tümen borcu için ayrıntılı bir belge hazırladı. "Bu tutarın otuz beş tümeni Sultan'ın Saltanat Hazinesi'ne gitti,geri kalanının tamamı ise emirlere rüşvet olarak harcandı" dedi.Kendisi orada yokken,nedimlerinden birisi aracılığıyla durumu Sultan'ın huzuruna arz ederek,emirlerin ve meliklerin itaatsizliği,zulmü ve tuğyanından Sultan'ı haberdar etmek ve onlardan bütün şehir ve vilayetlere düşün parayı almasını sağlamak istedi.Böylece Melik İzzu'd-din izin alarak Fars'a geri döndü.Fars sınırında bulunan Mehyar ve Kumişe'ye varınca,sebepsiz yere halkın üzerine

saldırarak zulüm elini açtı ve onların her neyi varsa istedi. Hayvanlarını sürüp götürdü.Şiraz hududuna varınca halktan bir şeyler istemekten ve almaktan bir an bile osun geri durmadı. İnsanları şıra gibi sıktı.Bu haber Fars şahnesi Aştu'ya varınca,Aştu Melik İzzu'd-din'in baş kaldırışını ve isyanını Sultan'a arz etti.Onun ardından durumun doğruluk ve yanlışlığını anlamak üzere öncü elçiler yolladılar.Melik İzzu'd-din ipe sapa gelmez mazeretlere sığındı. "Bir yıl boyunca orduya mülazemet etmesi sonucu birikten bunca borç ve alacaklı arkamda iken geri dönmem nasıl mümkün olurdu?" dedi.Elçiler pişman ve utanmış bir halde geri döndüler.Melik İzzu'd-din böylece kaçma hazırlığını tamamlamış oldu.Bunun üzerine yeniden,Aştu,Sultan tarafından onu yakalamak üzere görev aldı.Aştu kuzey rüzgarıyla birlikte dizgine asıldı. /156/ Bir kartal gibi dağların zorlu geçitlerinden,bozkırların içinden uçarcasına hareket ederek Şiraz'a bir konak mesafedeki Kerek köyüne geldi.Melik İzzu'd-din onun gelişini,maksadını ve sabah vakti ezanlar okunurken şehre saldıracağını haber aldı.O gece bekçiler halkın şehre girmesini engellediler.Kimsenin yerinden kıpırdamasına izin vermediler.Gece geç saatlerden itibaren mal,mülk,kumaş,eşya, her ne varsa sahil tarafına aktardılar.Kendisi de sabahleyin kale kapısının anahtarlarıyla birlikte,gidenlerin ardından yola koyuldu.Tan vakti Şahne Aştu şehrin önüne geldi.Kapıları kapalı buldu.Kavga ve savaş yolu açılmıştı artık.Kalenin bazı surlarını yıkıp açılan gedikten içeri girdi.Ama otopluluktan ne bir haber ne bir iz vardı.Onun ardından gitmeye de cesaret edemedi.Ordusuyla birlikte geri döndü.Sultan durumu anlayıp haberdar olunca İzzu'd-din Kuheki'yi Fars yönetimine atadı.

ATABEK MUZAFFER'UD-DİN EBU BEKR'İN -TANRI ALNINI AĞARTSIN- DEVLETİ ZAMANINDA MELİK İZZU'D-DİN VE BABASI ŞEYH CEMALU'D-DİN'İN HÜRMÜZ ADASI VE DENİZ KIYILARINDA GEÇEN KİMİ OLAYLARIN AÇIK ANMASININ

ZİKRİ

Hürmüz valisi Mahmud Kolhati idi.Adet olduğu üzere kendi



iradesiyle Kirman sultanlarına belirli miktarda haraç ödüyordu.Takı kollu felek ömrünün yayına okunu geçirdiği ve gönül alıcı güzellerin kaşları misali beli yay gibi olmaya yüz tuttuğu halde,savaşmadaki şevketi ve yürekliliği güneşten daha zahir,gündüzden daha ayan beyandı.Nice donanımları,eşyalarla yüklü gemileri,askerleri ve ticareti;cin ifritlerinin bile kendisinden çekindikleri,çeviklik ve korkutuculuğundan sakındıkları Caşu karşısında tehlikede idiler.Bütün ada halkı onun düşünmeksizin yaptığı davranışlara ve kasdına karşı uyanık dururlardı.Onun bu atılganlığı ve galebe çalışı Atabek'in malumu olduğundan sürekli olarak Kays devlethanesini muhafaza altında tutuyordu. /157/ Sarayın seçkinlerinden bir mutemeti o eyalete atadı ve bir ordu hazırlayıp mutemetleri ürünleri toplamak,türlü silahlar hazırlamak,mancınıklar,gemiler,başka donanımlar ve araçları teftiş etmekle görevlendirdi.Kendisi ise hen saat her an Kays'ta olabilecek bir inkılaptan,bir değişimden kaygı duyuyor;orada meydana gelen olaylardan haber almaya çalışıyor,durumu gözlüyordu.

Belirtilen bu hazırlıklar yüzünden Mahmud Kolhati kötü düşüncülere kapılıp Kays'a kasd etmedi.Ancak Selçuk Şah'ın ölümünden sonra fırsatı ganimet saydı.Bir hamlede Kays'ı feth edip ele geçirdi.Sunucak o sıralarda onu def etmek üzere Farsta idi.Çatışarak sancağını oraya dikti.Mahmud'un beden gemisini ecelin sert rüzgarında parçalayıp yokluk denizinde batırdı. Oğlu Nusret babasının yerini aldı.Onun hazinesini ve ordusunu tasarrufuna aldı.Birkaç yıl boyunca geceleri gündüzlere ekleyerek ihtişam taslayıp dolandı.Kardeşi Rukn'ud-din Mesud'un kendisine duyduğu kıskançlık ve haset ateşi kıvılcımlanıp alevlendi vebedenini sardı.Nusret'in mizacı bir hastalığa tutuyunca bela gibi onun üzerine saldırdı.Ecel müvekkili onu yok etme konusunda kendisine yardım etti.Acımasızlık kılıcıyla kardeşinin kafasını uçurdu.Kabil'in Habil'e yaptığını yaparak onun sünnetini diriltmede öne geçti.Züht ve iffette zamanın Rabia'sı olan karısı Banu'yu da kocasının ardından öldürdü.Hürmüz

limanını zorla istila etti.Onun kölelerinden Ayaz Mahmud'un akıbetine hüsnü vefa gösterdi.Yiğitlik ve şecaat nimeti ile -ki insanın erliği ancak bu iki hasletle kemal bulur- acze ve zaafa düşmeden donanımlı bir orduyla Ruknu'd-din Mesud'un üzerine saldırdı.Uğursuz düşmanlara üstün geldi.Onu yenilgi-ye uğratıp püskürttü.Oğlunu sarayın damından aşağı attı.Karı sını esir edip Hürmüz adasını kurtardı.

Bu şekilre iki taraf arasındaki düşmanlık ve muhale fet unsurları zaman zaman azalıp artmaktaydı.Sırayla hileler ve ka sıtlı davranışlar yapılıyordu. /158/ 692 (1293) yılında Rukn u'd-din Mesud,Kirman Sultanı Celalu'd-din'in yanından bir or-du getirdi.Bahau'd-din Ayaz'ı yerinden püskürtüp söktü.Malı-nı mülkünü talan etti.O da birkaç gemiyle Kays adasına kaçtı. Melik Cemalu'd-din İbrahim'in terbiye gölgesine ve rahmet ci-varına sığındı.Melik ona izzet ve ikramda bulundu.Aralarındaki sadakat ve anlaşma sağlamlaştı.Ona ordusuyla birlikte Kays'ta yer verdi.Askerinin masrafını görmek üzere her yil on iki bin kırmızı dinarı hassa malından verilmek üzere tayin etti.O da İslam melikinin yardımı ve desteğiyle ordu sevkedip,çarpıştık tan sonra Mesud'u yenilgiye uğrattı.Onu Lark adası tarafına güneye doğrukovupdışarı sürdü.Kays adasının askersiz kaldığı-nı anlayınca,savaşmaya karar verip ordusunu oraya kaydırdı. Yağma ve talana el uzattı.Altın,ipek,kumaş ve mal olarak et-rafındaki tacirlerden iki yüz tümen tutarında malı çaldı.Son-ra yeniden bahar yeli gibi denize açıldı.Elde ettiği onca sa-yısız ganimet sayesinde durumu düzeldi ve canlandı.Ama mutlu-luk yıldızının talihi,ay gibi yanma yolunda kalakaldı.Ayaz Hürmüz boğazı tarafından geldi.Melik Fanru'd-din Ahmed b. İb-rahim et-Tayyibi adına hutbe okutup sikke kestirdi.Sonra emir yasaklama işlerine yönelip,işlerin girdi ve çıktısını eline aldı.İtaat ve bvş eğiş yolunu kendisine meslek edindi. 695 (1296) yılı içinde Melik a yörenin çıkarlarını ve yararları nı gözetmek maksadıyla o tarafa doğru hareket etti.İttifaken gammazların kışkırtması yüzünden onunla Ayas arasına düşmanlık



ve kararlık çöktü.Ayaz kendi niyetini gösterdi.Yazılı ve söz-lü olarak ona sadakatini,itaatini,içtenliğini gösteriyordu. "Ben de kendimi kullar ve muhlisler zümresi içinde mahkum sa-yıyorum.Ama eğer umduğumun hilafına bana yanlış yapıldığını hissedersem,çaresiz bu konuda gereken çabayı göstermekten de geri durmam.Akıl ve örf indinde de mazur sayılırım" dedi. /159/
BEYİT:

"Başımız tehlikede,bir oyun değil bu.Canda bir söz var ki küçük bir söz değil bu."

Yine "Caşu'ya güvenerek bizimle savaşmayı yeğlemek Melik Fahru'd-din'e yarar sağlamaz.Çünkü,Çaşu benim arzu ve hilafıma tek bir söz bile edemek,kaldı ki kılıç çalsın..' dedi.Ama bu a-zarlayıcı mazeretlerin hiçbirisi etkili olmadı.Gün ortasında ansızın her iki tarafın orduları arasında kısmi çatışmalar baş gösterdi.Birkaç adam öldü.Savaş kösleri gürlemeye,meydan erle-ri çoşup gayrete geldiler.Caşu'nun askerleri,Ayaz'ın kafilesin ni uzaktan görünce,gard ve isyan kılıcını Melik'in ordusuna dal-dırdılar.Nice insan telef olup kılıca yem oldu.Geri kalanlarsa bozguna uğrayıp kaçmaya koyuldular.Bu olay 6 Ramazan 696 (28 Ha ziran 1296)'da meydana geldi.Bahau'd-din Ayaz gücüne rağmen a-lışılan kaide gereğince Melik'e katıldı ve uğraş meşalesini sön-dürerek,başlarında fitne hevesi bulunan askerlerini yatıştırdı. Velinimetinin haklarına hürmet şartlarını ve edeplerini yerine getirdi.Maddi bir karşılık beklemediği halde pek ziyade tevazu gösterdi.Gücünü bir kat daha artırarak Melik'e oradan ayrılma izni verdi.

Yarlığı hükmünce,Fars mülkünün kara ve denizdeki ikta-ları Melik Cemalu'd-din'e verilip teslim edilince,"Moğol ve Müs-lüman askeri ile Hürmüz adasına gidin,orada bağımsızlık,baskı ve başı boşluk ile yönetim iddiasında bulunan Ayaz'ı yakalayın" diye ferman çıktı.Ruknu'd-din Mesud müjde eseri taşıyan bu ha-berleri duyunca taze hayat buldu.Müjdeler alıp Melik'e katıldı. Ordunun başı olmaya kefil ve öncü oldu. "Kişi kendi toprağının güneşini daha iyi tanır" sözü hükmünce,bu önemli işe o daha layık görüldü.Bu ayrıcalık yazıya geçirildi.Bu durum gereğince

her iki tarafın Kays'a saldırısı sınasında öncelik kazanan vahşetin sebeplerini unutmaya ve unutulmaya terk etmedi. /160/

Ayaz eski düşmanının konumundan ve ahdindan haberdar olunca "Sakın Mesud'un sözlerine itibar etmeyin" diye yazılı haber yolladı. "Kendi ayağıyla isyan tuzağına düşen bu avı yakalamayı ganimet sayın,ben kulunuz da hizmet yoluna girip kulluk şartlarını yerine getirmeye hazırlanayım.Onun fitne ve fesadı ortadan kalkınca,görüş ve arzumun gereği olan her şey bağlılık ve doğruluk kemeri bağlasın" yollu sözler etti.

Onun sadakatinin içtenliğini ve şefkatini gösteren bu sözler garaz ve hile yapıyor diye yorumlandı.Moğol askerleri Türkmen birlikleri ve yüksek rütbeli adamları için yirmi tümen harcandı.Savaşmak üzere adamlar Hürmüz adasına yollandı.Kendi si de sağdan soldan onu meşgul edip,durumunu bozsunlar diye Kays'a doğru hareket etti.Bahau'd-din Ayaz büyük adamların tedbiri gereği olarak savaşa hazırlandı.Caşu'nun adamları içir bir çok gemi temin etti.Nice azıkla birlikte savaş donanımı sağladı.İlahi yardıma güvenip gemilerini su üstünde harekete geçirdi.Adet olduğu üzere elçiler aracılığıyla lütuf dolu mesajlar gönderiyor,barışın daha üstün olduğunu belirterek ricada bulunuyordu.Ricaları ve tavsiyeleri kabul edilmeyince,gönlünü yağmaya koyup itibar gözünü açti ve çarpışmaya hazır hale geldi. BEYİT:

"Sen onları yenebilceğini bilsen bile savaşmamak için uğraş.Savaşmaktan başka çare kalmazsa,o zaman sana gereken yüreklilik,ve bir an durup düşünmektir."

Ayaz denizin ortasında,Melik'in ordusunun donanmasının karşısında durmuştu.Oraya demir atmış,askerinin azığı ve nafakası sitmişti.Ansızın Kays tarafından azık,yiyecek ve nafaka ile dolu iki gemi çıkageldi.Ayaz her ikisini de yakaladı.Gemilerin mutemet ve muhafızlarından kimilerini kılıçtan geçirdi. Bunu uğurlu fal sayıp,zafer ve nusretin bir işareti olarak kabul etti.Zahire bakımından bolluğa kavuşulmuş oldu. /161/ Ama Melik'in askerleri azık sıkıntı ve zahmeti içindeydiler.



Bu yüzden kimileri muhalefet edip kaçtılar,vatanlarına geri döndüler.Melik iki tarafın çarpışmaya başlamasını emretti.Gemiler su üstünde hareket edince,Ayas Caşu ile birlikte bir kenara çekildi.Öyleki Melik'in gemileri o telaşla onları göremediler.Su üzerinde hareket etmede birbirinden öncelik kapan gemiler,onların arkasından yetiştiler.Ne kaçmaya mecal buldular ne kaçmaya imkan.Ayaz gemilerin tamamını ele geçirdi.Askerlerin çoğunu acımasızlık kılıcıyla yok etti.Akrep sokuşlu zehirli hançeri ile hepsini Yunus gibi balığın karnına yerleştirdi. Bununla da yetinmeyip derhal Kays adası civarına hareket edip, orayı da aldı.Üç gün üç gece boyunca orayı yağmaladı ve sarayı kuşattı.Zafere ermiş ve üstünlük sağlamış olarak,nice mallar ve hesapsız ganimetlerle Hürmüz adasına geri döndü.Kays sakinleri iki ay içinde topluca vatanlarını ve meskenlerini terkederek Sevahil'e sığındılar.Oranın namusu büsbütün bozuldu. Bütün bunlarla birlikte,yolcu gemilerinin de geliş zamanıydı.Melik'in,gelen gemilere saldırması endişesi yüzünden hatırı perişan olup gönlü dolandı;Ayaz'a bir elçi gönderdi.Anlaşma ve barış akdi bozuldu.Kıtal ve savaş ipi uzatıldı.Ayaz bazı gemileri geri yolladı.Kendisi de birkaç menfur kişiyle birlikte Kays adasına gitti ve Melik Fahru'd-din ile olan ahdini ve misakını yeniledi.Sonra devlethane merkezine geri döndü.Cemalu'd-din İbrahim öldükten sonra,oğlu Melik İzzu'd-din isyan edip düşmanlığa girişti.Birkaç yıl sonra Ayaz da öldü.Mesud'un oğlu Kurdan Şah onun yerine geçti,çünkü babası Mesud da ölmüştü.Melik İzzu'd din 716 (1316) yılında güneş ve kılıç alametlerini iyice inceleyip denizden,altı bin men tutarında,üç yüz tane irili ufaklı inci çıkardı.Bu umulmadık hazine ile Türmenlerden ve başı boşlardan yirmi bin savaşçı er topladı. /162/

Gemilere ve kayıklara binip Hürmüz adasını feth etmeye azmetti.Savaşçılarla,savaş alet ve edevatıyla dolu iki yüz gemiyle Cerven adasının çevresini kuşattı.Hürmüz meliki,Mesud b. Mahmud'un oğlu Kurdan Şah ile defalarca çarpıştı.Her iki taraftan da pek çok kimse yaralanıp öldü.Sonunda barış ve uzlaşma

zinciri bağlandı.Şu şart koşuldu:Herbiri gemide kalacak,birbirlerini görecek ve anlaşma yoluyla tanışacaklardı.

Melik İzzu'd-din bu hile ve tuzakla düşmanını bela kapanına sokmak iztiyordu.Saksıtan çıkarılmış okların geminin iplerine bağlanmasını ve suya daldırılmasını emretti.Gemiler birbirlerine paralel olarak yanaşınca,her iki taraf da gemilerin içine bakıp araştırdılar.Bu arada Melik İzzu'd-din'in adamları Kurdan Şah'ı yakalayıp zorla kendi gemilerine getirdiler.Derhal zincire vurup zindana attılar.Zafer davulunu ve nusret nekkaresini çaldılar.Hürmüz adası halkı ok ve kılıçlarına el attılar. Bir çok kimseyi kaplan gibi ok yağmuruna tuttular.Naralar atıp vecde gelerek sevinçle :"Aramısdan bir kişieksik olsun,can ten de ve ruh bedende olduğu sürece Arapça konuşanların fermanı altına girmeyiz" diyorlardı.Kurdan Şah'ın akraba ve yakınlarından olan Melik Dinar'ı Mukran'dan getirip kendilerine padişah yaptılar.Hürmüz ve Cerven adasının yönetimine onu geçirdiler. Herbiri Melik İzzu'd-din'e itaat etmemenin yolunu seçtiler.Zalim,gaddar ve zorba Arapların hükümetini ve yönetimini kendilerine utanç sayıyorlardı.Kuşkusuz tacirler ve reaya Acemlerin devletinin kalıcı olmasına meylediyor ve Melik İzzu'd-din'in devletinin yıkılmasını Allah'tan dua ve niyaz ediyorlardı.

Melik İzzu'd-din denizde bulunduğu halde,Hürmüz'ü yeniden ele geçirme düşünceleri kuruyordu.Güzel bir tesadüf olarak Kurdan Şah'ı yakalayıp esir ettikten üç ay sonra bir gece,gaipten Yemen tarafının bereketini taşıyan hoş bir rahmet rüzgarı çıktı.Melik İzzu'd-din'in bütün gemileri denizde dağılıp kayboldu. /163/ Kurdan Şah'ın bulunduğu gemi kendisini muhafaza etmekle görevli yüz adamla birlikte Cervan adasındaki kendi ocağına doğru sürüklendi.Hiç kimsenin yardımı olmadan,sağ salim izzet makamına yeniden erişti.Melik Dinar'ı hoş tutup kendi mülkü olan Mukran'a geri yolladı.Hürmüz adasının yönetimi yeniden Kurdan Şah'ın eline geçti,yine kendisine nasip oldu.Bir kez daha savaş hazırlıklarına girişip asker temin etti.Çevredeki denizlerden gelen gemileri kendisine yardım etmek için alıkoydu.



Melik İzzu'd-din ise pişman olmuş,hüsrana uğramış ve utanca düşmüş bir halde Kays adasına geldi.O da yeniden asker,silah ve donanım hazırlığı ile meşgul oldu.

Kurdan Şah 716 (1316) yılında Cerven adasında vefat etti.Geriye dört oğul bıraktı.Büyükleri Behram Şah babasının yerine iki yıllığına padişahlığa geçirildi.Ondan sonra 717 (1317) yılında Kurdan Şah'ın damadı onun karısını ve iki oğlunu öldürerek yerine geçti.Böylece Hürmüz kıyılarını yönetmeye başladı.Melik İzzu'd-din'in yokluğunda zengin ve itibarlı bir tacir olan Zeynu'd-din Ali Abdu's-Selam'ı nice mal ve eşya ile,Fars ve Şiraz Daru'l-Mulk'ünü yönetmek üzere yolladı.Emir Tokmak ile Hace Tacu'd-din Ali Şah arasına düşmanlık girdiği 715 (1315) yılına dek bu böyle devam etti.Bu haber kendisine ulaşınca müjde davulları vurulmasını emretti.Tokmak'ın başı ezilip güçsüz kaldı dile halk sevinip neşelendi.

Emir Tokmak bu durumdan haberdar olunca Sultan'a:"Zeynu'd-din Ali,Sultan adına yalan yere Şirazlılar'a üç comak ve altı ok gönderdi" dile durumu arz etti.Sultan son derece incindi ve bir ferman çıkararak Zeynu'd-din'i yakalatıp getirdi. Zeynu'd-din Sultan'ın bu çetin öfkesinden araya Hacelerin girmesi ile kurtuldu.Ama emirlere ve vezirlere bu iş için pek çok mal ve para harcadı.Bu korku ve sıkıntı yüzünden hastalandı ve Yezd şehrinde vefat etti.Ceridan'a gömüldü.Çenesi geride bıraktığı mal ve makam hasreti ile kapandı gitti. /164/

Her neyse kitabın asıl yazılış maksadına gelelim..26 Şevval 713 '13 Şubat 1314) Çarşamba günü düşmanların geldiğini haber vermek üzere Horasan tarafından elçiler geldi.Emir Çoban Noyan asi düşmanı püskürtmek üzere Horasan'a doğru harekete geçti.2 Zilkade (18 Şubat) Pazartebi günü alem sultanının saltanat sancakları Horasan askeri ile savaşmak üzere Sultaniye'den hareket etti.7 Zilkade (23 Şubat) Cumartesi günü Kiray Bahadır ile birlikte yakaladıkları ellerinden kaçmış olan İsmail Bahadır geldi.Düşmanın geri kaçtığı müjdesi verildi.Çünkü dört aylık uluge,azık ve nafakadan başka bir şeyleri kalmamıştı.

Beş ay yol alıp hehirden ancak geçebilmişlerdi..Azıkları bitince Isen Buka "Murgab otalğından geçin" diye ferman buyurmuştu.Bundan dolayı geri dönüşe başladılar.Kiray Bahadır'ı da düşmanların durumunu kendisinden sorup öğrensin diye İsek Buka'nın yanına gönderdiler.

Şevval ayı ortasında Şehzade Yeysür ve İsen Buka Oğul'un oğlu Berke'nin beş tümen cesur ve yiğit askerle yeniden Amuye ırmağından geçtikleri haberi geldi.6 Zilkade (22 Şubat) Cuma günü Sultan Yasavul'un huzurundan,düşman askerinden yakalanmış otuz Türk ile bir elçi geldi.Başlarında Cinkeşi'nin askerlerin den Koncacı Caykeşi vardı.O "Cinkeşi şu anda elli tümen asker ile Ribat-ı Surh'a varmış,Murgab'a dek gelmiş,geri dönüşte hangi yolu kullanmama izin var diye İsen Buka Oğul'a haber yollamıştır" diye tedbirini anlattı.12 Zilkade (28 Şubat) Perşembe günü talihi genç padişahın ve yaşlı Sultan'ın yıldönümü ve kutlama ziyafeti vardı.14 Zilkade (1 Mart) Cumartesi günü Emir Alı'nin elçileri düşmanın geri püskürtüldüğü müjdesi ile Cuneyn'den geldiler.Kutlu saltanat sancakları avlanmak amacıyla hareket etti.Oradan da yazlamak için Sultaniye'ye gitti.Avlana avlana geze geze devlet merkezine geldi.



/165/ TÜRK VE MOGOLUN TAVŞAN YILINA DENK DÜŞEN 714 (1314-1315) YILI MUHARREM AYI İTİBARIYLA OLAYLARIN ZİKRİ

Sultan bu yılda yazı ve kışı Sultaniye'de geçirdi.Kaza kabzasından fırlatılan bir bela oku,bu yılda isabet hedefini tutturup etkili oldu.25 Muharrem 714 (11 Mayıs 1314) Cumartesi günü Kıbçak Başı ulusunun padişahı Ozbek Oğul'un elçileri geldi.Başlarında Uygur boyundan Keyhatu adlı kişi olduğu halde ,dört büyük musahib emir,yüz elli katır yük ile barış ve uzlaşma amacıyla,dostluk muhabbet kapısından geldiler.22 Safer (7 Haziran) Cuma günü Horasan Hatun Tebriz'de öldü.Padişah avlanmak üzere atına bindi.24 Safer (9 Haziran) Pazar günü Sultaniye'ye indi.Aynı gün Tebrizli şair Mevlana Humamu'd-din hoş olmayan bir şekilde vefat etti.Terlemek için hamamda sıcak su havuzuna girmişti.Bir saat sonra görevliler onu havuzda boğulmuş ve ölmüş olarak buldular. "Boğulup ateşe girdiler" (124) ayetini okudular. BEYİT: /166/

"Hicretten yedi yüz on dört yıl sonda,Safer'in tam yirmi beşinde,tan vakti Tebriz şehrinde şu söz sıradan seçkin herkesin diline düştü 'dünyanın önderi Humam'ud-din hiç şüphesiz esenlik yurduna gitti'".

26 Safer (11 Haziran) Salı günü büyük ziyafet verildi. Emirler ve noyanlar toplandılar.Elçiler hediyelerini sundular ve Sultan'dan izzet ikram gördüler.6 Rebiülevvel (20 Haziran) Perşembe günü Abdullah Akbartu'nun katili Mecdu'd-din Emiran'ı onun kanına kısas olarak öldürdüler.17 Rebiülevvel (1 Temmuz) Pazartesi günü Şam Fedaileri Emir Şemsu'd-din Ak Sunkur'u bıçakladılar.Ama Emir bu felaketin zararından ve yarasından kurtulup sağ kaldı ve iyileşti.Ertesi gün Rum diyarından Bademsir adlı elçi gelerek Karamanlıların ve Türkmenlerin huruç ettik-

lerini,Şam,Rum ve Konya şehri uçlarını aldıklarını ve oraya yerleş tiklerini haber getirdi.Ünlü padişah,muratlı hüsrev,adil emir,muzaffer komutan Emir Çoban Noyan'ı Türkmenlerin kıyamının şerrini gidermek üzere oraya atadı.7 Rebiülahir 714 (21 Temmuz 1314) Pazar günü,Emir Hüseyn Gürkan ve Ulcatay Hatun Mugan ve Erran kışlağından geri döndüler.17 Rebiülahir (31 Temmuz) Çarşamba günü Emir-i Kebir İrancin Rum diyarı beldelerinin muhafazasına dan geri döndü.6 Cumadelula (18 Ağustos) Pazar günü saltanat sancakları avlanmak üzere Ebher tarafına hareket etti.24 Cumadelahir (5 Ekim) Cumartesi günü asilzadelerden olan Emir Ebu Bekr İzzu'd-din Ebheri Sultaniye'de vefat etti.Cenazesini Ebher şehrine gönderip oraya gömdüler.30 Cumadelahir (1o Ekim) Perşembe günü büyük toplantı ve ziyafet vardı.Emir Sevinç Şehzade Ebu Said'i babasına teslim etti.Felek göz değmesinden korumak için üzerine "ve in yekadu'yu' okuyordu. BEYİT:

"Söz verilenden bin yıl daha fazla mutluluk içinde otur hüsrevlik tahtında.

Şahlar şahının sırtı sağlam şehzadesi olarak,felek sana itaat edip yaklaşsın,Tanrı yardımcın ve koruyucun olsun."

28 Cumadelahir (8 Ekim) Salı günü Timur Kaan'ın elçileri geldi.Güzel ve iyi haberler getirdiler. /167/ Ertesi gün hediyelerini sunup Sultan'dan izzet ikram gördüler (suyurgamişi). 25 Cumadelahir (5 Ekim) Cumartesi günü saltanat sancakları avlanmak amacıyla Çağan Navur tarafına hareket etti.8 Zilhicce (15 Mart 1315) Cumartesi günü Tanrı rahmetine ermiş Sahib Said Şemsu'd-din Huseyn Damgani,Bağdad şehrinde vefat etti.Borçların birikmesi ve kederlerin yığılması kaygısından yana rahata erdi. Şemsu'd-din Debbac da bu yıl vefat etti. MERSİYE:

Sahibkıran hüsrev,rahmete ermiş Şemsu'd-din Debbaç,yeryüzünü adalet ile süslemişti.

Alem şahları içinde onun gibi yüksek cevherli,gerçek kıran sahibi bir şah yoktu.

Alt yüz altmış yılında yokluktan varlığa geldi.Rebiülahirin yirmi üçüncü perşembe günüydü.

Altı yüz seksen sekizde on yedi Şaban Pzartesi günü Allah'ın izniyle tahta oturdu.



Padişahlığında adalet ve bağış elini açtı,zulüm onun elinde zayıfladı,adalet onunla güçlendi.

Yedi yüzden on dört geçmişti,Rebiülevvel ayından on gün sonra Pazar günüydü,

Saltanatı dinin kılıçı Rüstem adlı küçük oğluna teslim etti,ona yüzlerce aferin olsun.

O savaş zamanı,savaşçılığından Rüstem'in bile utandığı kimsedir.Eğlence vakti cömertliğinden Hatem'in gamlandığı kişidir. /168/

O felek anasının,ateşten,sudan,rüzgardan ve topraktan yüz yılda,yüz kıranda bir eşini daha getiremeyeceği kimsedir.

Dünya şecaat ve cömertlikte onun gibisini görmemiştir.Bağışlarken madenle,deniz;kahrederken suyla ateş gibidir.

Böylebi bir oğul babasının yerini alsa revadır.Çünkü ilim,cömertlik,adalet ve dinde babası gibi yüz kişi eder.

Bundan sonra bu yılda Kabe'ye gitmeye azmetti.İkballe nusret sağına ve solına oturdular.

Hac yolunda iken Rahbe tarafından Dımaşk tarafına,tam Kabakib Hanı'nda Huld-i Berin'e doğru uçup gitti.

Oruç ayından yirmi altı gün geçmişti,Cumartesi sabahı idi.Felek ona ansızın kaza pususunu kurdu.

O padişaha Hakk'ın verdiği keremler sayesinde,Dımaşk'ta salihler civarına gömüldü.

Yüz binlerce rahmet nuru,yü binlerce mağfiret Alemlerin Rabbi'nin lütfundan saçılsın üzerine.

Baba orada oğul burada saltanatta oldukça,devlet atı kalça altında,memleket yüzük altında kalır."

Emir Çoban'ın Rum'a gidişinin hikayesi şöyleydi:714 Rebiülahiri'nde (Temmuz 1314)İran ülkesi civarında bulunan sapkın kişiler savaşmak amacıyla ayaklandılar.Mücadeleye giriştiler.Rum ülkesi tarafında,Karaman dolaylarından pek kalabalık bir kavim olan Selzuklu Türmenleri huruç ettiler. /169/ Konya şehrini ve oraya bağlı olan yerleri ele geçirdiler.Bütün Rum

ülkesini karıştırıp fitne çıkardılar.Çünkü kendi aralarında Emir İrencin'in zulüm ve aşırılıklarından şikayetçi olup orada burada avare avare dolaşıyorlardı.Olcaytu Sultan Muhammed Türkmenlerin cüretini ve yayılmalarını haber alınca,ordunun dayanağı ve desteği olan Emir Çoban Noyan'ı kan emiçi ve saldırgan üç tümen askerle,Türkmenlerin zararına ve fitnesini gidermek üzere Rum tarafına yolladı.Emir Çoban,yıldızlar kadar çok olan askeriyle Rum boylarını korumak amacıyla harekete geçti.Konaklar aşıp menziller geçtikten sonra,o sınırlara varınca,emirler,asiller ve bütür baş kaldıranlar derhal onu karşılamaya çıkıp,önce davranmada birbirleriyle yarıştılar.Başlarını kulluk çizgisine getirdiler.Ahdedildiği üzere oradan ayrılmaya giriştiler.Yalnızca Karamanlılar zümresi kulluk ve itaat etmekten kaçındılar.Surlarının sağlamlığı,kalelerinin dayanıklılığı,sayılarının çokluğu ile gururlanıp bunlara aldanıyorlardı.

Emir Çoban kalabalık bir orduyla Konya önlerine geldi. Karamanlılar ayakkabı gibi acz ve mecburiyet başını içeriye çektiler.Kendilerini baş eğer gibi gösterdilerse de hiç birisi hizmet için huzura gelmedi.Emir derhal okladığı yurda geri döndü.Bu sırada Rum tarafını çekirgeler istila etmiş,kıtlık baş göstermiş,yiyecek ihtiyacı karşılanamaz olmuştu.714 Ramazan'ı başlarında (Aralık 1314) Çoban'ın elçileri geliş gidiş halinde idiler.Karamanlılar bu durumdan çok korktular ve anladılar ki dik olan bayrağa pençe atmak,görkemli bir dağa karşı savaş açmak ve denizi biriktirmeye çalışmak akıllılıktan ve görüşten uzak bir şeydir.Böylece hazırlanıp huzura çıkmak için bir iki gün mühlet istediler.Vade verilen zaman gelip günü gelince,Karaman gece yarısı atına binip Larende'ye kaçtı.Adil hüsrev Çoban Noyan rüzgar gidişli,ateş tabiatlı,su duruşlu,toprak dönüşlü atlı kafilelerini onun ardı sıra yolladı.O da boynuna kefen geçirmiş,kana bulanmış bir kılıcı eline almış olduğu halde aman dilemek için Emir'in huzuruna çıktı. /170/ Emir onun canını bağışlayıp Konya şehrini onun elinden alıp kurtardı.



Oraya bir melik,şahne ve katipler atadı.Bu müjdeyi ulaştırmak üzere kendisinin has naibi olan Emir Ebu Bekr'i,Binbaşı Kutluğ Şah adlı adamıyla birlikte alem sığınağı padişahın huzuruna Sultaniye'ye gönderdi.Sultan Emir Ebu Bekr'e iltifat edip hil at ve ikta ile şereflendirdi.Sonra bir ferman çıkarıp "Kutlu gelişli muzaffer komutan orada bir süre kalsın ki aramızdaki ahdi tamamlayalım" dedi. Yine 714 Safer'inde (Mayıs 1314) Ebu Bekr lakaplı bir derviş Hac menasiğini yerine getirmek için Malatya'dan Şah tarafına gitmişti.Ona Halep Emiru'l-Umera'sı Ulkacı ile sohbet ve yakınlaşma fırsatı nasip oldu.Kendisini alıkoymasından kuşkuya kapıldı.Tabiatına hoş gelmesi ve muhtemel bir tehlikeyi gidermek için Umkacı'ya :"Benimle emin bir kişi yolla,Malatya şehrinden sana yüz bin dinar hazırlayıp ona teslim edeyim ve senin hazinene yollayayım" dedi.Firdevsi şöyle der BEYİT:

"Sevinç zamanı ağaç dikme,çünkü zaman onun meyvesini zehire dönüştürür."

Hasılı Malatya şehrine dek onun şerrinden emir kaldı. Ulkacı,Şeyh Ebu Bekr ile birlikte,verdiği sözü yerine getirmesini sağlamak ve dediklerini almak üzere bir mutemet yolladı.Şeyh Malatya'ya varınca durumun keyfiyetini Şihabu'd-din Mezamiri'ye anlattı .Sözleştikleri malı vermekten kaçıp vaz geçti.Haberciyi tutup Emir Çoban'a yolladı.Emir :"Sen kimsin ve buraya hangi maslahat için geldin?" diye adamın gelişinin keyfiyetini sordu.Adam :"Ben Mısır sultanı Nasır'ın habercisiyim,söz verilen malın ödenmesi ve alınması için geldim" dedi. Emir adamı hoş tutarak Nasır'ın yanına dönmesi için izin verdi.Ulak Kahire şehrine varınca Nasır'a olup bitenleri biraz katıp birak eksiltip anlattı.Nasır Malatya'ya saldırıp ordu göndermek istedi. /171/ Önce hassaları ve yakınları olan Devatdar,Hacliz ve Mihail ile meşveret etti.Has naibi olan Argun :"Ermeni ve Yahudi'nin sarhoşluk eziyetini gidermek için Müslümanlara eza ve cefa etmek bize nasıl yaraşır?" diye onu bu hareketten sakındırmaya çalıştı.Ondan sonra Mihail ile meşverek etti. O da :"Bu yerilmiş düşünceden vaz geç,Müslümanla-

rın canına ve malına saldırmayı kendine reva görme" dedi.

Daha sonra Hacliz ile meşveret etti.O derhal atına bindi.Nasır diğer emirlere :"Siz beni nasıl mazur saymazsınız vë bu üç kişiyi sevmek ve onlara muhabbet beslemekle suçlar sınız?Her biri beğenilen bir özellikle tanınırlar.Digerlerinin haberi olmadan Argun ile hiç meşveret etmemişimdir.Mihai le söylediğim sırlardan hiçbiri açığa çıkmamıştır.Hacliz ne zaman ferman etsem hiç düşünmeden o emre göre davranmıştır" dedi.Nasır Malatya şehrinin üzerine yürümek için altı emir atadı.Sencer-i Hamamdar,Kuli,Baydar,Bu Bekri,Hacliz ve Salar oğlu Muzaffer,altı bin atlı ile hareket ettiler.

Bunlar 715 (1315) başlarında Gazze şehrine vardılar. Her yana "Müslümanlardan fasık ve kafirlerle kim gaza etmek ister?" diye çığırtkanlar çıkardılar.Gazze emiri Kunduri,bin adamı ile onlara katıldı ve birlikte yola koyuldular.Dımaşk şehrine ulaşınca,oranın emirler emiri Tengiz on bir adamı ile onların yardımına koştu.Tengiz bahadırlarına oklarını yaylara geçirsinler diye emredince bin kadar adam ok attı.Bunlardan hiçbirisi hedefi tutturamadı.Tengiz :"Emir Çoban'a ve Moğol askerine karşı böyle ok atan adamlarla mı cevap vereceğiz?" dedi.Bir Türk cevap olarak :"Biz kulların elinden gelen budur,eğer bir emir olarak senin kolun,pazun,parmağın daha iyiyse buyur bir ok da sen fırlat" dedi. /172/ Ordu Halep sınırına varınca emir on bin atlısı ile birlikte orada onlara katıldı ve hep birlikte nehirden geçtiler ve Rum sınırına vardılar.Kalatu'r-Dum,Kahta,Kerker,Semsun ve Akçadağ diye bilinen Merhic dağına ulaştılar.Hama meliki üç bin savaşçısıyla birlikte orada onlara katıldı ve öncü olarak Malatya şehrine saldırdı.10 Safer (16 Mayıs 1315) Cuma günü Malatya halkı onu yenilgiye uğratıp geri püskürttü.Cumartesi günü yeniden altı bin saldırgan atlı ile şehrin kapısının önüne gelip :"Ey Müslümanlar,biz buraya savaşmak için gelmedik ama Sultan Nasır'ın fermanı odur ki sizden Müslüman olan herkes göç edip Şam tarafına gelsin" dedi.Dımaşk emirlerinin başı Tengiz öne çıktı.Bu



maslahat ve tedbirden hoşnut olmadı.Şam orduları Malatya'nın çevresini kuşattılar.Bir daire halkası gibi,dıştan içe doğru ortaya toplandılar.Şehri ele geçirip yakıp yıktılar.Halkı sürdüler.Beş bin kadar Ermeni ve Müslüman öldürdüler.Mescitleri, mabetleri,mihrap ve minberleri yaktılar.Minarelerden hilalleri söktüler.Bu sırada halk kurtulmalarına vesile olur diye Kur'an-i Mecid tilavetiyle,virdler ve dualar okumakla meşguldü.Şamlılar kurtların sürülere saldırdığı gibi saldırdılar ve hepsini parça parça ettiler.Yüz bin adam,kadın ve çocuktan oluşan kılıç artıklarını da Şam'a sürdüler.Sis ve Ayas Tekfuru'na yolladılar.Ondan yüz binlerce dirhem meblağı zorla alıp geri döndüler.Bu yaptıklarını büyük bir gaza,şükre ve övgüye layık bir gayret sandılar.Gazze'den Mısır sınırındaki Areş'e gelince Sultan Nasır'ın huzurundan gelen atlı kafileleri ortaya çıkıp Emir'in elindeki grupları alarak zincire vurdular ve Fustat'a götürdüler.Oraya gönül bağlayıp kalsınlar diye Malatya halkının aylık gelirlerini artırdılar.Bu sırada Şam askerleri ise Müslümanları sopalarla dövüyor,işkence ediyor,Hıristiyanlığı kabul etsinler diye eziyet ediyor,köle olarak satıyorlardı.Sanke Şamlıların öküz tabiatlı yaratılışları cehalet,sapkınlık,düşmanlık,zulüm,küfran,kalp karalığı,dinsizlik ve hıyanetle yoğurulmuştu.

/173/ TÜRK VE MOĞOLUN LU YILINA (125) DENK DÜŞEN 715 (1315-1316) YILI MUHARREM AYI İTİBARI İLE OLAYLARIN ZİKRİ

Sultan bu yılda yazı Sultaniye şehrinde,kışı Aras nehri kenarında Mugan ve Erran'da geçirdi.Bu yıl ortaya çıkan gailelerden birisi de Şehzade Kaydu'ya bağlı Cuci Kasar uruğundan olan Baba Oğul gailesiydi.Baba Oğul 715 Cumadelulasında (Ağustos 1315) bir tümen askeriyle birlikte Olcaytu Sultan'a bağlılığını göstermek ve ailesini göçürmek amacıyla hareket etti. Harezm beldelerine saldırdı bin atlı askeriyle.Harezm hakimi olan saray emiri Kutluğ Timur çabucak yenilgiye uğradı.Onun askerleri de Baba'nın tarafına katıldılar.Böylece Harezm şehirlerine saldırdı ve birkaç büyük şehirde zaferler kazandı. Zemahşer,Garyayn,Hezaresb,Hayat,Kat,Kazerun,Savekan ve öteki bölgelerle,oralara bağlı olan yerleri aldı.Bütün Harezm şehirlerini yıktı,yaktı,yağmaladı,harap etti. /174/

Halkı eziyetlere,işkencelere ve türlü türlü azaplarla zora soktu.Fısk,fesat ve bozgunculuktan geri durmadı.Öyleki tesettürlü ve ifeetli kadınlara kocalarının önünde,salihe ve zahide kadınlara ana babalarının önünde tecavüz ediyor,zina ve fesat işliyorlardı.İmamlar,eşraf ve ayandan oluşan yaklaşık yedi yüz kişilik bir grup üç ayrı yolu bulunan minarelere kaçtılar.Bu minareleri de ateşe verip yaktılar.Öyleki bir baba ciğerparesi olan yavrusunu,o gözünün nurunu yanma korkusu yüzünden minareder aşağı attı.Fitne,fesat,fısk,fücur,katil ve kargaşadan sonra Baba Oğul elli bin esir,ganimetler ve sayısız hayvanla geri döndü.

Harezm beldelerinin viran olduğunun haberi Şehsade Yeysür b. Orük Timur b. Tokta Timur b. Börü b. Çağatay'a ulaşınca,yirmi bin atlı ile çakan şimşekler ve yağan yağmurlar gibi iki aylık yolu altı gece altı günde alarakHucend'ten Harezm'e at koşturdu.Rum sancaklarının dikilip Abbasi sancaklarının



söküldüğü sabah vakti,Baba ve ordusunun üzerine saldırdı.Her iki taraf arasında zorlu bir savaş ve şiddetli olaylar oldu. O nasippiz adamlar "Koşuşan pervaneler" (126) ve "dağınık çekirgeler" (127) gibi,karıncalar ve kumlar kadar çok olan o adamlarla yüzyüze geldiler.Pek çok kişi yaralandı ve öldü.İdbar rüzgarı,hüsran toprağını fasirlerin ve kafirlerin yüzüne çaldı.Baba Oğul esirleri bırakıp has adamları ve nedimleriyle Merv şehrine kaçtı.Esirler esirlik belasından kurtuldular,zincir ve bağdan boşandılar.Gerçi elleri boş,dudaklarında ah,yüreklerinde kan vardı,ama aç ve susuz,amaçsızca gidilecek yere ulaştılar.

Baba Oğul bundan sonra 715 Camadelahiri'nde (Eylül 1315) Moğol'un Lu yılında,Olcaytu Sultan'ın huzuruna geldi.Yanında Kaydu'nun akrabaları ve bağlılarından birkaç kişi vardı.Zillet ve aşağılık makamından aman ve esenlik sığınağına geldiklerini anladılar. /175/ Zamanenin korkusundan,rağbet ettirme ve tehdit etmesinden aman buldular.Baba olayı yüzünden Olcaytu Sultan ile Cuci ulusunun padişahı Özbek Oğul arasında tam bir düşmanlık ortaya çıktı.Elçiler birkaç kez sıkıştırma ve tartışma isteği için gidip geldiler.İsen Buka Oğul bu durumu işitince fit ne çıkarmak için durumu fırsat bildi.Özbek'in bu fitnede kendisine katılmasını istedi.Özbek'e haber yollayıp :"Timur Kaan,Cuci ulusunun padişahlığına layık değildir.Kıbçakbaşı'nın padişahlığını Minkadoya vereceğim" diyor dedi.Böylece Özbek onun kışkırtma ve aldatmacasıyla Timur Kaan'a karşı isyan edip düşman oldu.15 Cumadelahir 715 (16 Eylül 1315) Salı günü Özbek Oğul'un yanından Kıyat boyuna mensup Ak Buka adlı elçi Tebriz'e geldi.Tesadüfen o sıralarda Ak Buka'nın oğlu Emir Timur Gürkan Erran kışlağından geri dönmüş Tebriz'e varmıştı.Ona siyafet verdi ve oturduğu yerden onun elinden kadeh almak diledi.Ak Buka buna incindi.Aralarında Moğol'un kavga döğüşü başladı."Senin gibi bir köle oğlunun elinden nasıl kadeh alırım?" dedi,üstelik siz yasayı unutmuş yeysün'ü terk etmişsiniz.Güzel törelerimizi aklımızı,kültürümüzü unutulmaya bırakmışsınız.Gürkan'ın adeti uruğun hizmetinde olan bir kul gibi iki adım ötede ayakta durmak midir?"Emir Hüseyn cevap verdi :"Emir elçilik yoluyla geldi.

Cengiz Han uruğunu ve soyunu yargılamak için değil" dedi.Elçi bu cevap karşısında susup sessiz kaldı.Sultaniye'ye vardı.Sultan'a sunduğu haberin içeriği şöyleydi :"Baba Oğul bu yiğitliği kendi yüreğiyle göstermiştir.Harezm vilayetini harap etmiştir.Onu buraya,bizim yanımıza yolla.Eğer sana danışmak ve ücret almak için gelmişse,sizden hiç kimse(bu yıl) Erran'da kışlamak için harekete geçmesin.Çünkü biz çöldeki kumlar kadar çok yağmur damlaları kadar fazla,toprağın bile bütün sağlamlığına rağmen taşımaya güç yetiremediği bir orduyla Mugan ve Erran'da kışlamaya kararlıyız. /176/ Orada olup biteni görüştükten sonra birsirimize sözlü olarak cevap verelim." Sultan şöyle cevap verdi :"Allah'a and olsun ki (Baba Oğul) bizim ferman ve emrimizle gelip küstahlık etmiş olamaz." Sultan daha sonra,Baba'nın oğlu Ak Buka ile birlikte başlarının vurulmasını emretti.Yine Sarıyan'ın oğlu Bahirkum'u,Diyar-ı Bekr'de Emir Sutay'ın mülazımı olan amca ve yiğen iki kişiyi gönderip hepsini helak ettirdi. Timurkun'un kardeşi Hurkudak da öldürüldü.Buhirkun'un iki kız kardeşinden büyüğünü,Sultan'ın kendi mülazımlarından olan Emir Nasır Dulkundu'ya;küçüğünü Horasanlı Bulugan Hatun'un ordu emiri Big Timur'a verdi.Onların derdinden gönlü rahata erince Ak Buka'yı hoş tutup izzet ikramda bulunudu ve asıl vatanına geri dönmesi için izin verdi. "Baba kendi başına,bize danışmadan bu cesareti gösterdi ve yayılmaya yeltendi.Her halde hak ettiği cezayı da buldu" dedi.

Bu yılda derin bilgili,nazım ve nesir üstadı Mevlana Zeyn u'd-din Kudsi-i Puladi,Sultan'ın huzuruna çıkma şerefine erdi. Sebebi şuydu:Sultan Baba Oğul için hil'at gönderdiği sırada Hace Reşidu'd-devle onun,şehzadeler Kaydu ve Tokta'ya yakınlığını ve mülazemetini anlatıp her zaman bir gölge gibi şehzadelerin mülazımı,sohbet arkadaşı,eski nedimleri ve tanıdık meclis dostlarıdır dedi.Sultan onun adına da şeref hil'atleri yolladı.E

Ertesi yıl Baba Oğul,yalını ve arkadaşı olan Mevlana Zeyn u'd-din ile birlikte Mazendeden kışlağına büyük ordunun yanına Emir-i Kebir İsen Kutluk'un kılavuzluğu ve Hace Reşidu'd-devle'nin irşadı ile Sultan'a kul olma şerefine erişti.Dört kaside inşa ve imla etti.Birisi Moğolca,birisi Arapça.birisi Türkçe ve



birisi Farsça idi.Padişah bunu pek hoş karşıladı.İzzet ikram ile şereflendirip,ayrıcalık ve öncelik tanıdı.Orduda kalmasını buyurdu.O da önce Sultan'ın izni ile oradan ayrılıp 715 (1315) yılında karısını ve çocuklarını /177/ alarak geri döndü.Sultan iyilikler kapısı Sultaniye'nin eğitim işlerini ona bıraktı.Onun adına iki bin dinar aylık tayinetti.

Sultan'ın saltanat sancakları kutlulukla Receb (Ekim) ayı başlarında Erran'da kışlamak üzere hareket etti.Dizginini Tebriz'e doğru döndürdü.Vezir Hace Tacu'd-din Ali Şah'a yarlığ vererek yeniden vezirlik ve naiplik makamına atadı.Derece ve rütbesini artırdı.Böylece Ali Şah'ın talih ağacının dalları yaprak döktükten sonra yeniden yeşerip tazeliğe kavuştu,tomurcuk açtı.Onun adına kimi aidatlar ve nimetlerin faydaları hazırlanıp sunuldu.Vezirlik makamında ve naiplik mesnedinde hasır elbise giymekten,zühte ve hayırlı işlere yönelmekten başka bir iş yapmadı.Hiçbir zaman sarhoşluk verici her hangi bir içkiden tatmadı,dindarlıkta,eminlikte,güvenirlilikte ve salih işlerde devrin Bayezid'i,zamanın Cüneyd'i idi.Sultan Divan malından elli bin dinarı ona teslim etti.O da hepsini muhtaçlara ve hak edenlere ihtiyaçlarını görmeleri için sarf etti.

Bir gün Ali Şah ile Kacak'ın oğlu Emir Tokmak arasında çekişme ve ayrılık çıktı.Sultan onu,kendisine hizmet ve mülazemet için,emirlerin arasından seçmişti.Askeri işlerin,hizmetçilerin ve askerlerin (hadem u haşem) sırları,hazinenin açılıp kapanması konsunda kendisiyle konuşur ona danışırdı.Ona danışmadan,onun doğru görüşünü almadan hiçbir iş yapmazdı.Çünkü Sultan onun kutlu görüş ve tedbirini almayı kendisi için uğurlu sayıyordu.Tacu'd-din Ail Şah kendi tabiatının kanaatkarlığını, tok gözlülüğünü,dindarlılığını ve padişahın malı konusundaki eminliğini anlatıp duruyordu.Emir Tokmak :"Senin ellerin çalıp çırpmaktan yana temizdir,padişahın malından da çalmıyorsun.Ama senin naiplerin ve adamların öyle bir çalıyorlar ki Vezir Sadu"d-din Saveci bütün naipleri ve adamları ile birlikte veziğliği süresince bu kadarını çalmamıştır" dedi.

Sa'd-i Cevheri de bu tartışmanın içine girip,Tokmak ile soru cevap yarıştırmaya başladı.Aralarında çekişme,döğüş ve kargaşa ortaya çıktı. /178/ Tacu'd-din,Cevheri'yi önemli bir miktar mal konusunda uyardı.Ondan malları aldıktan sonra,iki taraf arasında çirkin,uğursuz ve kaba bir düşmanlık baş gösterdi. Öğleki vezir Tacu'd-din Ali Şah Sultaniye kalesindeki sarayın karşı tarafına cennet benzeri bir köşk yaptırdı.Kapıları ve duvarları halis altın işlemeli,çeşitli inciler ve mücevherler le kaplıydı.Çevresi ve tabanı yakut,firuze,lal ve zeberced, bicade gibideğerli taşlarla bezenmiş;güzellik ve hoşluğunun çokluğundan oranın adını "BEHİŞT" koymuştu.Bir gün orada emir ler ve vezirlerin toplanacağı büyük bir ziyafet vermek istedi. Emir Tokmak'a :"Sultan'ın ziyafete katılmasını sağlamanızı umuyorum" diye haber yolladı.

Tokmak kendisinden "Behişt"adını işitince,onu kınamak ve suçlamak için fırsat yakalamış oldu."Dilin kopsun,ağzın yarılsın,başın kesilsin... Bizim sultanımız cennete bin yıl sonra gidecek.Ad kavminden Şeddad esiki günlerde ve geçmiş zamanlarda kendine bir cennet yaptı,ama orayı görmekten mahrum kalarak öldü.O cennet ona uğursuz geldi." dedi.Sultan bu sözleri duyunca bozulup korkuya kapıldı.Sessizliği ve orada kalıp daveta katılmamayı yeğledi.O ziyafete katılmaktan kaçınmayı kendisine vacip saydı.Böylece Hace Tacu'd-din Ali Şah'ın bir tümen masraf telef ve heder oldu.

5 Receb 715 (5 Ekim 1315) Pazar günü saltanat sancakları Erran'da kışlamak amacıyla Sultaniye Daru's-Selamı'ndan Siyah-Kuh tarafına Sefid-rud doğrultusunda harekete koyuldu. 24 Receb (24 Ekim) Perşembe günü Tebriz'e geldi.Tesadüfen bu mevsimin ikliminin gereği olarak Tebriz'de sersam ve hınak (128) hastalığı yaygındı.

Emir Tokmak vezir Tacu'd-din Ali Şah'ın isteğinin aksine yol üzerinde,Ucak konağında Sultan'ın görüşüne :"Şu sırada Tebriz'de hastalık ve Sersam pek yaygındır,bu taraftan gitmek daha doğru olur"diye düşüncesini arz etti.Sultan ziyaret için



iki günlüğüne Reb-i Reşidi mahallinde konakladı. /179/ Oradan atına binip hareket etti.Şehrin kenarından geçip Gunbed-i Şam'a doğru yöneldi.Babası Argun'un köşküne inip konakladı.Bu köşk Gunbed-i Gazani'nin hemen yanıbaşındadır.Orada da iki gün ikamet etti.Dervişlere,muhtaçlara ve yoksullara sadakalar dağıtıp çokça iyiliklerde bulundu.

27 Receb (27 Ekim) Pazartesi günü Mugan ve Erran tarafına doğru yola koyuldu.Yol boyunca seyirle avla,gezintiyle meşgul oldu.Bu sırada Emir Çoban Noyan da Rum tarafından çıkageldi. Onun hatunu Şehzade Dolandı yolda vefat etti.Yas ve matem şartları yerine getirildikten sonra yola devam ettiler.Aras ırmağı kıyısındaki Mahmud-abad karyesine indiler.Sultan bu yılın başlarında dünya şehzadesi (Ebu Said)i afetler dehlizi,korku balyozunun örsü olan Horasan ve Mazenderan tarafını muhafaza etmek üzere büyük bir orduyla o bölgeye atadı.Canının dilediği akrabası ya da yakını olan her emir,vezir ve oğlu Şehzade'nin kutlu rikabı yanısıra yola çıkardı.O kış Masenderan'ın Nimmerdan konağında kışladılar.Bu yılın olaylarından birisi de Şevval (Aralık)ayı başlarında Hemedan'darn Curfadkan vilayetine dek hiç durup dinlenmeksizin yedi gün yedi gece yağmur yağmasıdır.Sekizinci günde korkunç yıldırım düşmeleri ile birlikte bir deprem olmuştur.Nitekim yirmi küsük büyük kasaba alt üst olup baştan sona harabeye dönmüştü.Oranın zemini dümdüz kalmıştı.Halktan ve çiftçilerden pek çoğu toprak altında kalıp can verdiler. Biriktirdikleri hazineler ve ürünleri toprağın altında kalıp üzeri örtüldü.Yine bu yılın olaylarından birisi de Hint diyarının padişahı Sultan Alau'd-din Dehli'nin,oğlunun zehirletmesi bonucu ölmesidir.Bunun sebebi bir takım ön açıklamalar yapılmasını ve Hint beldelerini tanımayı gerektirir.Oranın padişahları şurada anlatıldığı gibidir.

İSLAMIN BAŞINDAN PADİŞAHLARIN ORTAYA ÇIKIŞINA DEK HİNDİSTAN ÜLKELERİ TARİHİ-HİNT ŞEHİRLERİ VE DEHLİ DİYARI SULTANLARININ KISACA ZİKREDİLMESİ

/180/ Kimi milletlerin görüş birliği ettiği üzere en nezih arazilerin ve en mutedil toprak parçalarının bulunduğu ülke Hint diyarıdır.Hint topraklarının güzelliği cennet bahçelerinin bir nüshasıdır.Toprağının zerreleri yakut ve mercan gibidir.Çevresinin temizliği,o diyarın havasının yumuşaklığı,türlü nimetleri,altın,mücevher,değerli eşyalar gibi zenginlikleri açıklayıp şerh etmeyi dahi gerektirmez.Bitki örtüsü ve ağaç yapısı,hoş toprağı,sünbül,karanfil,ud,sandal,kafur ve mendel gibi çiçekleri vardır.Alaca anberi deniz artığıdır.Nil ve bakkamı alem şehirlerinin gaĵiyesidir.Arazi ve tarlalarında bulunan toprakları,sürgün ağaçları hayat maddesi gibi derde devadır.Hastalıkların tedavisinde kullanılan yararlı macunları, içindeki ırmaklar zamanı bile mumya haline getirmiştir.Bu macunların ticaretinin yapılması bir kimya özelliği gösterir. Burçlarının gücü yıldızların etkisiyle hoşluğuna eş olmuş,çevresi de güzelliklere eş olmuştur.Meyvesi gençlik bahşeder,biberinin tanesi ateş üzerine saçıldığında dostların yüzünün toprağı olur.Seylan kayaları,rumman taşları,Bedahş akikine benzeyen,gönül alıcı,ışıklar saçan akik ve lalleri vardır.Her köşesi,yolları ve kasabaları bir altın madenidir.O yerlerdeki hazineler ve defineler deniz gibi cevherle doludur.Ağaçları her zaman yeşil ve tazedir.Havasının hoş nesimleri güzellik kokuları getirir.Dallarındaki kuşlar tatlı dilli dudulardır.Bahçelerindeki keklikler hoş salınan tavuslardır. BEYİT:

"Eğer Hint şehirlerine cennet nişanı yakıştırsalar buna şaşırma.Çünkü cennet bile böyle değildir."

Eğer bir kimse şu sıralanan sıfatları aşırılığa ve abartıya yorar ve müellifi müfrit bir abartıcı sanarsa,deriz ki kendisine insaflı bir görüşle soru soran,bu zamana dek insanoğlunun beşiği olmuş,Cavuran'ın doğu ufkundan Kayruvan'ın batı hizasına dek,kuzey bölgesinin başlangıcından güney bölgesinin sonuna dek,oranın altın ve gümüşünün,sanatlarının ve güzelliklerinin nakledildiği /181/ karşılığında her türlü arazinin,çer çöpün,taşın,kayanın,ilaçların satın alındığı, o ülkeden hiçbir zaman böylesi bir sermayenin başka bir ülkeye



gönderilmediği bir ülke hakkında şu hikaye edilenleri abartıdan uzak görmelidir.Hatta bu vasıfları insaflıca kabul etmelidir.Bu hasletleri ve şekilleri ile oranın oranın toprakları nın genişliği hakkında,genişliği yerler ve gökler kadar olan bir cennettir sözü duyulmuştur.Enlemi ve boylamı,şehir ve beldelerinin sayısı Ebu Reyhan'ın kitabından,yolcular ve büyük gezginlerden şu şekilde nakl edilmiştir:Milubar,Lahur hududundan Kulem'e dek üç yüz fersah arazi vardır.Diyule,Kinbayet hududundan Milubar hududuna dek dört yüz fersahtan büyük alana sahiptir.Sevalik 125.000 parça köy ve şehirden oluşur.Kinbayet diye bilinen Guceret 70.000 parça köy ve şehirden oluşur. Malva bölgesi 189.300 parça şehir,kasaba ve köy olarak sayılmıştır.

Bu kitabın yazıldığı tarihe dek,Malva padişahı saltanat sancağını aşağı çekeli ve kendisi toprağa yakınlaşalı otuz yıl kadar olmuştur.Oğlu ile veziri arasına çekişme ve kavga yaygısı serilmiştir.Savaşıp mücadele ettikten sonra her biri ülkenin bir bölgesini ele geçirmiştir.Her yıl Hint diyarındaki çoğu yerden oraya saldırılar olmakta,mallar,yiyecekler,şeker,perde,çadırlık gibi şeyler yağmalanmaktadır.Bu durumda ise hiç bir aşırı farklılık bulunmamaktadır.Bütün Hint şehir ve beldeleri bayındır olup halkları himmet ve rahatlığa dalmıştır.Bu ülkede dört mevsim boyunca yetmiş çeşit yapraklı çiçek ve şaşırtıcı türlü reyhanlar ortaya çıkar. BEYİT:

"Dey,Behmen,Azer ve Ferverdin'de toprağı hep lalelerle kaplı görürsün.Hava tatlı,toprak nakışlarla dolu,ne soğuk ne sıcaktır.Sanki hep bahardır."

/182/ Kışlık tahıl ziraatini şebnem dedikleri buharın nemi ile yaparlar.Bunu eşde ettikten sonra yazlık ziraate başlarlar ve bulut oluklarının damlacıklarıyla hazırlık yaparlar. Mina renkli asmaları yılda iki kere üzüm incileriyle süslerler. O zeminin bereketi ve verimi öyle çoktur ki söğüt ve çınar gibi ürünsüz ağaçlar bile orada kök salıp dallarını yayar,yıllar sonra meyve vermeye başlar.Insanın hatırı rahat olup himmeti ve

niyeti oranın durumlarını saymaya dalsa,yolculardan,gezginlerden haberler alsa,bir süre vaktini söylenenleri incelemek, ayırmak,düzeltip temize çekmekle geçirse bile,oranın harikalarını anlatmak,o diyarın şaşırtıcı hallerini söylemekten aciz kalır.Kaldı ki bu satırların yazarı:"Her toplulukta söz sözü d doğurur,çünkü ben bir vadideyim sen başka bir vadide" sözü hükmünce herkesten bir haber ve bilgi almak hevesinde olup ilahi sanatları,düşünenlerin sonsuz rivayetlerini topluca göstermek için bir hatırlatma ve belirtmeyi kendine vacip görmektedir.Gerisini de buna göre sen kıyasla demektedir.

Mi'ber'e gelince oranın arsası Kulem toprağından Nilavef bölgesine dek üç yüz fersah uzunlukta sahile sahip olup oranın padişahına Deyur derler.Devlet efendisi anlamınadır. Çin ve Maçin ötesinin turfaları her zaman Hint ve Sint beldelerinin ürünleri gemilerle yani deniz üstünde giden ve kanatları koca dağlara benzeyen gemilerle oralara ulaşır.Özellikle Fars denizi adalarına.Diger beldelerin sükü,kokusu ve rengi genellikle Irak ve Horasan'dan Rum'a ve Freng'e dek oradan hasıl olur.Şu birkaç yılda buranın Deyur'u Senderbendi idi.Üç kardeşi vardı.Her biri bir bölgeyi istila etmişti.Hind'in sınır koruyucusu Melik-i A'zam Takiyyu'd-din b. Muhammed et-Tayyibi naib,vezir,müşir ve tedbir sahibi bir adammış. /183/

Güvenilir kişilerden rivayet edilir ki bunu değeri her yıl iki bin baş attır.2.200.000 dinar gelir puthanelere ve zelillik damgası ile damgalanmış kilise ve mabetlere ait otlaklara havale edilir ki hazine mallarının usulü ile hiçbir ilgisi yoktur.Deyur 692/1293 yılında Mi'ber ülkesinden yokluk ve zeval geçidine doğru gitti ve alem hazinelerini arkasında bıraktı.Şeyh Cemalu'd-din'den rivayet edildiğine göre ondan kardeşine yedi bin baş inek yükü parlak mücevher kalmıştır.Şimdi onun kaimmakamıdır.Dehli'nin şehirleri:Dehli Hint beldeleri içinde en şerefli mekanda bulunup gövdedeki kalp gibi sayılır.Diger şehirler onun organları değerindedir.Toprakları kuzey rüzgarından esintiler taşır.Buna rağmen ılıman ve



hoş bir tabiatı vardır.Ateş etrafına gizlenmiş tesnim benzeri bir suyu vardır.O civarın bütün halkı temiz inançlı müslümanlardır.Bunlar uzun ömürlü az hastalanan insanlardır.Üç yüz bindan fazla murabıt askeri vardır. /184/ Pencab'tan geçince Sind,Cilem,Lehavur,Setkub,Beyah ırmakları bulunur.Şehirler ve bölgeler şu şekilde sıralanmıştır:Bunyan Kuh,Kuçe-i Telampur,Suzre,Lehavur,Calender,Hadiku,Kerhucut,Multan,Açe,Hansi,Seresti,Kitil,Senam,Tebride,Samane,Cahnir,Kehran,Tagor.Dehli'den Hind'in içine doğru gidildikçe şu şekilde sıralanır: Avez,Beduven,Kuh,Menkipur,Bahar,Seterek,Sihlet ve Leknut.

Bu beldelerden her birisinin köyleri,sağlam kaleleri ve surları vardır.Buranın bayındır bölgeleri şu kitaba yazılamayacak,akla ve hayale sığmayacak kadar fazladır.Kalem bunun ayrıntısına girmekten acizdir.Ögetay Kaan zamanında Dehli sultanı Şemsu'd-din idi.Uzun zaman ülkeyi güzelce korumak ve saltanat alametlerini yaşatmakla meşgul oldu.Ömrünün ahitnamesi sona erdiğinde ardında iki oğul ve bir kız bıraktı.Oğullarının büyüğü Celalu'd-din,küçüğü Nasıru'd-din ve kızı Raziye idi.Köleleri Uluğ Han,Kutluğ Han,Sunkur Han, Aybik Hıtayi,Yüzbik ve Mir Damad Şemsi-i Acemi onun hakkının nimetine küfran edip Celalu'd-din'e karşı ayaklanarak kıyam ettiler.Asilik yolunu tuttular.Bağımsızlıktan ve serbestlikten dem vurdular.

Celalu'ddin 651/1253 yılında kaçarak Mengü Kaan'ın huzuruna doğru hareket etti.Kutluğ Han ve Sunkur Han da Uluğ Han'dan korkuya ve dehşete kapılıp Celalu'd-din'in ardından yola koyuldular. /185/ Uluğ Han,Sultan Celalu'd-din'in kız kardeşi,güzel ahlaklı Raziye'yi Dehli saltanatının tahtına geçirdi.Kendisi ise ülke işlerinin girdisi çıktısı elinde olan gerçek hakimi idi.Öte yandan Mengü Kaan Celalu'd-din'e son derece izzet ikram gösterdi.Mengü Kaan bir ferman çıkarıp o sınırlarda ordusuyla birlikte bulunan Salı Bahadır'ın ona yardım etmesi ve mirası olan ülkesine ulaştırması için emir verdi.O ülkenin gül bağını o baş olmuş ayaklardan yani

kölelerin pisliğinden temizlemesini istedi.Celalu'd-din geri döndü.Salı Bahadır güçlü bir orduyla ona katıldı.Dehli sınır boyunda bulunan Cahnir vilayetinden bir adım öteye geçemediler.Mecbur kalıp geri döndüler.

Celalu'd-din daha sonra Moğollara itaat etmiş olan Lehavur,Kuçe ve Suzre şehirlerini tasarrufuna aldı.Bütün yerine parçayla yetinmek zorunda kaldı.Bir süre sonra Uluğ Han Sultan Raziye'yi tahttan indirip kabir ne güzel damattır sözünün kenarına yerleştirip oturttu.Kızını nikahı altına aldığı Nasıru'd-din'in başına saltanat tacını koydu.Sadece isimde kalan bir iki yıllık saltanattan sonra red ve kabul Uluğ Han'ın elinde olduğu sırada,kötü niyet yeniden kıvrım kıvrım zülüf gi bi katlanınca kendi damadını helak etti.Şu iki beyit de bu duruma uygun düştü BEYİT:

"Feleğin cevri her gün adaletsizlik eder,özgürlük her an üzüntüye rehin eder insanı.

Bu mülk güzeli hoş bir gelindir amma,her gün başka bir damadı kucağına alır."

Uluğ Han mülk arsasını muarızlarından temizleyince, saltanat tahtına ayağını attı ve kendisine Sultan Gıyasu'd-din lakabını verdiler.Hazineleri,defineleri,orduyu ve ulusu fermanı altına aldı.Böylece bir süre yer yüzü toprağının tozunu feleğe çıkardı. /186/

Uluğ Han,devletinin nöbeti zamanında,asi felek kendisine baş eğer ya da hızla geçip giden mülk gelini muradının kenarına gelir diye ham hayaller kurmaya başladı.Mülk kısırdır sözünün adetini unutunca,ecel pusu kurduğu yerden fırlayıp saldırıya geçti.Onun ömrü boyunca başkaları için kurduğu planların karşılığını verdi.Olçüsü şaşmaz kabzasından bir kahır oku fırlattı.Bu fani dünyadan bütün hasılı bundan ibaretti.Bunca çaba,gayret ve koşuşturmacadan sonra baki dünya zahiresi şüphesiz Allah her hain ve nankörü sevmez buyurulduğu gibi oğulları taca,tahta,ülkeye ve orduya varis oldular.



Bu ulaşma yolu üzerinde Hülagu Han,Sind diyarının valisi Vefa Melik'in oğlu Nasıru'd-din'i huzuruna çağırtmak üzere ferman çıkardı.En hızlı şekilde harekete koyuldu.Melik Şemsu'd-din Kert ve Hudavend-Zade Burgandı'yı korkunç bir olay ile suçladılar.Onların durumunu çirkin göstermekte çok aşırı gitti.Nitekim onları bir grup melik ve adamlarıyla birlikte yasaya teslim ettiler.Bu sırada Nasıru'd-din tarafından Belh emirliğine atanmış olan Melik Firuz,Dehli'ye hareket etti.Sultan Gıyasu'd-din'in oğlunu kendisine mülazım olarak,beğenilmiş hizmetlerde yakınlığına aldı.Onu devletin sınır boyu olan Multan'ı korumakla görevlendirdi.Moğol ordusunun müdahelesine sed çekmesini istedi.O da bir süre bu görevle meşgul oldu.Nifak ehlinin adeti olduğu üzere onu Moğollarla iş birliği yapmakla suçladılar.Dehli'den geri çağırdılar.Melik Firuz geri döndü.Sultan'ın huzuruna çıkmaktan korkuyordu.Huzura çıkmamak için her defasında mazeretler öne sürdü. Sultan'ın veziri onun aykırı davranışından,kusurundan ve oyalanmasından gazaba geldi.Birkaç merdud adamla onu,istese de istemese de huzura çıkartmak için yola koyuldu.Yanında yoldaşı bulunmayan vezirle,yolda çatışma çıktı.Vezir Sultan'a hizmet hususunda ağır isteklerde bulunuyordu. /187/ Melik Firuz onun cevabını kan dökücü kılıcın keskin ucuna havale etti.Der hal yokluk yolunun geçiş iznini kendisine verdi ve ta Sultan'ın köşküne dek dizginlere asıldı.

O sırada saray hizmetkarlarının çoğu dağılmış ve ayrılmış haldeydi.Alem sultanının mizacı ise hasta ve yorgundu.Firuz yiğitliğin şartını yerine getirdi.Fakirlerin arzusu gibi geç gelip,dilberlerin visali gibi tez giden fırsat zamanını ele geçirip onu bir darbede öldürdü.Askerlerin ve yağmacıların gürültüsünü dindirdi.Sultan'ın henüz çocukluk çağında bir oğlu vardı.Saltanatı bir süre onun adına devam ettirdi.Türlü iyiliklerle orduları itaati ve hükmü altına aldı.Bu haberi iletsin diye babasının ardından oğlunu da yokluğa yolladı.BEYİT

" Ümit sokağında o kavuşma kaidelerinden,göz açıp kapayıncaya kadar hiçbir iz kalmadı."

Melik Firuz zafer ve önderlik kazandı.Tasavvur edemeyeceği bir saltanatın tahtına yerleşti.Ülke sınırları,ordular, ve askerlerle koruma altına alındı.İsmet şemsiyesi altındaki ay yüzlü bir kızı nikahınaaldı. Avez ve Beduven'in idaresini yeğeni Alau'd-din'e teslim etti.Bir süre bağımsız olarak orada hüküm sürüp pek çok asker topladı.Rivayet yoluyla kendisine Hint Racasının nice değerli mücevherle şahlara layık laller le dolu hazinelerinin olduğunu anlattılar.

Alau'd-din onun altın ve gümüşünü elde etmeye,ülkesini ve şehirlerini ele geçirmeye tamah etti.Raca'nın askerleri başka düşmanlarla savaşmakla meşgul iken kendisine haber versinler diye casuslar ve haberciler görevlendirdi.Onlar da böyle bir durumu haber verdiler.Alau'd-din Fırsatı ganimet sayıp üzerine asker sürdü.Askerin yardımına,desteğine /188/ bayrağın ve sancağın süsüne,kılıç ve mızrağın gözüne ihtiyaç kalmadan zafere erdiler.O ülkenin fethi kendisinin gayretiyle gerçekleşti.Raca durumu kurtarmak ve nimetinin varlığını devam ettirmek için kızını ona verdi.Bütün hazineleri,defineleri,nefis mücevherleri ve depoları ona teslim etti.Allah dilediğinin rızkını istediği kadar genişletir.Alau'd-din elinde olanla sonradan bulduğunu birleştirip yükünü çoğalttı.Bitmez tükenmez hale getirdi.İlahi dergahın fazlının bereketine şükür ve hamdda bulunup dönüş dizginini devlet merkezinin bulunduğu yere çevirdi.

Bu haberler tevatür yoluyla Melik Firuz'a ulaşınca zafer sevincini,rahatlık ve ferahlığını bildirmek için istemediği kadar malla bir elçi yolladı.Esenliği sağlamak ve bağışlar elde etmek için nice renk renk hazineler hazırlayıp onun huzuruna yolladı.Birkaç kere karşılıklı elçiler gelip gittiler.O ise işitilmedik özürlerini çoğaltıp duruyordu.Melik Firuz bir isyan olmasından kuşkulandı.Ağır bir orduyla onun üzerine doğru harekete geçti.İki tarafın askeri ırmak kıyısında karşılaştı. Taraflar arasında korkunç bir ırmak vardı.Raca görünüşlü Melik Firuz hareketsiz kaldı.Babalık ve kardeşlik bağına güvenerek beş kişiyle birlikte sudan geçti.Alau'd-din adet olduğu üzere amcasının önünde hizmet etmek üzere yeri öptü.Eskilerin hilafına



ağır gösterilerde bulundu.Halef oğulların selef babalara yaptığı edepleri yerine getirdi.Bir süre sonra birbirlerine yaklaşarak ünsiyet gösterip sevindiler.Aralarında her türden konuşmalar geçti.Alau'd-din yakın adamlarından birine ima yoluyla işaret edip konuşma sırasında onun başını gövdesinden ayırmasını emretti.

Firuz'un askerleri ırmağın öte yanında bu çirkin saldırıyı görmekte idiler.Şimşek gibi gürleyip kaynar su gibi coştular. /189/ Alau'd-din o sırada emirlere ve askerlere verilmesi için pek çok altın gönderip onları susturdu.Yiğitlerin gönlünü o altınlarla bulandırdı.O iki yüzlü,elinden çıkanın yüz katını ele geçirdi.Kederli bir durum ortaya çıkmıştı.Alau'd-din bu halde saltanata müstehak ve taca layıktı. Şehamet sahibiydi,bahtı yaverdi.Adamlar mecburen onun hizmetine boyun eğip muti oldular.

Oradan Dehli'le gitmeye azmetti.Kale kutvalleri kaleyi teslim etmeye yanaşmayıp kapıları açmadılar.Oraya mancınık kurmalarını emretti.Altın ve gümüş dolu keseleri mancınıklara koyup kaleye atmaya başladılar.Kale sakinleri altın keselerini alıp başlarına koydular.O sağlam kalenin kapılarını açtılar.O sırada Melik Firuz'un oğulları Multan'da idiler.Onları Dehli'ye getirip her ikisinin de gözlerine mil çektirdi.Uzun zaman bu mil çekmenin eziyeti ve sıkıntısıyla zamanenin çarkı altında ayağa düşmüş ve zelil olmuşlardı.Hak etmeyenler ise izzet ve ikbal yaygısı üzerine eteklerini sermişlerdi. BEYİT

"Bu hain feleğin dönüşü yüzünden nice ay ve nice yıldır,ve her durumda bu dünyanın oyunları sebebiyle bir gönlüm bir de ... var,birisine mil çekilmiş birisi yaşla dolu.O zaman gam çekmeye ne hacet."

Alau'd-din gönlü hoş ve durumu düzgün olarak tahta geçmekle Dehli ulusunun saltanatını süsledi.Ülkesinin çevresini hükmünün geçerliliği ve iktidarının artmasıyla sınırlandırıp hakimiyeti altına aldı.

Her yıl çevredeki Hint kafirlerine saldırıyordu.Gaza derecesini sayısız ganimetlerle artırıp geri dönüyordu.Birkaç yıl onun hakkındaki haberler çevreye yayılıp çoğaldı.Duva'nın büyük oğlu Kutluğ Hace o diyarı yağmalamak ve fethetmek için büyük bir orduyla birlikte Dehli'nin çevresine doğru harekeke geçti.Sultan Alau'd-din ise hazır ve kararlı bir halde ordusuyla birlikte /190/ gaza sevabı kazanmak,için sağlam bir niyet ve inançla,ceza gününe hazırlık sağlamak üzere savaşa hazırlanmış,o adamların ecellerini yaklaştırmıştı.Safları düzmeden ve askerleri sıralamadan düşmanın üzerine saldırmış ve düşmanın çoğunu helak etmişti.Hüsrana uğrayan mağluplar ise geri dönmüştü.Eğer Tanrı size yardım ederse sizi yenecek yoktur.Eğer sizden yüz çevirecek olsa yenilgiden sonra size kim yardım eder? O halde müminler Tanri'ya inansın.

Hasılı askerlerden çoğu kalenin suyu içinde çamura batıp debelene debelene boğularak öldüler.Nitekim onun askerlerinden kimse kalmadı.Sultan Alau'd-din muzaffer ve mansur bir halde başkent Dehli'le geri döndü.Ondan sonra Guceret vilayetine saldırıp orayı da aldı.Hint Racası kaçtı.Alau'd-din nice ganimetler elde ettikten sonra Dehli'ye döndü.

711/1311 yılı başlarında oğlunu Hint padişahının kızına damat yaptı.Geceleyin rüyasında kendisine bir şey arz edildiğini gördü.Yerinde bir düşünce ve kurtuluşu müjdeleyen ilahi ilham ile kendisine şöyle denildi :"Ey kul,bunca yardım ve kerem bağından sonra,nice binlerce yetim,bekar ve dul kız erkek,fakir,buluğa ermiş,evlenmeyi hak etmiş insanlar dururken bunları evlendirip nikahlandırmak yerine mahrum bırakıp kendi oğlunu damat etmen caiz midi?" Bunun üzerine Alau'd-din katiplere bekar kız ve erkeklerin sayılmasını ve yazılmasını emr etti.100.000 fakir kız ve erkek olduğu ortaya çıktı.Oğlunun zifaf gecesinde elli bin yetim ve zavallı kızı elli bin fakir erkeğe verdiler.Bir gecede hepsini gelin güvey ettiler.Her damada yüz dinar verdiler.İşte bu onun kereminin,ihsan ve mürüvvetinin çokluğundandır.



712/1312 yılında bir gün Sultan Alau'd-din avlanmaya çıktı.Onun karısı Deyul Racası'nın kızı idi.Yıldız ilminde feleklerin seyrini,yıldızların uğur ve uğursuzluğunu bilmede ustaydı. /191/ "Bugün ata binme,senin talihinde bugün taze kan döküleceği görülüyor" dedi.Alau'd-din cevap olarak: "Ey hatunların banusu o avların kanıdır" diyerek onun sözüne iltifat etmedi.Yola koyuldu.Av alanına ulaştığı sırada emirlerden ve has adamlardan bir grup onu öldürmek için birbirleriyle konuşuyorlardı.Onun akrabalarından Nusret Şah adındaki kişiyi taç ve tahta aday göstermişlerdi.Onun yerine Nusret'e biat ve yemin elini uzatmış,ona yardım etmeye ve Alau'd-din'i devirmeye karar vermişlerdi.Onu av meydanında öldürmek istiyorlardı.O ise avlanırken birkaç adamıyla birlikte uzak bir yerde kalmıştı.Pervasız ve saldırgan bir takım adamlar üzerine saldırdılar.Boynuna bir kılıç darbesi isabet etti. Boğazının yarısına dek kesildi.Onu öldü sanarak zillet toprağına düşmüş olarak bıraktılar.Sevinçlerinin ve keyiflerinin doruğunda at sürüp şehre geldiler.Nusret Şah'ı hemen ülke tahtına geçirdiler.İdareye,yasaklayıp emretme işlerine koyuldular.Gönülleri yarı ölü düşmandan yana huzur ve sükûn bulmuyordu.Bu yüzden başını alıp getirmesi için oraya bir adam gönderdiler.O adam Alau'd-din'in yanına vardığında onun başı üzerinde ağlayan,yanıp yakılan bir Hintliasker gördü.Hintliye :"Bu kimdir?" diye sordu.Adam :"Benim yarı ölü haldeki efendimdir, onu mezara kadar götürmek istiyorum" dedi ve Sultan'ı yerinden oynattı.Sultan adamların sesini duyunca gözlerini açtı ve canında hayat işleri yeniden ortaya çıktı.Baygınlığı geçip kendisine geldi.Her ikisi üzerindeki kanı ve toprağı temizlediler.Bu sırada ordudan da bir atlı çıkageldi.Sultanı onun atının üzerine oturttular.Yüksek bir tepenin üzerine götürdüler.Ordunun sağından solundan askerler gelip onun yanında bir araya toplandılar.Sultan parmağıyla işaret ederek ima yollu :"Beni ordugaha götürün" dedi.Onu kavminin yanına götürdüler. Sözlerini ve ahitlerini yenilediler.Ona yardım etmeye,düşmanı

yok etmeye ant içtiler.O haberci adam torbasına yuvarlak bir taş koydu ve Nusret Şah'ın yanına götürdü.Dehli padişahları nın ve sultanlarının adeti olduğu üzere /192/ sarayın has adamları her iki yanda sıraya dizilmiş,Nusret Şah'ın huzurunda durmuşlardı.Adam torbayı elinin altına almış,o sıranın arasından geçiyordu.Şah Nusret'in tahtının önüne kadar geldi. Korkusuzca tahtın üzerine çıkıp torbayı yere koydu.Bıçağını çekip Nusret Şah'ın başını gövdesinden ayırdı.Bütün adamları kaçıştılar.Sonbahar yaprakları gibi dağılıp gizli yerlere saklandılar.Adam :"Sultan Alau'd-din henüz sağdır" diye bağırdı.Bu sırada kulaklara kös ve zurna sesleri geldi..Yakınları ve adamları gelip onu yeniden saltanat tahtına geçirdiler. Nusret'e biat eden herkesi öldürdüler.Sultanın yarasını iki haftada iyileştirdiler.O münevcim hatun :"Ey şah,sanabugün çıkıp ata binecek zaman değildir demedim mi?" dedi.Sultan : "Ey zamanın nadiri,ezelde takdir edilmiş bir olayın ve olmaya başlamış bir kaza hükmünün geri dönmesi mümkün değildir" dedi.

Bir süre sonra Duta'nın büyük oğlu Kutluğ Hace yeniden donanımlı bir orduyla Dehli'ye saldırmaya azmetti.Multan sınırına vardığında Sultan Alau'd-din de silah,mal ve donanımla yüklü hazırlıklı bir orduyla başkent Dehli'den hareket edip ona yirmi fersahlık mesafede ikamet çadırı dikti.Moğol asker leri gelince iki ordu yüzyüze geldiler.Savaş safları dizildi. Alau'd-din,Alp Han'ı kalabalık bir askerle ordunun sol kanadına geçirdi,Zafer Han'ı da sol kanada aldı.Taraflar birbirlerine saldırdılar.Üç gün üç gece boyunca gün ağarmasından gün batımına dek savaştılar. /193/ Kafirlerden,o zararlı ve favir adamlardan kalabalık bir grup savaş meydanında elsiz ayaksız kaldı.Başlar bedenlere veda ediyordu.Ruhlar beden kalıbından uçuyordu.Ansızın Zafer Han askerleriyle birlikte düşmanın üzerine saldırdı.Düşmanlardan bir kısmını bozguna uğrattı.Geri kalanları da mağlup etti.Bir bölük Moğol da onun üzerine saldırdı.Onun çevresini sarıp öldürdüler.Her iki



taraf aynı anda birbirlerine saldırdılar.Kutluğ Hace yaralandı.Bozguna uğrayıp geri döndü.Gazneyn ve Binigav hududu na doğru kaçmaya başladı.Hintliler yolları suyla doldurmuşlardı.Moğollardan çoğu o çamurun ve batağın içinde yokluğun eline ve kahroluşun ayağına yakalandılar.Kutluğ Hace aldığı yara yüzünden öldü.Sultan Alau'd-din de zafere ermiş olarak başkent Dehli'ye doğru hareket ve geri dönüş dizginini çevir di.Bir süre sonra büyük bir ordu ve donanımlı askerlerle Gucerat'ı fethedip istiklalini elde etmeye ve orayı fethetmeye girişti.Bir hamlede bütün bölgeyi ve şehirleri aldı.Zafer kazanmış olarak başkent Dehli'ye geri döndü.715 Muharrem'i (Nisan 1315) başlarında zehirlenerek mahrum bir halde öldü.

Ölüm sebebi şuydu:Alau'd-din'in kayınbiraderi Alp Han Hint şehirlerinden Gucerat'ı yönetmek ve idare etmekle görevliydi.Sultan onu bir suçla suçlayıp gözlerine mil çektirdi. Sultan'ın karısı ve büyük oğlu Hızır Han'ın anası olan,Alp Han'ın kız kardeşi oğluna :"Benim görüşüme göre,senin felahın babanı zehirleyip padişahlığa geçmendir,yoksa saltanatı başka bir oğluna bırakması mümkündür" dedi.Hızır Han babasına zehirli şerbet verdi.Alau'd-din'in sağlığı bozulup durumu kötüleşti.Mahir hekimler ve usta tabipler onun nabzından,etinden ve tırnağından zehirlenmiş olduğunu anladılar.Alau'd-din oğlu Hızır Han'dan durumun niteliğini sorunca yaptığını inkar etti.Sonunda dayak ve işkenceyle,bunu yapmasını kendisine anasının öğrettiğini itiraf etti. /194/ Sultan anası ve kardeşiyle birlikte oğlunun öldürülmesini emretti.Hayatta olduğu sırada taç ve tahtı ikinci oğlu İlyas'a bıraktı.Askerlerin üç yıllık gelirini ve elbiseliklerini dağıttı.İkindi vakti tatlı canını teslim etti.Onun amacasına yaptığı şeyin aynısı ona da oğlu yaptı. BEYİT:

"Ne ekersen onu biçersin,ne söylersen onu işitirsin."

Gelelim maksada... Bu sırada Horasan tarafından dünya şehzadesi Ebu Said'in huzurundan asker ve ordu talebiyle elçiler geldi.Padişah vezirlerden mal talebinde bulundu.Hace

Reşidu'd-devle :"Padişahın bütün ülkesinde benim ya da adamlarımın adına bir berat verilse,bütün alem malını karşılamak benim üzerimedir" dedi.Hace Tacu'd-din Alişah "İşte ben,işte vezirlik ve işte şu eski püskü,ödünç elbiselerim.Bir kuruşa bile kadir değilim.Padişahın bağışlaması ve ihsanı müstesna" dedi."Bununla birlikte işleri ikimiz yürütmekteyiz.Çıkarlarımız,faydalarımız,girdi ve çıktımız rütbemize göredir.O halde nasıl oluyor da mal ve harç istendiği zaman benimle ortak oluyorsun?" diye devam etti.Reşid :"Şunun için ki senin adamların ve beratınla divan işlerini ve alem malının tahsilini yürütüyorlar" dedi.

Vezirlerin macerası Sultan'ın kulağına varınca Reşid'e :Sen de bundan böyle divan alameti taşı" dedi.Reşid :"Ben böyle bir kimseyle nasıl ortak olayım ki bir vilayetin malını alsa ya da amilini telef etse,verdiği cevap benim elim kısa,işte tabiatım zayıf ve elbiselerim bile eski gibi sözlerden ibarettir" dedi. Ona da :"Senin naiplerin ve adamların eskiden bir kuruşa bile malik ve kadir değildiler.Şimdi hepsi birer Karun oldular " dedi. Hace Ali Şah :"Orduların erzakı elde edilen maldan daha fazla,geliri ve gideri isedaha eksiktir. Elimize geçen elde edilenden daha azdır.Öyleyse bunda benim suçum ne?" dedi. /195/ Sultan ülkeyi vezirler arasında ikiye böldü.Ab-i Miyane,Kenar-i Puh,Irak-ı Acem,Fars,Kirman,Şebankare,Büyük ve Küçük Lur'u ve Horasan sınırına dek olan yerleri Reşidu'd-devle'ye teslim etti.Tebriz,Diyar-i Bekr,Rebia,Mugan, Erran,Bağdad,Basra,Vasıt,Hille,ve Kufe'yi Tacu'ddin Ali Şah'a teslim etti.Sonradan her biri bir kısım oldular.Herbirinin ayrı mührü vardı.Reşid'in naipliğine İmadu'd-din'in oğlu Ala u'd-din Muhammed Mustevfi-i Horasani atandı.Tacu'd-din Ali Şah'ın naipliğine de Izzu'd-din Kuheki atandı.Hace Reşidu'd-din Erran kışlağında iken üç dört ay ayak ağrısına tutulup hastalandı.Padişahın huzuruna gelip gitmesi mümkün değildi.Elçiler şehzadenin huzurundan askerleri için gelir talep ettiğini bildirmek üzere gelip gidiyorlardı.Padişah avlanmak için



atına bindi.Askerlerin üç yıllık mallarının hesaplanması işini Emir Çoban Noyan'a havale etti.O da naipleri hesaba çekti. Onların üç yüz tümen malı üzerlerine geçirdiklerini iddia etti.Naipler bu durum yüzünden korku içinde idiler.Hace Ali Şah'a danışıp eğer bu durum düzeltilmezse iş okun eline geçer ve yüzüğün tedbirinden çıkar dediler.

Hace Ali Şah geceleyin tek başına padişahın huzuruna çıktı.Ağlayarak benim naiplerimden istenilen malın meblağı ben kulunuza geçmiştir diye arzetti.Padişah ona güzelce davranıp :"Madem ki mallar ona geçmiştir,naiplerden hesabını sormasınlar" buyurdu.Sabahleyin Emir İrencin,naiplerden malları talep etmek isteyince Sultan :"Zavallı Ali Şah hesap kitap bilmiyor.Bu malların tamamı kendisine ulaşmış fakat unutmuş. Şimdi hatırına getirir" dedi.Emir İrencin olup biteni Emir Çoban Noyan'ın kulağına ulaştırdı.Dedi ki :"Hülagu Han ve Abaka Han zamanına yazık oldu.Bir kimse padişaha bir şey arz etmek istediğinde önce bütün emirlere danışmadan konuşamazdı. Durum şimdi öyle bir yere geldi ki bu Tazik emirlere danışmadan gece yarısı padişahla yalnız kalıp meşveret ediyor.Emirlerin görüşlerini ise ciddiye almıyor".Hace emiri susturup konuşan diline kilit vurdu. BEYİT:

"Altını gören herkes başını eğdi,yoksa sırtında demirden terazi vardır." /196/

Emir sabahleyin erkenden,Alau'd-din Muhammed Mustevfi'ye şöyle dedi: "Eğer Tacud'd-din Ali Şah'ın naiplerinin üç yıllık hesabı böyleyse,sizin yirmi yıllık hesabınız ne haldedir?" dedi.Böyleçe hesapların çıkarılması için bir süre durakladı.Ondan sonra Hace Ali Şah "Reşit evinde kendini hastaymış gibi gösteriyor ve hileleri sayesinde beni adamlarıyla oynatmak,vezir Sadu'd-din'e yaptığı gibi kurduğu düzenlerle ayak altına atmak istiyor.Benim de onun ve oğullarının birkaç yıllık hesabını çıkarmam konusunda ferman çıksın" dedi.Nitekim onun imza ve icrasıyla bir ferman çıkarıldı.

Hace Tacu'd-din ilk önce Reşid'in büyük oğlu Celalu'd-din'e "Tuster şehrinde Gazan Han'ın kızı Ulcaki Sultan'ın malından üç yüz tümen miktarı senin adına yazmışlar" dedi.Celal u'd-din e"Eğer bu miktarın kuruşu bile benim üzerime geçtiyse günahkar olayım" diye yemin etti.Hace ahlakının ve güzel huyunun fazlalığından onun hesabını bıraktı.Mahmud-abad köyünden Gavbari konağına hareket ettiklerinde Hace Ali Şah adamlarına yenilmişti.Düşman ise galip ve mansurdu.Oradan bir fersah öteye geçince durum tersine döndü.Bukalemun tabiatlı alemin durumu değişip tabi olan metbu,başkasına uyan önder oldu.Padişah anladı ki ülke gelirlerinin dörtte birini Reşidu'd-devle götürüyor.Kimisini meşru mühür hakkının karşılığı olarak nakden, Gazan Han vakıflarından ve Yezd şehri vakıflarından şu kadar, Hatun'un malından şu kadar,Camiu't-Tevarih'in ödülü olarak da her yıl sekiz tümen almaktadır. /197/ Bana ait olan Bağdad ve Tebriz'in de gelirinin ve ürünlerinin üçte biri Reşid'e gitmektedir.Bunun dışında halktan ve amillerden aldığı rüşvetin haddi hesabı yoktur.Öyleki onun naiplerinden soyu sopu meçhul bir adam kölelikten vezirlik makamına ulaşmıştır ki atası ve babası hiç bir zaman siyah bir kölenin gücüne dahi sahip olamamıştır.Şimdi iki yüz Türk ve Moğol kölesi vardır.Her birisi kazandıklarının bir tümeninden daha fazlasını ona vermektedir. Mülkleri ve malları da aynı bunun gibidir.Onun kölesi Biktimur un bile yüz tane kölesi vardır.İşte bütün bunlar onun padişahtan çaldığı mallardır.

Hace Tacu'd-din'in Reşid'i yargılaması için ferman çıkarıldı.Hace Tacu'd-din yumuşaklığı ve babacanlığı yüzünden onu affetti.Padişaha da :Çok yaşlı bir adamdır.Argun Han zamanından beri bu saraya hizmet etmektedir" diye arzetti.Padişah da onun kanını bağışladı.Reşid başka çare göremeyince mal sunarak kendisini arz etti.Çeşit çeşit elbiselerden oluşan birkaç sandık elbiseyi Horasan'a yolladılar.Padişah vezirlerin aralarında barış yapmalarını ve iyi geçinmelerini emretti.Barışın hayırlı olduğunu ve oğulluk yolunu tutmalarını buyurdu.



BEYİT:

"Feridun görkemli alem sultanı temiz yaratılışlı Muhammed Şah'ın tahtının hizmetinde nice vezirler vardı ama,vezirlerin tacı akıl gibi hepsinin başına geçti."

Yine bu yılın olaylarından olarak,adamın birisi ortaya çıkıp ben Sahib-i said Yahya'nın oğluyum diye iddia etti.Yahya'yı otuz iki yıl önce Tebriz meydanında şehit etmişlerdi.Adam kendisini yüz yıl sonra dirilen Uzeyir'in eşeği sanıyordu.Beni zindandan kaçırdılar ve benim yerime meçhul bir adamı katlettiler.Ben kaçıp on beş yıl Mazenderan'da kaldım.Benim anadan doğma sağır kulağımı orada bir tabip tedavi etti.Kulağım işitir hale geldi.On beş yıl da Arapların arasında yaşadım diye iddia ediyordu.Gençlik günlerinde Arapça'dan,sarf ve nahivden tam nasibini almış,fasih ve beliğ bir lehçeye sahip olmakla beraber /198/ Kürdistan'dan geçmiş olması yüzünden Kürt dilini ve lehçesini öğrenmiş Arapçayı da unutmuştu.Çok güzel yazı yazıyordu.Şiir söylüyordu.Ama şimdi bütün bildiklerinden yoksundu.Muallime 'malim' diyordu.Bazı yeni yetmeler ve kadınlar onun iddiasını kabul ettiler.Onu gençliği zamanında görmüş olan bir grup insan,o halde onun bu zamanda da bulunması gerekirdi,o genç ve uzun boyluydu bu ise kısa boyunlu dediler.Ne var ki Tebriz' de her kim imkansız bir iddiada bulunsa hiç bir delil ve hüccet aramadan hemen kabul ederler. BEYİT:

"Halk bir ineği Tanrı olarak kabul eder de Nuh'un peygamberliğine bir türlü inanmaz."

Yine bu yılın olaylarından olarak,her türlü ilimde eşsiz benzersiz olan,Hace Nasiru'd-din'in talebelerinden Seyyid Rukn u'd-din Esterabadi 715/1315 yılında,hicret etmiş olduğu Musul şehrinde öldü.Yine yaz ayları başlarında Kemalu'd-din b. Yunus Musuli Sultaniye'de öldü.Nasiru'd-din Muhammed et-Tusi'nin oğlu Hace Asilu'd-din Bağdad başkentinden cennet yurduna göçtü. 17 Zilhicce 716 Çarşamba günü öldü.Çeşitli ilimlerde,özellikle matematik ilminde Yunan bilgelerinden öncelik topunu kapmıştı.

Hoş görünüşlü,güzel ahlaklı,övülmüş sıfatları olan bir adamdı. Nevbendegan'ın hakimi olan Necibu'd-devle de orada vefat etti. Elinde berat olanların ve istek sahiplerinin rivalarından kurtuldu.Tabutunu Tebriz'e getirdiler.Müslümanların töresince namazını kıldılar.Gecil adlı mezarlığa defnettiler.Yas ve matem adetlerini yerine getirdiler.Adı geçen yılın Zilkade ayında gömüldü.Bu yılın bazı olayları bunlardan ibarettir.Yardım ve başarı Allah'tandır.



/199/ TÜRK VE MOĞOLUN YILAN YILINA DENK DÜŞEN 716 (1316-1317) YILI MUHARREM AYI İTİBARIYLA OLAYLARIN ZİKRİ

Cihan padişahı bu yılda Sultaniye'de kışladı.Kışı ise ahiret yurdu ve kalıcılık sarayında geçirdi.Saltanat sancakları kutlulukla,Gavbari'den hareket edip konak konak ilerleyerek Erdebil şehrine ulaştı.Vezirler,padişahlık işlerinin tertibi ve şehriyarlık kaidelerinin tedbiri gereğince Sultaniye önlerine gittiler.Saltanat sancakları 14 Rebiülevvel 716 (7 Haziran 1316)Pazartesi günü Sultaniye şehrine indi. 15 Recep (3 Ekim) Pazar günü havanın bulutların gözü ile ağladığı tomurcukların dudaklarının güldüğü bahar mevsiminde saltanat sancakları avlanmak üzere Çağan Navur tarafına hareket etti.Vezirler Hace Tacu'd-din Ali Şah ile Reşid'ud-Devle 22 Receb (10 Ekim) Pazar günü Sultaniye Daru'l-Mulk'üne geri döndüler.Şam ve Mısır'ın dayanağı,desteği ve yardımcısı olan Musahib İsä b. Muhenna kulluğunu ve huzura hareket edişini göstermek amacıyla geldi.Dımaşk ve Mısır'ın fethinde öne geçip gerekli oldu. Ona ziyafet verip konuk ettiler.Nice ihsanlar ve ikramda bulundular.Bir süre yolculuğun sıkıntı ve belalarından kurtarıp rahata erdirdiler.

Aynı tarihte Mekke emirinin oğlu Humeyza /200/ Mısır Sultanı Nasır'ın bağlısı ve yetiştirmesi olan kardeşini öldürdü. Acem diyarına Sultan Muhammed Olcaytu'nun hizmetine girdi.Kendisinin kardeşinin yerine geçmesi için,kutlu Sultan'dan yardım ve restek talep etti.Sultan has adamları ve yakınlarından olan Hacı Dukkundu'yu,serdengeçti bin atlı asker ile düşmanları yok etmesi ve onu Mekke'de ülke tahtına oturtması için yardımcı ve destek olması için görevlendirdi.Mallarını alması,kara yolu ile haccetmek ve hayvanlarını karayolu ile yollamak için Basra'yı ona verdi.O da nice mallar ve develerle Basra'dan hareket etti.

O sınırlarda bulunan bir binbaşı vardı.Birgrup çöl Arabi,başkalarının kışkırtmasıyla onun üzerine saldırdılar.Yaklaşık yüz tümen malı ondan çalıp Nasır'ın huzuruna götürdüler.O Arapların adeti olduğu üzere çenesinin altını bağlayıp iyi atları olan Humeyza ve adamları ile dışarı çıktılar.Hacı Humeyza'yı Mekke tahtına oturttular.Bu yılda Emir Ak Sunkur Bağdad ve Irak-ı Arab bölgesini kırıp geçiriyordu.Mısır sultanı Nasır,"Sıradan seçkin herkesin dilinde,Mısır sultanı Nasır öldü ve onun yerine kaimmakam olarak Ak Sunkur Mısır ve Şam'ın padişahı oldu" söylentilerinin yayıldığından haberdar oldu.Ak Sunkur sıradan seçkin insanların yalan sözleri ve tatlı aldatmacaları yüzünden Fırat nehrinden geçip Şam'da oğlunun yanına katılmak istedi.Orada oturan binbaşı Togan ona engel oldu ve iti taraftan bir kısmı öldü veya yaralandı.Ak Sunkur'u bunu yapmaktan böylece alıkoydular.Başarı Allah'tandır...

İSEN BUKA İLE ÇAĞATAY HANEDANININ ADİL KAAN VE SULTAN İLE ARASINDA ÇIKAN DÜŞMANLIK VE MÜNAKAŞANIN SEBEBİNİN ZİKRİ

Bundan sonra,yabancı orduların ayaklanması,devlet ve mülk içinde meydana gelen bahaneci zaman olaylarının bozulması,özet olarak anlatılmıştır.İsen Buka,Çağatay hanedanı,Baytu Kaan ve Sultan Muhammed arasında uzlaşma ve anlaşma halinden sonra ortaya çıkan muhalefet ve düşmanlığın,çekişme ve husumetin üç sebebi vardır. /201/ Şu birkaç yıl boyunca bu kargaşa olaylarının fırtınası,bu karmaşanın fitnelerinin uzun mesafesi,rahatlık kokuları ve dinlenme esintileri;rüzgarın estiği yönden sıradan seçkin hiç kimsenin burnuna ulaşmadı özellikle de Horasan'da oturanlara....

Birinci sebep şuydu:Bini-gav ve Gazneyn otlağında Tekudariyan grubunun lideri Kutluğ Hace b.Duva'nın oğlu Davud Hace olayından sonra,oğlu Hint yolunda Mekn-abad ve Amuye Pencab'ı civarında babasının kaimmakamı olarak bir tümen askeri ile birlikte yazı ve kışı geçiriyordu.Tekudariler'in artıklarından olan Abaci Gürkan'ın oğulları Lekmir ve Timur yüce Sultan'ın huzuruna şöyle bir haber yolladılar :"Horasan yurdunda bulunan askerlerden yardım alır ve destek görürsek Davud Hace'yi,kendisinin otlağı ve konağı olan Amuye ırmağı kıyılarından söküp atar,suyun öbür tarafına kovup avare ederiz.Ondan sonra yirmi bin atlı ile kulluk şartlarını yerine getirmek için kendimizi hazırlar ve huzurunuza hareket etmeye yöneliriz" dediler.Horasan askerleri,özellikle onlara yakın olan bölükler kendilerine yardım etsinler diye ferman çıkarıldı.Şehhzade Mitukkan ve Sunkusun birleşip bir grup Horasan askeri ile 712 (1312-13) yılında Sultan Yasavul'un emrinde ansızın Hace Davud'un üzerine saldırdılar ellerini kılıçlarına atıp bela dolusu gibi başlarına üşüştüler.Davud Hace'nin onlara karşı direnecek ve savaşacak gücü yoktu.Hareket dizginine asılıp bir süre çarpıştıktan sonra,dere tepe yol alıp kaçmaya koyuldu.Yenilgiye uğrayıp Amuye ırmağından karşı tarafa geçti.Askerlerinden ve adamlarından iki üç bin kişi öldü.Yaralananlar ve suda boğulanlar oldu.Timur ve Lekmir onların çadırlarını yağmaladılar,hayvanlarını sürüp adamlarını esir aldılar.Mal ve mülklerini alıp getirdiler.Timur zafer kazandıktan sonra 713 (1313-1314) yılında Yasavul'un yanına geldi.Kulluğunu gösterip onunla iş birliği yaptı. /202/ Davud Hace'nin mallarını ve onran aldığı ganimetleri yüce Sultan'ın huzuruna gönderdi.Kabul görüp izzet ikrama erişti (suyurgamişi). Davud Hace amcası İsen Buka'nın yanına sığındı.Yalvarıp yakardı,yardım istedi.Düşmanlarından intikam almak için kendisinden destek ve yardım talep etti.Yakınlık sevgisinin zinciri ve akrabalık duygusu coşkuya geldi.Böylece İsen Buka Sultan'a karşı muhalefet ve zıtlık yolunun temelini akmış oldu.

Başka bir sebep de şuydu:Kaan'ın ordugahı Bahirka,sınır boylarında parmaklar gibi yanyana,zincirleme bir halde bulunmakta;İsen Buka'nın ordusu da tam onların yurdunun karşısında,paralel olarak bulunmaktaydı.İsen Buka ve Duva'nın oğlu Ebukan'ın karşısında Ökükhuy yurdunda,Kaan'ın askerlerinden Buka Vinşa'nın oğlu Togaci Çing-sang'ın on iki tümen askeri ile yurdu vardı.Ayrıca Muran tarafında yazlığı ve Funak konağında kışlağı vardı.Onun ardında Bayan Çing-sang'ın adamı olan Kıpçak boyundan

Totugak Bahadır'ın oğlu Cunkur Dang,şehirleri geth etmek üzere orayı yurt tutmuştu.Miri ve Bektaş onun yanında,beş tümen askerle birlikte Konkurtu ve Alayatak yurdunda mukimdir.Onun karşısında Cocuktu oğlu Şire Oğul ve onun adamı Kotuku Bahadır kendi askeriyle bulunmaktadır.Bunların alt tarafında Çoban'ın oğulları Lemguli,Bayantaş ve Kayan'ın oğlu Kunucak on iki tümen askerle Sikuhu yurdunda,Kamil ve Uyguristan vilayetlerinde bulnmaktadırlar.Onların karşı tarafında İsen Buka'nın kardeşi Duva'nın oğlu Eymen Hace iki tümen askerle bulunmaktadır.Bunlar öncü olup Kaan'ın ordusunun güneyde ve batıda bulunan öncü birlikleridir.Eğrine (?) Hıtay diyarının kuzey-batısında Bektaş da onun ardında,birbirlerinin ardısıra konaklamışlardır.Parmaklar gibi sırt sırta,omuzlar gibi yan yanadırlar.Mesela Barskul'da Göyükçi Mitukkan'ın oğlu Bulargı'nın pek çok askeri ile birlikte yurdu ve çadırları vardır.Onun karşı yanında Kotuktu bulunmaktadırbKayan'ın oğlu büyük bir ordu ile Kamil'de bulunur. Onun karşısında Sikan Zirek ve tümen emiri Ahmed bulunurlar. /203 / Tubus diyarında Dudinşar Moğultay'ın oğlu Cantay vardır.Onun da karşısında bir binbaşı ile Cabukcuk Bahşı bulunur.

Duva şehzade Kaydu'nun hanedanına karşı zafer kazanıp onun ocağını tamamen yok edince övünmek ve gururlanmak için Kaan'ın kullarına karşı kötü davranıyor kendini ululuyordu.Oğulları ve ahfadına da aynısını yapıyordu.Bu sırada İsen Buka,başlarında Norma'nın oğlu Kutluğ Timur ve Emir Alau'd-din Bitikçi bulunduğu halde elçilerini Buka Vinşa'nın oğlu Togaci Çing-sang'ın yanına yolladı.Togaci onun karşı tarafında,yazlık ve kışlık yurt dikmek amacıyla hediyeler,bağışlar ve ihsanlar ederek özel görüşme için büyük bir çadır kurdurdu.Togaci ona şöyle cevap verdi:"Büyük Camekan otlağında Kaan'ın askerleri oturur,onun karşı tarafında batıda da İsen Buka'nın askerleri".Bu söze karşı elçiler:"İsen Buka'nın yarlığı böyle" dediler.Togaci "susun" diye onlara bağırıp,"Yarlığı ancak Kaan'a aittir.Oğuların fermanına Linkeci derler" dedi.Bal Timur :"İsen Buka hanedandan olduğuna göre bizim nazarımızda Kaan hükmündedir" dedi.Bu iddianın



doğruluğu ve yanlışlığı üzerinde şiddetli bir tartışma çıktı. Elçiler bu sözü İsen Buka Oğul'a ilettiklerinde,bir arslan gibi öfkelendi.Bu da düşmanlığa ve karşılıklı buğz edişe sebep oldu.Bu durumdan bir süre önce Abışka elçi olarak Kaan'ın huzurundan dönmüş,yüce Sultan'ın sarayına yüz sürmüştü.Çağatay boyunun sürülerine ve ordularına varınca sarhoşluk ve kendinden geçmişlik halinde iken bozguncu,ürkütücü ve tiksindirici sözler etti."İsen Buka'ya söylenecek gizli bir sırrım var" dedi.İrencin İsen Buka'nın yanına gelince,o boyun emirini birkaç başka emirle birlikte bu sözü duymak,o sırları keşfedip açığa çıkarmak üzere onun yanına yolladı.Abışka düşüncesizliği yüzünden :"Aksakal Tayşi ata bindiği sırada /204/ muradına ermek için ,Kaan,siz batı tarafından gelin,biz de doğudan;böylece bu zalim düşmanları,zorba ve inatçı kötü kişileri ortadan kaldıralım.Turan ülkesinin arazisini bu yerilmiş kimselerin pisliklerinden temizleylim diyer" dedi.

713 (1313-14) yılında Togaci'nin planları ve sözleri,elçilerin anlattıkları da eklenip doğrulanınca gönül sıkıntısı yumuşayıp hale yola geldi.Bu karmaşa kuruntuya,suçlamaya ve kuşkuya sebep oldu.Ne var ki yaydan fırlamış okla ağızdan çıkan sözün geri dönmesi imkansızdır.İsen Buka Oğul'un öfke ve gazap ateşi kıvılcımlanıp alev aldı.Öç ve düşmanlık ateşi tutuştu.İrade dizgini kendini hakim olma elinden çıkıp "öfkeden daha acı yakıcı ateşten daha şaşırtıcı" sözünde kaldı.Çünkü Kaan'ı babası Duva'ya,minnetdar sayıyor,onun zimmetinde rehin olarak görüyordu.Onun gayreti ve çabasıyla Kaydu hanedanı tamamen yok edilmişti.Dolap beygiri gibi düşünce değirmeninin etrafında dolanıyor,bu gedikten çıkmak içir bir hal çaresi arıyor,bu düşüncesine bir tedbir araştırıyordu.Böylece yolunda gitmeyen,düzensiz işlerin bozukluğunu nasıl düzelteceğini,durumu bozuk ulusu nasıl ıslah edeceğini düşünüyordu.Bu zerrenin görkemli bir dağdan, bu damlanın derin bir denizden olduğunu saladı.Anlayışının karşıtlığından ve delil getirmesinin tümevarımından (istikra),güçlü düşmanların şiddetli fırtınalarının esişinden ve onların hile tufanlarının darbesinden korkuya kapıldı.

Kınayış tozunun ismet çehresinden kalktığını,hoş mezeli şarabın tadının acılaştığını düşündü.Günlerden hasıl olan şeylerin kalıcılığına,yıllara ulaşan olayların geçiciliğine olan güveni sarsılıp genişlik yaygısı dürülünce;birlik ve beraberlik mumu sönüp adalet ve insaf kulların uzlaşmazlığına dönüşünce,yakınlık ve akrabalık yabancılaşmayla sonlanınca,düşmanlığımı ne kadar erken göstersem,bu konuda elimi ne denli çabuk tutsam o kadar iyi olur diye düşündü.Derhal emir verdi,Türkistan şehirlerinde ve ülkenin her yanında gidiş geliş halinde bulunan Kaan'ın elçilerini yakaladılar.Mallarını yağmaladılar.Önderlerini zincire vurup hapsettiler. /205/ Önce Kaan'ın kendisiyle Sultan'a bir hatun gönderdiği Tok Timur Çing-Sang'ı,bin beş yüz kadar katırla Fergana şehrinde yakalayıp Endekan şehrinde alıkoyarak şehre hapsettiler.Öteki elçiler Bal Timur v e Alau'd-din'in Hıtay tarafından gelip Sultan Muhammed Olcaytu için Pars,Sunkur, şahin ve başkaca değerli hediyeler (tansukat) getirdiklerini haber alınca onların yakalanmasını,hediyelerin ellerinden alınmasını ve türlü işkencelerle cezalandırılmalarını emretti.

Elçiler ona :"Kaan sana inayet etmekte bir eksiklik,hakkına riayet etmekte bir kusur göstermemiştir ki bu tarmaşa ve fitneye sebep olsun.Bu anlamda Kaan'ın olup bitenden,bu fitne ve karmaşadan haberi bile yoktur" diye haber yolladılar.İsen Buka bütün elçileri Kaşgar tarafına yollayıp hepsini zincire vurmalarını emretti.Mallarını ve yanlarındaki hediyeleri yağmaladı.Elçilere cevap olarak :"Ben her hangi bir olay zillet veya suç işlemediğim halde düşmanlar gizlice canıma kasdedip el birliği ettiler.O halde düşman hareket adımını atmazdan önce elimi çabuk tutmam gerekirdi.Çünk ayağı dikene basmak,yılanın üzerine kadem koymak;gaflet eteğine tembellik ayağını koymaktan daha iyidir.Sonra beş tümen askeriyle birlikte süratle Togaci'nin düşmanlık sebeplerini ortadan kaldırmaya girişti.Ansızın saldırmaya ve gece baskını yapmaya karar verdi.İşe tam el atmaya düşmanın kaygısından kurtulmaya niyetlendi.Türkistan'ın en uzak bölgesinde bulunan Pulad şehri şahnesi Kölcuk Togaci'nin



öldürüleceğini ve ansızın saldırıya uğrayacağını haber aldı. Kaaçarak Togaci'nin yanına geldi.Onu taşlanmış şeytanın hücumundan haberdar etti.Togaci derhal bulunduğu yerden ayrıldı. Çadırlarını ve ailesini (uğruk) Erdiş ırmağından geçirdi.Karşısında coşkun suyu olan,bir dağ eteğinde taşlık bir yerden geçen Bulyatu ırmağı civarında,bir tümen askerle beklemeye koyuldu. Kış mevsimi olduğundan keskin soğuk,keskin kayaları ve taşları bile parçalıyordu.Havanın soğuğundan toprağın yüreğinin kanı,zeminin cigeri donuyordu. /206/ Hayvani ruhun kandili,kuvvetli rüzgarların üflemesinden sönüyordu.Billur renkli buzların birikmesi yüzünden yeryüzü taş gibi katı yedinci kat arzın kalbi demir gibi olmuştu.Bulutların yığılıp toplanmasıyla hava kâfur kokusu ile doldu.Fırtına çiçeklerinin başları keskinleşti.Soğuğun ve nemin şiddetinden su dondu,ateş söndü.

İsen Buka'nın askerlerinin hayvanları soğuk yüzünden sakatlanıp telef oldu.Askerler de helak olma tehlikesiyle yüzyüze geldiler.Sonunda iki tarafın askeri karşılaştı.Savaş saflarının dizilmesi ve iki tarafın düzene geçmesinden sonra,savaşın başlaması,çözelmesi ve mücadele cemresinin yok olması ile İsen Buka ve askerleri yerlerinden kopup toz gisi dağıldılar.Yenilgiye ve bozguna uğradılar?İsen Buka emirleri arasından birkaçını yanına alıp haberci olarak Kaan'a yolladı :"Togaci Çing-Sang' hiçbir suçum yokken,bir hadise çıkarmamış ve bir zillet işlememişken bana küfretti.İhanet edip alçaklık ve rezillik yaptı. Süregelen dostluğumuzun tadını,sağlamlaşıp yerleşmiş arkadaşlığımızı unuttu.Ben kulunuzdan size karşı hiçbir zaman,ima,işaret ya da dolaylı da olsa bir hata sadır olmamıştır.Kaan'a kulluk halkasını kulağımda,itaat örtüsünü sırtımda tutmuşumdur.Ben kulunuz,elini bağlamış ve fermanınıza gözünü dikmiş olarak siz Kaan'a baş eğdim" diyerek,bu sözle onunla yüzyüze görüşmek istediğini belirtti ve "Togaci savaşmak için üzerime asker sürdü. Kulunuz şaşkın ve aciz kaldım;söz söylemeye bile fırsat bulamadım.Ulus harap olmasın diye geri döndüm.Artık ferman ve hüküm Kaan'ımızındır" dedi.

Bahar mevsiminde,saba yelinin düzgüncüsü dünyayı ipekler le,yeşil renkli yaygılarla süsleyip çiçek nakışlarının gelini cilvelenip kırlarda baş gösterince,bülbüller gülün gelişini kutlamak için kabul faslına geçince,Tunkak'ın oğlu Cunkur,İsen Buka'ya haber yolladı :"Eğer Togaci bu fitneye ve hatır perişanlığına sebep olan,bu vahşet dolu sözü;yiğitliği,bahadırlığı ve cesaretiyle söylemişse,önce bizi bu durumdan haberdar etmesi gerekirdi /207 / ki olay çekişme ve nefrete dönüşmesin.Ama hiç kuşku yok ki,sadakat temelinin sağlam olduğu her yerde cerahatın yaraya etkisi daha gazladır.Bizim aramızdaki dostluğun süresi ve yakınlığın nisbeti,günlerin geçmesi,ayların ve yılların dönmesi ile bozulup yok olacak kadar geçici değildir.Şimdi geçmişi anmayalım,geçen geçti gece söylenen gündüz yok oldu.Eskiden olduğu gibi birbirimizin yakını ve dostu olalım.Eğer Togaci küfr edip alçaklık ve aşağılık etmişse güzelce tedbir alıp elden yiteni tedarik edelim" dedi.

İsen Buka da elçisi Çulcu'yu ona cevap vermek,inançının doğruluğunu ve niyetinin samimiyetini araştırmak,içinden geçenle diline gelenbirbirine uyuyor mu diye öğrenmek üzereyolladı. Elçi Çulcu yirmi gece yirmi gün sonra geri döndü :"Onun bize karşı canı.kalbi,niyeti,inancı,sözü ve davranışı ok gibi dosdoğrudur.Hakkımızda iyilik dilemektedir.Savaşa ve mücadeleye niyeti yoktur" dedi. Ne var ki İsen Buka'nın öfke ateşi ve gazap alevi,düşmanlık ve zorlama koru,müşfik öğütlerle vaizlerin sözleriyle,hemen sönecek kadar küllenmemişti.Togaci'ya olan düşmanlığı,kini ve hasedi yüzünden gök gürlemesi ve şimşek gibi kendi kendine kıvranıyor,gürleyip duruyordu.Aynı anadan olma kardeşleri Ebukan ve Kebek'i kan içici bir tümen askerle birlikte Kulhoy tarafına yolladı.Düşmanın bir alay öncüsü ve kılavuz atlısı vardı.Togaci asi düşmanını kovmuş olmanın hoş nesimleri içindeydi.Düşmanların saldıracağı konusunda bilgi edinerek elini onlardan önce tuttu.Ansızın üzerlerine saldırıp,düşmanları tam anlamıyla kuşattı.Öyle ki yağmur gibi çullanan kılıçların şimşeklerinden ve yok edici okların yakıcılığından



sanki bir kan seli yağmaya başladı.O alayın tamamının içinden yedi kişi dışında kimse canını kurtaramadı.Geri kalanları okla kılıca yem,mızrağın ağzına lokma oldular.Dört nala kaçarak gittiler.Şah Dğul,Ebukan ve Cinkeşi Gürkan'a düşmanın kılıç darbeleri yüzünden öncülerimizden bu yedi kişi dışında kimse kurtulamadı diye haber yolladılar. /208/ Bu gam artırıcı ve can sıkıcı haber İsen Buka'ya ulaşınca öfke ve gazap ateşi daha da keskinleşip daha yakıcı oldu.

Bu olaylar olurken,batı tarafından,Olcaytu Sultan'ın huzurundan Kaan'ın elçileri geri dönmüş ve Türkistan topraklarına varmışlardı.Öncüleri Bulan Hi-Çahg seksek küsür adamı ile, bunun öcünü ve intikamını almak için hepsini ele geçirip keskin kılıcın ucuna sundu.Kaan'a hediye olarak götürülen arslan,pars ve katır gibi hayvanlarla bütün armağanları yağma ve taman etti. İsen Buka öfkesi ve intikamı yüzünden yeniden Togaci ve Cunkur'un üzerine asker sürdü.Karşılaşma sırasında konuşmalardan,safların dizilmesi,sağ ve sol kanatların düzenlenmesinden sonra sabahın başından gecenin sonuna dek savaş alanında kaldılar.Ölümün dudağı emellerin yanağında gülümsemeye,ruh kuşları beden kafeslerinden uçmaya başladılar.Savaşçıların damarlarındaki kan coştu.Bahadırların gövdeleri üzerinde başlar haykırmaya başladı.Her iki taraftan pek çok kişi yaralandı ve öldü.Sonunda savaş namesi gizlendi.Taraflar geri dönüş dizginini kendi mahallerine doğru çevirdiler.Çünkü Kaan'ın yarlığının hükmü,düşmanları kendi yurtlarından sürmeleri,yaylak ve kışlakları kendi tasarruflarına geçirmeleri şeklindeydi.Togaci'nin askerleri düşmanları üç aylık mesafede bir uzaklığa sürdüler.Oraları tasarruflarına aldılar.Çoban'ın oğulları,Kamil'e dek kırk günlük yol almışlar ve düşmanı yurtlarından kovmuşlardı.İsen Buka,Kaan'ın askerlerinin kalabalıklığından ve istilasından korkuya kapıldı.Düşmanlar bizi bu şekilde sürerlerse pek yakında vilayetimz ve ulusumuz bize kör gözden ve karınca deliğinden daha dar gelir.Yapmamız gereken batı tarafını ve Horasan beldelerini kurtarıp ayırmaktır.Böylece oralar,korku,çözülüp dağılma,umutsuzluk ve tehlike

zamanlarında,bize edildiği hallerde sığınağımız,kaçacak bir yerimiz olur.Üstelik Davud Hace'nin kısasının intikamı da alınmış olur diye düşündü. /209/

Kebek ve Berke adlı iki kardeşi,Davud Hace Cinkeşi'nin kardeşi Puka,Ök Timur b. Buka b. Börü Oğul b. Çağatuy'ın oğlu Yeysür ve öteki şehzademerden Cocuktu'nun oğlu Şire Oğul ve Kaydu'nun oğlu Şan Oğul ile birlikte büyük emirlerden Cinkeşi Gürkan'ı saldırgan ve kan emici yüz bin askerle Horasan diyarını alıp kurtarmak üzere görevlendirdi.Sel gibi dağların geçikledinden akıp gittiler.Şebihun'u geçip Mir otlağına,oradan Pencab'ı geçip Şafurkan sınırında Murgab otlağına indiler.Horasan askerinin öncüsü olan Binbaşı Ura Timur ansızın düşmanla karşılaştı.Bir süre gayret gösterip direndikten ve çatıştıktan sonra birkaç adamı ile birlikte yakalanıp esir edildi.Kebek ve emirler onu öldürmek istedilerse de hoş zatlı,güzel ahlaklı bir müslüman olan yeysür onlara engel oldu.Onu kendi kanına isteyip evlatlık olarak kabul etti.Aldu Noyan'ın oğlu Bektut düşmanın üstün gelişinden,istilasından ve gücünden haberdar oldu. Murgab'tan ayrılıp Mervur'Rud'tan geçti.Horasan emirlerine katıldı.İlahi kaza gereği,Horasan askerlerinin lideri Sultan Yasavul,o sırada kışlamak üzere Mazenderan'da,yüce Sultan'ın mülazımı olarak bulunuyordu.Bektut ve Ramazan onu geri çağırdılar.Süratle ve aceleyle geldi.Horasan'ın dağınık orduları birleştiler.Düşmanlar Bektut'un hareketinden ve yayılmasından haber aldılar.Onun ardı sıra onlar da Mervu'r-Rud'dan geçtiler.Yeysür kendisinin sevgilisi,gözünün ışığı olan;birbirlerine tama bir sevgi ve yakınlık duydukları,düzgün bir ilişkide bulundukları cariyesine :"Sen burada ırmak kenarına yerleş ve dönüşümüzü gözle" dedi.Cariye :"Canım senin canından daha değerli ve daha şerefli değil" deyip,derhal onun ardından ırmağı geçti.İki taraf Murgab otlağında karşı karşıya geldiler. Sultan Yasavul kardeşi Bedevi (Beduy) ve onun naibi Ura Timur Gürkan,Ketbuka Noyan'ın oğlu Zirek'in oğlu Saruban ve Danişmend Bahadır'ın oğlu Bucay,safları dizip,sağ ve sol kanatları



yerleştirdikten ve ortayı düzenledikten sonra savaşmaya başladılar. /210/

Sabah ışığının doğuşundan,gece karanlığına dek vuruş kırış değirmeni dönüp durdu.Çatışma ateşi yandı da yandı.Bucay Bahadır savaş meydanında asi düşmanın eline geçti ve öldürüldü.Sultan Yasavul,Bektut ve Ramazan yenilgiye uğradılar. Güçlü kazânın ve felek yayının oklarından sağlam,yürek parçalayan bir ok Yasavul'a saplandı.Yaralanıp attan düştü.Düşman ordusundan bir atlı onu öldürmeye kasd etti.İlahi kaza bu ya, devlet ve saadetten ibaret güzel bir tesadüf sonucu Emir Nevruz'un adamlarından ve akrabalarından bir adam orada bulunuyordu.Sultan Yasavul'u yüzündeki izden tanıdı.Düşman atlısını bir okla öldürdü.Yasavul'u kendi atının sırtında onun hatunlarının ve çocuklarının yanına götürdü.

Yasavul o yaranın tehlikesinden kurtulup sağlığına kavuşunca onu oğulluğuna kabul etti.Onun da kendi mirasından eşit pay almasını,oğulları ile ortak olmasını ailesini vasiyet etti.Hatu ları,oğulları ve emirler ona hizmette bulundular.İyi davranıp gönlünü hoş tuttular.Ondan sonra Kebek ve Cinkeşi düşmanların ve mağlupların ardından Tus'a dek at koşturmak istediler.Örük Timur'un oğlu Yeysür onları saldırmaktan alıkoydu. "Ramazan ayında Müslümanları ve müminleri nasıl yok edersiniz?" dedi.Kebek,Cinkeşi'ye :"Yeysür bu temiz,yemyeşil,İrem bağına benzeyen otlakta kalıp durmaya niyetli,çünkü burası son derece güzel,geçmiş sultanların ve meliklerin gıpta ettiği,hasretini çektiği,başkalarının tasarruf etmesini kendisine kalış makamı olarak seçmesini istemediği bir yerdir' deyip ikisi birlikte,iki gece iki gündüz Herat sınırına dek mağlupların ardından at koşturdular.Yine tam dört aylık azık ve yiyecekleri tükendiği sırada İsen Buka'nın huzurundan hızla bir elçi gelip : "Durup oyalanacak zaman değil,Kaan'ın askerleri akıp giden hızlı bir sel gibi saldırdılar.Talas yaylasını,Çağatay ulusunun ve uruğunun yurdu olan İsen Kök kışlağını ele geçirdiler. /211/ Orduları,kadın ve çocukları yağmaladılar," dedi.Kebek,Berke, Cinkeşi ve öteki emirler ve askerler ailelerini,ev barklarını

yeniden ele geçirmek için oradan hızla geri döndüler.Hareket dizginini asıl yurtları olan Türkistan'a doğru çevirdiler.

Yeysür onlara muhalefet edip direndi.Şafurkan otlağının yeşilliğini,güzelliğini bahane ederek,yerleşme ve kalma asâsını oraya attı.Kebek Yeysür'ün kardeşine rastlayınca küçük büyük herkesin durumu ve nasıl olduklarını sordu. O da :"Yeysür fikrini değiştirdi.Şafurkan otlağını Talas'a yeğleyip seçti. Bizi mağlupların ardından gitmekten,Horasan ve Irak içlerine dalmaktan alıkoydu" dedi.İsen Buka nasıl yani diye sordu.O da :"Yeysür Müslüman'dır ve hep onların tarafını tutar.Yoksa Horasan diyarını bir hamlede,bir saldırıda ve bir kerede fethetmek mümkündü" dedi. İsen Buka :"Her kime güzel ve iyi davransam,hoşgörülü olsam,onun ısrarı ve yayılışına göz yumsam,bana karşı gelip asi oluyor,düşman kesiliyor,çekişme ve muhalefet yolunu tutuyor.Umarım önceki durum sonrakinin suçunu ve gecikmesini telafi eder de takdir düşünce ve tedbirimize göre olur" dedi.Yeysür'ün ünvanlarını ve askerini kardeşi Kebek'e teslim edip :"Eğer o senin tarafından öldürülür veya başı boş kalırsa Duva hanedanı devletinin ayağından bir diken çıkmış olur" dedi. Cinkeşi Yeysür'e haber verip onu Kebek'in niyetinden haberdar etti.Kebek sevinç ve ferahlık içinde,gönlü hoş,mutlu bir halde geri döndü.Menzilden menzile ilerliyordu.Çupay'ın kız kardeşinin ordusu Sengerkac ordusuna indi.Derhal Yeysür'e haber yolladı ve Kebek'in gelişinden,niyetinden haberdar etti. "Az bir adamla benim yanıma indi,hemen koş ve onu yakala' dedi.Kebek'i aldatıp ziyafet (toy) bahanesiyle bir süre orada tuttu. /212/

Kebek Yeysür'ün geldiği haberini aldı.Yeysür Öktimur oğlu Tokluk Hace ve Emir Sulday'ı onu yakalamak üzere bin atlı ile yola çıkardı.O grup arasından Sulday'ın kardeşi Şaban kaçıp Kebek'i düşmanın ansızın saldıracağından haberdar etti.Kebek güçlü bir şahbazın elinden kaçan zayıf bir serçe gibi derhal oradan kaçtı.Tokluk Hace ona ulaştı Kebek'i yakalayıp esir etmek istedi.Sulday onun yakalanmasına engel olup korudu.Kebek,ölüm kartalının elinden kurtulan keklik gibi tehlikeden aman buldu.



Tokluk Hace Yeysür'e Sulday'ın engellemesini anlattı.Yeysür derhal Sulday'ın başının acımasızlık kılıcıyla vurulmasını emretti.Kebek bela tuzağından ve yok olma kılıcından kurtulunca,dağınık ordularını derleyip Yeysürle savaştı.Sonunda bin atlısı ile yenilgiye ve bozguna uğradı.Onun geri kalan emirleri ve askerleri Yeysür'e baş eğip itaat ettiler.Kebek kardeşine ulaşınca İsen Buka onun büyük ordu yollayıp ardına düşmelerinden kuşkuya kapıldı.Korku ile ümit arasında,çamura batmış eşek gibi ıztırap mızrabında kıvranıyordu.

Yine bu yılda Maveraünnehr'li bir şahıs gelip :"Üç padişah bir olup anlaşmışlar,senin ülkene saldırmaya niyetlenmişlerdir" diye haber getirdi."Bunlar Çağatay ulusunudan Kebek ve İsen Buka ile Cuci ulusunudan Özbek'tir.Özbek Mısır sultanı Nasır'la anlaşmış,yani doğu ve batı ile kuzey yönlerinden gelip İran ülkesini Olcaytu Sultan'ın elinden alıp kendi aralarında bölüşmek üzere anlaşmışlar" dedi.Bu adamın yamağı diz vurup : "Bu adam yalan söylüyor,buraya casusluk için geldi" dedi.Sultan :"Bu üçü buraya ne zaman hareket edecekler?" diye sordu . Adam :"Bu yıl kış mevsimi başlarında" dedi.Sultan yalanı ve doğruluğu ortaya çıkıncaya kadar adamı şimdilik Tebriz zindanlarına hapsetmelerini buyurdu.Bu adam henüz Tebriz zindanların dadır.

17 Zilkade (31 Ocak 1317) Pazartesi günü Kiray ile birlikte düşmanın yakalamış olduğu /213/ İsmail Bahadır gelip,düşmanın geri döndüğü müjdesini getirdi. "Dört aydan fazla yetecek azıkları ve yemleri olmadığı için yiyecekleri bitince,İsen Buka'nın Murgab'tan geçmeleri emri üzerine geri döndüler.Kiray Bahadır'ı İsen Buka'nın yanına gönderdiler," dedi.6 Zilkade (20 Ocak) Perşembe günü Tuncaçi Canukşur'u otuz adamıyla düşmanın ardında yakalayıp getirdiler.O,beş tümen askerin başlarında Cinkeşi olduğu halde şimdi Ribat-ı Surh'a ulaştığını,ta Murgab'a geldiğini İsen Buka birlikte mi olsunlar yoksa dönsünler mi diye neye izin verdiğini sormak için elçi gönderdiğini anlattı. Yeysür Amuye Pencabı'ndan geçmek istedi.Ura Timur :"Beni elçi

olarak Sultan'ın huzuruna yolla.Senin yazlık vekişlık yurdunun Horasan otlaklarından olmasını gönlünün arzuladığı şekilde Sultan'dan dileyeyim,ola ki size Belh ve Şafurkan otlağını tayin eder" dedi.Yeysür onu elçi ve segir olarak Sultan Muhammed'in sarayına yolladı.Nasır'ın akıllı bilgili ve fasih sözlü bir elçisi ondan daha önce talipte bulunmak üzere,yurt dilemek amacıyla Yeysür'ün yanından gelmişti.Ama o Yeysür'ün ırmaktan geçip Belh'in paralelinde bulunan Şafurkan otlağına inmesi için ancak izin alabilmişti.

Yeysür İsen Buka'dan kuşku duyuyordu.Çünkü onun oyalanışı kuruntulanmasına,onu suçlayıp kuşkulanmasına yol açıyordu. Kendi çıkarını ortalıkta görünmeyip uzaklara gitmekte gördü. Semerkand'tan Tirmiz'e göçmeye niyetlendi.Askerleri kendisinin izni olmaksızın,Maveraünnehr şehirlerinden Semerkand,Sağrıç,Kiş,Nahşeb gibi yerleri ezip başka yerleri de yağmalayarak viran ettiler .Yalnızca Buhara'nın Hocend şehri bu saldırıdan salim kaldı.Yeysür'ün kendisi sayesinde Müslüman olduğu Dermendani isimli bir adam şehre şefaat etmiş ve onların yolunun üzerinden uzak kalmıştı.Oranın halkını esir alıp götürdüler. Göç etmeye gücü yetmeyen,vatana hizmete takati olmayan yaşlılar,eşraf,bilginler,şeyhler,seyyidler ve imamlar canlarını kurtarıp Harezm'e sığındılar.Yeysür dağlık konağından,bir dağ aslanı gibi Kebek'in ordusunun /214/ ardından gidiyordu.Yeysür'ün damadı Ura Timur Sultan'ın huzuruna varınca Yeysür'ün itaatini baş eğişini ve kendisine katılışını arz etti.Onun yaptığı en güzel iş rıza makamına ve övülme konağına bağlanmasıydı.Çünkü bu çabasında devlet imkanları ona yol göstermiş ve ikbal sebepleri elinden tutmuştur.

Maveraünnehr vilayetinde düşmanın kasırga gibi darbelerinden ve fırtına benzeri heybetinden durup oyalanma imkanı kalmayınca Amuye'nin bu tarafından,Belh ve Şafurkan vilayetinde ayrıcalıklı bir yurt ve otmak talep etti ve askerinin gündeliğini temin etmek istedi.Arzusunun yerine gelmesini,isteğinin kabule ermesini ummaktaydı.Sultan onun dileğini gerçekleştirip isteğini yerine getirdi.Belh ve Tirmiz'in paralelinde



bulunan Şafurkan'ı ona yurt olarak tayin etti.Kebek'in yenilgi haberi kardeşi İsen Buka Oğul,Şah Oğul,Hocuktu'nun oğlu Şire Oğul,Salar,Hind,Duva'nın küçük kardeşi Biktimur Oğul'un çocukları ve Cinkeşi'ye ulaşınca batakta ki eşek gibi,ıztırap mızrabına yakalanmış güvercin misali kalakaldılar.Elçi gönderip otuz bin atlı ile Harakan boylarına muhafaza etmekte olan emirlerin kumandanı Tokay'ın oğlu Lacerik'i geri çağırdılar.Kebek'e yardım edip Yeysür ile savaşması için yola çıkardılar.İsen Buka Kaydu'nun baş ordusunun orada bulunduğu ve Moğolların Talas dedikleri Tıraz şehrine dek onlara eşlik etti.Yeysür Tirmiz'e varınca Horasan askerleri Sultan Yasavul,Bektut,Emir Ali Kuşçi,Kurumçi Gürkan,Mitukkan ve Melik Timur'un oğlu gibi emirler bütün Horasan emirleriyle birlikte Yeysür'e yardım etmek ve destek olmak üzere Amuye ırmağı kıyılarına varmışlardı.Kebek derhal emirleri ve askerleri ile Marakbu hududuna varıp ileri geçti.Dış tarafı geniş ve kocaman bir sahra olan Der-i Ahenin'e vardılar.Orada Yeysür ile Kebek ve Cinkeşi karşılaştılar.Aralarında savaş çıktı.Derhal vurup kırma,tutup yakalama değirmeni dönmeye başladı.Yel ayaklı atların kişnemeleri yeryüzü yaygısından arşın doruklarına çıkıyordu. /215/ Mızrağın şimşeği,kılıcın parıltısı ok ışıklarının parlaklığı kuruntu gözünü kamaştırıyordu.Kösler bahardaki yıldırımlar gibi gürlemeye başladı. Bahadırlar savaşıp döğüşmeye,yiğitler sürüp kovmaya başladılar.
FEYİT:

"Sanırdın ki hava demirden bir dağ olmuş,feleğin giysisi zırha dönmüştü."

Savaş sırasında Horasan emirleri Bektut ve Emir Ali Kuşçi akıp giden sel gibi yetiştiler.Emir Ali ilk saldırıda düşmana tam bir üstünlük sağladı.Düşman askerinin arasına iki üç tane büyük temrenli ok attı.Kebek,Şah Oğul ve Cinkeşi o mızrak vuruşlu oku ve can alıcı temreni görünce yenilgiye uğrayıp bozuldular.Çoğu taktir okunun yorgunu olup felaket kemendine yakalandılar.Derhal bozguna uğradılar.Yükseklere,dağlara ve tepelere kaçıştılar.Hazan zamanındaki yaprak tabakaları gibi döküldüler.Şehzadeler ve emirler Tirmiz şehrine sığındılar.

Yeniden savaş hazırlığına,asker ve teçhizat teminine başladılar.Düşmanın karşısıra geldiler ama bu sefer Merkiyu'nun uzağından geçtiler ve Tirmiz ovasına indiler.Yeysür o inatçıların istilasını ve topluluğunu gördü.Cesaretini elden bırakmadı. "Koyunların çokluğu kurdu korkutmaz" dedi.Şehzadelerden Lehavur Tokluk ve nedimleri ile birlikte katletmeye,savaşa ve döğüşe azmetti.Görkemli bir dağ gibi ordunun ortasında durdu.Yeysür hızlı koşuşlu atının dizginine asıldı.Düşmanları gören yüksekçe bir tepenin üzerine çıkıp oradan saldırdı.Düşmanlar güçlü rakibin gücünü ve şevketini görünce bozuldular ve Tirmiz'e yöneldiler.Orada bir sed gibi toplandılar.Semerkand hakimi Kurtukay,Yeysür'den önce Yüzbaşı Haydar,Kutati Bahadır,Bavurçi,Cankeşu'nun kardeşleri Kıtan ve Buka,Yeysür Oğul düşmanın bozguna uğramasından sonra düşmanların üzerine yöneldiler. /216/ Amuye ırmağı kıyısına varınca vahşi bir aslan gibi pusu kurdular.Düşmanların çoğunun ırmaktan geçmesini bekleyip ansızın üzerleri ne saldırdı ve bazılarını helak ettiler.Kalanları da yenilgiye ve bozguna uğrattılar.

Düşmanlar yeniden toplanıp hazırlandılar.Savaş düzeni ne geçip çatışmaya hazır oldular.Tirmiz üzerinden Pencab'tan geçip çekirgeler gibi Horasan diyarına yayılmak istediler.Bundan dolayı Yeysür,Baygur tarafına doğru yöneldi.Orada düşmanla karşılaştı.Taraflar,acımasız kılıçların karşılaşması ve kılıca benzeyen okların işlemesinden sonra;zehirin asıl keskin kılıcı kınından çekildi.Savaş meydanı ve muharebe alanı atların koşuşturmasından ve savaşçıların döğüşünden terbiye oldu.Toprak meslekli kılıç kınından çıkıp bahadırların boynuna kasdetti. Kartal uçuşlu ok can kekliklerini avlamak için göğüsler üzerine çırpınış kanatlarını yaydı.Ölüm çığırtkanı köşe bucaklardan ortaya çıktı?Yiğitlerin haykırışları ve feryatları topraktan Süreyya'ya,sudan göğe dek yükseldi.Ortalık toz toprakla öyle doldu ki insanlarla gözler arasına perdeler girip görmeyi engelledi.Öyle zorlu bir savaş oldu ki geçmiş zamanlarda böyle bir şey ne Zal oğlu Rüstem'den ne de Haydar-ı Kerrar'dan nakl edildi.



ŞİİR:

"Her taraf el,ayak,baş ve sırtla doluydu.Başlar kesilmiş ellerde kılıç vardı.

Bütün eller ve vücutlar zırha bürünmüştü.Gövdeler başlara veda ediyordu.

Bütün kılıçlar ve bilekler kandan birer lal taşına dönmüştü.İnsanlan toprak üstünde haykırıyor,at nallarının altında kalıyorlardı.

Savaş alanı baştan sona öyle bir hale geldi ki akıp giden kanlar yüzünden ayın yüzü kızıla boyandı."

Yeysür bu çatışma,vurup kaçma,tutup yakalama esnasında Zal oğlu Rüstem gibi kolunu kanadını açmış,yorulmak nedir bilkaçmak nedir bilmeyen Zulfekar sahibi Haydar-ı Kerrar gibi işe koyulmuştu.O kıyametin keşmekeşinde keskin kılıcıyla bir bölük insanın kanını döktü.Savaş meydanında otuz altı tane ok atma kendisine ve sancağına saplanmıştı.Ama o yiğitliği ve bahadırlığı yüzünden,görkemli bir dağ gibi kararlı ve başı dik durmuş okları değerli gövdesinden çıkarıyor ve düşmana geri atıyordu. /217/ Hedefi doğru tutturmaktan hiç şaşmıyordu.Gayreti ve hamiyeti ile yüzünü çevirmiyordu.Yerinden bir adım bile kıpırdamıyordu.Sancakdar su dökmek ve temizlenmek bahanesiyle kaçtı. Yeysür onun ardından atını sürüp gövdesini ikiye ayırdı."Eğer ben yüz çevirirsem,siz de çevirin ve savaştan kaçın" dedi. O yırtıcı arslanın heybetinden ve öfkeli kaplanın saldırganlığından bahadırlar ziyankarlık parmağını ısırdılar.18 Şaban 716 Pazar gününden ertesi günün gurubuna dek adamları ve emirleri Lehavur,Öktimur b. Biye b. Kodan oğlu Kutluk Hace,Cinkeşi,Kıfay Kayan adlı şehzadeler Tirmiz'de,Şah oğul ve Şire Oğul kardeşler de on tümen düşman askerine karşı savaşıyor ve kavgaya kapılmıyorlardı.Düşman topluluğuna usanç geldi.Zenci mizaclı gece kara yüzünü gösterip dünyayı siyaha boyayınca Tirmiz'deki Kenane kalesine sığındılar.Yeysür'ün adamları onların ardından geldiler. Gecenin aşırı karanlığı yüzünden kale duvarlarını asker sardılar ve orayı ok yağmuruna tuttular.Geceden sabahın aydınlığına

dek savaşıp karanlığa yumruk attılar.Sabah olup güneş ufuk perdesinden doğunca,Yeysür ve adamları düşmanları kaleye sığınmış olarak buldular.Kale surlarını kuşattılar.Bir daire olup merkeze doğru kaleyi çevrelediler ve savaşa başladılar.Cinkeşi ve emirlerin durumu zorlaşınca aman dilediler.Aralarında yakınlık ve akrabalık bulunduğu için Yeysür Oğul Cinkeşi'nin suçunu bağışladı.Dışarı çıkması ve içeriyi boşaltması için işaret etti.Cinkeşi ve emirler kale hisarları içinde hapis kalmaktan kurtulup Türkistan tarafına doğru kaçtılar.

Bu durum sırasında Bektut Horasan tarafından ansızın çıkageldi.:Madem düşmanla savaşa,kıtale,döğüşe ve mücadeleye yetişemedin hiç olmazsa peşlerinden git de /218/ düşmandan ganimet al" dedi.Bektut adamlarıyla düşmanın peşinden at sürdü ve pek çok ganimet elde etti.Bu olay 716 Recebi'nde (Eylül 1316) oldu.Şehzade Yeysür zafere ermiş olarak mansur bir halde Amuye ırmağından geçip cennet benzeri billur suları olan Şafurkan otlağına indi.Demir gibi kalıcılık çivisini çakıp çadırlarının direklerini Süreyya yıldızına dek,Pervin'e dek ulaştırdı.Ailesini ve yüklerini (uğruk) Derre-i Gez'e yolladı.Bir süre dinlenip rahatlayla meşgul oldu.Sultan Muhammed,elçilik görevinin tebliğinden ve onun yurt isteğine uygun olarak,içinde ağır yeminler bulunan helal ve haramların belirtildiği sözleşmeyi yazmalarını emretti.Alim,fazıl,bilgili ve fasih bir adam olan,Rum ülkesi Kazil?Kuzat'ı Necmu'd-din Tayyibi'yi ve bir grup adamı elçilere musahip olarak yolladı.Onları bu önemli işle,yeni sözleşmeyi Yeysür'e ulaştırmakla görevlendirdi ki Yeysür rahata ve güvenceye ersin.Onun için "akıllı,mümin ve Müslüman bir padişahtır" dedi.Onun yanında fazla söz sarf etmemelerini emretti.Az konuşma ve söz söyleme hakkında bir hikaye anlattı:Bir padişah,ilimleri,edepleri ve sanatları öğretsin diye oğlunu bir bilgeye teslim etti.Bilge bir gün,az konuşmakta ve susmakta pek çok yararlar vardır diye öğütte bulundu.Şehzade mademki az konuşmak faydalıdır,o halde susmak ondan daha da yararlıdır diye düşündü.Öyle yapmaya karar verdi.Bu durumu padişaha arz ettiler.Padişah hüzünlenip gamlandı.Bilginler 'onu ava göndermeli çünkü keklik avlarken dili çözülür" dediler.Şehzadeyi av alanına götürdüler.Orada bir kuş ağaç üzerinde ötmeye başladı.Biri



kuşun sesini duyup ona bir ok attı ve vurup öldürdü.Şehzade :"A kuş,eğer sesin çıkmasaydı cigerini parçalayan bu oku yemeyecektin" dedi.Şehzadenin konuştuğu müjdesini padişaha ilettiler.Babası oğluna "Bu sözü niye söyledin?" diye sordu.Şehzade yine hiçbir şekilde babasına cevap vermedi. /219/ Padişah çok öfkelendi.Ona yüz değnek vurarak cezalandırdı.Şehzade kendi kendine "Bu sözü söylemeseydin bu sopayı yemezdin" dedi.

Padişahın bu hikayesini,Mevlana'nın huzurunda yüzyüze ona olduğu gibi anlattı.Mevlana Belh'teki Keryala vadisinde Semengan dağı eteklerinde Yeysür'ün huzuruna ulaştı.Ona izzet ikram gösterdi.Onu övüp huzurunda yer verdi.Kendi yanıbaşında bütün emirler,bilginler ve şeyhlerden üst tarafta ona yer verip kendisinden ilmi öğütler talep etti.Mevlana şöyle cevap verdi: "Padişahın nurlu görüşünün malumu olmayan,onun eldeğmemiş eleştiriciaklına,zihnine ve düşüncesine gizli kapaklı kalmış neyi diyebilirim?Davud peygamber ile Lokman Hakim arasında bir yıl dostluk ve sohbet oldu.Davud zırh yapıyor,Lokman elbise dikiyordu.Bu anlamda birbirlerine hiçbir şey söylemiyorlardı.Zırh tamamlanınca Davud o elbiseleri bir kaba geçirdi ve başının üzerinden giydi.Hak Teala'nın fermanıyla o halkalar zincirleme birbirlerinin içinden geçtiler.Böylece zırh Davud'un üzerinde tamamlandı.'Elbiselerin en güzeli harp elbisesidir" buyurdu.Lokman Hakim şöyle cevap verdi:"

Padişah Mevlana'yı kendi yanına oturttu.Ona karşı kerem adetlerini yerine getirip hediyeler sundu.Buhara ve Semerkand imamlarından içlerinde Necmu'd-din Ukayli,Seyfu'd-din Usbe,Necmu'd-din Semini,Seyfu'd-din Bahşi ve Cemalu'd-din Nesefi bulunan bir grubu Mevlana Necmu'd-din'in ilminin derecesi,fazilet ve sanatının mertebesini soruşturup anlamak üzere yolladı.Onlardan herbiri usule ve fıkha ait bir mesele ortaya attılar.Ondan kendilerini susturucu cevaplar aldılar.Yeysür'ün huzuruna,onun derin bilgili,engin bir alim olduğunu,Yunan'ın akli ilimlerini kendinde topladığını,nakli ve imani ilimlerin hafızı olduğunu arzettiler.

Yeysür'ün Mevlana Necmu'd-din'e olan inancı arttı.Ona hoş davranıp içinde ağır yeminler bulunan sözleşmeyi pekiştirerek geri dönmek üzere izin verdi. /220/ Bunlar olup biterken ve bu sözler çoğalıp dururken;bahaneci,gaddar ve hileci zamanenin adeti olduğu gibi cihan sultanının ölüm haberini verdiler.Henüz hayatının günleri kırk yaş gerdanlığının zincirini doldurmamıştı ki yüzüğün okuna hedef oldu.Gençliğinin gecesi yaşlılık sabahına ermeden,kargasının kanatları daha yumurtalığını çıkarmadan,belirlenen ömrünün günlüğü özet görüntüsüne ulaştı.Sıradan seçkin herkesin arasına,düşmanın geldiği haberi yayıldı.Yeysür Yasavul'a,Horasan askeriyle birlikte hiç vakit kaybetmeden derhal düşman askerine saldır diye haber gönderdi. Yasavul derhal hiç düşünmeden ve tereddüt etmeden Yeysür'ün huzuruna yöneldi.Hocuktu,Olang konağında onun ordusuna ulaştı. Yeysür :"Asi düşman geri dönmüş,sen de yerine yurduna geri dön" deyip kendisi de ordudan ayrıldı.Yasavul geri dönüp Yeysür'ün ordu emiri Buka'nın evine indi.Ziyafet sırasında tam yemek yemekle meşgul iken ansızın Bektut saldırgan ve kan içici askerleriyle oraya geldi.Yeysür'ün otağını kuşatıp çevresini kuşattı.Yasavul otuz adamıyla beraber Herat tarafına kaçarak yola koyuldu.Rey'e doğru gitmekte olan Mubarek Şah'ın kardeşi Bucay yolda onunla karşılaştı.Birbirlerini ok yağmuruna tuttular.Birbirlerine karşı koyma adımını attılar.Ne var ki Yasavul'un ömrünün süresi sona erdiğinden kaza ve kader gereği feleğin yayından atılan bir ok boynuna saplandı.O darbenin etkisiyle canından oldu.Kaderin gereği,kazanın icabı olan şeyler yokluk ve heder olma hali öne çıktı.Ondan sonra Yasavul'un oğulları bir orduyla gidip Bektut'un evini kuşattılar.Pek çok kişiyi öldürdüler.Bektut birkaç yakını ve nedimi ile dışarı çıktı ve kaçtı.

Yeysür'ün dış görünüşü şöyledir:yirmi sekiz yaşında,güzel yüzlü,hoş huylu,geniş yanaklı,biraz öne çıkmış yüksek alınlı,güzel hasletleri olan bir gençtir.Gözünün birinde şaşılık vardır.Uzun boylu,güçlü yapılı,iri cüsseli bir gövdeye



sahiptir.Oğlu Cuki'nin dış görünüşü de şöyledir: On altı yaşındadır. /221/Ama yirmi yaşındakilerin görünüşüne ve heybetine sahiptir.Atak,çevik ve güzel yüzlüdür.Gözünün biri son dereçe küçüktür.Sevimli ve mevzun bir yapıya sahiptir.

Bu yılın olaylarından olarak 16 Şaban 716 (3 Kasım 1316) Çarşamba günü, Endülüs ülkesinin Kazi'l-Kuzat'ı derin bilgili, akli ve nakli ilimleri kendinde toplayan,bunlarla donanmış ve bezenmiş olan ünlü bilgin Mevlana Nizamu'd-din Abdu'l-Melik kanının artması ve nefes darlığı yüzünden vefat etti.MERSİYE:

"Hicretten yedi yüz on altı yıl sonra,Şaban'ın tam yarısı geçmişken,

Asrın en faziletlisi,dünyanın önderi,bilgi denizi,milletin ve dinin nizamı,dünyanın bezeği,cennet bağına doğru göç etti."

Kutlu,mübarek soluklu bir büyük kişiydi.Onun ölümünden sonra dünya perişan,devlet işleri karman çorman oldu.Doğruluk yolundan saptı. MEV'İZE:

"Hikmette Lokman'ı geçsen,tıpta Galinus'a ulaşsan da en güzel zaman ve en hoş saatte gitmek üzere göç davulunu çalarlar."

Yine şeyhler şeyhi Nizamu'd-din Ebu's-Sena Mahmud b. Ali b. Ebi'l-Feth eş-Şenbani 13 Zilhicce 716 (26 Şubat 1317)'de Dinever vilayetinde vefat etti ve oraya gömüldü.Sınırsız emelleri,vaat edilen ecelle son buldu.Alem sultanı Olcaytu Kaan'ın ölüm hali ve kaçamayacağı ölüm olayı şöyle olmuştu:Sultan Ramazan (Kasım) ayı başında Çağan Navur avlağından geri döndü.Kutlu mizacında hafif bir hastalık başladı.Sıkıntıya düşüp ateşlendi.Zaten ateş ölüm habercisidir derler.Mahir tabipler ve üzelli hekimler bu acıyı dindirmek,hastalığı gidermek için gayret sarfettiler. /222/ Ama hayatın devri yokluk merkezine ulaştığı ve değerli ömür yolu kavşağa geldiğinden;hayat ekini yokluk hasadıyla sonlandığından yapılanlar fayda etmiyordu.BEYİT:

"Bir insanın dünya işleri yolunda olursa,yeryüzünün hayatı uzar,onun hayatı kısalır."

Sultan'ın izzetli huzurundan padişahlık uzletinin menşuru, şehriyarlık adaletinin yarlığına ulaştı.Aziz ömrünün meddi yok oluş cezirine ulaştı.Hayatının gemisi yokluk girdabına ve ölüm seline kapıldı.Hamamdan dışarı çıkınca kendisine şer bet verdiler.Mübarek bedeni aydınlandı,kazayı hacet için tuvalete oturdu.Sonunda saltanat ağacını şehriyarlık ırmağından kestiler.Gurur topraklığından,neşe ve sevinç sarayının geniş alanına naklettiler.Pis çamur konağından temiz suların kaynağına ulaştı.Yokluk ülkesinden kalıcılık beldesine gitti. BEYİT:

"Ömür bağında hoş kokulu bir çiçekti.O yüzden de gül gibi ömrünün süresi azdı."

Canı,bu afetle dolu saraydan farklılıklarla dolu konaktan,tehlikeli çölden,Berin cennetine ve yüceler yücesine kanat çırpıp gitti.Oluş ve bozuluş sarayının emaneti olan bedeni karanlık toprağın bağrına daldı.Ülke işlerinin dizginini ve saltanatı oğlu Ebu Said'e ısmarladı. BEYİT:

O kıran sahibi Sultan'ın yasından henüz felek, başı dönmüş, yıldızlar sersem bir haldedir.

Dünyanın gönlünde henüz o yara dururken başına bir yara daha açıldı.

O kardeşin ölümü ile henüz dünyanın üzerinde kara yas elbisesi dururken,

Bunun da ölümüyle yine karalara büründü.Bu gök renk mahşere dek dünyanın üzerinde kalacak."

Sultan Yılan yılı Şubat ayına denk düşen 27 Ramazan 716 (13 Aralık 1316) Pazartesi günü akşam üzeri vefat etti.Ona mersiye olarak söylenmiştir: /223/

"Zühre Oğluk burcunda Ay ve Merih ile karşılaştı.
Zal,ya ve vav,Cuma akşam üzeri Ramazan'ın sonunda,
Yıldızların kıranı ve Tanrı takdirinin işleyişiyle,
Olcaytu Hudabende Muhammed"in günü geceye döndü."

Zavallı insan fille,aslanla,kaplanla savaşmaktan yüz çevirmez ve ölümden başka her derdir devasını bilir ama ölüme



karşı miskin ve çaresiz kalır. BEYİT:

"Demirden yüzlerce dağ olsa,insanoğlunun elinde aciz kalır.

İnsanın bilmediği tek çare yalnızca ölümdür ki ona tedbir bulmaktan acizdir."

Bu matemin hararetinden ve bu yasın acı fetretinden kara gözlü huri benzeri hatunlar,emirler,seçkin noyanlar,nedimler ve has adamlar hüzünlenip gamlandılar.Hatta bütün insanlar sabah gibi elbiselerini yırtıp şafak gibi yanaklara al kanlara boyandı.Yakaları yırtılmış,saçları dağılmıştı. BEYİT:

"Ey şafak,gözünden yürek kanını ne hoş saçıyorsun.Ey sabah,sevin çünkü elbiseni ne hoş yırtıyorsun."

Insanlar inleye sızlaya gözlerinden gıpta yaşları akıtıyorlardı.Gözlerden dert ve üzüntü yağmurunun dumanlı damlaları akıyordu."Bu ikisinden inci ve mercan çıkar" denildiği gibi bembeyaz sabah aydınlık elbisesini yırtıyordu.Gece kara elbisesini giyinmiş,hava boşluğu başına yokluk toprağı saçıyordu.Bu,yürekleri delen korkunç olay canları yakan müsibet yüzünden sıradan seçkin herkesin gönlü yanmış,dostun düşmanın cigeri kebap olmuş;gözler kan Ceyhun'u olmuştu. /224/ BEYİT:

"Bu yokluk sarayında feleğin olayları yüzünden şimdikinden daha beter bir matem tutulmadı."

Dertli gönülleri,soğuk nefesleri,sararmış yüzleri,harap olmuş varları,kebap olmuş sineleri,inleme ve sızlama sesleri ile ,tanıdık yabancı herkes dönen felek kümbetinin çevresine,toprağın yörüngesine kapıldı. BEYİT:

"Dikkat et,dünyanın durulacak yer olduğunu sanma.Tattığın her balın ardından gitme (çünkü sonu) zehirdir."

Sevincin ardından gam gelir,mihnetin ardından neşe.Bu iki si gece gündüzün etkisi yüzünden hep iki renklidir.

Dünya seninle barışsa da mağrurlanma,felek seninle savaşsa da gamlanma.

Bu on günlük devlete dayanıp kalma,düşün ki burası camın,delinin ve taşın (haline) benzer."

Yeşil renkli feleğin düzgünlüklerinde yeşil giyinen kimseler, toprağa bulanmış gök renkli elbiseler giyindiler. Güneş Cemşid'i yazıklanıp, hayıflanıyor, esefleinip üzülüyordu. Herbirinin feryadı, ağıtı, matemi ve haykırışı doruklara ve zirvelere erişiyor, atlas ve ipek elbiseye dek işliyordu. Padişahlık göğünün güneşi, şehriyarlık çehresinin mihri yokluk batısında yok oldu. Keylerin tacı ve hüsrevlerin tahtı devlet karanlığında toprak çukuruna daldı. O hanın nazlı canı su ve çamur konağından yükünü topladı. İnsanlar onun yasının yüzünden cigerlerini yaktılar. Onun ölümü yüzünden gönülleri yanıyor gözlerinden yaşlar akıyordu. Ama Tanrı hükmüne karşı koymak mümkün değildir. Eğer dünyanın bekası mümkün olsaydı o keremli, eli açık ve cömert sultan'ın "insanlara yararlı olan yeryüzünde kalır" ayeti hükmüyle sonsuza dek kalması (...) gerekirdi. /225/ Bahaneci zamanenin yokluk tozunu onun elbisesinin eteğine değdirmemesi ve feleğin göz değmesinden korumak için üzerine "kul euzu" (...) ayetini okuması gerekirdi. BEYİT:

"Gökyüzünün ahdi hiç kimse ile sağlam olmadığından, Şehriyarın ölümüne sebep arıyorsan eğer bu,

Daha dün Tanrı ömrünü uzatsın dediği kimseye bugün arkasından Tanrı delilini nurlandırsın demesidir."

Sultan son derece imaret seven birisiydi, özellikle de Sultaniye şehrinin imaretine gönlünü bağlamıştı. O binaların tamamlanmasını istiyordu. Hepsi yarım kaldılar ama onun işi tamam olup sona erdi. BEYİT:

"Günler duruma uygun ve zaman emre muvafık olmadı. Ölüm senin uzaklaştırma sopanın başından uzaklaşmadı.

Bir şehri imar etmeye uğraşıyordun, sen harap oldun, üstelik şehir de mamur olmadı."

Onun ölümünden sonra emirler, vezirler, makam, mansıp ve iş sahipleri Süreyya gibi toplanmış olan bu kişiler, darmadağınık oldular. Baht ve devlet dallarından hazan vakti dökülen yapraklar gibi döküldüler. Onun varlığı yüzünden ayakkabı gibi



acz ve sıkıntı başını içeri çekmiş olanlar hurma gibi başlarını uzattılar. BEYİT:

"Ey şah, felek ömrünün şarabını kadehten döktü. Hayatının gül yaprağını zamansız döktü.
Günler Düşmandan gece gündüz döktüğün her kan dostlarının gözünden döktü."

/226/ 717 (1317-1318) YILI OLAYLARI

Bu yılda Yeysür'ün oğlu Cinkeşi Türkistan diyarında vefat etti.Ümidinin gecesi umutsuzluk seherine çıktı ve sabah avcısına yakalandı. BEYİT:

"Eğer Hace'yi içinde bulunduğu bu sıfatlarla bıraksalar o sofa,o eyvan ne hoştur.

Zamane ne yazık ki ömürden ve eğlenceden lezzet almak için insana o kadar çok mühlet vermez.

Sen kendi halinden de feleğin dönüşünden de aşırı gagilsin,ay ile güneş bile senin canına kasdetmek için çalışıp durmaktadır.

Ömür geçti ve sen hiçbir iş yapmadın?Evet,geçip giden ömrü sana geri getirirler mi artık?

Feleğin üstünde bile sana makam tahtları koysalar, ömür sarayını cennet gibi süsleyip bezeseler,

Kaza müvekkilleri seni tahtından indirip zorla toprağa gömmek için hep ardındadırlar."



/227/ HATİME:DÜNYA SAHİBİ SULTANIN SAVAŞTA VE EĞLENCE ZAMANI YAPTIĞI DAVRANIŞLAR,SARFETTİĞİ NADİR SÖZLER,FÜTÜVVET ESERLERİ,DOSTLUK MENKABELERİ VE GÜZEL AHLAKINA DAİR BİRKAÇ LATİFE

Onun bağışlarının,eserlerinin ve menkabelerinin güzellikleri sayıya sınıra sığmaz,sayma mekanını aşar.Defter önsözlerinin fihristi onun beğenilmiş işleri ve övülmüş davranışları ile süslenir ve dolarsa da bendeniz,gücümün yettiği,takatimin elverdiğince Sultan'ın yakınlarından bana ulaşan kimi hüsrevane davranışlarını anlatıp nakl edeceğim.

Yüce ve ulu Tanrı kullarından razı olduğu her devir,çağ ve zamanda,insanoğlu zümresinden yıldızı kutlu,talihi uğurlu bir kişiyi seçip yardımını ona yoldaş kılar.Rahmet elbiseliğinden hanlık hil'atini onun doğruluk boyuna geçirir.Keramet ve devlet tacını onun Firkad yıldızına ulaşan kutlu başının üzerine koyar ta ki bu kutlulukla,adaletinin doğruluğunu dünya kisveti,servet elbisesi,himet hullesi ve rahatlık giysisi ile donatsın.Alem şehirlerindeki bu sürüyü gütmenin lezzetini,durumun keyfiyetini,cihan sultanı,zaman ve zeminin ferman edicisi, kullarını görüp gözeten efendi,melek suretli şehriyar,kaza kudretli,kader görkemli,melik haberli,nebi görünüşlü şahın malının suretine göre,bu çağda ve bu zamanda hanlık devletinin sırası ve alem saltanatının taç ve tahtı ilahi dergahın hükmü ve şahlık devletinin kutluluğu ile,uğurlu başına ve kutlu kademine nasip olan Cengiz Han oğulları bağının nuru Ilhan Sultan Muhammed ile süslemiştir. BEYİT:

"Feleğin çarkı döndüğü sürece padişahın ikbali ve bekası olacak.Tertemiz olası devletinin meşrebi ile,daima bu sıfatla safa içinde olacak." /228/

Nur nesimlerinin izi,şecere-i tayyibe dallarının yapraklarındaki tomurcuk olan,o samimi soydan ve ulu nesilden gelen padişah,o tertemiz ağacın çiçekleri sayesinde;akli ilim-

lerinin çokluğu,nakli göreneklerinin niteliği,akıl olgunluğu, uzgürürlüğü,görüş sağlamlığı ve fetaneti ile ezeli hidayete ve zeval bulmaz başlangıca yol bulmuştur.Peygamber'i -salat ve selam üzerine olsun- Ehl-i Beyti'ni ve onun soyunu sevmekle tam bir bağlılık,tam bir sevgi ve muhabbet ile kendini yetiştirip onlara bağlanmıştır.Bu zamana dek hiçbir Müslüman padişah bu sıfatla vasıflanmamış,ululayıp yüceltmeyi kendine vacip saymamıştır.Sultan Ehl-i Beyt'ten olanlar,imamlar ve şeyhler için nice nimet ve ihsanlarda bulunmuş,derin ilminin gücüyle,ilim ve fenleri tahsil etmeksizin,öğrenim yükünün şiddetini çekmeden,ilahi fazlın bağışlarından feyiz almış,ilmin herbir kısmını idrak etmiş,marifetin künhüne ermiş,sıkıntıların içinden güvenle çıkmış,her birini olduğu gibi kavramış,güzel ahlakının ve Tanrı kullarına olan rahmet ve şefkatinin çokluğundan asla insanların kanını dökmeye rıza göstermemiştir.Ancak zaruri durumlarda ve ölümü alemlere hayat saçan kısas halinde bunu yapmıştır.

Bilginler padişahın dört şeyde aşırı gitmemesi gerektiğini söylemişlerdir:Birincisi avlanmaktır.Av insanı tehlikeye atar ve padişahın canı her şeyden aziz,daha değerlidir.Her şeyin bir karşılığı vardır,ancak karşılığı ve başka bedeli olmayan tek şey padişahın canı ve nefsidir.Ikincisi kadınlarla sohbettir.Bu da insanın kalbini zayıflatıp nefsini azdırır.Üçüncüsü şaraba devam etmek ve sürekli olarak sarhoşluk verici şeyler kullanmaktır.Devletin önemli işleri,içkide aşırı gitmek yüzünden durur ve işlemez hale gelir.Dördüncüsü çok kan dökmektir. Bu da sıradan seçkin herkesin gönlünde padişaha karşı düşmanlık ve nefret doğurur.

Alem sultanı,padişahlık kendisine geçtiğinden beri hiç kimsenin burnunu bile kanatmadı.Ama bununla birlikte ondan çekinip korktukları için,onun sınırlarında yaşayan hiç kimse kendisine karşı gelmek ve ayaklanmak cesaretini gösteremedi.Hiçbir devirde,hiçbir zaman değişikliği ve çağ dönümünde böylesi bir emniyet,güvence,rahatlık ve huzur olmamıştır.Sultan devlet ayağını ululuk mesnedi ve tahtının üzerine bastığı günden beri /229/ zulüm,düşmanlık ve eziyetin ayağı zincire vurulmuştur. Zulüm ve fitnenin gözü uykuya dalmış,adalet ve insaf gözü uyanık kalmıştır.Onun kutlu zamanında,şaşkına dönmüş olan dünya yeni başkan tazelik,ışık ve canlılık kazanmıştır.Harap olan alem yeniden Feridun ve Keyhusrev dönemine erişmiştir.Dünya onun kutlu çağında Behram-i Gur'un adalet ve insaf yolunu yenilemiştir.Öyleki güvenlik ve emniyet bağlarında sevinç rüzgarından başkası esemez.Onun uğurlu çağında emirler,vezirler, askerler,bütün reaya ve beraya,şehir ve ülke halkları,çevrede bulunan belde ahalisi emniyet içinde,gonca gibi uykuya dalmış, huzur yaygısı üzerinde taze gül gibi rahata ermişlerdir.Mizacının itidali sayesinde: farklı dinler ve birbirine zıt mezhepleri birbiriyle uyum,uzlaşma ve hoşgörü içinde,adalet ve cömertlik alışverişiyle doldurmuş,zulmün ve sitemin ayağını bağlamıştır.



Bu muratlı ve talihli padişahın kutlu kaderinin uğurlu özelliklerinden birisi de zamanındaki nimet bolluğu,yiyecek içecek çokluğu,gıda ve azık fazlalığı;bir digeri de bütün reaya, beraya ve askerlerin refah içinde olmasıdır.Öyle ki önceleri utanç örtüsü altında gizlenen kalabalık topluluklar bugün rahatlık ve huzur dolayısıyla emniyet ve güvence efendisinin varlığına dayanmışlar,huzur yaygısı ve rahatlık beşiği içinde uyumuşlardır.Emirlerin ve askerlerin işi daima eğlenmek,neşelenmek ve sevinmektir.Onun adaletli zamanında hırsızlar ve kan dökücüler tamamen kayboldular.Onceleri bukalemun gibi başlarını çıkarmış olan koğucu,gammaz ve yalancı kimseler şimdi kirpi gibi zulüm ayağını ve elini içeri çektiler.Yollar hırsız ve uğrulardan öyle bir temizlendi ki orada,yol kesen mutripten gece gidiş hayalinden ve miskin gammazlığından,dinarın iki yüzlülüğünden başka bir şey bulamadılar.Asker toplulukları nerede ise silah kullanmayı unuttular.Onun zamanında,çekilmiş kılıçlar kınlarına geri girdi.Mihnet tozları ve pislikleri yok oldu.Mızrağın aşırılığı,okun zulmü,siperin öfkesi,kılıcın şiddet

ve hiddeti,mızrağın uzun dilliliği,ağır gürzün serzenişi ve ok ucunun (temren) tahakkümünden kurtuldular. /230/

Onun zamanında iki yüzlü kılıcın dili kınında hapis kaldı.Öyleki zırh giyen su,hançer çeken susam,siper takan nilüfer, kılıç çalan güneşti sadece.Güzellerin kaşlarındaki yaydan başka kemankeş,sevgililerin gamzelerinden başka ok atan kimse bulunmazdı.Perişanlık ve siyahkarlık,sadece güzellerin zülfünde,Türk lerin perçeminde kaldı.Kendinden geçmişlik yalnızca Moğolların parlak çehresinde,fitne yalnızca başını öne eğmiş nergisin gözlerinde,yas menekşenin renginde kaldı. BEYİT:

"Senin devletinin çağında zamanın felaketinden ve adaletinin zamanında zamanenin tasasından yana,hiç kimse siperin çehresinden başka bir şeyi düğüm düğüm görmedi.Hiçkimse yayın boynundan başka bir eğrilik bulamadı."

Onun çağında bulutlar ağlıyor,şimşekler inliyor,bitkiler ve çicekler gülüyordu.Dedikodu yalnızca kadehle sürahi arasında idi.Saba yelinin elinden başkası,zulmetmek için goncanın yakasını yırtmıyordu.Hoş kokulu,latif nesimden başkası,muhabbet etmek için zorla menekşenin eteklerini ayağı altına almıyordu. Bülbülün cevri yüzünden gülden başkası yapraklarını parçalamıyordu.Ağıt yakanlar yalnızca bülbüller,üveyikler ve kumrulardı. Onun devleti zamanında kekliğin ipek elbisesi şehbasın düşmanlık gagasıyla yırtılmadı.Kumru ve üveyiğin gömleğinin yakasına el uzanmadı.Dere kekliğinin elbisesi şahinlerin cezalandırma pençesiyle parçalanmadı.Adaletinin çokluğu sayesinde,insafının genişliği ve bağışının enginliği ile alaca renkli,ateşler yağdıran kılıç,üstadının utangaçlık örtüsü altında gizli kaldı. Yay yüsükten başka kimsenin kulağına değmedi.Mızrak kınamak ve vurmak için dilini uzatmadı.Keskin dişli,şuh bakışlı kılıç hiç bir varlığı ısırmadı.Sağlam yapılı iri gürz başı boş dönmedi. BEYİT:

"Şu birkaç yılda o hüner sahibi padişah hiç kimsenin burnunu bile kanatmadı. /231/

Bu yıllarda alaca renkli kılıç savaşmak için kınından çıkmadı.



Yay kimsenin kulağını keskince tırmalamadı.Ok kimse ile dalaşıp hırlaşmadı.

O şahın günlerinde kılıç keskinleşmedi,mızrak kavga dilini geri çekip kısalttı."

Onun ülkesinde aşırılığa kaçan miskin hoşluğu ve anberin kokusudur.Onun diyarında,eziyet elini uzatan ancak güzellik ve cemaldir.Onun ulusunda yiğitliğe ve üst baş parçalayışa yeltenen yalnızca güzelliktir.Güneş zerrelerinden başka hiçbir şey kimsenin evine girmeye yol bulamaz.Devletinin sayesinde evlere (izinsiz) gün ışığından başkası giremez.Ev sahibinin izni olmadan güneş ve ay ışığından başka kimse oraya girmeye cesaret edemez.At sinekleri ve örümcekler evlere ve mahallelere giremez. Her evde bir düğün,her konakta bir şenlik vardır.İnsanlar ince belli kadınların visali ile,narin belli atların kişneyişlerini unuttular.Büyük küçük,rahatlık kıblesine yüz çevirip sıradan seçkin herkes huzura erdiler. BEYİT:

"Senin alayının ulaştığı her yerde,felekten gelişin kutlu olsun sesi işitildi.

Senin sarayında ümit gereği gibi isabet eder sözünden başka bir söz etmez.

Adaletinin doğruluğu,güzellerin zülfünün ucundan başka bir yerde eğrilik bırakmadı.

Senin zamanında hiçkimse sazların alt ve üst tellerinin feryadından başka bir feryat işitmedi."

Sultan ağır vergiler,önceden kararlaştırılmamış nemariler,sınırsız yasalar ve bidatler gibi yerilmiş yükümlülükleri reayanın üstünden kaldırıp attı.Av ayağı dışında hiçbir şey,padişahı sürekli olarak bağlamaz,avlanmak çağrısından başka hiçbir şey onu harekete geçirip heyecanlandırmaz,kışkırtmazdı.Değerli vaktini hayvanları yakalamakla,kuş kovalamakla geçirir, zamanının çoğunu eğlençeyle,ay yüzlü güzelleri seyrederek /232/ peri benzeri dilberlerle oynaşarak,o güzellerin nağmelerini dinleyerek geçirirdi.Bunlarla oyalanıp dururdu.

Onun zamanında Fırat'tan Ceyhun'a dek iki nehir arası,

doğu denizlerinden batı denizlerine dek iki deni z arası,Kabé'nin Harem"i misaliemniyet ve esenlik içinde bir sükunet ve doğruluk yurdu haline geldi.Aslan ile ahu aynı pınardan su içer, keklikle şahin aynı yerde tatlı uykuya dalar,kurtla kuzu aynı otlakta gezinir oldu.Onun devlet Hüması'nın gölgesinde,mutluluk Kafı'nın Simurg'u vahşi kuşların gücünden,atmacaların teh likesinden;bütün güçsüz varlıklar akbabaların ululanmasından güven ve emniyet içindedir.Zayıf reaya güvence ve aman bahçesinde salınmaktadır,güvenlik ağacının meyvesinden yemektedir. Topraktan hayat veren bitkiler yeşermekte,gökyüzünden esenlik yağmurları yağmaktadır.Kutlu ayağının ulaştığı her makamda ver giler azalmakta,geçim bolluğu ortaya çıkmaktadır.Şerefli nefesinin özelliği sayesinde kulların murat ve meramları hazırlanıp yerine gelmektedir. BEYİT:

"Sen başına tacı koydun koyalı,hiçbir düşman İran'a yan bakamadı.

O babası gibi taç sahibi olan Hudabende'dir ve o yaratıcının nimetinin işaretidir.

Arıduru Tanrı'nın yardımı ile doğrulanmıştır.Balıktan aya dek her şey onun emrindedir.

Her özelliği ilahi bir güçtür.Bütün cevheri akıllılık işaretidir.

Tanrı'nın yardımı her zaman üzerine olsun,dünyayı alsın ve elinde tutsun."

Devletinin -ki sonsuz,kalıcı ve sürekli olsun- müddeki boyunca güçsüz bir karıncanın eteğine bile incitme toprağı saçmamış,korkutup ürkütecet hareket yapmamıştır.@ çabuk öfkelenmeyen ama çabuk affeden,hafif ruhlu,yumuşak,hilimli,bağışlaması bol incitmesi az bir padişahtır.Affı ve görmezden gelişi son derece fazlaydı. /233/ Bir gün saltanat ahırından Arap soylu, yel ayaklı,ateş siperli,su gidişli,tozkoparan,Topçak bir atı çaldılar.Hırsızı yakalayıp sıkıca bağlayarak Sultan'ın huzuruna çıkardılar.Adamı yasa kılıcıyla kurban etmek istediler.Sultan hırsıza :"A Zavallı,bu yiğitliği ve cesareti neden gösterdin?



diye sordu. Adam:" Muhtaç idim ve fakir birisinin atını çalmayı kendime reva görmedim ve kendi kendime şöyle dedim,ŞİİR:

"Bir gün toprağı kaldırmak zorunda kalırsan,toprağın en büyüğünü kaldır".

(Bu söz üzerine) Sultan'ın kutlu aynında bağışlama,acıma,merhamet ve af izleri belirdi.Bu zavallı ve dertli derviş bizden çalmasın da kimden çalsın;çünkü bizim dergahımız rahmet mahalli,insaf yuvası ve şefkat eşiğidir.Onun suçunu bir daha çalmaması şartıyla bağışladım" dedi. BEYİT:

"Ey Şah,zayıflayıp gitmeden ya da yaptığın davranış yüzünden azledilmeden önce,

Bir saat adaletle meşgul olman,altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır."

Bu hikayenin bir benzeri de şudur:Ca'fer-i Bermeki'nin mücevherlerle süslü,nefis ve sağlam bir kolyesini çaldılar.Kolye bir adamın elinde bulundu.Adamın itirafından ve suçunun sabit oluşundan sonra,onu çeşitli işkenceler ve bela azaplarıyla cezalandırmak istediler.O zavallı adama Ca'fer'in yüreği acıdı:"Bırakın onu,ben kolyeyi bir zamanlar güzel bir hizmeti için ona bağışlamıştım,unutmuşum" dedi.İşte alem sultanı da bu derece iyi ahlaklıydı ki bir adamın elinde bulunan kayıp eşyası yüzünden o kişiyi tutup,bu hıyaneti yüzünden cezalandırmadı ve af edip suçunu bağışladı. BEYİT:

"Sultan'ın nazarından bir iz kazanan herkes,aşağılık biri de olsa izzet kazanır. /234/

Güneşin heybeti madene sevgiyle bakınca,taş lale döndü de dünya ondan bir miktar ele geçirdi."

DİGER LATİFE

Sultan (emir olarak) Horasan diyarını korumak üzere bulunduğu,Cürcan sınırlarındaki geniş ve kıraç bir bozkır olan Taykut bağında olduğu sıralarda Gazan Han -Tanrı delilini nurlandırsın- Şam ve Mısır ülkelerine hareket etmişti.Sultan Muhammed de orada hareket halindeydi.Ansızın kulağına vadiden bir ses geldi.Emir,Devletşah Aydacı'yı o civarda insanların çadırları

var mı yok mu öğrensin diye oraya yolladı.Aydaci hiçbir sanlı izi bulamayarak geri döndü ve durumu arz etti.Emir içinden derin bir ah çekti.Mübarek elini dizine koyup gıpta gözyaşları akıttı.Feraseti ve gaybi ilham alışı ve ilahi feyzi sayesinde :Benim hemşirelerimden ya da akrabalarımdan Ulcatay,Ulca Timur ya da Kutluğ Timur vefat etmiş olmalı,bu durum bana göre mutlaktır" dedi.O saati ve günü bir kenara kayıt ettiler.Buka Ulduçi'yi (İlduçi) durumu öğrenmek üzere gönderdiler.Ulduçi durumu anladıktan sonra geri döndü."Sultan'ın buyurduğu gün ve saatte kızkardeşi,Emir Kutluğ Şah'ın hatunu Ulca Timur Diyar-ı Bekr'de vefat etmiş" dedi.Oysa Gazan Han bu haberin duyurulmasına izin vermemişti.Ulduçi gelip onun ölüm haberini verince Emir ağlayıp "şimdi hatırım hayallerden arındı,teslim olup rıza göstermekten başka çare yok" dedi.

DİGER LATİFE

Ordu emiri Hurkudak,sapkın,sert huylu,görüşsüz ve tedbirsiz olması yüzünden Sultan'a isyan etti.Onun kötülüğü öylesine çoktu ki çirkin işleri açığa çıktı.Uzak yakın Türk Tacik kimsenin kulağına ondan ne bir selam ne de bir söz ulaşmazdı.Sultan onun şerrine ve küstahlığına çokça sabır gösterdi de ülkede ve ulus arasında bozgun çıkmadı.İşte bu durum güneşten daha aydın bir şekilde meydandadır. MISRA:

"Güneş ışığı varken meşaleye ne gerek var?"

Hile ve düzenler kuran Hurkudak'tan başka her inatçı düşmanı,hatırından isyan ve çekişme geçen herkesi Hakk Teala onun kutlu nefesinin özelliği sayesinde bir belaya uğrattı da bir daha ayaklanamadılar. /235/

DİGER LATİFE

Onun zatında meydana gelen kutlu hallerden ve esinlendiği feyizlerden birisi de şudur:Bir gün huzurunda bütün emirler,ileri gelenler ve devlet erkanı bulunduğu halde Tebriz kalesinin surları üzerinde dururken gözüne sufi kılıklı bir adam takıldı. "İçime öyle doğuyor ki bu adam ya hırsız ya da bir şeyden çok korkmuş olmalı" dedi.Adamları durumu anlamak üzere oraya koştular.O adamı sıkı sıkı a radılar.



Üzerinde çalmış olduğu samurdan bir deri elbise buldular.Sağ dan soldan adamı dövmeye başladılar.Böylece hıyanetini haksız yere kan döktüğünü ikrar edip suçunu kabullendi.Sultan :"Kendi diliyle suçunu itiraf ettiğine göre şeren ve örfen katli vaciptir" dedi. Adamı şeriat hükmü gereği yasaya uygun cezaya çarptırdılar.Bu ilhamı da Sultan'ın kerametlerinden saydılar.

DİGER LATİFE

Cengiz Han hanedanının hanları arasında,elli küsür yıldır Kaanlık iddia eden Kaydu ile Kaan ve Çağatay ulusunun başına geçen Duva arasında düşmanlık ve muhalefet vardı.Gazan Han zamanında Mazenderan tarafına saldırıp çoluk çocuklarını,kadınlarını ve ocaklarını yok ettiler.Merv ve Herat sınırlarına dek geldiler.Birkaç kez Kaan'ın askerine karşı zafer kazandılar.Onun ülkelerinden ve askerlerinden bir kısmını ele geçirdiler. Sultan'ın tahta geçtiği sırada kutlu kademi sayesinde bu elli yıllık fitne yağmuru ve o eski gizli karışıklıklar dindi.Fitne ve bozgun ateşi söndü.Tanrı bir kavim için hayır dileyince sebeplerini hazırlar sözü hükmünce Duva Kaan'a karşı barış ve uzlaşma yolunu tuttu.Bir olup Kaydu'nun devlet ocağını ,hanedanı ve ev barkıyla birlikte yok ettiler.Kaydu'nun Kaanlık iddiasında bulunan oğlu Saruban'ı ve digerlerini idam ettiler. Kaydu'nun asi ve bozguncu emirleri ile geri kalan askerleri Kaan'a itaat ettiler. /236/ Kulluk etmek üzere onun ülkesine göçtüler. BEYİT:

"İnsanlar,deniz canlıları,yırtıcı hayvanlar ve periler fermana baş eğmek üzere Sultan'ın huzurundalar."

Bu iddianın doğruluğuna bunca olay şahittir.

DİGER LATİFE

Yıldız erbabı,bilgeler ve takvim ilminden anlayan kimseler Zuhal yıldızı şeref burcuna yükseldiğinde tahılların pahalanacağı ve ürün kıtlığı olacağı konusunda görüş birliği için dedirler.İşte bunun gibi o sırada Zuhal şeref burcuna erişmişti.Sultan'ın devletinin kutluluğu,ikbalinin bereketi ve nurlu zatının saadeti,gökyüzünün en uğursuz etkisine sahip olan

Zuhal'in tabiatına galip geldi.Padişahın bereketi ve kutluluğu Zuhal'in uğursuzluğunu iptal etti.Durum tam tersine oldu. Bununla birlikte pek çok ülkeyi çekirgeler istila edip kuraklık baş gösterdi.Ama bu tahılın kıymetine etki etmedi ve tahıl hiçbir zaman bu kadar ucuz olmadı. BEYİT:

"Dünya,aleme emreden Sultan'ın görkemi sayesinde cennet bahçelerinin hareminde kaldı.

Her ne yana göz atsan zafer cilvesi,her nereye kulak versen aman müjdesi vardı."

Bu durum Rabbani kerametlerden ve olağanüstü ilhamlardan başka bir şey olamaz. BEYİT:

"Tanrı'nın insan soyuna ettiği nice keremden birisi de bil ki (kendi) gölgesi (olan Sultan'I) aleme sığınak kılmasıdır."

DİGER LATİFE

İslam padişahının hayret verici ve şaşırtıcı hallerinden birisi de şudur:Sultan 29 Şevval 706 (3 Mayıs 1307) Çarşamba günü Gilan ormanlarını fethetmek amacıyla Konkur Olang'tan atlanıp hareket etmiş,ordulardan ve hatunlarından ayrılmıştı.Bu sırada İldurmuş Hatun'un mizacında hastalık baş göstermiş ve ferman hükmüyle Reşidu"d-din ona bakmakla görevlendirilmişti.Hatun sağlığına kavuşunca Sultan'ın ardından hareket edeceklerdi.

Şehzade Tayfur'un mülazımları bir süre sonra,büyük emirler Pulad Çing-sang ve onun ailesinden İsen Kutluk'un huzurunda Reşidu"d-din'e /237/ :"Dün gece şehzadenin hizmetçilerinden birisinin ayağı çadırdaki muma çarptı ve çadır ateş aldı.Ateşin alevi çadırın üst tarafını sardı.Bu sıkıntılı durum anında şehzadenin beşiğini almak için bir adam kendisini çadırın içine attı ve beşiği kaptığı gibi sağ salim dışarı çıkardı,Adamın bedeninin on ayrı yeri yandı.Orada uyuyanların ise tamamı yandı" diye olanı biteni anlattılar.İldurmuş Hatun ihtiyaç sahiplerine adaklar ve sadakalar dağıttı ve "bu durumu gizli tutun" diye emretti.O sırada Zencan yolundan ansızın Sultan'ın bir elçisi geldi :"Filan gün padişah sabahleyin kalkınca yaveri



Emir İsen Kutluk'a derhal orduya birini gönder.Hace Reşid'e, İldurmuş Hatun'a mektup yollayın.Cigerparem,gözümün nuru oğullarım Bistam,Bayezid ve Tayfur için sadakalar ve hayırlar dağıtsınlar.Çünkü onlar için yüreğim bulanıktır.Gaybi ilham ve feraset nuruyla içimden bir musibet olduğu geçiyor.Hak Teala bu belayı onların üzerinden savsın" buyurdu,dedi.Bu olayın n i teliği gerçekleşince,bu mektubun tam çadıra ateş düştüğü sırada yazıldığı anlaşıldı.Böylece insanlar sırların keşfinin etkisini ve ilahi ilhamın feyzini gördüler. BEYİT:

"O akıllı,Tanrı kulu,asker ve mahir bilgenin adaleti sayesinde herkes gönlünün muradına erdi de onun kapısında kulluk etmeye koştular?"

DİGER LATİFE

(Bu latife de Sultan'ın) affı,yumuşaklığı,sabrı ve alçak gönüllülüğü konusunda öteki bilgelerden ve velilerden önde olduğu hakkındadır.Sultan bir gün billur vazolar yapan ustaları seyrediyordu.Bir cam ustası tam camı şekillendirmek üzere iken padişahın heybetli duruşundan ve dehşetinden korkuya kapılıp o sıcak parçayı yere düşürdü.Neredeyse toprak eridi.Emir Kutluk adamı cezalandırmak için başına gürzle vurmak istedi.Ama Sultan'ın affı emiri öfke ile saldırmaktan ve adamı incitmekten alıkoydu."Bu olay yanlışlıkla oldu,bilerek ve isteyerek yapmadı,bırak onu" dedi. /238/

DİGER LATİFE

Gavbari yurdu verimsizliği yüzünden hiçbir padişahın meskeni ve sığınağı olamamıştı.Yalnız Sultan'ın kutlu bereketinin yardımı ve ileri görüşünün himmeti ile Geştasibi arazisine derin bir kanal açıldı.Aras nehrinin suyunu oraya çevirdi. Bütün arazi ekilir biçilir hale geldi.Bütün harabeler mamur oldu.Böylebi ölü bir yerin canlandırılmasına geçmişte hiçbir padişahın gücü yetmemişti.

DİGER LATİFE

Bir gün bir canbaz Sultan'ın huzurunda ateşle oyunlar çıkarıyordu.O sırada bir havai fişek Sultan'ın müberek ayağının dibine düştü.Şeyh Behlül canbazı sopayla cezalandırmak

istedi.Padişah Şeyh Behlül'e bağırarak seslendi:"Bu durumun dehşeti ve vahşeti yanlışlıkla oldu,bilerek değil" dedi.İşte bu velilerin sıfatı ve siretidir.Meleklere yakışan bu ahlak, olaylaran derinine ve işlerin künhüne ulaşabilir.Sultan utanıp sıkılmasınlar ve zorda kalmasınlar diye asla hiç kimsenin ayıbını,kusurunu ve eksikliğini yüzüne vurmazdı.

DİGER LATİFE

Sultan musibetlere,belalara ve olaylara karşı son derece sebatlı,vakarlı,sabırlı ve üstün davranışlıydı.Öyleki gönlünün bağı,yüreğinin köşesi,kalbinin meyvesi,gözünün ışığı dört oğlu,şehzadeler Bistam,Bayezid,Tayfur ve Ebi'l-Hayr çocuklukla rında öldükleri zaman,sıradan seçkin;Türk Tacik herkes onların yasını tutmuş,bu musibetle gönülleri yanıp yürekleri kana bulanmıştı.Ama kutlu yüzlü,üstün görüşlü padişah,herbirinin ölümüne sabır ve hilim göstermiş,digerlerine öğütler verip onları yatıştırmıştı.

DİGER LATİFE

Kudsi alemin gaipleri,onun keşif nuruna velayet ve ferasetine açıktır.Sultan'ın mülazımlarından her kim kulluk ölçüsünden zerre miktarı yüz çevirse aykırı yol tutup yanlış düşünceye kapılsa,onun eleştirici temiz zatı ve işlek zekası kişinin alnındaki işaretten ve yüzündeki heybetten durumu olduğu gibi idrak ederdi.Konuşma sırasında anlayış ve yakin ışığıyla herbirinin içinin dışının nasıl ve ne biçim olduğunu kavrardı. "İnsan dilinin altında gizlidir" demişler.Keyhusrev'in alemi gösteren kadehi,onun aydınlık zatıdır. /239/ İskenderi'in aynası onun her an el değmemiş anlamlar saçan,ıtır kokulu hatırının aynası;zatının haremindeki odada cilve eden düşüncesinin gelinidir.O iyiyi kötüden,hakkı batıldan,yanlışı doğrudan bir bakışta ayırır.Bütün suçluların suçlarını görmezden gelip geçer.Onun kutlu nefesinin bereketinin teyidi ve başarıya yardımcı oluşu sebebiyle,bütün emirler,noyanlar,yakınları,nedimleri ve mülazımları emniyet ve esenlik gölgesi altında rahat ve sakindirler.Onun adalet gölgesinin ululuğunda herbiri kendi işi



ve gücünün başında huzur içindedir. BEYİT:

"Onun emniyet hareminde vahşi hayvanlar ve kuşlar huzur buldu.Onun adaletinin gölgesinde insanlar ve cinler rahata erdi."

Eepsi doğruluk,samimiyet ve gönül hoşluğu ile Sultan'ın devletinin günden güne artmasına dua etmekle meşgul olup ona saldırmaktan,hile ve düzen kurmaktan kaçınmaktadır.Çünkü onun kutlu hatırı gıybetten,iftira ve yalandan son derece incinir. Bir gün onun huzurunda birisi,başka bir adamın gıybetini ediyordu.Sultan :"Onun hıyaneti bize malum değildir,ama senin koğuculuğun,gammazlığın ve dedikoduculuğun iyice anlaşıldı" dedi.

DİGER LATİFE

Bir gün büyük emirlerden Kutluğ Şah,Çoban Noyan,Pulad Çing-sang ve başkaları :"Eski zamanlarda ve geçmiş günlerde senin ulu ağabeylerin halktan sadır olan suçların affı ve cinayetlerin bağışı için arada sırada sorgulamaya ve teftişe giderdi.Şu anda alem sultanı hanlık tahtına geçeli birkaç yıl olduğu halde biz kullardan hiçbir suçluyu suçu yüzünden sorguya çekmedi ve bizi bir suçla huzura getirmedi.Sakın bu durum bize karşı ilgisizliğinden ve umursamazlığından olmasın.Yoksa Sultan bir süre hoş görüp sabrederek suçlarımızın ve kusurlarımızın birikmesini mi gözlüyor? Böylece topluca hitap edip cezalandırmak mı istiyor? Şimdi biz kendisine güç yetirip şükredeceğimiz hareket tarzı nedir bilmek istiyoruz" dediler.

Padişahın yüzü bir gül gibi tebessüm etti.Allah saklasın asla,.. Merhamet ve bağışımız dışında utanç,ar ve gönül yüzü görmek bize engel olmamıştır. /240/ Eğer sizden bir hata vaki olmuşsa,bunu gizler ve saklarım,ya da görmezden gelir affederim. Gerçi hepinizin düşüncelerine iç hallerinize tek tek vakıf ve haberdarımsa henüz davranışlarınız konusunda bir suçunuzu ve kusurunuzu,ya da sorguyu gerektirecek bir durumunuzu görmedim ki onunla sizi sorguya çekip cezalandırayım.Ya da suçlu sayıp teftiş edeyim.Hak Teala ülkeyi,ulusu,orduyu ve halkı bana emanet

olarak teslim etmiştir.Onları hoş tutmamı,zalimden mazlumun hakkını almamı,sıradan seçkin herkese karşı adalet ve insaf yolunu tutmamı,reayanın arasındaki seviyeyi gözetmemi,kendimi zora koşmamı ve üzerime minnet almamı dilemiştir" dedi.Emirler,Sultan'ın akraba ve yakınları bu müjdeleyici işaret üzere gönüllerini hoş tutup hatırlarını onun canının yoluna koydular.Her yönden tatmin olup ikna oldular.Bu yardımı için yüce Tanrı'ya şükrettiler.Geçmişte nice büyük adamlar yetişmişse de başka padişahlar zamanında şimdi olanların olmasına güç yetirilemeyeceğini anladılar. BEYİT:

" Hiç kıyasa gerek olmadan senin de malumundur ki adil Gazan Han'ın devleti zamanında,yiğit erler ve aslan yürekli emirler heybetli bahadırlar ve taç sahibi şahlar vardı."

DİGER LATİFE

Bu zayıf kulun telifi olup Sultan'ın yüce adına tamamlanan ama Hace Reşidu'd-devle'nin kendisine sunduğu Camiü't-Tevarih için Sultan,ona o denli çok izzet ikramda ve bağışta bulundu ki hiçbir padişah hiçbir vezire bunca ikram,ihsan ve bağışta bulunmamıştır.Sultan Hace'nin rütbesini artırdı,başını göğe erdirdi.Gelir olarak onun adına elli tümen mal ihsan etti. Her nahiyede iki büyük köy ve bayındır bir kasaba verdi ki toplamı her yıl yirmi tümen meblağ eder.Yine Adem -ona selam olsun-zamanındanşimdiye dek hiçbir padişahın levh-i mahfuz'da bile ödül olarak bulamadığı keremlerle,şereflendirmelerle ona ihsanlar etti.Oysa Hace Reşid kitabın müellifi,musannifi ve derleyicisi olan bana altıda bir vermeyi şart koşmuştu. /241/ Evet onun sayesinde bir iki çıfıt Yahudi'yi besleyip mala mülke ve gelire kavuşturdu.Şu sözleri ediyordu:BEYİT

"Bu keremin güneşi varken,bu kul hilali neden görsün?
Bu bağış bulutu varken cemali nereden bulsun?"

Alemin şahlar şahının elinden bağışlar gördü,bu zayıf zavallı,onun hayrını dileyen ve onu övmekle meşgul olan kul."



Allah'a hamd olsun.O'nun güzel yardımı ile kitap tamamlandı.Nebisi Muhammed'e ve bütün Âli'ne salat olsun.Bu kitap Allah'a hamd ederek,salat ve selam getirerek,15 Rebiülahir 752 (11 Haziran 1351)'de Tanrı rahmetine muhtaç,kulların en zayıfı Ahmed b. el-Huseyn b. Satak -Allah onları affetsin- tarafından yazıldı.

NOTLAR VE AÇIKLAMALAR

1) Vacibu'l-Vücud var olması bizzat zorunlu demek olup burada Tanrı'dan kinayedir.

2)Cevher (töz) Değişen durumlara ve niteliklere karşı kalıcı olan,bir başka şeyle ya da bir başka şeyde değil,kendi kendisiyle var olan,kendi kendisinde var olan şey demektir. Araz (ilinek) de bir nesneye sorunlu olarak bağlı olmayan, onun özünde bulunmayan,raslantı ile olan nitelik demektir. (Bkz.Bedia Akarsu,Felsefe Terimleri Sözlüğü,Istanbul,1988 s.103 ve 179)

3)Dört unsur Anasır-ı Erbaa olarak bilinen ve eskilerin madde alemini meydana getirdiğine inandıkları su,hava,ateş ve topraktır.

4) Mehin Hambly'nin Kazvini'nin Yad-daşt'larına dayanarak verdiği bilgiye göre burası en uzak doğu anlamındadır.(Bkz. Tarih-i Olcaytu,s.243)

5) Uruk:Hanedan,kabile,kavim,soy,boy anlamlarındadır.

6) Almankoa Cengiz Han'ın efsanevi atasıdır.

7) Kur'an-ı Kerim,Al-i Imran,34

8) Firkad kutuba yakın ve uzaklıktan kinaye olarak kullanılan bir yıldız ismidir.

9) Kisra eski İran padişahlarına veriler addır.

10) Kayser eski Bizans padişahlarına verilen addır.

11) Simurg Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan ve Anka da denilen efsanevi bir kuştur.

12) Hüma da Simurg gibi insanlara mutlulut ve talih getirdiğine inanılan,üzerine gölge attığı kişiye devlet ve saadet getirdiği söylenen efsanevi bir kuştur.

13) Müşteri uğurlu sayılan ve sad-ı ekber denen bir yıldız dır.Müşterinin insan üzerinde iyi huyluluk ve cömertlik etki si yarattığına inanılır.



14) Behram bugün Merih (Mirrih)adıyla bilinen yıldızdır. Ateşli ve kuru tabiatından dolayı insanlar üzerinde öfke,kızgınlık ve sert tabiatlılık etkisi yaptığına inanılır.

15) Nahid,venüs,zühre ve çoban yıldızı olarak da bilinen yildizdir.Uğurlu yıldızlardan sayılır.Bu yıldızın burca girdiği zaman doğanların kutlu olacağına inanılır.

16) Zühre yıldızı klasik edebiyatta aynı zamanda yüz ve sima güzelliğine işarettir.

17) Utarit bugün Merkür adıyla bilinen yıldızdır.Bunun burçta olduğu sırada doğanların zeki ve akıllı olacağına inanılır.

18) Kur'an-ı Kerim,Duha,11

19) Kur'an-ı Kerim,Nisa,59

20)Zire kimyon demektir,şair Kirman'da çok yetişen kimyonu Kirman'a götürmenin anlamsızlığından yola çıkarak kelime oyunu yapmaktadır.Bizdeki tereciye tere satmak deyimine benziyor.

21) Küregen Moğolca damat demektir.Moğol hanedanına damat olanlar Küregen (bizdeki telaffuzuyla gürkan) olarak anılmaktadır.

22) Bu isim Yılmaz Oztuna'nın İslam Devletleri adlı eserinde Künc-i Şikaf olarak alınmıştır.(Bkz.a.g.e.,s.562)

23) Bu isim de Öztuna'da Ultarmış olarak geçmektedir,ancak bunun eski bir Türk adı olar İldurmuş olduğu ortadadır.

24) Öztuna buradaki Tayfur adını Tingur olarak kaydetmişse de Olcaytu'nun çocuklarına ünlü mutasavvıfların adını koymasına nazaran Kaşani"de geçtiği şekliyle doğrusu Tayfur'dur.

25) Bu adın Keramuk olarak okunması da muhtemeldir.

26) İnak padişahın sohbet ve hizmetinde bulanan nedimler anlamında Moğolca bir kelimedir.

27) Metinde yeri boştur.

28) Kur'an-ı Kerim,Fecr,27-28

29) Altamga devlet yazışmalarında kullanılan bir tür mühürdür.(Ayrıntı için bkz.Muhammed Abadi Bavil,Tamga,Neşriye-i Danişkede-i Edebiyyat ve Ulum-i İnsani-i Tebriz,Zemistan 1351, şomare 104,s.479-499)

30) Yarlığ,ferman anlamına gelen Türkçe bir kelimedir.
31) Tazik,Moğolların Türk ve Moğol olmayanlar için kullandığı bir kelimedir ve daha sonraları yalnızca Farslara ıtlak olunmuştur.
32) Baskak,İlhanlı döneminde bir bölgenin hakimi ve mali işlerine bakan kişi anlamınadır.
33) Bitikçi yazı işlerine bakan katip anlamındadır.
34) Noyan Moğolca şehzade,bağ,emir ve asil kişi demektir.
35) Ahtacı Mirahur yani ahır ve at işlerine bakan Beyis anlamınadır.
36) Kuşçi saray teşkilatında çalışan ve padişahın yırtıcı kuşlarına bakmakla görevli memurdur
37) Yurtçu,ordu hizmetlerine bakan görevlidir.
38) Odçu,göç edilen yerlerde ısınma ve aydınlatma işlerinde ate ş yakmakla yükümlü kişidir.
39)
40) Aydaci bekçi ve göscü demektir. Hazine memuruna da denir.
41) Nemari bir tür vergidir.
42) Tabkur bir tür vergi ismidir.
43) Kur'an-ı Kerim,Yusuf,31
44) Harbende eşek sürücüsü demektir.Nazardan korumak için kişilere çirkin isim vermenin Moğollarda adet o[illegible]u bilinmektedir.Bu isim de Olcaytu'ya bunun için verilmi[illegible]
45) Metinde yeri boştur.
46) Kur'an-ı Kerim,Bakara,249
47) Sahib-kıran iki uğurlu yıldızın aynı burçta bir araya geldiği sırada doğanlara verilen lakaptır.Bir kişinin kutlu ve talihli olduğundan kinayedir.
48) Reaya ve beraya bir Sultanın hükmü altında yaşayan halk topluluklarına verilen isimdir.
49) Bu isim aslında Burkudak olmalıdır.
50) Be hukm-i yasa resanden,Moğol yasalarının tatbik edilmesi ve suçluların cezalandırılması demektir.



51) Cevza ikizler burcu demektir.Birbirine yakın duran ve Tev'eman denen iki yıldız dolayısıyla bu adı almıştır.
52) Süreyya,Ülker ve Pervin adlarıyla da bilinen bir yıldız kümesidir.Yedi yıldızdan oluşan bu topluluk klasik edebiyatta gerdanlığa benzetilir.
53) Kur'an-ı Kerim,Bakara,246
54) Hazret-i Ali'ye atfedilen bir sözdür.
55) Ucan bugün İran Azerbaycanı'nda bulunan bir yerdir.
56) Vadi-i Eymen,Tanrı'nın Musa peygamber ile konuştuğu yerin adıdır.
57) Toy etmek ziyafet vermek ve eğlence meclisi tertip etmek anlamındadır.
58) Kurultay Moğolların zaman zaman topladıkları bir tür meclistir.
59) Kaşani'ye göre pazartesi
60) Lu yılı on iki hayvanlı eski Türk takvimine göre Ejder denilen yıldır ve 5. yıla denk gelir.
61) Nazardan korunmak için okunan Kalem Suresi'nin 51 ve 52. ayetleridir.
62) Yine nazardan korunmak için okunan ve Muavvizeteyn diye anılan ve Kul euzu ibaresi ile başlayan Kur'an'ın 113 ve 114. sureleri olan Felak ve Nas sureleri kasdedilmektedir.
63) Kur'an-ı Kerim,Rum,50
64) Alemin her an yenilendiğine ve Tanrı'nın daima yaratmakta olduğuna inanıldığı için dünyaya oluş ve bozuluş anlamına gelen kevn ü fesad alemi denir.
65) Kaşani'ye göre Çarşamba
66) Suyurgamak fiilinden türeyen bu kelime izzet ikram göstermek,iyi davranmak,ihsan etmek, bir şey bağışlamak anlamına gelir.Sultan'ın birine verdiği dirliğe de suyurgal denir. Kaşani'de bu kelime pek çok defa geçmektedir.
67) Yılan yılı on iki hayvanlı Türk takviminde 6.yılın adıdır.

68) Metinde yeri boştur.
69) Aram ayı eski Türk takviminde Ocak'adenk gelen aydır.
70) Kaşani'ye göre Perşembe.
71) Kaşani'ye göre Çarşamba.
72) Kaşani'ye göre Perşembe.
73) Kaşani'ye göre Çarşamba.
74) Kaşani'ye göre Çarşamba.
75) Kaşani'ye göre Perşembe.
76) Kaşani"ye göre Perşembe.
77) Kaşani'ye göre Çarşamba.
78) Kaşani'ye göre Cumartesi.
79) Kaşani'ye göre Salı.
80) Metinde yeri boştur.
81) Kaşani'ye göre Pazartesi.
82) Kaşani'ye göre Perşembe.
83) Kaşani'ye göre Salı.
84) Yund yılı on iki hayvanlı eski Türk takviminde 7. yılın adıdır.
85) Beyt-i Ma'mur Kabe'ye verilen başka bir isimdir.
86) Huld-i Berin,Cennet'in isimlerinden birisidir.
87) Mani resimleriyle ünlü efsanevi bir kişiliktir,Erteng ya da Erjeng de onun resimlerini topladığı resim mecmuasının adıdır.Maniheizm dinini de bunun kurduğu söylenir.
88) Kaşani'ye göre Salı.
89) Kaşani'ye göre Cumartesi.
90) Kaşani'ye göre Cumartesi.
91) Alau'd-devle Simnani,Moğol devrinde yaşamış önemli mutasavvıflardandır.Olüm tarihi Devletşah Tezkiresi'nde H.736 olarak gösterilmiştir.(Bkz.Tezkire-i Devletşah,Çev.Necati Lugal, İstanbul,1977,C 2,s.307)
92) Evtad ve ebrar dinin direkleri ve iyilik sahipleri anlamına gelen ve büyük mutasavvıflar için kullanılan lakaplardır.
93) Koyun yılı on iki hayvanlı eski Türk takviminde 8. yılın adıdır.



94) Harbende için 44. nota bkz.
95) Metinde yeri boştur.
96) Kuran-ı Kerim,Enfal,8
97) Kur'an-ı Kerim,Kamer,8
98) Kur'an-ı Kerim,Münafikun,4
99) Kur'an-ı Kerim,Muhammed,20
100) Tavışkan (Tavşan) yılı on iki hayvanlı eski Türk takviminde 4. yılın adıdır.
101) Payza ya da Paize Moğol padişahları tarafından önemli kişilere verilen bir tür yazılı hükümdür.Buna sahip olanlar her nereye giderlerse gitsinler ellerindeki payzayı ibraz ettiklerinde her türlü ayrıcalık ve kolaylıktan yararlanırlarmış.Payza altın veya gümüş levha üzerine yazılır ve avuç içi boyutunda olurmuş.
102)Yasavul mübaşir,öncü ve hizmetkar anlamında Türkçe bir kelimedir.
103) Kutval kale muhafızı ve komutanı demektir.
104) Tavuk yılı on iki hayvanlı eski Türk takviminde 10. yılın adıdır.
105) Şenb-i Tebriz,Tebriz'de Gazan Han tarafından kurulmuş olan bir mahallenin adıdır.
106) Kur'an-ı Kerim,Zümer,138
107) İt yılı on iki hayvanlı eski Türk takviminde 11. yılın adıdır.
108) Az yukarıda Pazartesi olarak verilen gün burada Perşembe olarak geçmektedir.
109) Kur'an-ı Kerim,Zuhruf,22
110) Bahşı Şaman dininde kutsal sayılan din adamlarına verilen addır.
111) Kur'an-ı Kerim,Ali İmran,50
112) Kur'an-ı Kerim,Tarık,15-16
113) Burada bir beyit edebe riayet için çıkarılmıştır.
114) Arapça bela 'evet',la nusellim ' belli değil demektir.

115) Tunguz on iki hayvanlı eski Türk takvimine göre 12. yılın adıdır.
116) el-Muktefi Billah 1302 yılında hüküm süren Abbasi halifesidir.
117) Yed-i Beyza,beyaz el demek olup Hz.Musa'nın mucizelerinden biridir.
118) Kulkana on iki hayvanlı eski Türk takvimine göre 1. yılın adıdır.Bir diger adı da sıçan yılıdır.
119) Kur'an-ı Kerim,Alak,6-7
120) Adı geçen Heratlı Pir,meşhur mutasavvıf Abdullah Ensari'dir.
121) Kur'an-ı Kerim,Zuhruf,51
122) Moğolca aka büyük ağabey,ini küçük kardeş demektir.
123) Kur'an-ı Kerim,Bakara,249
124) Kur'an-ı Kerim,Nuh,25
125) Lu yılı Ejder yılı da denilen ve on iki hayvanlı eski Türk takvimine göre 5.yıl olan yılın adıdır.
126) Kur'an-ı Kerim,Karia,4
127) Kur'an-ı Kerim,Kamer,8
128) Sersam insanın akli dengesini bozan verem benzeri bir hastalıktır.



ÖZEL ADLAR DİZİNİ

- B -

- C -

- Ş -







- T -

- U -



- V -



- Y -

## YER,SOY,BOY,KAVİM ve DEVLET ADLARI DİZİNİ